

**MEHMED ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN *KEŞFÜ'L-ME'ÂLİ*
ŞERHU BED'İ'L-EMÂLÎ İSİMLİ ESERİNİN
TAHLİLİ**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Recep ERGİNBAŞ

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN**

**MEHMED ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN KEŞFÜ'L-ME'ÂLİ ŞERHU BED'İ'L-
EMÂLÎ İSİMLİ ESERİNİN TAHLİLİ**

Recep ERGİNBAŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Mart 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI	13
1. MEHMED ŞÜKRÜ EFENDİ VE SİRÂCÜDDİN ALİ B. OSMÂN EL-ÛŞÎ	15
1.1. Mehmed Şükrü Efendi'nin Hayatı ve Eserleri.....	15
1.1.1. Hayatı.....	15
1.1.2. Eserleri.....	16
1.1.2.1. Müntehabât-ı Mesnevî.....	16
1.1.2.2. Âsâr-ı Nur	17
1.1.2.3. Tuhfetü'l-fevâid alâ cevâhiri'l-akâid	18
1.1.2.4. Kasîde-i Emâlf Tercümesi	18
1.1.2.5. Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlf	19
1.2. Sirâcuddîn Ali b. Osmân el-Ûşî'nin Hayatı ve Eserleri	19
1.3. Bed'ü'l-Emâlf	22
1.3.1. Arapça Şerhleri.....	23
1.3.2. Türkçe Şerhleri	24

1.3.3. Tercümelere	27
1.4. Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâli	28
1.4.1. Şerhin Nüshaları	28
1.4.2. Şârihin Yöntemi	28
1.4.3. Şerhte Kullanılan Kaynaklar	29
1.4.4. Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâli'nin Konu Analizi	31
1.4.5. Keşfü'l-me'âlî'nin Ali el-Kârî'nin Dav'ü'l-me'âlî alâ manzûmeti Bed'i'l-Emâli İsimli Şerhi ile Mukayesesi	31
2. MEHMED ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ	40
2.1. İlâhiyyât Konuları	40
2.1.1. Tevhîd	40
2.1.2. Allah'ın Sıfatları	41
2.1.3. Sıfatlar ile Zât'ın İlişkisi	44
2.1.4. Halku'l-Kur'ân Meselesi	45
2.1.5. Salah-Aslah Konusu	46
2.2. Nübüvvet Konuları	47
2.2.1. Peygamberlere İmân	47
2.2.2. Hz. Muhammed (s.a.v.)	49
2.2.3. Miraç Hâdisesi	50
2.2.4. Peygamberlerin Özellikleri	52
2.2.5. Velîlerin Kerâmeti	53
2.3. İmân – Küfür Konuları	55
2.3.1. Mukallidin İmânı	55
2.3.2. Ma'rifetullâh	55
2.3.3. Ye's ve Be's Halinde İmân ve Tevbe	56
2.3.4. İmân – Amel İlişkisi	57
2.3.5. Küfür ve İrtidad	59
2.4. Sem'îyyât Konuları	61
2.4.1. Meleklerle İmân	61
2.4.2. Kabir Sorgusu	63
2.4.3. Kabir Azabı ve Nimeti	64
2.4.4. Yeniden Dirilme ve Hesap	65
2.4.5. Amel Defteri	66

2.4.6. Mîzân ve Sırât	67
2.4.7. Şefaât.....	68
2.4.8. Cennet – Cehennem	69
2.4.9. Ru’yetullâh	70
2.5. Muhtelif Konular	71
2.5.1. Sahâbe Arasında Efdaliyet ve Hulefâ-i Râşidîn.....	71
2.5.2. Hz. Âişe – Hz. Fâtıma	73
2.5.3. Dünya hâdistir (sonradan yaratılmıştır).....	73
2.5.4. Ma’dûma Şey Denilir mi?	74
2.5.5. Rızık	75
2.5.6. Duânın etkisi.....	76
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	80
TABLÖLAR LİSTESİ	91
EKLER	92
Ek 1: Mehmed Şükrü Efendi’nin Devlet Arşivleri Başkanlığı’ndaki Kayıt Evrakı.....	92
Ek 2: Mehmed Şükrü Efendi’nin Meşihat Arşivindeki Kayıt Evrakı	93
Ek 3: Keşfü’l-me’âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî Metninin Latinizesi.....	94
Ek 4: Keşfü’l-me’âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî Metninin Sadeleştirilmesi.....	160
ÖZGEÇMİŞ	214

TEZ ONAY SAYFASI

Recep ERGİNBAŞ tarafından hazırlanan “MEHMED ŞÜKRÜ EFENDİ’NİN KEŞFÜ’L-ME’ÂLİ ŞERHU BED’İ’L-EMÂLÎ İSİMLİ ESERİNİN TAHLİLİ ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN

.....

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği/Oy Çokluğu ile Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. **30/03/2023**

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Ayhan IŞIK (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ (YÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Recep ERĐİNBAŐ

İmza :

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başlarından itibaren birçok alanda yenilenme çalışmalarına başlamıştır. Askerî, siyâsî, hukukî alanlarda yapılan yenileşme gayretleri eğitim sahasında da görülmüştür. Medreseler yerlerini modern mekteplere bırakırken Arapça olan ilim dili de yerini Türkçeye bırakmaya başlamıştır. Osmanlı ulemâsı halkın da rahatça anlayabilmesi adına birçok ilim dalında Osmanlı Türkçesi eserler telif etmişlerdir. Kelâm alanında da bu tür bir çalışma yapılıp yapılmadığını araştırırken *Bed'ü'l-Emâlî* üzerine yapılan şerhler dikkatimizi çekti. *Bed'ü'l-Emâlî* üzerine şerh yazanlardan birinin de Osmanlı devlet kademelerinde çeşitli görevler alan ve son olarak da Anadolu Kazaskerliği yapan ayrıca meşhur İsmail Gelenbevî'nin damadı Mehmet Şükrü Efendi olduğunu gördük. Telif etmiş olduğu *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî* isimli eserin üzerine bir çalışma yapılmadığını tespit ettik. Böylece Mehmet Şükrü Efendi'nin *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî* isimli eserinin üzerine yüksek lisans tezi çalışması yapmaya karar verdik.

Çalışmamızı iki bölümden oluşturduk. Birinci bölümde, müellifimiz Mehmed Şükrü Efendi'nin hayatı ve eserlerini tanıtmaya çalıştık. Akabinde müellifimizin şerhini yaptığı *Bed'ü'l-Emâlî* isimli eseri ve yazarı Sirâcüddîn Ali b. Osmân Ūşî hakkında genel malumat verdik. Ardından *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî* isimli eserin tahlilini yaptık. İkinci bölümde ise Ehl-i sünnet kelâm literatürü çerçevesinde meseleleri özetleyerek Mehmed Şükrü Efendi'nin kelâmî görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Ek olarak metni latinize edip ve sadeleştirerek Türk ilim dünyasına kazandırdık.

Bizleri ilim yolculuğuna sevk eden kıymetli hocam Prof. Dr. M. Cevat AKŞİT'e, lisans eğitimi süresince yolumuzu aydınlatan Prof. Dr. Gülgün UYAR'a, konunun tespit edilmesinde yardımcı olan değerli hocam Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ'a, tezi nihâyete erdirmemde büyük katkısı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN'e, teknik prosedür konusunda sürekli desteğini aldığım ve ayrıca jüri üyesi olan değerli hocam Doç. Dr. Ayhan IŞIK'a, üçüncü jüri üyesi olmayı kabul eden Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ'a teşekkür ederim. İstifade ettiğim eserlerin temininde yardımcı olan Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığına, çalışma ortamı olarak

kullandığım İstanbul Sultanbeyli Mustafa Kutlu ve Mevlânâ İdris Kütüphanesi yetkililerine, teknik desteklerini aldığım Osman KILVAN, Seydi ÇELİK, Enes TAMER ve Elif Mine AKTAŞ'a, son okumayı yapan eğitimci yazar İbrahim KAYA'ya da müteşekkirim. Son olarak yetişmemize vesile olan hocalarıma, anne-babama, aileme ve birlikte oyun oynayacağımız vakitleri ellerinden aldığım kızlarıma minnet ve şükranlarımı sunarım.

Recep ERGİNBAŞ

ÖZ

Kelâm literatürü içerisinde akâidnâme türü eserler ciddi bir yekün tutmaktadır. Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Ûşî'nin (ö. 575/1179) manzûm olarak kaleme aldığı *Bed'ü'l-Emâlî* isimli eser bu türün en meşhurlarındandır. Yazıldığı dönemden itibaren Arapça ve Türkçe olarak birçok defa şerh edilen eser Osmanlı dünyasında da teveccühe mazhar olmuştur. Damad-ı Gelenbevî olarak tanınan Mehmed Şükrü Efendi de bu manzûmeye şerh yazanlar arasındadır.

Biz bu çalışmamızda *Bed'ü'l-Emâlî* Şârihi Mehmed Şükrü Efendi'nin hayatını ve eserlerini kısaca tanıtarak şerhte kullanmış olduğu yöntemi izah etmeye ve atıf yaptığı kaynakları tespit etmeye çalıştık. Eser bağlamında Şârih'in kelâmî görüşlerini tespit ederek ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât başlıkları altında ifade ettik. Son olarak *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî* isimli eseri latinize edip günümüz Türkçesine aktardık.

Anahtar Kelimeler: Emâlî Şerhleri; Damad-ı Gelenbevî; Keşfü'l-meâlî

ABSTRACT

In the Kalām literature, the works of Akâidnâme hold a serious place. *Bed'ü'l-Emâlî* written in verse by Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Ûşî (ö. 575/1179) is one of the most well-known works of this type. The work, which was annotated many times in Arabic and Turkish since it was written, was also praised in the Ottoman world. Mehmed Şükrü Efendi, known as Damad-ı Gelenbevî, is among those who wrote annotations for this work.

In this study, we introduced the life and works of Mehmed Şükrü Efendi, who wrote annotations for *Bed'ü'l-Emâlî*. We tried to explain the method he used in the annotations and to identify his references. In the context of the work, we identified his theologian views and expressed them under the titles of The Godhead, The Prophethood, and the Hereafter. Finally, we transcribed the book “*Kashf al-Me‘âlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî*” in Latin letters and translated it into today’s Turkish.

Keywords: Annotations of the Emâlî; Damad-ı Gelenbevî; Kashf al-Me‘âlî

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Mehmed Şükrü Efendi'nin <i>Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî</i> İsimli Eserinin Tahlili
Tezin Yazarı	Recep ERGİNBAŞ
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	30 Mart 2023
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri - Kelâm
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	214
Anahtar Kelimeler	Emâli Şerhleri; Damad-ı Gelenbevî; Keşfü'l-meâlî

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The analysis of Mehmed Şükrü Efendi's work named <i>Kashf al-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî</i>
Author of the Thesis	Recep ERGİNBAŞ
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Ali Rıza AKGÜN
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	30 March 2023
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	214
Keywords	Annotations of the Emâlî; Damad-ı Gelenbevî; Kashf al-Me'âlî

KISALTMALAR

- c.c.** : Celle Celâlühü
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem
a.s. : aleyhi's-selâm
H.z. : Hazreti
B.k. : Bakınız
Ed. : Editör
Sad. : Sadeleştiren kişi
Haz. : Hazırlayan kişi
Thk. : Tahkîk eden kişi
Nşr. : Neşreden kişi
yy. : Yüzyıl
ö. : Ölümü
M. : Miladî
H. : Hicrî
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Ktp. : Kütüphane
DH. : Dâhiliye Nezâreti
MŞH : Meşihat Arşivi
SAİD : Sicill-i Ahvâl İdaresi Dosyaları/Defterleri

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra ortaya çıkan siyasî, sosyal ve itikâdî meseleler Müslümanların fırkalara ayrılmasının sebeplerindedir. Fırkaların kendi tezlerini savunma, karşı tarafın iddialarını çürütmeye yönelik göstermiş oldukları ilmî faaliyetler Kelâm ilminin doğmasına zemin hazırlayan sebeplerden biri olmuş ve bu bağlamda geniş bir literatür oluşmuştur.

İlerleyen süreçte halkı kelâmî tartışmalardan uzak tutarak İslâmî inanç esaslarının özünü vermek amacıyla akâidnâme¹ türünde birçok eser telif edilmiştir. İşte bu manzûm akâidnâmeler içinde Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Ûşî (ö. 575/1179) tarafından 1174 yılında 66 beyit (67 ve 68 beyit olan nüshalar da vardır) olarak kaleme alınan ve genel olarak *Bed'ü'l-Emâlî* ayrıca *el-Kasîdetü'l-Lâmiyye*, *Kasîdetü yekûlü'l-âbd*, *el-Emâlî* isimleriyle bilinen eser çok meşhurdur. Mâtürîdî geleneğe göre yazılan eser öğrenilmesi ve ezberlenmesi kolay olması hasebiyle yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. *Bed'ü'l-Emâlî*'nin Arapça ve Türkçe birçok şerhi ve tercümesi yapılmıştır.

Tezimizin konusu Damad-ı Gelenbevî olarak tanınan Mehmed Şükrü b. Ahmed Atâ'nın Sirâcüddîn el-Ûşî'nin *Bed'ü'l-Emâlî* adlı manzûm eserini şerh ettiği *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî* adlı kitabıdır.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı Türkçesi olarak telif edilen *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî* isimli eseri latinize edip günümüz Türkçesine aktararak ilim dünyasına kazandırmayı ve ayrıca eser bağlamında Mehmed Şükrü Efendi'nin kelâmî görüşlerini tespit etmeyi hedefledik.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

İlk olarak Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Ûşî ve eseri *el-Emâlî* hakkında yapılan çalışmalar kütüphane katalogları taranarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar

---

¹ İslâm tarihi boyunca, özellikle eğitim ve öğretim çalışmalarında ezberleme kolaylığı sağlayan ve uzun süre hâfızada kalabilen manzum akâid kitapları yazılmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe olan bu eserler genellikle aruz vezniyle kaleme alınmıştır. el-Ûşî'nin *el-Emâlî*'si ile Hızır Bey'in *el-Kasîdetü'n-nüniyye*'si Mâtürîdî ekolüne, Lekkânî'nin *Cevheretü't-tevhîd*'i de Eş'arî ekolüne bağlı manzûm akâid kitaplarına örnek olarak gösterilebilir. Ahmet Saim Kılavuz, "Akaid", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/215.

incelenerek el-Ûşî ve eseri hakkında bilgi edinilmiştir. Ardından Mehmed Şükrü Efendi hakkında yapılan çalışmalar tespit edilmiş ve incelenmiştir.

Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî isimli eser arşiv kataloglarında taranarak nüshaları tespit edilmiş ve bulunduğu kütüphanelerden temin edilmiştir. Eser bağlamında Mehmed Şükrü Efendi'nin kelâmî görüşleri aktarılırken konular Ehl-i sünnet kelâm literatürü çerçevesinde izah edilmiştir. Eser latinize edilip sadeleştirilerek günümüz Türkçesine aktarılmış ve metin değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Metinde yer alan âyetlerin numara ve sûreleri tespit edilmiş, hadîslerin tahriri yapılmış ve atıf yapılan diğer eserler tespit edilip dipnotta gösterilmiştir. Beyitler klasik kelâm konularına göre tasnif edilmiştir. Son olarak bu eserin, Mehmed Şükrü Efendi'nin kendisine kaynak olarak gösterdiği *Bed'ü'l-Emâlî* şerhlerinden ayrılan özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ancak bu çalışmada *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*'nin Mehmed Şükrü Efendi'nin kendisine kaynak olarak gösterdiği Ali el-Kârî'nin *Dav'ü'l-me'âlî alâ manzûmeti Bed'i'l-Emâlî* isimli şerhle mukayesesi yapılmakla yetinilmiştir. Ayrıca Mehmed Şükrü Efendi'nin *el-Emâlî* üzerine yaptığı diğer çalışması *Kasîde-i Emâlî Tercümesi*'ndeki kelâmî görüşlerine değinilmemiştir.

1. MEHMED ŞÜKRÜ EFENDİ VE SİRÂCÜDDİN ALİ B. OSMÂN EL-ÛŞÎ

1.1. Mehmed Şükrü Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1.1. Hayatı

Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Ulemâsı* isimli eserinde yazar hakkında "Mehmed Şükrü Efendi (İstanbul)" şeklinde söz edilmektedir. Bunun sebebi aynı isimde olan diğer zâtları birbirinden ayırmak olduğu âşikârdır.² Mehmed Şükrü Efendi Osmanlı Devleti'nde çeşitli görev ve memuriyetlerde bulunması hasebiyle hayatı ile ilgili bilgiler Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterlerinde mevcuttur.

Mehmed Şükrü Efendi'nin tam adı es-Seyyid el-Hâc Mehmed Şükrü İbn es-Seyyid Ahmed Atâ'dır. Şeyhülislâm Mekkîzâde'nin arzuhalçisi es-Seyyid Ahmet Ata'ullah Efendi'nin oğlu olarak H. 1257 Recep ayının on ikinci gecesi Cuma günü (30 Ağustos 1841) sabaha karşı İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Atâullah Efendi-zâde olarak da anılır. Damad-ı Gelenbevî olarak da tanınan Mehmed Şükrü Efendi'nin kayınpederi meşhur Osmanlı Matematikçisi İsmail b. Mustafa Gelenbevî'dir (1730-1790).³

Mehmed Şükrü Efendi Kur'ân-ı Kerîm ve ilm-i hâl hıfzını bitirdikten sonra Saraçhane'deki rüştiyeyi tamamlamıştır. 1269/1852 yılında Bâb Mahkemesine girmiştir.⁴ 1271/1854 yılında İbtidâ-i Hariç Edirne Müderrisliği reisliğine ulaşmıştır.⁵ Babasının vefatı üzerine İstanbul'da ders vermeye devam etmiş, 1276/1859'da imtihanla Mekteb-i Nüvvâb'a girerek üçüncü vekil belgesini almıştır. Mayıs 1277/1861'de Gebze, Mart 1279/1863'de Sakız, Haziran 1280/1864'de Erdek, Temmuz 1281/1865'de Sivrihisar, Mart 1283/1867'de Tatarpazarcığı, Şubat 1286/1871'de de Şarköy kazasına nâib olarak atanmıştır.⁶ Temmuz 1289/1873'de Konya vilâyeti Divân-ı Temyiz

² Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı - İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli* (İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1980), 4-5/114; Osman Rahmi Çoşkun, *Mehmed Şükrü'nün (Damad-ı Gelenbevî) Müntehabât-ı Mesnevî'si (İnceleme-Metin)* (Uşak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13.

³ Meşihat Arşivi MŞH, *Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri [MHŞ.SAİD]*, 8.15.1; Osmanlı Arşivi BOA, *Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri [DH.SAİDd]*, 47/409.

⁴ MŞH, SAİD, 8.15.7.

⁵ MŞH, SAİD, 8.15.6.

⁶ MŞH, SAİD, 8.15.5.

riyâsetine memur tayin edilmiştir. Haziran 1292/1876'da Anadolu Kazaskerliği Vakayı'-i Şer'iyeye Kâtipliğine atanmıştır. Ekim 1293/1877'de Erzurum mevleviyeti olarak görevlendirilmiş, Nisan 1295/1879'da Kudüs pâyesi ile ödüllendirilmiş ve Tetkîkât-ı Şer'iyeye Meclisi azalığına ve başkâtipliğine atanmıştır. İlave görev olarak Ekim 1298/1882'de Sadreyn müsteşarı yardımcısı olmuştur. Ağustos 1305/1889'da bir yıl süreliğine Mekke-i Mükerreme mevleviyeti ile görevlendirilmiştir. Temmuz 1307/1891'de Muallimhâne-i Nüvvâb Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bir ay sonra da Meşîhat-ı Ulyâ Mektupçusu olmuştur. Aralık 1308/1891'da İstanbul Kadılığı'na atanmıştır. Kendisine 1883'de üçüncü dereceden Mecîdî nişanı, 1894'de de Anadolu kazaskerliği payesi ve birinci dereceden Mecîdî nişanı verilmiştir.⁷ Ağustos 1312/1896'da Anadolu Kazaskerliği görevine getirilmiş, Kasım 1312/1896 yılında da bu görevden ayrılmıştır.⁸ Kaynaklara göre 1330/1914 tarihlerine kadar yaşamış olduğu tahmin edilmektedir.⁹

1.1.2. Eserleri

1.1.2.1. Müntehabât-ı Mesnevî

Müntehabât-ı Mesnevî, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_K.06095 demirbaş numarasıyla Muhammed Şükrü b. Ahmed Atâ adına kayıtlıdır. *Müntehabât-ı Mesnevî*, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden seçilmiş 231 beytin şerhidir. 1328/1910 yılında Şems Matbaası'nda basılmıştır.¹⁰

Mehmed Şükrü Efendi “*Müntehabât-ı Mesnevî*” adlı eserinde, genel itibarıyla uzun uzun açıklamalar yapmak yerine beyitlerin ifade ettiği anlamı anlaşılır bir şekilde ve kısaca vermeyi tercih etmiştir. Kelimelerin sözlük anlamı ve gramer özellikleri üzerinde durmayan Şârih, beyitlerin anlam dünyasını açıklamaya yönelik yorumlar yapmıştır.¹¹

---

⁷ MŞH, SAİD, 8.15.13.

⁸ MŞH, SAİD, 8.15.20; MŞH, SAİD, 8.15.1; BOA, DH.SAİDd, 47/409.

⁹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, 4-5/114-115.

¹⁰ Mehmed Şükrü Efendi, *Müntehabât-ı Mesnevî* (İstanbul: Şems Matbaası, 1328).

¹¹ Mehmet Özdemir, “Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları* 11/20 (2016), 487.

Müntehabât-ı Mesnevî üzerine İbrahim İşbilir, “Es-Seyyid El-Hac Muhammed Şükri İbn Ahmed Atâ'nın Müntehabât-ı Mesnevî'si” başlıklı makale;¹² Osmân Rahmi Coşkun ise *Mehmed Şükrü'nün (Damad-ı Gelenbevî) Müntehabât-ı Mesnevî'si* isimli yüksek lisans tezi¹³ hazırlamıştır.

1.1.2.2. Âsâr-ı Nur

Âsâr-ı Nûr, 1329/1911 senesinde Dersaadet/İstanbul'da gelirinin yarısı Donanma-yı Osmânî Muavenet-i Milliye Cemiyetine bağışlanmak üzere Matbaa-i Osmâniye'de 184 sayfa olarak basılmıştır.¹⁴ Eserin günümüze kadar pek az nüshası ulaşmıştır.¹⁵

Âsâr-ı Nûr meâl-tefsir tarzında detay bilgilere çok yer vermeyen bir çalışmadır. Eser âyetlerin genişçe izahından kaçınılarak ve hadîslerden istişhâd edilerek ele alınmıştır. Müellif tefsir metodu ile ilgili bilgi vermezken kullandığı kaynakların isimlerini de zikretmeksizin nakiller yapmıştır.¹⁶

Âsâr-ı Nûr'la ilgili A. Cüneyt EREN'in “Osmanlı Dönemi Müfessirlerinden Mehmed Şükrullah Gelenbevî ve Tefsirciliği” adlı makalesi vardır.

---

¹² İbrahim İşbilir, “es-Seyyid El-Hac Muhammed Şükri İbn Ahmed Atâ'nın Müntehabât-ı Mesnevî'si”, *Mecmua* 5 (02 Temmuz 2018).

¹³ Osman Rahmi Coşkun, *Mehmed Şükrü'nün (Damad-ı Gelenbevî) Müntehabât-ı Mesnevî'si (İnceleme-Metin)* (Uşak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Âsâr-ı Nur* (İstanbul: Matbaa-yı Osmâniye, 1329).

¹⁵ Ali Cüneyt Eren, “Osmanlı Dönemi Müfessirlerinden Mehmed Şükrullah Gelenbevî ve Tefsirciliği”, *Mütefekkir* 2/3 (30 Haziran 2015), 141-142.

¹⁶ *Âsâr-ı Nûr*'un tefsir özellikleri için bk. Eren, “Mehmed Şükrullah Gelenbevî ve Tefsirciliği”, 142-144.

1.1.2.3. Tuhfetü'l-fevâid alâ cevâhiri'l-akâid

Mehmed Şükrü Efendi'nin Osmanlı âlimi Hızır Bey'in (ö. 863/1459) manzûm akâid risâlesi olan *el-Kasîdetü'n-nûniyye*'ye yazmış olduğu şerhtir.¹⁷ Bu eser Müellefât-ı Şerîyye ruhsatıyla¹⁸ 1328/1910'da İstanbul'da basılmıştır.¹⁹

Eser hakkında Ömer ASLAN'ın *Kasîde-i Nuniyye'nin "Tuhfetü'l-fevâid alâ cevâhiri'l-akâid" İsimli Şerhinin Sadeleştirme ve Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tez çalışması vardır.²⁰

1.1.2.4. Kasîde-i Emâlî Tercümesi

M. Sait Özerverli eser hakkında "*Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyye müdürü Mehmed Şükrü Efendi'ye ait olan bu eserde önce beyitlerin bütün kelimelerinin açıklamasına yer verilmekte, ardından da beytin geniş bir açıklaması yapılmaktadır.*" demiştir.²¹

Kasîde-i Emâlî Tercümesi, Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyyede ders kitabı olarak okutulmak üzere Mârif Nezâretinin 11 Rebi'ul'âhir 1305 (27 Aralık 1887) tarihli ruhsatıyla²² İstanbul Matbaa-yı Âmire'de basılmıştır.²³

---

¹⁷ M. Said Yazıcıoğlu, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/572; Ömer Aslan, *Kasîde-i Nûniyye'nin "Tuhfetü'l-fevâid alâ cevâhiri'l-akâid" İsimli Şerhinin Sadeleştirilerek Ahiret Konusunun Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 7.

¹⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5297, 76.

¹⁹ Mehmed Şükrü Efendi, *Tuhfetü'l-fevâid alâ cevâhiri'l-akâid* (İstanbul, 1328).

²⁰ Ömer Aslan, *Kasîde-i Nûniyye'nin "Tuhfetü'l-fevâid alâ cevâhiri'l-akâid" İsimli Şerhinin Sadeleştirilerek Ahiret Konusunun Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

²¹ M. Sait Özerverli, "el-Emâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/74.

²² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5297, 27.

²³ Mehmed Şükrü Efendi, *Kasîde-i Emâlî Tercümesi* (İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1305).

1.1.2.5. Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî

Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî, Müellifât-ı Şer'iyye Meclisinin 5 Cemâdiye'l-âhir 1328 (14 Haziran 1910) tarihli ruhsatıyla²⁴ İstanbul Ali Râif Matbaası'nda basılmıştır.²⁵

Mehmed Şükrü Efendi eserin dibâcesinde, yirmi beş yıl kadar *Kasîde-i Emâlî*'yi İmâm Radyüddîn ve Ali el-Kârî'nin yazma şerhlerinden mütâlea ettiğini, önemli yerleri seçip özetleyerek ve faydalı bilgiler ekleyerek Osmanlı Türkçesi bir şerh yazdığını ifade etmektedir.²⁶ Bu eserle ilgili geniş malumata üçüncü bölümde yer verilmiştir.

Mehmed Şükrü Efendi'nin kelâmî görüşleri ve *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*'nin tahliline geçmeden önce *Bed'ü'l-Emâlî*'nin müellifi Sirâcüddîn Ali b. Osmân hakkında da bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.2. Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Ûşî'nin Hayatı ve Eserleri

Kaynaklarda tespit edildiği kadarıyla el-Ûşî'ni tam adı Sirâcüddîn (Rükneddîn) Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Ali b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân b. Ali el-Ûşî el-Fergânî et-Teymî eş-Şehîdî el-Hanefî el-Mâtürîdî'dir.²⁷ Kaynaklarda doğum tarihi ve yeri tam belli olmamakla birlikte vefat tarihinden (ö. 575/1179)²⁸ hareketle H. 6/M. 12. yüzyılın başlarında, el-Ûşî nisbesinden hareketle de Kırgızistan'ın Oş şehrinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.²⁹

²⁴ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 11.

²⁵ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî* (Dersa'âdet - İstanbul: İbrahim Efendi-zâde Ali Râif Matbaası, 1328/1910).

²⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 3.

²⁷ Zharkynbai Sebetov, "Sirâcüddin Ali b. Osman el-Ûşî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu* (Oş, Kırgızistan, 2018), 112; Durmuş Özbek, "el-Ûşî ve "Kasîdetü'l-Emâlî"", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (01 Haziran 1994), 263.

²⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya (İstanbul, 1360), 2/1350.

²⁹ Sebetov, "el-Ûşî'nin Hayatı", 112; Özbek, "el-Ûşî ve "Kasîdetü'l-Emâlî"", 264.

el-Ûşî, Selçuklular, Karahanlılar ve Karahıtaylar arasındaki siyasî mücadelelerin cereyan ettiği bir ortamda yetişmiştir.³⁰ Buhârâ, Semerkant, Belh, Merv, Serahs, Nesev ve Fergana civarında birçok şehre ilim yolculuğu yapan el-Ûşî; Nâsirüddin es-Semerkandî, Ebû Abdullah Nasîrüddin Muhammed b. Süleyman el-Ûşî, Ebü'l-Mehâsin Zahîrüddin Hasan b. Ali el-Merginânî, Abdullah b. Ebü'l-Muzaffer en-Nesevî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ali b. Nasr en-Nesevî, Alâeddin el-Ûsmendî, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hüseyin el-Bistâmî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin oğlu İmâdüddin Hasan b. Ali el-Pezdevî ve Seyfeddin Muhammed b. Muhammed el-Bâharzî'den ilim tahsil etmiştir.³¹

Yaşadığı dönemde el-İmâm, eş-Şeyh, el-Allâme, Sirâcü'd-Dîn, İmâmü'l-Harameyn gibi sıfatlarla anılmış olan el-Ûşî; Mâtürîdî kelâmcısı, Hanefî fıkıhçısı, muhaddis ve aynı zamanda şâir olan bir âlimdir.³² Fıkıh ve hadîs alanında da eserler telif etmekle birlikte asıl şöhretini kelâm alanında yazdığı manzûm *Kasîdetü'l-Emâlî* adlı eseri ile kazanmıştır.³³ Kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kadarıyla Ali b. Osmân el-Ûşî'nin yedi eseri bulunmaktadır:

Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr

el-Ûşî hadîse dair olan bu eserini günümüze ulaşmayan *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr*'dan seçtiği bin sahîh hadîsle oluşturmuştur.³⁴ Mehmed Sait Toprak bu eseri *Hadîste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbü'l-ahbâr*'ı isimli doktora tezinin ikinci kısmında neşre hazırlamıştır.³⁵

Müsnedü Enes b. Mâlik

el-Ûşî bu eserinde Enes b. Mâlik'ten gelen, hocası Nasîrüddin el-Ûşî'den naklettiği yaklaşık üç yüz hadîse yer vermiştir.³⁶

³⁰ Özbek, “el-Ûşî ve “Kasîdetü'l-Emâlî””, 263; Mehmet Sait Toprak, “Ali b. Osman Sirâceddin el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2006), 72; Mehmet Sait Toprak, “Ûşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/230.

³¹ Toprak, “Ûşî”, 42/230; Detaylı bilgi için bk. Mehmet Sait Toprak, *Hadîste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb el-Ahbâr'ı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktoa Tezi, 2005), 147-151.

³² Özbek, “el-Ûşî ve “Kasîdetü'l-Emâlî””, 265; Toprak, “Ali b. Osman Sirâceddin el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri”, 71.

³³ Toprak, “Ûşî”, 42/230.

³⁴ Toprak, “Ûşî”, 42/230; Sebetov, “el-Ûşî'nin Hayatı”, 122.

³⁵ Toprak, *Hadîste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb el-Ahbâr'ı*, 300.

³⁶ Toprak, “Ûşî”, 42/230; Sebetov, “el-Ûşî'nin Hayatı”, 122.

Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fikh

Kaynaklarda hakkında bir bilgiye rastlanmayan eserin bazı kütüphanelerde bulunan nüshalarından Sirâcüddîn el-Ûşî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Fıkıh konularını ihtiva eden bu eser Farsça'dır.³⁷

el-Fetâva's-sirâciyye

el-Ûşî, Hanefî fikhına dair eseri olan *el-Fetâva's-sirâciyye*'yi 8 Muharrem 569'da (M. 1173) Oş'ta yazmıştır. Eser, başka fıkıh eserlerinde rastlanmayan nevâdir ve vâkıât meselelerini ihtiva etmektedir.³⁸ Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (III Ahmed nr. 796), Süleymaniye Kütüphanesi (Atıf Efendi, nr. 1133) ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde (nr. 41731) birer nüshası bulunmaktadır.³⁹ 1243'te Hindistan Kalkûta'da ve 1293-1295 Leknev'de *Fetâvâ-i Kadîhân* adlı eserin içinde basılmıştır.⁴⁰

Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr

Zamanımıza ulaşmayan bu eserde el-Ûşî, günlük hayatı ilgilendiren konulara dair hadîsleri, öğüt ve hikmete dair şiiirleri derlenmiştir. Müellif daha sonra bu eserden seçtiği bin sahîh hadîsle *Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr* isimli eserini oluşturmuştur.⁴¹

Muhtelifü'r-rivâye

Hanefîler arasında meşhur olan Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Nesefî'ye (ö. 537/1142) ait muhtasar bir fıkıh metni *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye fi'l-hilâf*'in şerhidir.⁴²

---

³⁷ Sebetov, "el-Ûşî'nin Hayatı", 122.

³⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1224.

³⁹ Sebetov, "el-Ûşî'nin Hayatı", 121.

⁴⁰ Yulduz Musahanov, *Oşî ve Emali Kasidesi* (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 16; Toprak, "Ûşî", 42/231.

⁴¹ Toprak, "Ûşî", 42/230; Sebetov, "el-Ûşî'nin Hayatı", 122.

⁴² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1868; Toprak, "Ûşî", 42/230.

1.3. Bed'ü'l-Emâlî

el-Ûşî'nin Mâtürîdiyye akâidine dair manzûm risâlesi olan *el-Emâlî*⁴³ daha çok bu isimle tanınmakla birlikte *Kasîdetü'l-Hanefiyye*, risâlenin ilk cümlesinden dolayı *Bed'ü'l-Emâlî*, *Kasîdetü yakûlü'l-abd*, beyitlerin son kelimeleri “lâm” harfiyle sona erdiğinden dolayı *Lâmiyye-i Kelâmiyye*, *el-Kasîdetü'l-lâmiyye fi't-tevhîd* gibi isimlerle de kaynaklarda anılmaktadır.⁴⁴ H. 569/M. 1174 yılında yazıldığı⁴⁵ kabul edilen *el-Emâlî*'nin altmış yedi veya altmış sekiz beyitlik bazı yazma ve basma nüshaları bulunmakla beraber genel kabul altmış altı beyit olarak nazmedildiği yönündedir.⁴⁶ Aruz vezninin vâfir bahri ile mefâ'îlün-mefâ'îlün-fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır.⁴⁷ Kasîde türünün özelliği olan aa/ba/ca/da/... şeklinde ikinci mısralar kendi arasında kafiyeli olacak şekilde ve lâm (ل) harfiyle kafiyelendirilmiştir.⁴⁸ el-Ûşî, İslâm akâidinin temel konuları olan ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât (usûl-i selâse) şeklindeki klasik şemayı esas alarak *el-Emâlî*'de; zât ve sıfatlar, ru'yetullah, tekvin-mükevven ayrımı, halku'l-Kur'an, salah-aslah, imân ve tekfir gibi tevhîde; Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı, kerâmetler, Râşid Halifeler, ashâba dil uzatılmaması gibi nübüvvete; ölüm ve sonrası hayat ve âhiret ahvali gibi me'âda dair konuları ele almıştır. Bu konuları ele alırken Ehl-i sünnet dışı ve muhâlifi olan görüşlere de zımnem işaret etmiştir.⁴⁹

Mâtürîdiyye akâidini manzûm ve veciz bir şekilde ele alması ayrıca öğrenme ve ezberlenmesinin kolaylığı nedeniyle *el-Emâlî*, birçok medresede uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca ülkemizin ve Rusya'nın çeşitli şehirleri başta olmak üzere, Berlin, Paris, Stockholm, Kahire, Rampur, Cambridge ve Buhara gibi dünyanın dört bir yanındaki kütüphanelerde *el-Emâlî*'nin birçok matbu ve yazma

⁴³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1349-1350.

⁴⁴ Özbek, “el-Ûşî ve "Kasîdetü'l-Emâlî"”, 268; Özervarlı, “el-Emâlî”, 11/73.

⁴⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1530.

⁴⁶ Özervarlı, “el-Emâlî”, 11/73; Toprak, “Ali b. Osman Sirâceddin el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri”, 79.

⁴⁷ M. Sadi Çöğenli, “Alî b. Osmân el-Ûşî'nin (ö. 575/1179?) el-Emâlî İsimli Manzum Risalesi ve Türkçe'ye Çevirisi”, *Ekev Akademi Dergi* 9/22 (2005), 178.

⁴⁸ Mevlüt İlhan, *Kasîde-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleleri* (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 15.

⁴⁹ Özervarlı, “el-Emâlî”, 11/73; Mustafa Selim Yılmaz - Ömer Sadıker, “İbn Cemâa'nın Derecu'l-Me'âlî İsimli Bed'ü'l-Emâlî Şerhi”, *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu* (Oş, Kırgızistan, 2018), 203.

nüshalarının bulunması, eserden geniş bir coğrafyada istifade edildiğinin en önemli kanıtıdır.⁵⁰

1.3.1. Arapça Şerhleri⁵¹

1. *Nefisü'r-riyâz li-i'dâmi'l-emrâz*. Halîl b. Alâ en-Neccârî'ye (ö. 632/1234) ait kısa bir şerhtir.⁵²

2. *el-Hidâye mine'l-i'tikâd*. Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 666/1268 [?]) tarafından kaleme alınmış hacimli bir şerhtir. Şârih eserini *el-Fıkhü'l-ekber, es-Sevâdü'l-a'zam, el-Akîdetü't-Tahâviyye* gibi ilk dönem kaynaklarından faydalanarak hazırladığını ve kasîdede mevcut bütün bilgileri değerlendirdiğini ifade etmektedir.⁵³

3. *Derecü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî*. Muhammed b. Ebû Bekir b. Cemâa'ya (ö. 819/1416) ait olan bu muhtasar şerh beyitleri bir iki kısa cümleyle izah etmektedir.⁵⁴

4. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Musannifek diye tanınan Alaaddin Ali b. Muhammed el-Bistâmî'ye (ö. 875/1470) aittir.⁵⁵

5. *Dav'ü'l-me'âlî alâ manzûmeti Bed'i'l-Emâlî*. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) tarafından kaleme alınan eser *el-Emâlî*'nin en meşhur şerhlerinden biridir. Pek çok yazma nüshası⁵⁶ bulunan eser İstanbul'da birçok defa basılmıştır (1278, 1312, 1319).

6. *Dav'ü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî*. Bağdatlı İsmâil Paşa bu eserin Ezher şeyhlerinden Ahmed b. Ali es-Sendûbî (ö. 1097/1686) tarafından yazıldığını

⁵⁰ Özbek, "el-Ûşi ve "Kasîdetü'l-Emâlî"", 268-269; Özervarlı, "el-Emâlî", 11/73; Toprak, "Ali b. Osman Sirâceddin el-Ûşi: Hayatı ve Eserleri", 79.

⁵¹ *el-Emâlî*'nin Arapça şerhleri hakkında geniş bilgi için bk.: Özervarlı, "el-Emâlî", 11/73-74; Yusuf Şevki Yavuz, *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 16-18.

⁵² Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1704/6; Kılıç Ali Paşa 1027/3.

⁵³ Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa 1195; Lâleli 3738; Hafîd Efendi 452/20; Murad Buhârî 145/2; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Hidâye mine'l-i'tikâd li-kesreti nef'ihi beyne'l-ibâd*, thk. Ömer b. Abdîrrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001).

⁵⁴ Süleymaniye Ktp. Lâleli 3770; Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâ'a, *Derecü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî*, thk. Mecdi Gassân Maruf (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2011).

⁵⁵ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 336.

⁵⁶ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me'âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî* (İstanbul: Hacı Selim Ağa, Hacı Selim Ağa, 620).

belirtmektedir.⁵⁷ Bu şerhin Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde değişik adla kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.⁵⁸

7. *Nuhbetü'l-le'âlî li-şerhi Bed'i'l-Emâlî*. Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Reyhâvî'nin (ö. 1288/1871) kaleme aldığı bu şerh *el-Emâlî* üzerine yapılan hacimli ve muhtevalı çatışmalardan biridir.⁵⁹ *Nuhbetü'l-le'âlî*, herhangi bir nüsha belirtilmeden istinsah edilip ofset olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1407/1986).

8. *el-Menhecü'l-'âlî fi şerhi'l-Emâlî*. Bu şerhin müellifi tesbit edilememiştir.⁶⁰

9. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Şemseddin en-Niksârî'ye aittir.⁶¹

10. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Muhammed b. Ahmed el-Antâkî'ye aittir.⁶²

11. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Radiyyüddîn Ebu'l-Kâsım b. Hüseyin el-Bekrî'ye aittir.⁶³

12. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Ahmed b. Ömer b. Muhammed Abakandî'ye aittir.⁶⁴

13. *Câmi'u'l-leâlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Lübnanlı Muhammed Ahmed Kenan'ın yazdığı yeni bir şerhtir (Beyrut 1431/2010).

14. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Abdurrahim b. Ebû Bekir b. Süleyman el-Maraşî'ye (ö. 1068/1657) aittir. Ahmet Derviş Müezzîn tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Kahramanmaraş 1235/2014).

1.3.2. Türkçe Şerhleri⁶⁵

1. *Lâmiyyey-i Kelâmiyye Şerhi*. III. Murad dönemi bilginlerinden Muhammed b. Malkoça tarafından kaleme alınmıştır. Eserin, özel kütüphanesindeki yazma bir

⁵⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1945), 2/233-234.

⁵⁸ Kayseri Râşid Efendi Ktp. 696/3.

⁵⁹ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1384.

⁶⁰ Süleymaniye Ktp. Lâleli 2261.

⁶¹ Süleymaniye Ktp. İzmirli 121.

⁶² Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1269/18.

⁶³ Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3772/3; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3740.

⁶⁴ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 237.

⁶⁵ Özervarlı, “el-Emâlî”, 11/74; Yavuz, *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye*, 19-22.

mecmua içinde bulunan nüshasını⁶⁶ tanıtan Kemal Edip Kürkçüoğlu, III. Murad'a ithaf edilen bu Şerhte asıl metin için "Lâmiyye-i Kelâmiyye" adının kullanıldığını, kendisinin de bu tabiri benimsediğini belirtmiştir.⁶⁷

2. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*. Ahmed b. Mustafâ el-Le'âlî (ö. 971/1563) tarafından yapılan ilk Türkçe Őerhlere aittir.⁶⁸

3. *Rûhu'n-Nüfûs (Şerh-i Kasîde-i Nazîre-i Emâlî)*. Feyzî-i Kefevî diye tanınan Halvetiyye tarikatı Şeyhlerinden olan Mehmed b. Hacı Haydar'ın (ö. 1025/1616) yapmış olduğu Şerhtir.⁶⁹

4. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*. Şeyh Ahmed Karahisarî'ye (ö. 1631'den sonra) aittir.⁷⁰

5. *Fevâ'idü'l-Emâlî ve Ferâ'idü'l-Le'âlî (Şerh-i Kasîde-i Emâlî)*. Halîl b. İsâ el-Akkirmanî'ye (ö. 1719'dan sonra) aittir.⁷¹

6. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*. Alî b. Mustafa Enderûnî'ye (ö. 1752'den sonra) aittir.⁷²

7. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî (Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye)*. Ahmed b. Mehmed Emîn İstanbulî'ye (ö. 1753'ten sonra sonra) aittir.⁷³ Bu eseri Yusuf Şevki Yavuz günümüz Türkçesine aktararak ve sadeleştirerek yayımlamıŐtır.⁷⁴

8. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*. Derûnîzâde Mehmed Hulûsî b. Abdullâh'a (ö. 1167/1753) aittir. Henüz yazma nüshası bulunamamıŐtır.⁷⁵

9. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*. Kudsî mahlasıyla bilinen Seyyid Muhammed Cârullah'a (ö. 1219/1804) aittir.⁷⁶

---

⁶⁶ Süleymaniye Ktp. Kemal Edip Kürkçüoğlu 43.

⁶⁷ Kemal Edip Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (01 Ocak 1954), 1.

⁶⁸ Süleymaniye Ktp. Fatih 278/2.

⁶⁹ Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 137/3.

⁷⁰ Nurosmeniye Ktp. 4979/3.

⁷¹ Nurosmeniye Ktp. 1601.

⁷² Milli Ktp. Yazmalar Arşivi 1813.

⁷³ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 6638.

⁷⁴ Yusuf Şevki Yavuz, *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021).

⁷⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000), 1/66.

⁷⁶ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 5876.

10. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî (Yekûlü'l-âbd)*. Ömer b. Alî İbrâhîm Burdurî'ye (ö. ?) aittir.⁷⁷

11. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*. Mahmûd el-Hamîdî'ye (ö.?) aittir.⁷⁸

12. *Tercüme-i Emâlî*. Köstendilî Şinâsî Kadı'ya (ö.?) aittir.⁷⁹

13. *Merahul'l-me'âlî fî şerhi'l-Emâlî*. Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819) tarafından kaleme alınarak III. Selim'e ithaf edilen eser *el-Emâlî*'nin en çok rağbet gören şerhlerindendir. Bu eserde, kelâm ve akâid ilmine dair geniş bir mukaddimeden sonra her beytin şerhi ve ince gramer tahlilleri yapılmış, kelime anlamları üzerinde durulmuş, böylece oldukça hacimli bir eser meydana getirilmiştir. Kütüphanelerde pek çok yazma nüshası⁸⁰ bulunan şerhin baskıları da vardır.⁸¹

14. *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Müellifi Damad-ı Gelenbevî olarak tanınan Mehmed Şükrü b. Ahmed Atâ'dır. Tezimizin konusu olan bu eser hakkında üçüncü bölümde geniş bilgi verilecektir.

15. *Kasîde-i Emâlî Tercümesi*. Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyye Müdürü Mehmed Şükrü Efendi'ye aittir. Başlığında her ne kadar tercüme ifadesi yer alsa da eser şerh özelliği taşımaktadır. *Kasîde-i Emâlî Tercümesi*, Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyyede ders kitabı olarak okutulmak üzere Mârif Nezâretinin 11 Rebi'ul'âhir 1305 tarihli ruhsatıyla İstanbul Matbaa-yı Âmire'de basılmıştır.⁸²

16. *Emâlî Şerhi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı emekli öğretim üyesi merhum Prof. Dr. Bekir Topaloğlu (ö. 2016)'nun yazmış olduğu şerhtir.⁸³

---

⁷⁷ Burdur İl Halk Ktp. 486/6.

⁷⁸ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 936.

⁷⁹ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1430.

⁸⁰ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 238.

⁸¹ Mütercim Âsım, *Merahu'l-Meâlî fî Şerhi'l-Emâlî* (İstanbul: Dersâadet Matbaası, 1304/1886).

⁸² Mehmed Şükrü Efendi, *Kasîde-i Emâlî Tercümesi*.

⁸³ Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013).

1.3.3. Tercümeleri⁸⁴

1. *Lâmiyye-i Kelâmiyye*. III. Murad'ın isteği üzerine *Tâcü't-tevârih* müellifi Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1600) tarafından asıl metnin vezin ve kafiyesiyle yapılan bu tercümeyi Kemal Edip Kürkçüoğlu "Lâmiyye-i Kelâmiyye" başlığı altında açıklamalı bir makale içinde neşretmiştir. Kürkçüoğlu, kendi özel kütüphanesindeki bir yazma risâle mecmuası içinde yer alan bu tercümenin kenarında, daha eski bir dille kaleme alınmış müellifi meçhul manzûm bir Türkçe tercümenin daha bulunduğunu kaydetmektedir.⁸⁵

2. *Kasîde-i Emâlî Tercüme-i Manzûmesi*. Mekteb-i Sultânî muallimlerinden Hâfız Refî Efendi tarafından yapılan bu tercümede asıl metnin vezni muhafaza edilmişse de nazım şekli olarak mesnevi tercih edilmiş, beyti beyitle karşılamaktan ziyade tafsilât verme yoluna gidilmiştir.⁸⁶

3. *Manzûm Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*. Mesnevî Şârihi Şem'î Şem'ullâh Mustafa'ya (ö. 1602'den sonra) aittir.⁸⁷

4. *Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*. Abdurrahmân ed-Darîr'e (ö. 1754'ten sonra) aittir.⁸⁸

5. *Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*. Feyzî mahlaslı bir şaire aittir.⁸⁹

6. *Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*. Visâlî mahlaslı bir şahsa aittir.⁹⁰

7. *Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*. Sinân İzzî'ye aittir.⁹¹

8. *Tercüme-i Yekûlü'l-Abd*. Ebû Muhammed bin Mustafa'ya aittir.⁹²

9. *Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*. İbn-i Bâlî'ye aittir.⁹³

⁸⁴ Özervarlı, "el-Emâlî", 11/74-75; İlhan, *Kasîde-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri*, 26.

⁸⁵ Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", 1-21.

⁸⁶ Hâfız Refî', *Kasîde-i Emâlî Tercümesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1302).

⁸⁷ Süleymaniye Ktp. Hüdai Efendi 886.

⁸⁸ Süleymaniye Ktp. Tırnovalı 1052.

⁸⁹ Ankara Millî Ktp. Yazma Arşivi 1113/1.

⁹⁰ Ankara Millî Ktp. Yazma Arşivi 5679.

⁹¹ Ankara Millî Ktp. Yazma Arşivi 346/3.

⁹² Ankara Millî Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 4646/12.

⁹³ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 6638.

el-Emâlî'nin Türkçe tercümelerini yüksek lisans tezi olarak çalışan Mevlüt İlhan, mütercimi belli olmayan *el-Emâlî* şerhleri de tespit etmiştir.⁹⁴

1.4. Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî

1.4.1. Şerhin Nüshaları

Şerhin yazma nüshasına erişilememiş olup araştırmamızda kullandığımız eser, Müellifât-ı Şer'iyeye Meclisinin 5 Cemâdiye'l-âhir 1328 (14 Haziran 1910) tarihli ruhsatıyla⁹⁵ İstanbul Ali Râif Matbaas'ında basılan eserdir.⁹⁶ Bu matbu eser çeşitli kütüphanelerde de mevcuttur. Örneğin; 4110 numara kaydıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümünde, 4595 numara kaydıyla Nurosmâniye Kütüphanesinde, 272 numara kaydıyla Millet Kütüphanesi Ali Emiri bölümündedir.

1.4.2. Şârihin Yöntemi

Mehmed Şükrü Efendi esere bir Dibâce yazarak başlamıştır. Dibâcede besmele, hamdele ve salveleden sonra ilm-i kelâm ve akâidin önemine vurgu yaparak bu sahada yazılan en dikkate şâyan eserin İmâm-ı Azam'ın *Fıkhu'l-Ekber*'i olduğu üzerinde durmuştur. Akabinde bu ilim ile ilgili manzûm eserlerin de ortaya konulduğunu ve Ehl-i sünnet itikâdını derleyip toparlayan el-Ûşî'nin *Kasîde-i Emâlî*'sinin de bu manzûmelerden olduğunu ifade etmiştir. el-Ûşî'nin *Kasîde-i Emâlî*'sine birçok Arapça ve Türkçe şerh yazıldığı vurguladıktan sonra kendisinin yirmi beş yıl boyunca Ali el-Kârî⁹⁷ ve İmâm Radiyyüddîn⁹⁸ şerhlerini mütâlaa ettiğini ve bunlardan iktibas ve ihtisarla Osmanlı Türkçesi ile özlü ve faydalı bir şerh yazdığını ifade etmiştir.⁹⁹

⁹⁴ *Emâlî*'nin Türkçe tercümeleleri hakkında geniş malumat için bk.: İlhan, *Kasîde-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri*, 29-213.

⁹⁵ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 11.

⁹⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 1.

⁹⁷ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me'âlî alâ manzûmeti Bed'i'l-Emâlî* (İstanbul: Dâru'l-Ma'rûf, 2019).

⁹⁸ İmâm Radiyyüddîn, *el-Hidâye mine'l-i'tikâd li kesreti nef'ihî beyne'l-ibâd*, Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 23953/2; İmâm Radiyyüddîn, *Şerhü Kasîdeti Yekûlü'l-Abd*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 953/1; İmâm Radiyyüddîn, *İkdü'l-Le'âlî* (Ankara Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 515/2).

⁹⁹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 2-3.

Mehmed Şükrü Efendi 63 beyit şerh etmiştir.¹⁰⁰ Beyitleri şerh ederken öncelikle beyitte geçen kelimelerin etimolojik tahlillerini Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfedeât* ve Feyyûmî'nin *el-Misbâhu'l-Münîr* isimli kitaplarından iktibaslar yapmaktadır. İlk beyitleri şerh ederken bu eserlere atıf yapmakta lakin ilerleyen beyitlerde kaynak ismi vermemektedir. Kelime tahlilinden sonra “Ma'nâ-yı beyt” veya “Meâl-i beyt” başlığı altında beytin genel anlamını vermiştir. Beyitte geçen konuyu delillendirmek için âyet ve hadîslere sıkça yer vermiş lakin kullandığı âyetlerin hangi sûrede olduğunu çoğu yerde ifade etmemiştir. Aynı şekilde kullandığı hadîslerin de kaynaklarını çoğu yerde zikretmemekle beraber bazı satırlarda özellikle Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'ine atıflar yapmıştır.

Âyet ve hadîslerle konuyu delillendirdikten sonra “Mezheb-i Ehl-i sünnet budur” ya da “Ehl-i sünnet mezhebi budur” diyerek¹⁰¹ Ehl-i sünnetin meseleyi nasıl ele aldığını kısaca özetlemiş ve genellikle İmâm Azam'ın konu hakkındaki görüşüne yer vermiştir.¹⁰² Akabinde Ehl-i sünnet anlayışına muhâlif olan Râfîzî ve Hâricilerin özellikle de Mutezîlenin ihtilaf ettiği noktalara değinmiş ve onların iddialarını aklî ve naklî delillerle çürütmeye çalışmıştır.

Bazı beyitlerin altına “Tenbih”, “İhtâr”, “Lâhika” ve “İstitrâd” gibi başlıklar açarak beyitte geçen mesele ile ilgili daha detaylı ve doyurucu bilgiler vermiştir.

1.4.3. Şerhte Kullanılan Kaynaklar

Mehmed Şükrü Efendi *el-Emâlî* üzerine yazdığı bu şerhi oluştururken çeşitli kaynaklardan iktibaslar yapmıştır. Şârih, çeşitli alanlarda yazılmış kaynaklardan verdiği bilgilere bazen sadece eser adı vererek bazen de sadece müellif adı vererek atıf yapmıştır. Kimi zaman da müellif ve eser adı zikretmeksizin “kütüb-i kelâmiyyede geçtiği üzere”¹⁰³ ve “şürûhda beyân olunduğu üzere” ifadelerini kullanarak iktibaslar

---

¹⁰⁰ *el-Emâlî* şerhlerinde yer alan beyit sayıları farklılık göstermektedir. Örneğin Mehmed Şükrü Efendi'nin kendisine kaynak aldığı Ali el-Kârî'nin *Dav'ü'l-me'âlî*'sinde 68 beyit; İmâm Radiyyüddin'in *Şerhu Kasîdeti Yekûli'l-Abd fi Bed'i'l-Emâlî*'sinde 75 beyit; Mütercim Asım'ın *Merahu'l-me'âlî*'sinde 65 beyit vardır. Bkn: Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me'âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*; İmâm Radiyyüddin Ebü'l-Kasım b. Hüseyin el-Bekri, *Şerhu Kasîdeti Yekûli'l-Abd fi Bed'i'l-Emâlî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3772); Mütercim Âsım el-Ayıntâbi, *Merahu'l-meâlî fi şerhi'l-Emâlî* (İstanbul: Dersaâdet Matbaası, 1886).

¹⁰¹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 10, 61, 64, 69, 75.

¹⁰² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 15, 42, 51, 52, 58.

¹⁰³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 11, 13, 20.

yapmıştır. Ayrıca Mutezîle ve diğerk muhâlif fırkaların görüşlerini aktarırken de kaynak göstermemiştir.

Şerhte müellif ya da eser adı verilerek yapılan nakillerin kaynakları şu şekildedir:

- Râgıb el-İsfahânî (ö. 392/1001), *el-Müfredât*
- Âlim b. Alâ el-Enderpetî' (ö. 786/1384), *el-Fetâva't-tatarhâniyye (el-Fetâva'l-hâniyye)*
- İmam Azam (ö. 150/767), *Fıkhu'l-ekber*
- Adûdiddîn el-İcî (ö. 756/1355), *el-Mevâkıf*
- İmam Gazzâlî (ö. 505/1111)
- İmam Beğavî (ö. 516/1122), *Me'âlimü't-tenzil*
- İmâmü'l-Harameyn Cüveynî (ö. 478/1085)
- Saduddîn et-Taftazânî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-makâsıd*
- Feyyûmî (ö. 770/1368-69), *el-Misbâhu'l-münîr*
- *Câmi'-i Asğar*
- Ebu'l-Mehâsin Kâdîhân Özkendi el-Ferganî (ö. 592/1196), *Fetâvâ-ya Kâdîhan*
- Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), *Şerhu'l-mevâkıf*
- Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât*
- Kâdı İyâz (ö. 544/1149), *Şerh-i Müslim*
- Suyûtî (ö. 911/1505), *Câmi'u's-sağîr*

Mehmed Şükrü Efendi'nin eser ya da müellif adı vermeden yaptığı iktibasları da imkan nispetinde tespit etmeye çalıştık ve bu kaynakları dipnotta verdik.

Şârih, beyitleri şerh ederken Mâtürîdî eserlerden ziyâde Eş'ârî eserlere atıf yapmıştır. Hatta İmâm Azam'ın *Fıkhu'l-Ekber*'inden bahsedilmese şerh Eş'ârî literatüre göre kaleme alınmış denilebilir. Ayrıca Şârih meseleleri ifade ederken “Mâtürîdî âlimlere göre” demek yerine “Hanefî âlimlere göre” ya da “Eimme-i hanefiyye indinde” tabirlerini kullanmaktadır.¹⁰⁴ Bu durum Osmanlı Devletinde Ehl-i sünnet akîdesinin Mâtürîdî literatürden çok Eş'ârî literatüre dayandığının göstergelerinden biri olabilir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 10, 14, 58.,

¹⁰⁵ Yavuz, *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye*, 40.

Ayrıca Şârih kendisini Hanefî-Mâtürîdî ya da Eş‘arî’ye değil üst bir kimlik olan Ehl-i sünnete izafe etmektedir. Bu sebeple “Biz ehl-i sünnet böyle deriz.”, “Biz ehl-i sünnet ve cema‘at deriz ki”, “Mezhebi ehl-i sünnet budur.” ifadeleri ile görüşlerini ifade etmektedir.¹⁰⁶

1.4.4. Keşfü’l-me‘âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî’nin Konu Analizi

Kasîdetü’l-Emâlî’de genel anlamda klasik akâid ve kelâm kitaplarındaki “İlâhiyyât, Nübüvvât, Sem‘iyyât” bahisleri yer almakla beraber sistematik bir konu sıramalası yoktur. Örneğin ilâhiyyât bahisleri arasında (1-21. Beyit arası) sem‘iyyât bahsi olan ba‘s, hesap (18. beyit), cennet, cehennem (19. beyit) ve ru‘yetullâh (20-21. beyit) konuları işlenmektedir.

Mehmed Şükrü Efendi beyitleri sırası ile şerh etmiştir. Konuları beyitlerde geçtiği yerlerde ele almıştır. Ancak bazı yerlerde “bu konu ileride daha detaylı açıklanacak” ya da “bu mesele şu beyitte açıklandı” diyerek konu ile ilintili olan diğer beyitlere de atıf yapmıştır.

Mehmed Şükrü Efendi, eserinin Dibâce’sinde yirmi beş yıl boyunca Ali el-Kârî ve İmâm Radiyyüddîn şerhlerini mütâlea ettiğini ve bunlardan iktibas ve ihtisarla Osmanlı Türkçesi ile özlü ve faydalı bir şerh yazdığını ifade etmiştir.¹⁰⁷ Biz de araştırmamızın bu kısmında Şârih’in bu iddiasını ne ölçüde yerine getirdiğini tespit etmeye çalışacağız.

1.4.5. Keşfü’l-me‘âlî’nin Ali el-Kârî’nin Dav’ü’l-me‘âlî alâ manzûmeti

Bed’i’l-Emâlî İsimli Şerhi ile Mukayesesi

Öncelikle her iki eseri şerh edilen beyit sayıları açısından mukayese ettiğimizde Ali el-Kârî 68 beyit şerh ederken, Mehmed Şükrü Efendi 63 beyit şerh etmiştir. Mehmed Şükrü Efendi *Dav’ü’l-me‘âlî*’de geçen şu beyitlere eserinde yer vermemiştir:

10- وَ فِي أَلَا ذُهَانَ حَقُّ كَوْنٍ جُزْءٍ بِأَلَوْصَفِ النَّجْرِيِّ يَا بِنِ خَالٍ

19- وَ لَا يَقْنِي الْجَجِيمُ وَلَا الْجَنَانُ وَ لَا أَهْلُوهُمَا أَهْلُ انْتِقَالٍ

¹⁰⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me‘âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 9, 10, 61, 64, 74, 86.

¹⁰⁷ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me‘âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 2-3.

32 - وَعَيْسَى سَوْفَ يَأْتِي ثُمَّ يُتَوَى لِذَجَالٍ شَقِيٍّ ذِي حَبَالٍ

40 - وَلَمْ يَلْعَنُ يَزِيدًا بَعْدَ مَوْتِ سَيِّدِ الْمَكْتَنَارِ فِي الْأَعْرَاءِ عَالٍ

Ayrıca (و مَرْجُو شَفَاعَةِ أَهْلِ خَيْرٍ لَا صَحَابِ الْكَبَائِرِ كَالْجِبَالِ) beyti *Dav'ü'l-me'âli*'de 28 ve 58. beyit olarak iki kez şerh edilmiştir.¹⁰⁸ Böylece iki şerh arasındaki beş beyitlik fark, bu şekilde ortaya çıkmıştır.

İki şerh arasında beyitlerin sıralanması da farklılık göstermektedir. Bu durumu aşağıdaki tabloda ayrıntılı şekilde görebiliriz.

Tablo 1: Ali el-Kârî ve Mehmed Şükrü Efendi'nin şerhlerindeki beyit sıralaması

Beyitler	Ali el-Kârî	Mehmed Şükrü Efendi
يَقُولُ الْعَبْدُ فِي بَدءِ الْأَمَالِي لِتَوْجِيدِ بِنْتِمْ كَالآ لِي	1	1
إِلَهُ الْخَلْقِ مَوْلَانَا قَدِيمٌ وَمَوْصُوفٌ بِأَوْصَافِ الْكَمَالِ	2	2
هُوَ الْحَيُّ الْمَدَبِّرُ كُلِّ أَمْرٍ هُوَ الْحَقُّ الْمُقَدَّرُ ذُو الْجَلَالِ	3	3
مُرِيدُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ الْقَبِيحِ وَلَكِنْ لَيْسَ يَرْضَى بِالْمَحَالِ	4	4
صِفَاتُ اللَّهِ لَيْسَتْ عَيْنَ ذَاتٍ وَ لَا غَيْرًا سِوَاهُ ذَا الْفِصَالِ	5	5
صِفَاتُ الذَّاتِ وَالْأَفْعَالِ طُرًا قَدِيمَاتٌ مَصُونَاتُ الرُّوَالِ	6	6
وَ لَيْسَ الْأَسْمُ غَيْرًا لِلْمَسْمَى لَدَى أَهْلِ الْبَصِيرَةِ خَيْرِ آلِ	8	8
وَ فِي الْآ ذَهَانٍ حَقٌّ كَوْنٌ جَزءٌ بِأَوْصَافِ التَّجَرِّي يَابِنِ خَالِ	10	YOK
وَ مَا الْقُرْآنُ مَخْلُوقًا تَعَالَى كَلَامُ الرَّبِّ عَنِ جَنَسِ الْمَقَالِ	11	16
وَرَبُّ الْعَرْشِ فَوْقَ الْعَرْشِ لَكِنْ بِأَوْصَافِ التَّمَكَّنِ وَاتِّصَالِ	12	11
وَ مَا التَّشْبِيهُ لِلرَّحْمَنِ وَجْهًا فَصْنُ عَنْ ذَلِكَ أَصْنَافِ الْآهَالِي	13	12
وَ لَا يَمْضِي عَلَى الدِّيَانِ وَقْتُ وَأَحْوَالٍ وَأَرْمَانٍ بِحَالِ-	14	13
وَمُسْتَعْنِ الْهَيِّ عَنِ نِسَاءٍ وَأَوْلَادٍ إِنْثِ أَوْ رَجَالِ	15	14
كَذَا عَنْ كُلِّ ذِي عَوْنٍ وَنَصْرِ تَفَرَّدَ ذُو الْجَلَالِ وَدُ وَالْمَعَالِي	16	15
يُهِيبُ الْخَلْقَ قَهْرًا ثُمَّ يُخَيِّ فَيَجْزِي بِهِمْ عَلَيَّ وَ فُقِّ الْخِصَالِ	17	18
لَا هَلِ الْخَيْرِ جَنَاتٌ وَنُعْمَى وَ لِلْكَفَّارِ إِذْرَاكُ النَّكَالِ	18	19
وَ لَا يَفْنَى الْجَجِيمُ وَ لَا الْجَنَانُ وَ لَا أَهْلُهُمَا أَهْلُ انْتِقَالِ	19	YOK
يَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ بِغَيْرِ كَيْفٍ وَ إِذْرَاكٍ وَ صَرْبٍ مِنْ مَثَالِ	20	20

¹⁰⁸ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me'âli alâ manzumeti Bed'i'l-Emâli*, 100, 174.

Beyitler	Ali el-Kârî	Mehmed Şükrü Efendi
فَيُنْسُونَ النَّعِيمَ إِذَا رَأَوْهُ فَيَاخُسِرَانِ أَهْلَ الْإِعْتِرَالِ	21	21
وَمَا إِنْ فِعْلٌ أَصْلَحَ دُوْا فِتْرَاضِ عَلِيِّ الْهَادِي الْمَقْدَسِ ذِي النَّعَالِي	22	17
وَفَرَضُنْ لَأَرْمُ تُصَدِّيقُ رُسُلِي وَأَمْلَاكِ كِرَامِ بِالنَّوَالِي	23	22
وَحَنُومُ الرُّسُلِ بِالصَّدْرِ الْمُعَلِّي نَبِيِّ هَاشِمِي دُوْجَمَالِ	24	23
وَبَاقِ شَرْعُهُ فِي كُلِّ وَقْتٍ إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَارْتِحَالِ-	26	25
وَحَقُّ أَمْرٍ مِغْرَاجٍ وَصِدْقُ فَيْبِهِ نَصُّ أَخْبَارِ عَوَالِ	27	26
وَمَرْجُو شَفَاعَةِ أَهْلِ خَيْرٍ لَا صَحَابِ الْكِبَائِرِ كَالْجِبَالِ	28	53
وَمَا كَانَتْ نَبِيًّا قَطُّ أَنْتِي وَ لَا عَبْدٌ وَشَخْصٌ دُوْا فِعَالِ	30	28
وَدُوْا الْفَرَنْجِيِّنَ لَمْ يُعْرِفْ نَبِيًّا كَذَا لَقَمَانُ فَاحْذَرُ عَنْ جِدَالِ	31	29
وَعِيسَى سَوَفَ يَأْتِي ثُمَّ يُثْوِي لِجِبَالِ شَقِيٍّ ذِي خَبَالِ	32	YOK
كَرَامَاتِ الْوَالِي بَدَارِ دُنْيَا لَهَا كَوْنٌ فَهَمُّ أَهْلِ النَّوَالِ	33	30
وَلَمْ يُفْضَلْ وَلِيٌّ قَطُّ دَهْرًا نَبِيًّا أَوْ رَسُولًا فِي انْتِحَالِ	34	31
وَلِلصِّدِّيقِ رُجْحَانُ جَلِيٍّ عَلِيٍّ الْأَصْحَابِ مِنْ غَيْرِ اخْتِمَالِ-	35	32
وَلِلْفَارُوقِ رُجْحَانٌ وَفَضْلٌ عَلِيٍّ عُنْمَانَ ذِي النَّوَرَيْنِ عَلِيٍّ	36	33
وَذُو النَّوَرَيْنِ حَقًّا كَانَ خَيْرًا مِنَ الْكَرَّارِ فِي صَفَةِ الْقِتَالِ	37	34
وَلِلْكَرَّارِ فَضْلٌ بَعْدَ هَذَا عَلِيٍّ الْأَعْيَارِ طَرًّا لِأَثْبَالِ	38	35
وَلِلصِّدِّيقِ الرُّجْحَانُ فَاعْلَمْ عَلِيُّ الزُّهْرَاءِ فِي بَعْضِ الْجَلَالِ	39	36
وَلَمْ يَلْعَنُ يَزِيدًا بَعْدَ مَوْتِ سَيِّدِي الْمُكْتَنَارِ فِي الْأَعْرَاءِ غَالِ	40	YOK
وَمَا عَذْرُ لِيْذِي عَقْلٍ بِجَهْلِ بِخَلْقِ الْأَسَافِلِ وَ الْأَعَالِي	42	38
وَ مَا إِيْمَانُ شَخْصٍ حَالِ يَأْسٍ بِمَقْبُولٍ لِفَقْدِ إِلَّا مُنْتَبَلِ-	43	39
وَ مَا أَفْعَالُ خَيْرٍ فِي جَسَابِ مِنَ الْإِيْمَانِ مَقْرُوضِ الْوَصَالِ	44	40
وَ لَا يُقْضَى بِكُفْرٍ وَارْتِدَادٍ بَعْهَرٍ أَوْ بِقَتْلِ وَ اخْتِرَالِ	45	41
وَ مَنْ يَنْوِ ارْتِدَادًا بَعْدَ دَهْرِ يَصِيرُ عَنْ دِينِ حَقِّي ذَا انْسِلَالِ	46	42
وَلَفْظُ الْكُفْرِ مِنْ غَيْرِ اعْتِقَادٍ بِطُوعِ رَدِّ دِينِ بِاعْتِقَالِ	47	44
وَ لَا يُحْكَمُ بِكُفْرٍ حَالِ سَكْرٍ بِمَا يَهْدِي وَ يَلْعُو بِارْتِحَالِ	48	43
وَ مَا الْمَعْدُومُ مَرَّ نَبِيًّا وَ شَيْئًا لِفَقْدِهِ لَاحٍ فِي يُمْنِ الْهَلَالِ	49	45
وَإِنَّ السُّحْتِ رِزْقٌ مِثْلُ جَلِّ وَإِنْ يَكْرَهُ مَقَالِي كُلُّ قَالِ	51	46
وَ فِي الْأَجْدَاثِ عَنْ تَوْحِيدِ رَبِّي سُبُّنِي كُلُّ شَخْصٍ بِالسُّوَالِ-	52	47

Beyitler	Ali el-Kârî	Mehmed Şükrü Efendi
وَلَلْكَفَّارِ وَ الْفَسَّاقِ يُفْضَى عَذَابُ الْقَبْرِ مِنْ شَرِّ الْفِعَالِ-	53	48
دُخُولُ النَّاسِ فِي الْجَنَاتِ فَضْلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ يَا أَهْلَ الْأَمْالِي	54	49
حِسَابُ النَّاسِ بَعْدَ الْبَعْثِ حَقٌّ فَكُونُوا بِالتَّحَرُّزِ عَنْ وَبَالِ-	55	50
وَ يُعْطَى الْكُتُبَ بَعْضًا نَحْوَ يُمْنِي وَ بَعْضًا نَحْوَ ظَهْرِ وَ الشِّمَالِ	56	51
وَ مَرْجُو شَفَاعَةِ أَهْلِ خَيْرٍ لَا صُحَابِ الْكِبَائِرِ كَالْجِبَالِ	58	53
وَ لِلدَّعَوَاتِ تَأْتِيرٌ بَلِغٌ وَقَدْ يُفِيهِ أَصْحَابُ الضَّلَالِ-	59	54
وَدُنْيَانَا حَدِيثٌ وَ الْهُيُوَالِي عَدِيمُ الْكُونَ فَاسْمِعْ يَا جِنْدَالِ	60	55
وَلِلْجَنَاتِ وَ التَّيْرَانِ كُونَ عَلَيْهَا مَرَّ أَحْوَالِ خَوَالِ	61	56
وَ دُوَالِا بِيْمَانِ لَا يَبْقَى مُقِيمًا بِشَوْمِ الذَّنْبِ فِي دَارِ الشِّتَعَالِ	62	57
لَقَدْ أَلْبَسْتُ لِلتَّوْحِيدِ نَظْمًا بَدِيعَ الشُّكْلِ كَا السِّحْرِ الْحَلَالِ	63	58
يُسَلِّي الْقَلْبَ كَالْبُشْرِي بِرُوحِ وَ يُخَيِّبِ الرُّوحَ كَالْمَاءِ الرُّلَالِ	64	59
فُخُوضُوا فِيهِ حِفْظًا وَ اعْتِقَادًا تَنَالُوا حُسْنَ أَصْنَافِ الْمَنَالِ	65	60
وَ كُونُوا عَوْنَ هَذَا الْعَبْدِ دَهْرًا بِذِكْرِ الْخَيْرِ فِي خَالِ ابْتِهَالِ	66	61
أَلْعَلَّ اللَّهُ يَعْفُوهُ بِفَضْلِهِ وَيَرْزُقُهُ السَّعَادَةَ فِي الْمَالِ	67	62
وَإِنِّي الدَّهْرَ أَدْعُو كُنْهَ وَسُعي لِمَنْ بِالْخَيْرِ يُؤْمَأُ قَدْ دَعَالِي	68	63

Her iki eser, beyitleri şerh etme açısından incelediğinde;

Mehmed Şükrü Efendi kimi yerde *Dav'ü'l-me'âlî*'de geçen ifadeyi Osmanlı Türkçesi'ne tercüme ederek aynen (lafzî olarak) yazmış, kimi yerde manevî tercüme yapmış, kimi yerde konuyu özetlemiş, kimi yerde de ilave delil ve ayrıntılı bilgiler eklemiştir. Bazen de Ali el-Kârî'nin yapmış olduğu açıklamaları farklı bir beyti şerh ederken kullanmıştır.

Şimdi bu tespitlerimizi örneklerle açıklayalım. Mehmed Şükrü Efendi'nin *Dav'ü'l-me'âlî*'den tercüme ederek direk aldığı yerlerden biri 9. beytin şerhinde geçen şu ifadelerdir:

"(الجوهر) : هو الجزء المتحيز الذي لا يتجزأ، و (الجسم) : هو المتحيز المركب من جزئين فصاعداً ، وهو يقبل القسمة، و (الكل) : اسم لجملة مركبة من جزئين فأكثر من أجزاء محصورة، و (البعض) : اسم لجزء يتركب الكل منه ومن غيره. فأشار المصنف في هذا البيت إلى بعض الصفات السلبية ، وهو أن الله تعالى ليس بجوهر ، ولا جسم ، ولا كَلٌّ ، ولا بعضٍ مشتمل بالكل ، أي : داخل فيه ، أو هو ليس

بمشمتمل بمكان ولا زمان ولا بشيء من المكوّنات بحالٍ ، إذ المذكورات على واجب الوجود مُحال ،
لحدوثها واقتقارها إلى بارئها.¹⁰⁹

Mehmed Şükrü Efendi bu ifadeleri şu şekilde tercüme etmiştir.

“Cevher cüz-i mütehayyizdir ki tecezzi kabul etmez. Cisim iki ve daha ziyâde cüzlerden tereküb eden mütehayyizdir. Ta‘rif-i âhirle cisim kâbil-i kısmetdir. Küll eczâ-i mahsûradan iki ve daha ziyâde cüzlerden tereküb eden cümlelerin ismidir. Ba‘z kendisinden ve ğayrısından küll tereküb eden cüz’ün ismidir. (Ma‘nâ-yı beyt) Rabbim Te‘âlâ ve Tekaddes hazretleri cevher ve cisim ve küll ve ba‘z değildir. Nâzım hazretleri bu beytinde ba‘zı sıfât-ı selbiyyeye işâret eyledi. Şöyle ki Allâh Te‘âlâ hazretleri ne cevher ve ne de cisimdir ne küll ve ne de ba‘zdır. İşte sıfât-ı selbiyye cevheriyyet cismiyyet külliyyet ve cüz’iyyet ve sâiredir ki Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd hazretlerinden selb olunur.”¹¹⁰

Aynı şekilde *Dav’ü’l-me‘âlî*’de 12. beytin şerhinde geçen şu ibareyi de aynen tercüme ederek almıştır.

"(رَبُّ الْعَرْشِ) أي : خالقه ومالكة ، والإضافة للتشريف ، كرب البيت ورب جيريل.¹¹¹

“Rabbü’l-arş a‘zamu maḥlûkât ve muḥîtu mevcûdât olan arşın Hâlıkı ve Mâlikî demektir.

Nitekim Rabbü’l-Ka‘be ve Rabbü Cibrîl denilir.”¹¹²

Mehmed Şükrü Efendi’nin *Dav’ü’l-me‘âlî*’den manevî tercüme yaparak ve konuyu özetleyerek nakletmesine neredeyse bütün beyitlerin şerhinde rastlanmaktadır.

Mehmed Şükrü Efendi’nin *Dav’ü’l-me‘âlî*’deki malumata ek olarak bilgi verdiği konular vardır. Bu bilgileri istitrâd, tahkîk, tenbîh ve lâhika başlığı altında vermektedir.¹¹³ Miraç hâdisesi ile ilgili olan 26. beytin şerhindeki istitrâd başlığını bu duruma örnek olarak verebiliriz.

“Mi‘râc ibtidâ-i İslâmda olduğundan ol-zamân beyne’n-nâs ihtilâf vâki‘ olub halbuki kudret-i ilâhiyyeye nihâyet yoktur ki şems-i münîr-i nübüvvet ve risâlet olan Fahr-i kâinât aleyhi efdalü’t-tahiyyât Efendimiz hazretleri inâyet-i rabbâniyye ile semâvât ve mâ fihâyı tarafetü’l-ayn içinde seyâhat buyurmaları mahall-i zeyb olsun aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz hazretleri hâl-i sa‘âdet-i iştîmâl-i Mî‘râcî Kureyşe nakl ettiklerinde onların noksân-ı fehîm ve idrâkleri kendilerini vâdi-i hayret ve iştibâhda bıraktı. Hattâ ba‘zıları Ebû Bekir radiyellâhü anhü hazretlerine gidüb beyân-ı Sa‘âdeti hikâye eylediler. Müşârun ileyh hazretleri Hazret-i Rasûl-i Ekrem Efendimiz sâdikdir dedi. Binâberîn Sıddîk lakabıyla mülakkab ve müfeḥham oldu. Ba‘zıları dahî aleyhi’s-selâm Efendimizden Beyt-i Mukaddesin evsâfını suâl ettiklerinde hemân hakîkati vecihle vasîf ve beyân buyurmalarıyla şaşdılar da ol-cânibden gelmekde olan deve kervanlarımızdan bir haber taleb ve ricâ ederiz dediler. Hazret-i Peygamber Efendimiz derhâl ol-develerin adediyle ahvâlinde matlûb vecihle ve belki dahâ vâzih ve müfid sûretde ma‘lûmât-ı seniyye i‘tâ buyurmalarıyla berâber ta‘yîn buyurdıkları bir günde tulû‘u şemsle Mekke-i Mükerrremeye vâsil olacaklarını ve kâfilenin önünde bir beyaz deve yürümekte olduğunu inbâ’

¹⁰⁹ Ali el-Kârî, *Dav’ü’l-me‘âlî alâ manzumeti Bed’i’l-Emâlî*, 54.

¹¹⁰ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me‘âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 14.

¹¹¹ Ali el-Kârî, *Dav’ü’l-me‘âlî alâ manzumeti Bed’i’l-Emâlî*, 57.

¹¹² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me‘âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 14.

¹¹³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me‘âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 23, 34, 41, 42, 51, 56, 59, 65, 69, 82, 84.

buyurdular. Vaktâki ta'yîn buyurulan günde yolun başına çıkıldı. Vasıf ve ta'rîf-i Hazret-i Nebevî üzere kervanlar geldi ki müşâhede olundu. Bu cihetlede itmi'nân hâsıl oldu. Mezheb-i ehl-i sünnet üzere mutlak Mi'râc-ı Nebevî bi'd-defe'ât şeref ve vukû' bulmuşdur.”¹¹⁴

Mehmed Şükrü Efendi bazı yerlerde de konunun önemine binaen ara başlık vererek mesele ile ilgili malumat vermiştir. “Hikmet-i risâlet-i seniyye”,¹¹⁵ “Hatmü nübüvvet ve risâlet”,¹¹⁶ “Melâike-i kirâm”,¹¹⁷ “Zamân-ı bi'set”,¹¹⁸ “Şerî'at-i Muhammediyye”¹¹⁹ “İmân ve İslâm”,¹²⁰ “İrfân-ı icmâlî-İrfân-ı tafsîlî”,¹²¹ “De'avât-ı müstecâbe”¹²² başlıklarını örnek verebiliriz.

Mehmed Şükrü Efendi bazen de Ali el-Kârî'nin yapmış olduğu açıklamaları farklı bir beyti şerh ederken kullanmıştır. Buna ibâdet ile ubûdiyet arasında yapılan şu mukayeseyi örnek olarak verebiliriz.

“Ubûdiyet ve ibâdet dünyada kâffe-i ibâda farzdır ve lâzım-ı melzûm kabîlindedir. Beynlerinde şu vecihle fark vardır ki ubûdiyet ibâdetten akvâdır. Zîrâ ubûdiyet Cenâb-ı Hakkın hükmüne rızâdır. İbâdet Allâh Te'âlâ hazretlerinin râzı olduğu şeyi işlemek ve kulluk etmektir ve ibâdet dünyada farz olub âhirette sâkit ve ubûdiyet dünya ve âhirette ğayr-ı sâkittir.”¹²³

Ali el-Kârî bu ifadeleri 12. beyti şerh ederken¹²⁴ kullanmışken Mehmed Şükrü Efendi 1. beyti şerh ederken kullanmıştır.

Her iki şerhte de Ehl-i sünnet üst kimliği hâkimdir. Mâtürîdî ismi *Dav'ü'l-me'âlî*'de sadece birkaç yerde¹²⁵ zikredilmekte, *Keşfü'l-me'âlî*'de ise hiç geçmemektedir. Ehl-i sünnetin görüşleri ifade edilirken Hanefî imamlar ve özellikle İmâm Azam ön planda tutulmaktadır.¹²⁶

¹¹⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 34-35.

¹¹⁵ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 25.

¹¹⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 26.

¹¹⁷ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 27.

¹¹⁸ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 31.

¹¹⁹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 32.

¹²⁰ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 51.

¹²¹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 55.

¹²² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 81.

¹²³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 4-5.

¹²⁴ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me'âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*, 61.

¹²⁵ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me'âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*, 130, 135.

¹²⁶ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me'âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*, 57, 70, 134, 135, 139, 152; Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 14, 15, 51, 52, 58, 59, 60.

Her iki şerhte de Ehl-i sünnet mezhepleri Mâtürîdiyye ve Eş‘ariyye arasındaki görüş farklılıklarının lafzî oluşuna vurgu vardır.¹²⁷

Kelimelerin anlamları hakkında bilgi verilirken Mehmed Şükrü Efendi bazı yerlerde Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât* adlı eserini,¹²⁸ bir yerde de Feyyûmî'nin *el-Misbâhu'l-Münîr*'ini¹²⁹ delil göstermektedir. Ali el-Kârî ise Mecdüddîn Feyruz Abâdi'nin *el-Kâmûsu'l-muhît*¹³⁰ isimli eserine atıflar yapmaktadır.

Ali el-Kârî beyitlerin yazımıyla ilgili *Emâlî*'nin farklı nüshaları arasında mukayese yaparken,¹³¹ bu mukayeseler *Keşfü'l-me‘âlî*'de yoktur.

Ali el-Kârî şerhinde Mutezîle, Kaderiyye, Müşebbihe, Cehmiyye, Neccâriyye, Kerrâmîyye ve Seneviyye fırkalarına, Müslüman filozoflara, Yahûdî ve Hıristiyanlara açıkca reddiyeler yaparken Mehmed Şükrü Efendi ise reddiyelerini özellikle Mutezîle üzerinde yoğunlaştırmıştır.¹³²

Ali el-Kârî Nâzım'ın yapmış olduğu bazı dil bilgisi hatalarını eleştirmiş, ayrıca, beyitlerdeki bazı ifadelerin farklı yazıldığına beytin manasının daha güzel olacağına dair tavsiyelerde bulunmuştur. Mehmed Şükrü Efendi ise bu eleştirileri eserine almamıştır. Bu duruma ismin müsemmâdan ayrı olmadığını ifade eden 8. beytin şerhindeki şu açıklamayı örnek verebiliriz:

"والمعنى : ليس الاسم غير المُسمَّى عند أهل السنة ، بل هو عينُه ، كما قال شارحوه ، فلو قال :

(وإنَّ الاسمَ عينٌ للمُسمَّى) لكان أظهر وأسمى."

"Ehl-i sünnete göre isim, müsemmâdan farklı bir şey değil bilakis aynıdır. Nitekim şârihler de böyle söylemiştir. Şâyet Nâzım، وَإِنَّ الاسمَ عينٌ للمُسمَّى yerine وَلَيْسَ الاسمُ غَيْراً للمُسمَّى deseydi mana daha açık ve isabetli olurdu."¹³³

Mehmed Şükrü Efendi *Emâlî*'nin diğer hiçbir şerhinin adını açıkca zikretmeksizin "şürûhta geçtiği üzere", "şürûhda beyân edildiği üzere" veya "bazı

¹²⁷ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me‘âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*, 45, 140; Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me‘âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 58.

¹²⁸ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me‘âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 8, 9.

¹²⁹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me‘âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 61.

¹³⁰ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me‘âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*, 87, 178.

¹³¹ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me‘âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*, 47, 70, 73, 86, 147, 159, 183.

¹³² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me‘âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 9, 13, 23, 24, 46, 69, 70, 74, 78, 86.

¹³³ Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me‘âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*, 50; Diğer örnekler için bk.: Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-me‘âlî alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*, 67, 111, 113, 161, 174.

şürûhda mezkurdur” diyerek meseleyi özetlemiştir.¹³⁴ Ali el-Kârî ise *Emâlî*’nin Arapça şerhlerinden olan Şâfî fakîhi İzzeddin b. Cemâa’nın *Derecü’l-me’âlî şerhu Bed’il-Emâlî*¹³⁵ isimli eserine açık bir şekilde birçok kez atıf yapmıştır.¹³⁶

Ali el-Kârî aynı zamanda şârihlerin yaptığı bazı hatalara da değinmiştir. Bunu bazen isim vermeden¹³⁷ bazen de isim vererek yapmıştır. Özellikle Kudsî mahlasıyla bilinen Seyyid Muhammed Cârullah’a (ö. 1219/1804) ait olan *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*’ye¹³⁸ birçok kez göndermede bulunmuştur.¹³⁹ Mehmed Şükrü Efendi ise bu hatalara değinmemiştir.

Ali el-Kârî’nin yapmış olduğu dil bilgisi (irap) açıklamalarının çoğu da *Keşfü’l-me’âlî*’de geçmemektedir.¹⁴⁰

Mehmed Şükrü Efendi bazı beyit şerhlerini duâ cümleleri ile bitirmektedir.¹⁴¹ Bu duâ cümleleri *Dav’ül-me’âlî*’de yoktur.

Mehmed Şükrü Efendi Hz. Muhammed (s.a.v.)’in son peygamber olduğundan bahsedilen 23. beytin şerhinde “mine’l-abdi’ş-Şârih”¹⁴² diyerek ve Miraç olayından bahsedilen 26. beytin şerhinde “li’l-abdi’ş-Şârih”¹⁴³ diyerek kendisine ait iki naat-ı şerif yazmıştır.

Keşfü’l-me’âlî’yi Mehmed Şükrü Efendi’nin kendisine kaynak olarak gösterdiği İmâm Radiyyüddîn’in şerhi ile mukayesesini yapamadık. Çünkü kütüphane kataloklarını taradığımızda gördük ki İmâm Radiyyüddîn Ebû'l-Kâsım b. el-Hüseyin el-Bekrî’ye üç farklı *el-Emâlî* şerhi izafe edilmektedir.

---

¹³⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 21, 30, 33, 36, 38, 84.

¹³⁵ Bu eser hakkında daha geniş bilgi için bk.: Mustafa Selim Yılmaz - Ömer Sadıker, “İbn Cemâa’nın Derecü’l-Me’âlî İsimli Bed’ü’l-Emâlî Şerhi”, *Uluslararası Ali b. Osman el-Üşî Sempozyumu* (Oş, Kırgızistan, 2018).

¹³⁶ Ali el-Kârî, *Dav’ü’l-me’âlî alâ manzumeti Bed’i’l-Emâlî*, 51, 56, 63, 65, 68, 72, 77, 99, 105, 106, 183.

¹³⁷ Ali el-Kârî, *Dav’ü’l-me’âlî alâ manzumeti Bed’i’l-Emâlî*, 87, 137.

¹³⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 5876.

¹³⁹ Ali el-Kârî, *Dav’ü’l-me’âlî alâ manzumeti Bed’i’l-Emâlî*, 95, 119, 141, 143, 169, 173, 181.

¹⁴⁰ Ali el-Kârî, *Dav’ü’l-me’âlî alâ manzumeti Bed’i’l-Emâlî*, 53, 62, 143, 168.

¹⁴¹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 69, 72, 76, 79, 85, 91, 92.

¹⁴² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 28.

¹⁴³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âlî şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 35.

el-Hidâye mine'l-i'tikâd li kesreti nefihî beyne'l-ibâd, Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 23953/2.

Şerhü Kasîdeti Yekûlü'l-Abd, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 998 (1589), 45 Hk 953/1.

Şerhu Bed'i'l-Emâlî, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3772. Aynı eser Ankara Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 26 Hk 631/1 numarada *İkdü'l-Le'âlî* olarak kayıtlıdır.

İkdü'l-Le'âlî, Ankara Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 1209 (1794), 55 Hk 515/2. Aynı eser İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu 2317 numarada *Şerhu Kasîdeti Yekûlü'l-Abd* olarak kayıtlıdır.

Bu üç şerhi genel olarak incelediğimizde içerik olarak birbirlerinden farklı olduklarını gördük. Mehmed Şükrü Efendi eserine bunlardan hangisini kaynak aldığını tespit edemediğimiz için malesef bir mukayese yapamadık.

2. MEHMED ŞÜKRÜ EFENDİ’NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

2.1. İlâhiyyât Konuları

2.1.1. Tevhîd

Kelâmcıların ilk dönemlerden itibaren üzerinde durduğu en önemli konulardan biri tevhîd inancıdır. Tevhîd sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd kökünden türemiş olup “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir.¹⁴⁴ Terim olarak ise “Allah Teâlâ’nın zâtında ve sıfatlarında bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul edip bağlanmak” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴⁵ Bu bağlanmanın dil ile ifadesi olan لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ cümlesine kelime-i tevhîd denilir.

Kelâmcılara göre İslâm’daki Allah inancı Allah’ın varlığına inanmaktan çok, Allah’ın tek ve benzersiz olduğunu vurgulamaktır. Bu sebeple kelâmcılar şirke ve teşbihe düşmeden Allah Teâlâ’nın tek ve benzersiz olduğunu aklî ve naklî deliller ile ispatlamaya çalışmışlardır.¹⁴⁶ Kelâmcılar Allah’ın tek oluşunu Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.”¹⁴⁷ meâlindeki âyetten hareketle temânu‘ delili ile temellendirmişlerdir. Temânu‘ “men etmek, birbirlerine engel olmak” anlamına gelmektedir.¹⁴⁸ Bu delil kâinatta Allah’tan başka ilâhların varlığı halinde evrenin vücut bulmasının ve düzen içerisinde olmasının imkânsızlığı fikrine dayanır. Buna göre Allah’tan başka ilâhlar olsaydı bunlar mutlaka evreni yaratma ve yönetme konusunda farklılık gösterme ve çekişmeye girerlerdi. Bu durumda ya her ilâhın irâdesi geçerli olur veya hiçbirinin irâdesi geçerli olmaz ya da birinin irâdesi geçerli, diğerlerinin geçersiz olurdu. Böyle bir durumda irâdesi geçersiz olan kendinden üstün bir güce boyun eğmiş olurdu ki bu

¹⁴⁴ Ebu’l-Kâsım Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğaribi’l-Kur’an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1412), “vhd” 857; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru sâdir, 1993), “vhd” 3/446.

¹⁴⁵ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 345.

¹⁴⁶ Mehmet Evkuran (ed.), *Sistemik Kelam* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019), 109. Kelâmcıların kullanmış olduğu aklî ve naklî deliller için bk. Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelam El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 212-218; Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 80-104.

¹⁴⁷ el-Enbiyâ 21/22. Benzer ifadeler için bk.: el-İsrâ 17/42; el-Mü’minûn 23/91.

¹⁴⁸ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “mna” 779.

da acizlik ve zayıflık demektir. Aciz ve zayıf olan ise ilâh olamaz. Böylece evreni yaratan ve düzene koyan sonsuz güç ve kudret sahibi tek bir ilâhtır ki o da Allah'tır.¹⁴⁹

Tevhîde dair görüşlerine birinci ve ikinci beytin şerhinde yer veren Mehmed Şükrü Efendi'ye göre tevhîd: Kişinin, Allah'ın Ehad sıfatıyla mahlukatın herbirini yarattığını, kalp ile tasdik dil ile ikrar etmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de tevhîde dair birçok delil olduğunu ifade eden Şârih özellikle temânu' delili üzerinde durmuştur. Doğa felsefecilerinin¹⁵⁰ ve felekçilerin¹⁵¹ kâinata ilk hareketi veren şey hakkındaki fikirlerinin aklen ve naklen yanlış olduğunu; yer, gök ve bu ikisi arasındaki şeylerin yaratıcısı ve ilk harekete geçiricisi Allah'ın eşsiz kudreti ve irâdesi olduğunu vurgulamıştır.¹⁵²

2.1.2. Allah'ın Sıfatları

Sıfat sözlükte “bir varlığın tanınmasını sağlayan hal ve nitelik” mânasında olup¹⁵³ terim olarak ise “Allah Teâlâ'nın insanlarca bilinmesini sağlayan nitelik” veya “Allah'ın zâtına nisbet edilen mâna ve mefhum” demektir.¹⁵⁴ Sıfat kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a nisbet edilmemiş, bunun yerine “vasf” kavramı kullanılmıştır. Bunun

¹⁴⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd -Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 69-71; Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd (Tevhidin Esasları)*, çev. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 29; Nureddîn es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn (Mâtürîdiyye Akâidi)*, thk. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000), 64; Sadreddîn Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi - Şerhu'l-akâid*, haz. Süleyman Uludağ (Dergâh Yayınları, 1991), 141-142; Fahreddîn er-Râzî, *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe: el-Muhassal*, nşr. Eşref Altaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 169; Evkuran, *Sistematik Kelam*, 109; Düzgün, *Kelam El Kitabı*, 217; Yusuf Şevki Yavuz, “Vahdâniyyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/428-429; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 60.

¹⁵⁰ Doğa felsefecisi, tabiatçı ya da natüralist denen bu filozoflar, varlığın temel ilkesinin toprak, hava, ateş ve su olduğunu ve bunların birbiri ile etkileşime girerek kâinatın oluştuğunu savunmaktadırlar. Onlara göre tabiat ezeli olup, herhangi bir yaratıcı ya da varlığı idare eden bir tanrı yoktur. Detaylı bilgi için bk.: Burhan Köroğlu, “Tabiatçılar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/327-328; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 320.

¹⁵¹ İlm-i felek, “Gökküresi bilimi” ya da günümüzdeki adı “astronomi” anlamına gelmektedir. İslâm dünyasında “felekiyyât, ilm-i nücûm, ilm-i nücûm-i ta'limî, sînâat-i nücûm, sînâat-i tencîm, ilm-i hey'e, ilm-i hey'eti'l-âlem” de denilmektedir. Detaylı bilgi için bk.: Tefik Fehd, “İlm-i felek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/126.

¹⁵² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 4-7.

¹⁵³ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “vsf” 873.

¹⁵⁴ İlyas Çelebi, “Sıfat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/100.

yanında Allah'ın güzel isimlerinin (el-esmâü'l-hüsna) olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁵ Hadis-i şeriflerde de Allah'a ait sıfat ve isimlerden çokça bahsedilmektedir.¹⁵⁶

Sıfatlar, eğitim öğretimde kolaylık sağlamak ve konuyu belli bir sistem dâhilinde sunmak amacıyla âlimler tarafından tasnif edilmiştir.¹⁵⁷ Farklı tasnifler olmakla birlikte kelâm kitaplarında sıfatlar konusu genellikle şu dört başlık altında incelenmiştir.¹⁵⁸

Tenzihî-Selbî Sıfatlar: Allah Teâlâ'dan acz, eksiklik ve yaratılmışlık özelliği taşıyan birçok kavramı nefyeden sıfatlardır.¹⁵⁹ Bunlar tevhid ilkesini destekleyici mahiyette olup tam bir listesini yapmak mümkün olmamakla birlikte akâid ve kelâm kitaplarında vücûd, vahdâniyyet, kıdem, bekâ, muhâlefetün li'l-havâdis ve kıyâm bi-nefsihî olarak belirtilir.¹⁶⁰ Selbî sıfatların sonucu olarak Allah (c.c.) cevher, cisim ve araz değildir, bir yerde ve yönde bulunmaz, parçalardan oluşma niteliği taşımaz. Selbî sıfatlar sadece Allah'a ait olduğundan yaratılmışlara nisbet edilemez. Selbî sıfatlar konusunda değişik ekollere mensup âlimler arasında önemli bir görüş ayrılığı yoktur.¹⁶¹

Subûtî Sıfatlar: Allah Teâlâ'yı olumlu ifadelerle anlatan sıfatlardır. Allah'a çok sayıda sübûtî sıfat nisbet edilir. Ancak öğretici olması için ayrıca telifte kolaylık ve düzen sağlamak adına bu sıfatlar hayat, ilim, sem', basar, kudret, irâde, kelâm ve tekvîn olarak ifade edilir. Subûtî sıfatların ilk altısı mastar manasında olduğundan me'ânî sıfatlar olarak da isimlendirilmiştir. Bunlar sıfat sigasında yani hay, âlim, sem', basîr, kâdir ve mürîd olarak geldiklerinde ma'nevî sıfatlar olarak tesmiye edilir. Ehl-i sünnet kelâmcılar Allah'ı me'ânî sıfatlar ile nitelerken, Mutezîlî kelâmcılar bu kavramların Kur'ân-ı Kerim'de sıfat sigasında geçmesinden dolayı Allah'ın ma'nevî sıfatlar ile nitelenmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁶²

---

¹⁵⁵ el-A'râf 7/180; el-İsrâ 17/110; el-Haşr 59/24; Tâhâ 20/8.

¹⁵⁶ Çelebi, "Sıfat", 37/101.

¹⁵⁷ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 117; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 300-301.

¹⁵⁸ Sıfatların farklı tasnifleri için bk.: Düzgün, *Kelâm El Kitabı*, 226-251.

¹⁵⁹ Hadid 57/3; Kasas 28/88; Şûrâ 42/11; İhlas 112/1-4.

¹⁶⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 300.

¹⁶¹ Çelebi, "Sıfat", 37/104.

¹⁶² Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 157-158; Râzî, *el-Muhassal*, 158; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-ittikâd*, çev. Osman Demir (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 115; Çelebi, "Sıfat", 37/104.

Haberî Sıfatlar: Zâhirî ve hakîkî manasıyla Allah (c.c.) hakkında söylenmesi uygun olmadığı halde “naslar (âyet ve hadîsler) yoluyla sâbit olan sıfatlar” demek olup Allah’tan nefyedilen tenzihî sıfatlar içerisinde değerlendirilir.¹⁶³ Çünkü yaratılmışlık özelliği taşıyan nefis, vech (yüz), ayn (göz), yed (el), kadem (ayak) istivâ (kurulma, yerleşme) gibi kavramlar Kur’an-ı Kerîm’de¹⁶⁴ ve hadîs-i şerîflerde yer almamış olsaydı Allah’a izâfe edilemezdi. Farklı ekollere mensup kelâm âlimleri haberî sıfatların dil bilimleri ve aklî bilgiler ışığında tevil edilmesinin gerektiği noktasında ittifak etmiştir. Buna göre yed “kudret”, vech “zât”, ayn “ilim”, istivâ “hükümlerlik”, nüzûl “rahmet”, ityân “ilâhî emir” gibi mânalarla tevil edilmiştir.¹⁶⁵

Fiilî Sıfatlar: Allah Teâlâ’nın insan ve âlemlerle ilişkisini ifade eden sıfatlardır. Yaratmak-yaratmamak, rızık vermek-vermemek, azap etmek-etmemek gibi. Mutezîle ve Eş’arî kelâmcıları ilâhî fiillerin kaynağı olarak kudret sıfatını benimserken, Selefi ve Mâtürîdî âlimleri ise fiillerin asıl kaynağı olarak tekvîn sıfatını kabul etmişlerdir.¹⁶⁶

Mehmed Şükrü Efendi’nin sıfatlar hakkındaki görüşleri şu şekildedir. O’na göre zâtî sıfatlar celâlet, kibriyâ, hayât, ilim, kudret, irâdet ve kelâmdır. Fiilî sıfat tekvîndir ki eşyayı yaratmak, canlılara rızık vermek, inşa etmek, canlandırmak, yok etmek ve benzerleri ile ifade edilir.¹⁶⁷ Bu sıfatların hepsi Allah’ın zâtı ile kâim olup kadîmdirler. Âlemlerin rabbi olan Allah Teâlâ ezeli bir hayatla Hayy’dır, kendisine ölüm câiz değildir. Herbir işi basîretle yerine getirendir, gafletten münezzehtir. Hakk, ilâhî hikmetin gerektirdiği şey sebebiyle yaratandır. Kudret sahibi ve rızık verendir. Hikmeti gereği eşyayı kendi özel durum ve miktarınca yaratandır. Celâl ve azamet sahibidir. Allah Teâlâ dileme (meşiet) ve ilâhî irâdesi ile hayır ve şerri yaratandır. Lakin şerre asla râzî değildir.¹⁶⁸ Allah (c.c) cevher, cisim, parça ya da bütün olmaktan münezzehtir.¹⁶⁹ Allah, bâki olup değişim ve yok olmaktan münezzehtir.¹⁷⁰ Allah eşler, kız ve erkek

¹⁶³ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 67-70; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 301.

¹⁶⁴ el-Kasas 28/88; Tâhâ 20/39, 41; Sâd 38/75; Yûnus 10/3.

¹⁶⁵ Nesefî, *Kitâbü’t-temhîd*, 39-42; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 301.

¹⁶⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 102; Nesefî, *Kitâbü’t-temhîd*, 51-57; Taftazânî, *Şerhu’l-akâid*, 175-183; Râzî, *el-Muhassal*, 163; Çelebi, “Sıfat”, 37/105.

¹⁶⁷ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âli şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 10.

¹⁶⁸ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âli şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 8-9.

¹⁶⁹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âli şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 14.

¹⁷⁰ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âli şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 16-17.

çocuklara muhtaç olmadığı gibi yardımcı ve destekçilere de muhtaç olmaktan münezzehtir.¹⁷¹ Şârih haberî sıfatlardan istivânın mânasını temas etmeksizin yüce bir yetkinlikle Allah'ın "emrinin arşın üzerinde olması" şeklinde açıklamıştır.¹⁷²

2.1.3. Sıfatlar ile Zât'ın İlişkisi

İslam Tarihinde sıfatlar konusunda müstakil çalışmalar ilk olarak Mutezîlî âlimler tarafından yazılmıştır. Onlara göre Allah Teâlâ'nın sıfatları zât üzerine zâid manalar olmayıp, sıfatlar O'nun zâtında mündemiçtir. Çünkü sıfatla nitelenen varlık (sıfat-mevsuf) insan zihninde aynı anda ve beraberce doğduğundan zât ile sıfat arasında bir ayırım meydana gelmez, dolayısıyla sayı yoluyla bir çoğalma (taaddüd) oluşmaz. Buna karşılık hayat, ilim, sem', basar, kudret, irâde (meânî sıfatlar) şeklindeki sıralama ve açıklama yöntemi zihinde ayrı ayrı kavrandığından taaddüd (çokluk) hâsıl olur. Bundan da kadîmlerin çoğalmasa (taaddüd-i kudemâ) sonucu doğar ki bu ise tevhîd ilkesini zedeler.¹⁷³

Ehl-i sünnet âlimleri ise bütün sıfatların Allah'ın zâtı ile kâim olup ezeli manalar oldukları görüşünü benimsemişlerdir. Onlara göre sıfatlar zâtın ne aynısı ne de gayrisidir.¹⁷⁴ Çünkü sıfatları zâtla aynîleştirmek insanı sıfatları inkâra götürür. Halbuki Allah Teâlâ sıfatlarının varlığını bizzat kendisi haber vermektedir. Sıfatları zâttan ayrı kabul etmek ise Ehad olan zâtın dışında müstakil kadîmlerin varlığını çağrıştırdığından ret edilmiştir.¹⁷⁵

Mehmed Şükrü Efendi zât-sıfat ilişkisini ele aldığı beşinci beytin şerhinde "Allah'ın sıfatları, zâtın ne aynısı ne gayrisidir." demekte ve şöyle bir açıklama yapmaktadır: "İlâhî sıfatlar, zâtın aynısı değildir çünkü sıfat mevsufun aynısı olamaz. Ayrı da değildir. Çünkü Allah'ın sıfatları yüce zâtından ezelen ve ebeden ayrı olamaz."¹⁷⁶

¹⁷¹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 17-18.

¹⁷² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 15.

¹⁷³ Çelebi, "Sıfat", 37/104.

¹⁷⁴ Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 45; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 73; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 158-159; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 122.

¹⁷⁵ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, 257.

¹⁷⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 10.

2.1.4. Halku'l-Kur'ân Meselesi

“Yaratma” ve “yaratılma” manalarına gelen halk¹⁷⁷ ile Kur'ân kelimesinin bir araya gelmesi ile oluşan bu terkip Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmış olup olmadığı tartışmalarını ifade eder.¹⁷⁸ Bu mesele II/VII. yüzyılın başlarında Allah Teâlâ'nın sıfatları daha da özelde kelâm sıfatı üzerine çıkan tartışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Mutezîle'nin Kur'ân hem lafzen hem manen mahluktur görüşünü Abbâsî Halifesi Me'mun'un (813-833) devletin resmi görüşü haline getirmesi ve bunu muhalif âlimlere karşı maddî bir yaptırım aracı olarak kullanması bu durumu problem haline getirmiştir. Mihne olarak isimlendirilen bu uygulama Mütevekkil Alellah'ın iktidara gelmesiyle (847-861) sona ermiş olsa da kelâmcılar arasında farklı görüşler oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Halku'l-Kur'ân meselesi genel olarak dört şekilde yorumlanmıştır:

1. Kur'ân hem lafzen hemde manen mahluktur. Bu görüşü genel olarak Mutezîle ve Şia savunmuştur.
2. Kur'ân lafzen de manen de mahluk değildir. Bu görüşü Selefîyye savunmuştur.
3. Kur'ân lafzen mahluk, manası itibarıyla mahluk değildir. Bu görüşü de genel olarak Ehl-i sünnet âlimleri savunmuştur.
4. Bu konuda olumlu ya da olumsuz bir görüş belirtilmesini doğru bulmayanlardır. Bunu da Vâkıfiyye savunmuştur.¹⁷⁹

Mehmed Şükrü Efendi halku'l-Kur'ân konusunu on altıncı beytin şerhinde ele almaktadır. O'na göre Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ tarafından Peygamber Efendimiz'e vahy olunan ilâhî kelâmdır. Sayfalarda yazılı, dillerde okunan ve kalplerde korunandır. Harfler, ilâhî kelâma delalet eden işaretlerdir. Asıl mesele mânadadır. Bu mânanın meydana çıkması da Arapça iledir. Yani Kur'ân-ı Kerîm'i Arapçaya bürüyen O'nu indirenin şanı ve irâdesidir. Bu mânanın Arapça ile ortaya çıkması, kadîm olan Allah kelâmının, gayr-ı mahluk olmasına engel değildir. Çünkü kelâmullah ilâhî sıfattır, ne Arapçaya ne de başka bir dile ait değildir. Belki zikredilen husus indiği yere göre ortaya

¹⁷⁷ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “hık” 296.

¹⁷⁸ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 122.

¹⁷⁹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 122-123. Halku'l-Kur'ân konusunun ortaya çıkış sebepleri, tarihçesi ve ortaya atılan görüşlerin delilleri için bk.: Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 169-174; Evkuran, *Sistematik Kelam*, 301-316; Düzgün, *Kelam El Kitabı*, 387-390; Yusuf Şevki Yavuz, “Halku'l-Kur'ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/371-375.

çıkar. Böylece ilâhî kitaplara Süryânice, İbrânice ve Arapça denilir. Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı manzûm ve mânası indirilmiştir. Yani inen, ilâhî kelâm değil, mânasıdır. Bu mânayı indiren Cibrîldir ki Kur'ân'ın taşıyıcısıdır. Şöyle ki Cibrîl aleyhisselâm Kur'ân'ın sayfa ve levhası gibidir. Nûrânîdir, rûhânîdir. Tilâvet olunan kelâmullah, eserin kendisini yapana delaletiyle, ilâhî kelâma delalet eder, ilâhî kelâmın okunduğu diller farklı olsa da mâna birdir. Nitekim yüce yaratıcı Arapça'da Allah, Fasrça'da Hüda başka dillerde de başka isimler ile isimlendirilmiştir. Bu konunun özeti ilâhî kelâmın kendisi mahluk değilken, ona işaret eden harfler ve lafızlar mahluktur.¹⁸⁰

2.1.5. Salah-Aslah Konusu

“Kişi için faydalı olmak” manasındaki salâh kökünden türetilmiş olan aslah kelimesi, “kullar hakkında en uygun, en faydalı, en iyi olan şey” anlamındadır.¹⁸¹ Aslah konusunu ortaya atan Mutezîle kelâmcıları, adalet prensibinin bir neticesi olarak “kul için hayırlı ve elverişli olanı yaratmak Allah'a vâcibtir (vücûb alallâh), bunun aksini düşünmek mümkün değildir, O'nun hikmeti kulların iyiliğine riayet etmeyi gerektirir” görüşünü benimsemişlerdir.¹⁸²

Ehl-i sünnet kelâmcıları Allah Teâlâ'yı dilediğini yapan (fâil-i muhtar) bir varlık olmaktan çıkarıp, irâde ve ihtiyârsız, zorunlu ve mecbur (mûcibun bi'z-zât) bir varlık haline getiren aslah prensibini tenkit ve ret etmişlerdir. Allah'ın fiillerindeki hikmet ve maslahatı aklî bir gayeye değil hür irâdesine bağlı bir ikram ve ihsan olarak kabul eden Ehl-i sünnet âlimleri, aslah ve salâh kelimeleri yerine âdetullah, sünnetullah tabirlerini kullanmayı tercih etmişlerdir.¹⁸³

Mehmed Şükrü Efendi Allah Teâlâ'ya kulları için en güzel olanı yapmanın gerekliliği konusunun ele alındığı on yedinci beytin şerhinde şunları söylemektedir: Hiçbir fiili en güzel şekilde yapmak azamet ve büyüklük sahibi olan Allah (c.c.) üzerine

¹⁸⁰ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 18-19.

¹⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “slh” 2/516; Avni İlhan, “Aslah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/495.

¹⁸² Mutezîlî kelâmcılar salah prensibi üzerinde ittifak etmekle beraber aslah prensibinde ihtilafa düşmüşlerdir. İhtilaf ettikleri yönler için bk.: Evkuran, *Sistematik Kelam*, 450-453.

¹⁸³ Neseî, *Kitâbü't-temhîd*, 123-128; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 153-154; İlhan, “Aslah”, 3/495-496; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 199; Evkuran, *Sistematik Kelam*, 441-460; Düzgün, *Kelam El Kitabı*, 445-451; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 36-37.

gerekli yani vâcip değildir. Çünkü Allah Teâlâ, yarattığı şeyler üzerinde Hâkim ve mülk sahibi olarak dilediği gibi tasarruf eder. İşleri en güzel yapma konusuna gelince örneğin itaat karşılığında sevap, isyan karşılığında kula ceza vermek yaratıcı üzerine vâcip değildir. Allah dilerse cömertliğinin göstergesi olarak hidâyet ve rahmet bahşeder. Şârih, sadece akıl ile Allah'ın hikmet ve maslahatlarının tamamının kavranamayacağına dikkat çekmektedir.¹⁸⁴

2.2. Nübüvvet Konuları

2.2.1. Peygamberlere İmân

Peygamber, Farsça'da “haber alan, getiren ve götüreren” anlamlarına gelir. Terim olarak ise “Allah Teâlâ'nın kulları arasından seçtiği, vahye mazhar kılarak emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği Allah elçisi” demektir.¹⁸⁵ Arapça'da peygamber anlamında “gönderilmiş ve elçi” demek olan “rasûl”¹⁸⁶ veya “haberci, haber getiren” anlamındaki “nebî” kavramları kullanılır.¹⁸⁷ Rasûl yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla insanlara gönderilen peygambere denilir ki çoğulu “rusûl”dür. Nebî ise Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara haber veren, fakat yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilmeyipte önceki bir peygamberin kitap ve şeriatını ümmetine bildirmeye görevli olan peygamberdir. Çoğulu “enbiyâ”dır. Türkçe'de nebî ve rasûl yerine daha çok Farsça'dan alınmış peygamber kelimesi kullanılır. Kelâmcılar arasında rasûl ve nebînin arasında görev ayrımı yapanlar olduğu gibi bu ifadeleri eş anlamlı olarak kullananlar da vardır.¹⁸⁸

Ehl-i sünnet âlimlerine göre Allah Teâlâ'nın peygamberler göndermesi O'nun hakkında câiz olan şeylerdendir. Mutezîlîlerin iddia ettiği gibi (aslah prensibi gereği)

---

¹⁸⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 20-21.

¹⁸⁵ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 221-222; Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/279; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 272.

¹⁸⁶ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “rsl” 351.

¹⁸⁷ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “nb'e” 288.

¹⁸⁸ Evkuran, *Sistemik Kelam*, 208-209.

O'na gerekli ve zorunlu değildir. Allah Teâlâ hikmetinin sonucu olarak peygamberler göndermiştir.¹⁸⁹

Kelâm âlimlerinin tamamı peygamberlere imânı İslâm'ın inanılması zorunlu esasları arasında kabul ederler. Zira bu husus Kur'ân ve Sünnet ile sâbittir. Ayrıca akli bakımdan da peygamberlerin getirdiği bilgiler varlığı ve hayatı doğru yorumlayıp kavramak, ferdî ve içtimaî hayatı erdemli kılmak, dünya ve âhiret mutluluğuna erişmek için gereklidir.¹⁹⁰

Mehmed Şükrü Efendi yirmi ikinci beytin şerhinde peygamberlere inanmanın farz olduğunu, inkâr edenlerin ise imân ehlinde olamayacaklarını ifade etmektedir. Şârih, risâlet görevinin hikmetini şu şekilde anlatmaktadır: İnsan medenî bir varlıktır. Yani yaşamak için şehirleşmeye ihtiyaç duyar. Şehirleşme ise çeşitli binaların bir araya gelmesi ile olur. Bundan maksat ihtiyaç duyulan şeyleri elde etmede yardımlaşmak ve ortak hareket etmektir. Bu da işleri ortak yapmak ve değiş tokuşla olur. Halbuki insâniyet gereği meydana gelen haksızlıkları engellemek için insana, âdil bir metin üzerine kurulmuş ilâhî bir kanun gereklidir ki düzen oluşsun. Bu hükümlerin herkese anlatılıp kavratılması için yaratıcı tarafından görevlendirilen olgun ve mükemmel bir insan gerekli ki insanların bu ilâhî kanunların hükümlerini uygulamada kendisine mürâcaat edebilecekleri bir makam olsun. İşte bu makam nübüvettir. Bu durum üzerine Allah Teâlâ cömertliği ve rahmetiyle peygamberler gönderdi. Çünkü akıl sahibi insanların ilmen ve amelen yapmaları gerekli olan şeyleri bilmeleri ancak ilâhî bir öğretimle olur. Öyle olunca dünya ve âhirete dair mükemmel düzen ve doğru yöntemlerin uygulanması için müjdeleyici ve yasaklayıcı olan nebîlerin gönderilmesini ilâhî hikmet gerekli kıldı ki peygamberlerden sonra insanlar için bahane üretmeye imkan kalmamıştır.¹⁹¹

---

¹⁸⁹ Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 70; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 103; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 293-294; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 236.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 271-284; Râzî, *el-Muhassal*, 194-195; Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/258.

¹⁹¹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 25-26.

2.2.2. Hz. Muhammed (s.a.v.)

Peygamberlerin ilki Hz. Âdem (a.s),¹⁹² sonuncusu (hâtemü'n-nebiyyîn) Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.¹⁹³ Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri anılan veya kıssaları anlatılan peygamberler yirmi beş tanedir ve isimleri şu şekildedir: Hz. Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb, Yûsuf, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Elyesa', Yûnus, Eyyûb, Zülkifl, Dâvûd, Süleymân, Zekeriyâ, Yahyâ, Îsâ ve Muhammed. Bunların dışında Lokman, Zülkarneyn ve Uzeyr'in de Kur'ân-ı Kerîm'de kıssaları anlatılmakla birlikte peygamber mi yoksa veli mi oldukları hakkında âlimler arasında görüş birliği yoktur. Hadîslerde 124.000 peygamberin varlığından söz edilmekle birlikte Allah'ın insanlara göndermiş olduğu elçilerin tam sayısını vermek mümkün değildir.¹⁹⁴ Lakin Allah Teâlâ her millete bir uyarıcı gönderdiğini Kur'ân-ı Kerîm'de bizlere bildirmektedir.¹⁹⁵

Mehmed Şükrü Efendi yirmi dokuzuncu beytin şerhinde her ne kadar âyet ve hadîslerde Zülkarneyn ve Lokman'dan bahsedilse de bu iki zâtın peygamber olup olmadığı hakkında hüküm vermenin câiz olmadığını belirtmiştir.¹⁹⁶ O'na göre bütün peygamberler Allah'ın elçisi olmak hasebiyle eşittirler. Ancak aralarında derece farklılığı vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed'e hitâben "*O halde peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret.*"¹⁹⁷ meâlindeki âyette geçmekte olan ülü'l-azm ifadesi ve yine kendilerinden ağır taahhüt (mîsâk) alındığı belirtilen âyette¹⁹⁸ özellikle Hz. Muhammed, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ'nın zikredilmesi bu peygamberlerin diğerlerinden üstün olduğunu göstermektedir.¹⁹⁹

Mehmed Şükrü Efendi yirmi üçüncü beytin şerhinde nübüvvet görevinin Kureys kabilesinin Haşimî koluna mensup Muhammed Mustafa (s.a.v) ile nihayete erdiğini

¹⁹² Tâhâ 20/120-122.

¹⁹³ el-Ahzâb 33/40; Hâtemü'n-nebiyyîn ifadesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Metin Yurdagür, "Hatm-i Nübüvve", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/477-479.

¹⁹⁴ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 247; Düzgün, *Kelam El Kitabı*, 329.

¹⁹⁵ "إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾" *"Şüphesiz biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın."* Fâtır 35/24.

¹⁹⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 37-38.

¹⁹⁷ el-Ahkâf 46/35.

¹⁹⁸ "*Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrâhîm, Mûsâ ve Meryem oğlu Îsâ'dan da. Evet biz onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.*" el-Ahzâb 33/7.

¹⁹⁹ Muhammed Aruçi, "Ülü'l-azm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/294.

ifade etmektedir. O, Hz. Muhammed'in dünyada ve âhirette kurtuluş vesilesi olduğunu, insanlara hidâyet rehberi olduğunu, kemal sıfatlar ile vasıflandığını ve yüce bir ahlak sahibi olduğunu deliller ile ortaya koymuştur.²⁰⁰ Şârih yirmi dördüncü beytin şerhinde Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerden üstün olduğunu, İsra ve Miraç hadisesi esnasında diğer peygamberlere namaz kıldırması (imâmet) ile delillendirmiştir. Hz. Muhammed'in ulemâ, şüheda ve diğer muttaki kullardan da üstün olduğunu vurgulamıştır.²⁰¹ Mehmed Şükrü Efendi yirmi beşinci beytin şerhinde de Hz. Muhammed'in şeriatının itikâd, ibâdet, muâmelat, siyaset, edeb ve ahlak hükümlerinin hepsini içinde barındırdığını ve bu sebeple kıyâmete kadar bâki kalacağını vurgulamıştır.²⁰²

2.2.3. Miraç Hâdisesi

Mucize acz kökünden türemiş olup âciz bırakan demektir.²⁰³ Terim olarak “peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin gösterdiği ve herkesi benzerini meydana getirmekten âciz bırakan olağan üstü, hârikulâde olay” anlamındadır.²⁰⁴ Peygamberin Allah Teâlâ'nın elçisi olduğu, gösterdiği mucize ile anlaşılır. Peygamberlerin gösterdikleri mucizeler genel olarak manevî, hissî ve haberî olarak sınıflandırılmıştır.²⁰⁵ Bazı âlimler ise haberî mucizeyi ayrı bir tür olarak almayıp, hissî mucizelerin haber verilmesi şeklinde ifade etmişlerdir.²⁰⁶

Manevî (aklî) mucizeler, insanların akıl yürütme gücüne hitap eden, insanları düşündürüp belirli bir zaman ve mekânla sınırlı olmayan mucizelerdir. Peygamberlerin güvenilir, doğru sözlü, güzel ahlâk sahibi, merhametli olmaları, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaları, ilâhî mesajı bizzat uygulayıp insanlara örnek teşkil etmeleri,

---

²⁰⁰ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 27-30.

²⁰¹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 30.

²⁰² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 32.

²⁰³ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “acz” 788.

²⁰⁴ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 239.

²⁰⁵ Râzî, *el-Muhassal*, 186-187; Sadreddîn Taftazânî, *Makâsîdü'l-keâm fî akâidi'l-islâm*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 628-636; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 239.

²⁰⁶ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 106-113; Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 3/478.

öğretilerinin erdemli bir toplum için vazgeçilmez ilkeler konumunda bulunması, tebliğ ettikleri vahiy ürünü metnin lafız ve muhteva bakımından erişilmez bir üstünlük taşıması gibi hususlar bu türün kapsamına girer. Bu türün en önemli örneği Kur’ân-ı Kerîm’dir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadîslerinde “*Hiç bir peygamber yoktur ki, onlara kendi zamanlarındaki insanların inandıkları bir mucize verilmiş olmasın. Bana mucize olarak verilen ise ancak Allah’ın bana vahyettiğidir*” buyurmuştur.²⁰⁷ Bu hâdîs-i şerif “(Mucize olarak) kendilerine okunan bir kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bunda inanan topluluk için rahmet ve ibret vardır.”²⁰⁸ âyeti ile de desteklenmektedir. Kur’ân-ı Kerîm her çağdaki akıl sahibi insana hitap eden kıyâmete kadar bâkî kalacak bir mucizedir.²⁰⁹

Hissî (maddî) mucizeler ise insanların duyularına hitap eden hârikulâde olaylardır. Bunlara tabiatla ilgileri sebebiyle “kevnî mucizeler” de denir. Kur’ân-ı Kerîm’de belirtildiğine göre hissî mucizeler bütün peygamberlerin elinde ortaya çıkmıştır. Hissî mucizelere Hz. İbrâhîm’i ateşin yakmayışı,²¹⁰ Hz. Mûsâ’nın âsâsının yılanı dönüşüp Firavun’un sihirbazlarının ip ve sopalarını yutması,²¹¹ Hz. Mûsâ’nın âsâsını denize vurunca denizin yarılması ve İsrailoğulları’nın karşıya geçmesinden sonra Firavun ve ordusunun boğulması,²¹² Hz. Süleyman’ın kuşlarla ve karınca ile konuşması,²¹³ Hz. İsâ’nın çamurdan yaptığı kuşun canlanması, ölüleri diriltmesi, anadan doğma körü ve alaca hastalığına tutulmuş kimseleri iyileştirmesi,²¹⁴ Hz. Muhammed’in İsrâ olayı²¹⁵ örnek verilebilir.²¹⁶

Haberî mucizeler ise peygamberlerin Allah’tan gelen vahye dayanarak verdikleri gaybî haberlerdir. İsyankâr toplumların başlarına geleceğini önceden bildirdikleri

---

²⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001), “İ’tisâm”, 1.

²⁰⁸ el-Ankebût 29/51.

²⁰⁹ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/349; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, 256-257.

²¹⁰ el-Enbiyâ 21/58-69.

²¹¹ Tâhâ 20/17-21, 65-70.

²¹² eş-Şu‘arâ 26/61-66.

²¹³ en-Neml 27/18-28.

²¹⁴ el-Mâide 5/110.

²¹⁵ el-İsrâ 17/1.

²¹⁶ Bulut, “Mûcize”, 30/248; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, 255-256.

felâketlerin aynen vuku bulması, Hz. İsrâ'nın muhataplarının evlerinde ne yiyip ne biriktirdiklerini haber vermesi,²¹⁷ bu tür mucizelerdir.²¹⁸

Hz. Muhammed (s.a.v.)'e akıl sahibi bütün insanlara hitap eden pek çok mucize verilmiştir. Bunlardan en önemlisi aklî mucize olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hissî mucizesi olarak ise ayın ikiye yarılması,²¹⁹ İsrâ hâdisesi,²²⁰ Miraç olayı²²¹ ve hurma kütüğünün inlemesi²²² örnek verilebilir. Bizanslılar'ın İranlılar'ı savaşta mağlûp edeceğini²²³ ve İslâm dininin doğuda ve batıda yayılacağını bildirmesi²²⁴ de haberî mucizelerindendir.²²⁵

Mehmed Şükrü Efendi mucize konusundaki yirmi altıncı beytin şerhinde sadece Miraç olayını ele almaktadır. O, Miraç hâdisesinin gerçek ve doğru olduğunu belirtmektedir. Hz. Muhammed'in Miraç dönüşü Mekkeli müşriklerle diyaloguna değinen Şârih, Hz. Muhammed'in müşriklerin Mescid-i Aksâ ve o yönden gelen kervanları ile ilgili sorularına aytıntılı bir şekilde cevap verdiğini aktarmaktadır. Miraç olayını tamamen inkâr eden kişinin kâfir olacağını, İsrâ'yı kabul edip semâya urûcu inkâr edenin ise mübtedi (bidatçi) olacağını ifade etmiştir.²²⁶

2.2.4. Peygamberlerin Özellikleri

Peygamber olarak görevlendirilen kişileri diğer insanlardan ayıran bazı özellikleri vardır. Onlar günahlardan korunmuş (ismet), güvenilir (emânet), Allah Teâla'nın emir ve yasaklarını insanlara hiç eksiltmeden veya ilave yapmadan olduğu

---

²¹⁷ Âl-i İmrân 3/49.

²¹⁸ Bulut, "Mûcize", 30/349.

²¹⁹ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Menâkıb", 27.

²²⁰ el-İsrâ 17/1.

²²¹ Miraç hâdisesi ile ilgili detaylı bilgi için bk.: Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 307-312; Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/132-135.

²²² Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Menâkıb", 25.

²²³ er-Rûm 30/1-4.

²²⁴ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Menâkıb", 25.

²²⁵ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 106-113; Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 75-78; Râzî, *el-Muhassal*, 186-187.

²²⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 33-34.

gibi ulaştıran (tebliğ), özü sözü doğru (sıdk), zekî (fetânet) ve müstesnâ kişilerdir.²²⁷ Ayrıca peygamberlik, kişinin kendi gayret ve çabasıyla elde edebileceği bir makam (kesbî) olmayıp Allah vergisidir (vehbîdir). Allah (c.c) dilediği kulunu seçip peygamber olarak görevlendirir.²²⁸ Mâtürîdilerin tamamı ile bazı Eş‘arî âlimlerine göre peygamberin erkek olması şarttır,²²⁹ nitekim Kur’an-ı Kerîm’de sadece erkeklerin nübüvvetle görevlendirildiği belirtilmiştir.²³⁰ Peygamberler mucize gösteren ve Allah’tan vahiy alan kişiler olmakla birlikte ulûhiyyet vasıfları taşımazlar. Beşer olmak bakımından onlar da diğere insanlar gibi doğar, yer, içer, hastalanır ve vefat ederler.²³¹

Mehmed Şükrü Efendi yirmi yedinci beytin şerhinde peygamberlerin ismet sıfatı ile vasıflandıklarını ve bundan dolayı büyük ve küçük günahları kasten ya da sehven işlemekten korunduklarını ifade etmiştir.²³² Şârih yirmi sekizinci beytin şerhinde ise kadından, köleden, yalancı, sihribaz ve kâhinden peygamber olmadığını ifade etmiştir. O’na göre kadınlardan peygamber gelmemiştir. Her kim Hz. Havva, Meryem, Âsiye, Hâcer ve Sâre’nin peygamber olduğunu söylese âyet ve hadîslere muhâlefet etmiş olur. Köleden de peygamber olmamıştır. Çünkü nasıl erkeklik peygamberliğin şartlarından ise özgürlük de nübüvetin şartlarındanır.²³³

2.2.5. Velîlerin Kerâmeti

Kerâmet sözlükte “iyi, ahlâklı ve cömert olmak” anlamına gelmektedir.²³⁴ Terim olarak ise “Allah Teâlâ’nın sâlih, takvâ sahibi, velî kullarından zuhur eden olağanüstü hal” diye tanımlanır.²³⁵ Kerâmet tıpkı mucize gibi tabiat kanunlarıyla açıklanamayan olağanüstü ve sıra dışı olaylardır. Mucize ile kerâmet arasındaki fark şu şekilde açıklanabilir. Mucize peygamberlerden kerâmet ise peygamberlere tam olarak bağı olan

²²⁷ Taftazânî, *Şerhu’l-akâid*, 302-303; Mehmet Bulut, “İsmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/134-136.

²²⁸ İbrâhîm 14/11.

²²⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 104; Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, 70-71.

²³⁰ Yûsuf 12/109; en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7.

²³¹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, 239-245; Yavuz, “Peygamber”, 34/259-261.

²³² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âli şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 35.

²³³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âli şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 37.

²³⁴ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “krm” 707.

²³⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 199.

velîlerden zuhur eder. Ancak peygamber, peygamberliğini ispat için inanmayanlara meydan okuyarak (tehaddî) bu olağanüstü olayı ortaya koyar. Peygamberi örnek alan velî ise velîlik iddiasında bulunmadığı gibi kimseye meydan da okumaz. Birinde mucizenin izhârı diğerinde kerâmetin zuhuru söz konusudur. Mucize gibi kerâmetin de yaratıcısı ve hakiki sahibi Allah Teâlâ'dır.²³⁶ Mutezile kelâmcıları, peygamberlere ait olağanüstü hallerle karıştırılır endişesi ile mucize dışındaki bütün olağanüstü olayları ret ederler. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise velîlerin kerâmetinin hak ve gerçek olduğunu kabul etmektedirler.²³⁷

Mehmed Şükrü Efendi otuzuncu beytin şerhinde evliyânın kerâmetinin hak olduğunu ifade etmektedir. O, velînin tarifini şöyle yapmaktadır: Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarını ilmin imkan verdiği ölçüde tanıyan, ibâdet üzere yaşamına devam eden, kötü işlerden sakınan, lezzet ve şehvet veren şeylerden uzak durarak Mevlâyı sürekli zikretme sıfat ve hallerini üzerinde taşıyan Allah dostlarıdır. Peygamberlere tâbidirler ve onların ahlaklarının vârisleridirler. Fakat beşeriyet ile perdelenmiş olduklarından, insanlar kendilerini gördüklerinde Allah'ın sevgili kulları olduklarına ve sırlarına vâkif olamazlar. Kerâmet ise nübüvvet iddiası olmaksızın ilâhî yardıma bağlı olarak gerçekleşen olağanüstü işlerdir. Kerâmet bu tariften de anlaşıldığı üzere nübüvvet iddiası olmadığı için mucizeden ayrılmaktadır. Velîlerde mutlaka kerâmetin görülmesi de şart değildir.²³⁸

Mehmed Şükrü Efendi otuz birinci beytin şerhinde de evliyânın hiçbir nebî ve rasûlden üstün olamayacağına ve derecesi ne kadar yüksek olursa olsun evliyâdan ibâdetin düşmeyeceğine dikkat çekmektedir. Eğer Allah'ı sevmek ile ibâdetler sâkıt olsaydı, bu durumda ibâdetler ilk olarak Allah'ın sevgili kulu Peygamber Efendimiz'den kalkardı. Halbuki Peygamber Efendimiz geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Şârih son olarak bir velînin hakikate ulaştığında kendisinden dinin hükümlerinin düştüğünü söylerse kâfir olacağını belirtmiştir.²³⁹

---

²³⁶ Süleyman Uludağ, "Keramet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/265.

²³⁷ Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit İmâm Azam, *el-Fıkhü'l-ekber*, nşr. Muhammed b. Abdurrahmân (Mektebetü'l-Furkan, 1999), 51; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 116; Neseî, *Kitâbü't-temhîd*, 79; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 314; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 199.

²³⁸ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 39-40.

²³⁹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 40-42.

2.3. İmân – Kûfür Konuları

2.3.1. Mukallidin İmânı

Mukallid sözlükte “bir işi üstlenen veya bir kanaati kendisine kabul eden kişi” demektir.²⁴⁰ Terim olarak ise “kişinin hata etmeyeceğine güvendiği kimsenin dinî kanaatlerini benimsemesi” olarak tanımlanır.²⁴¹ Kelâmcıların büyük çoğunluğu mukallidin imânını sahîh kabul etmişlerdir. Ancak imkan bulduğu halde delilleri öğrenmediği için günahkâr sayanlar da olmuştur.²⁴²

Otuz yedinci beytin şerhinde Mehmed Şükrü Efendi, mukallidin imânının kesin delillerle geçerli olduğunu ifade etmektedir. Hatta Peygamber Efendimizin İslâm’ı tebliğ ettiği ilk dönemlerde din hakkında detaylı bilgiye sahip olmadıkları halde sadece kelime-i şahâdeti telaffuz etmekle insanların imânını geçerli kıldığını bu konuya delil olarak getirmektedir. Yani delillerini bilmediği halde bilen kişileri taklit ederek Allah Teâlâ’nın teklîğini ve ezeliğini, âlemin sonradan yaratıldığını ve Hz. Muhammed’in risâletini tasdik eden, farzların tamamına ve İslâm’ın esaslarına inanan kişinin imânı geçerlidir.²⁴³

2.3.2. Ma‘rifetullâh

Kelâmcılar ma‘rifetullahın (Allah’ı tanıma) vâcib olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak bu vücûbiyetin kaynağının ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu tartışma, özellikle de ilâhî çağrının ulaşmadığı kimselerin yükümlü olup olmayacağı ve bunların âhiretteki durumlarının ne olacağı hususunda ortaya çıkmıştır. Mâtürîdî kelâmcılarının büyük bir çoğunluğu Mutezîle ve birçok çağdaş kelâmcı kendilerine peygamber gönderilmese ve ulaşmasa bile ma‘rifetullahı akli bir yükümlülük olarak kabul etmiş ve bu yükümlülüğü yerine getirmeyen kimselerin âhirette azaba müstahak olacaklarını ileri sürmüşlerdir.²⁴⁴ Eş‘arîler ise ma‘rifetullahı

---

²⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “gld” 3/365.

²⁴¹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 326.

²⁴² Sâbûnî, *el-Bidâye*, 173; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 326; Eyüp Said Kaya, “Taklid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/464; Evkuran, *Sistematik Kelâm*, 347-348.

²⁴³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me‘âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 50.

²⁴⁴ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 168.

şer'î bir sorumluluk olarak kabul etmiş kendilerine peygamber gönderilmeyen kişilerin sadece akılla Allah Teâlâ'yı tanıyıp bilme konusunda mükellef tutulamayacaklarını savunmuşlardır.²⁴⁵ Öte yandan kelâmcıların üzerinde ittifak ettikleri diğer bir konu da ma'rifetullah konusunda nazarın vâcib olduğu konusudur. Yani kelâmcıların hepsi ma'rifetullahın akılla elde edilebileceğini, aklın Allah'ı bilmede bir âlet/vâsıta olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁴⁶

Otuz sekizinci beytin şerhinde Mehmed Şükrü Efendi Allah'ı bilme ve tanıma (ma'rifetullâh) konusunda insanların hiçbir mazereti olmadığına dikkat çekerek şöyle demiştir: “Şayet Allah Teâlâ insanlara peygamber göndermeseydi bile insanın aklıyla Allah'ın varlığını bilip inanması vâciptir. Çünkü Allah'ın kâinatta yarattığı herşey O'nun varlığına ve birliğine delâlet etmektedir.” Hatta Şârih'e göre peygamberler Allah'ın varlığını ispat için değil Allah'ın tek olduğunu tebliğ etmek için gönderilmişlerdir. “*Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette, "Allah", derler.*”²⁴⁷ âyet-i kerîmesinde de ifade edildiği üzere kâinâtın yaratıcısını bilme ve tanıma konusunda müşrik ve kâfirlerin sorunu yoktur. Sorun yaratıcının tek olduğunu kabullenebilmektedir. Velhâsıl akl-ı selîm olan her kişi için Allah'ın varlığını bilmek ve tanımak vâciptir. Bundan dolayı inat edenleri susturmak ve insanlara doğru yolu göstermek için Allah'ın zât ve sıfatlarını aklî delillerle ortaya koymak da makbul görülmüştür.²⁴⁸

2.3.3. Ye's ve Be's Halinde İmân ve Teybe

Sözlükte “ümitsiz olma, ümit kesme” anlamındaki ye's,²⁴⁹ terim olarak “kulun Allah'ın rahmet ve yardımından ümidini kesmesi” mânasında kullanılır.²⁵⁰ Be's ise “fakirlik, şiddet ve korku” mânalarına gelmektedir.²⁵¹ Kelâm ilminde be's kavramı

²⁴⁵ Metin Yurdağür, “Fetret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/476.

²⁴⁶ Râzî, *el-Muhassal*, 39; Mehmet Şaşa, “Kelâm Ekolleri Bağlamında Marifetullahın Vücûbiyet Kaynağı”, *Artuklu Akademi* 5/1 (2018), 57-90; Yurdağür, “Fetret”, 12/475-480.

²⁴⁷ *ez-Zümer* 39/38.

²⁴⁸ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 52-55.

²⁴⁹ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “ye's” 892.

²⁵⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 372.

²⁵¹ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “be's” 153.

peygamberlerin tebliğ ettiği hak dini inkâr etmekte uzun süre direndikten sonra tûfan, şiddetli yer sarsıntıları gibi afetlerin başlaması sebebiyle imân etmenin geçerli olup olmayacağı tartışılırken kullanılır. Bu tür dünyevî cezaların başladığını görüp imân etmeye “îmânü’l-be’s”, ölüm anında âhret âleminin perdesi aralandığı sırada imân etmeye de “îmânü’l-ye’s” adı verilmiştir. Be’s halinde olduğu gibi yeis halindeki imânın geçerliliği de tartışılmıştır. Mahiyetleri değişmediğinden bu iki deyim zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de ölüm hissedildiği zaman imân etmenin hiçbir fayda vermeyeceği²⁵² haber verildiği gibi ölüm gelip çattığında tevbenin de kabul edilmeyeceği²⁵³ beyân olunmuştur. Bu sebeple kelâmcıların çoğu ye’s ve be’s halinde kişinin imânının ve tevbesinin kabul edilmeyeceği görüşündedirler.²⁵⁴

Otuz dokuzuncu beytin şerhinde Mehmed Şükrü Efendi, ye’s ve be’s halinde kâfirin imân etmesi ile müminin tevbe etmesinin hükmünün aynı olduğunu yani kâfirin imânının, müminin ise tevbesinin kabul edilmeyeceğini ifade etmektedir.²⁵⁵

2.3.4. İmân – Amel İlişkisi

İslâm’da imânın gereği olarak amellerin yerine getirilmesine büyük önem verilmiştir. Hatta bazı mezhepler ameli imânın bir parçası (cüzü) sayarak ameli olmayanın imânının da olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Nitekim Hâricîler’e göre ameli olmayan yani dinin emir ve yasaklarına uymayan kimseler mümin olmaktan çıkar, kâfir olurlar. Çünkü amel imânın ayrılmaz bir parçasıdır. Mutezîle ise bu durumda olanlar için kâfir yerine fâsık ifadesini kullanmıştır. Onlara göre fîsk imân ile küfür arasında bir derecedir. Böyle bir kimse tevbe etmeden ölürse kâfir olarak ölür. İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlere göre de amel imânın bir parçasıdır. Bir kimsenin mümin ve müslim olabilmesi için haram olan şeyleri yapmaması, farzları terketmemesi gerekir; fakat ameli olmayan kimse kâfir değildir. Çünkü amel imânın aslî değil ikinci derecede (fer’î) bir rüknüdür.²⁵⁶ İmânı “kalp ile tasdik, dil ile ikrar” şeklinde tarif eden

²⁵² el-Mü’min 40/85; Yûnus 10/90-91; Hûd 11/96-99.

²⁵³ en-Nisâ 4/18.

²⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Be’s”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/526-527; Mustafâ Çağrı, “Yeis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/397-398; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 54, 372.

²⁵⁵ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âli şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 57.

²⁵⁶ Sadreddîn Taftazânî, *Şerhu’l-makâsîd*, thk. Salih Musa Şeref (Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1998), 5/179.

Mâtürîdîler ameli imânın bir cüzü olarak görmemişlerdir.²⁵⁷ Ehl-i sünnete göre Kur’ân-ı Kerîm’de “imân edenler ve sâlih amel işleyenler” diye sıkça tekrarlanan âyetler,²⁵⁸ imânla amel arasında sıkı bir ilişkinin mevcudiyetini hissettirmekle birlikte bu ilişkinin atıf edatıyla kurulması ve gramer açısından atıf terkiibinde yer alan iki tarafın birbirinden ayrı şeyler olması kuralı çerçevesinde amel olmaksızın imânın teşekkül etmesi mümkündür.²⁵⁹

Kırkıncı beytin şerhinde imân-amel ilişkisini ele alan Mehmed Şükrü Efendi’ye göre amel imânın bir parçası değildir. Ancak imân farz ibâdetleri yerine getirmeyi gerekli kılar. “Zâhir bâtının göstergesidir.” sözü düşünüldüğünde farz ibâdetlerin yapılması imânın bir parçası olduğundan değil imânın gereğinin yerine getirilmesindedir.²⁶⁰

Amel-imân ilişkisi bağlamında ele alınan diğer bir konu ise büyük günah (mürtekib-i kebîre) işleyenlerin hem dünya hem de âhirette durumlarının ne olacağıdır. Hâricîler’e göre mürtekib-i kebîre, tevbe etmediği takdirde dünyada ve âhirette kâfir olarak muamele görür. Mutezîle kelâmcılarına göre ise büyük günah işleyen kişi imândan çıkar fakat küfre girmeyip imânla küfür arasında bir yerde (el-menzile beyne’l-menzileteyn) bulunur. Tevbe ettiği takdirde imân dairesine döner, tevbe etmeden ölürse kâfir muamelesi görür. Ehl-i sünnet kelâmcılara göre bir insan ilâhî emre karşı çıkmayı helâl saymadıkça gaflet, kötü alışkanlık, nefsânî arzular, aşırı öfke vb. sebeplerle kötü bir fiil işlerse ne kâfir ne de mutlak anlamda fâsık olur. O kişi mümindir. Çünkü ameller imânın aslî parçası değildir.²⁶¹

Şârih, imân – amel ilişkisi bağlamında elli yedinci beytin şerhinde büyük günah işleyip tevbe etmeden ölen kişinin ebeden cehennemde kalmayacağını belirtmektedir. Çünkü ameller imânın hakikatine dâhil değildir. Öyleyse imân eden kişi, insaniyet gereği şirk dışında bir günah işlese yine mümindir. Allah Teâlâ dilerse bu günahkâr

---

²⁵⁷ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 172; Neseî, *Kitâbü’t-temhîd*, 144; Süleyman Uludağ, “Amel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/14.

²⁵⁸ el-Bakara 2/227; Tâhâ 20/112.

²⁵⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 172; Taftazânî, *Şerhu’l-akâid*, 280; Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/213.

²⁶⁰ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü’l-me’âli şerhu Bed’i’l-Emâlî*, 58.

²⁶¹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 161; Taftazânî, *Şerhu’l-akâid*, 263; Râzî, *el-Muhassal*, 213-214; Adil Bebek, “Kebîre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/164.

mümini rahmetiyle af eder, dilerse de günahı miktarı cehennemde azap ettikten sonra cennete gönderir.²⁶²

2.3.5. Küfür ve İrtidad

Küfür kelimesi sözlükte “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” gibi mânalara gelir.²⁶³ Terim olarak ise “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak” şeklinde tanımlanır.²⁶⁴ Küfrü benimseyen kişiye “kâfir” denilir. Tekfîr ise “küfre nisbet etmek, mümin diye bilinen bir kişi hakkında kâfir hükmü vermek” anlamında olup terim olarak “Allah’tan vahiy yoluyla gelip Peygamber’in tebliğ ettiği kesinlikle bilinen dinî bir esası inkâr eden kimsenin kâfirliğine hükmetmeyi” ifade eder.²⁶⁵ İrtidad ise “müslüman olduktan sonra bu dinden vazgeçip eski dinine dönme ya da dinden çıkma” anlamında olup bu eylemi yapana da “mürted” denir.²⁶⁶

Ameli imânın bir cüzü olarak kabul eden Hâricî ve Mutezîlîler tekfire sıkça başvururken, ameli imânın bir parçası olarak kabul etmeyen Ehl-i sünnet âlimleri ise “Ehl-i kible tekfîr edilemez.”²⁶⁷ prensibini benimsemişlerdir.²⁶⁸

Kelâmcılar insanı hangi tür söz (elfâz-ı küfür) ve davranışların küfre kötöreceği üzerinde durmuşlar ve genel olarak şu davranışların mümini küfre götüreceğini benimsemişlerdir. Farzlığı ve haramlığı kesin delillerle sâbit olan dinin temel esaslarından (zârûrât-ı dîniyye) birini ya da tamamını reddetmek (inkâr), onları beğenmemek, önemsememek ve değersiz saymak (istihâne, istihkâr, istihfâf), onlarla alay etmek (istihzâ), farzlığı kesin olan hususları helal saymak (istihlâl).²⁶⁹

²⁶² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 86-87.

²⁶³ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “kfr” 892.

²⁶⁴ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 208-209.

²⁶⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/350; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 335.

²⁶⁶ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 174.

²⁶⁷ İmâm Azam, *el-Fıkhu'l-ekber*, 133; Râzî, *el-Muhassal*, 217.

²⁶⁸ Yavuz, “Tekfîr”, 40/351-352.

²⁶⁹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 72. Elfâz-ı küfür konusunda ayrıntılı bilgi için bk.: Ahmet Saim Kılavuz, “Elfâz-ı küfür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/26-27.

Amelleri imânın bir parçası olarak kabul etmeyen Mehmed Şükrü Efendi'ye göre zina, cinayet, gasp ve diğer büyük günahları işleyen kişinin bunları helal saymadıkça küfür ve irtidadına hükmetmek câiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ “Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar.”²⁷⁰ âyet-i celîlesi ile şirk dışındaki günahları bağışlayabileceğini vaat etmiştir. Velhâsıl şirk dışında günahları olan müminin, günahlarından dolayı imânı gitmez fakat asi - fâsık (günahkâr) olur. Bundan dolayı Erhamü'r-râhimîn olan Allah Teâlâ sadece ümmet-i Muhammede merhamet ederek “Ey imân edenler! Allah'a içtenlikle tevbe edin.”²⁷¹ buyurmuş, Peygamber Efendimiz de “Günahından tevbe eden, günahu olmayan gibidir.”²⁷² diyerek imân ehline insan olma yönüyle yaptığı günahlardan tevbe etmesini tavsiye etmişlerdir.²⁷³

Şârih'e göre bir kişi geleceği kastederek dinden çıkmaya niyet etse o kişi o an dinden çıkmış olur. Çünkü küfre niyet etmek tasdik niyetini ortadan kaldırır. Bundan dolayı dinden çıkmayı kastetmek icmâan küfürdür.²⁷⁴

Âlimler söylenen söz ve yapılan davranışların küfür ve inkâr sonucunu doğurması için bazı şartların mevcudiyetini gerekli görmüşlerdir. İlk şart kullanılan ifadenin küfrü gerektirdiği hususunda âlimlerin ittifak etmiş olmasıdır. Bunlar da genellikle zarûrât-ı dîniyyeden herhangi birini inkâr etmeyi amaçlayan lafızlardır. Ayrıca elfâz-ı küfrü kullanan kişinin mükellef olması, sarhoşluk veya uyku halinde bulunmaması, küfür lafzını herhangi bir zorlama ve tehdit altında olmadan isteyerek ve kasten söylemesi de şarttır. Âlimlerin çoğunluğu, söylediği sözün küfre götürdüğünü bilmeyen ve elfâz-ı küfrü hata sonucu telaffuz eden kimsenin kâfir olmayacağı görüşünde birleşmiştir. Ancak şaka yapmak veya eğlenmek amacıyla elfâz-ı küfürden olduğu hususunda ittifak edilen sözleri sarfeden kişinin en azından kazâî açıdan kâfir sayılacağı kabul edilmiştir.²⁷⁵

---

²⁷⁰ en-Nisâ 4/116.

²⁷¹ et-Tahrîm 66/8.

²⁷² Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr fî dammi'l-ziyâdeti ile'l-câmi'i's-sağîr*, thk. Yûsuf en-Nebhânî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1423), 2/37 (No:5485).

²⁷³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 61-63.

²⁷⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 64.

²⁷⁵ Kılavuz, “Elfâz-ı küfür”, 11/27; Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, 117-118.

Mehmed Şükrü Efendi'ye göre inanmaksızın gafletle söylenen küfür lafzı İslâm'ı ret etmek olup kişiyi dinden çıkarmış olur. Bir müslüman zorlanmaksızın kasten küfür lafzı söylerse, karısı inanmasa bile boşanma gerçekleşmiş olur. İmânını yenileyip küfür lafzından uzaklaştıktan sonra karısının rızasıyla nikahı tazelemesi gerekir.²⁷⁶ Ancak sarhoş bir kişi düşünmeksizin küfrü gerektirecek bir söz söylese o kişinin kâfir olduğuna hüküm verilmez.²⁷⁷

2.4. Sem'ıyyât Konuları

2.4.1. Meleklerle İmân

Sözlükte “haberci, elçi, güç ve kuvvet” anlamlarına gelen melek “Allah'ın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen, nuranî ve ruhanî varlık” demektir.²⁷⁸ Nûrânî varlıklar olan meleklerin varlığı naslarla (âyet ve hadîslerle) sâbittir. Melekleri inkâr etmek dolaylı olarak vahyi, peygamberleri, peygamberlerin getirdikleri kitapları ve tebliğ ettikleri dinleri de inkâr etmek anlamına gelir ki bu durumdaki kişinin İslâm dairesinin dışına çıkacağı âşikârdır.²⁷⁹

Melekler kendilerini diğer varlıklardan ayıran bazı özelliklere sahiptirler. Nurdan yaratılmışlardır.²⁸⁰ Yemek, içmek, erkeklik, dişilik, evlenmek, uyumak, yorulmak gibi insanî vasıflara sahip değillerdir.²⁸¹ Güçlü, kuvvetli olup kanatlara sahiptirler.²⁸² Müşriklerin iddia ettiği gibi dişi ya da Allah'ın kızları değillerdir.²⁸³ Çeşitli şekil ve kılıklara girebilirler.²⁸⁴ Allah Teâlâ'ya isyan etmez ancak kendilerine verilen görevleri yerine getirirler.²⁸⁵

²⁷⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 66.

²⁷⁷ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 65.

²⁷⁸ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “mlk” 774; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 294.

²⁷⁹ el-Bakara 2/98; el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/36.

²⁸⁰ Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî İbn Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 6/168.

²⁸¹ el-Enbiyâ 21/19-20; Hûd 11/69-70; ez-Zâriyât 51/24-28.

²⁸² en-Necm 53/5; et-Tahrîm 66/6; et-Tekvîr 81/20; Fâtır 35/1.

²⁸³ es-Sâffât 37/149-150; ez-Zuhuf 43/19.

²⁸⁴ Meryem 19/16-17; Hûd 11/69-70.

²⁸⁵ en-Nahl 16/50-51; el-Enbiyâ 21/26-28; et-Tahrîm 66/6.

Meleklerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, naslarda adı geçen melekler vardır. Temel görevleri Allah'a ibâdet etmek olan meleklerin bazılarına özel görevler verilmiştir. Cebrâîl peygamberlere vahiy getirmekle,²⁸⁶ Mîkâîl rızıkları sağlama ve doğa olaylarının idâresi ile,²⁸⁷ İsrâfîl kıyâmet günü sûra üflemeyle,²⁸⁸ Melekü'l-mevt (Azrâîl) insanların canını almakla²⁸⁹ vazifelidirler. Kirâmen Kâtibîn melekleri insanların yaptıklarını kayıt etmekle,²⁹⁰ Münker ve Nekir kabirde insanları sorgulamakla,²⁹¹ hamele-i arş arşı taşımakla,²⁹² mukarrabûn melekler Allah Teâlâ'yı tesbih ve anmakla,²⁹³ Mâlik cehennemi beklemekle²⁹⁴ görevlidirler.²⁹⁵

Mehmed Şükrü Efendi yirmi ikinci beytin şerhinde peygamberlere ve meleklerle inanmanın farz olduğunu, inkâr edenlerin ise imân ehlinde olamayacaklarını ifade etmektedir. O'na göre Allah Teâlâ melekleri, üzerimize koruyucu ve ademoğlunun âhiretle ilgili işlerini yazıcı olarak görevlendirdi. Melekler nûrânî cisimler olup Allah'ın izni ile çeşitli şekillere girebilirler. Şârih'e göre ademoğlunun en seçkinleri nebîlerdir ki seçkin melekler olan Cebrâîl, Mîkâîl ve mukarrabûn meleklerinden daha üstündürler. Melekler ademoğlunun avâmından, avâm olan ademoğlu ise meleklerin avâmından üstündürler.²⁹⁶

---

²⁸⁶ el-Bakara 2/97, 98; et-Tahrîm 66/4;

²⁸⁷ el-Bakara 2/98; İbn Hanbel, *Müsned*, 6/61.

²⁸⁸ Kâf 50/41; el-Kamer 54/6; İbn Hanbel, *Müsned*, 3/73.

²⁸⁹ es-Secde 32/11; İbn Hanbel, *Müsned*, 2/269, 351.

²⁹⁰ ez-Zuhruf 43/80; Kâf 50/17-18.

²⁹¹ İbn Hanbel, *Müsned*, 4/287; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğurabi'l-İslâm, 1998), "Cenâiz", 70.

²⁹² ez-Zümer 39/75; el-Mü'min 40/7.

²⁹³ en-Nisâ 4/172.

²⁹⁴ ez-Zuhruf 43/77.

²⁹⁵ M. Sait Özervarlı, "Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/40-42.

²⁹⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 27.

2.4.2. Kabir Sorgusu

Sözlükte “ölünün gömüldüğü yer” manasına gelen kabir,²⁹⁷ terim olarak “ölüm ile tekrar diriliş (ba’s) arasında insanların yaşayacağı hayat (berzâh)” demektir.²⁹⁸ Topraktan yaratılmış olan insanın ölünce tekrar toprağa gömülmesi Hz. Âdem’in oğlu Kâbille başlamıştır. Kâbil, kardeşi Hâbil’i öldürünce yeri eşleyen bir kargadan ilham alarak Hâbil’i toprağa gömmüştür.²⁹⁹ Ayrıca bütün peygamberlerin ümmetlerine emrettiği bir görevdir. Allah Teâlâ’nın ölen insanın kabre konulmasını emretmesi, insanın değerli ve şerefli bir varlık olduğunun ve kıyâmetin kopmasından sonra tekrar diriltileceğinin bir delili sayılır. İnsan nerede ve nasıl vefat ederse etsin âhiret duraklarının ilki olarak nitelenen kabir hayatını yaşayacağı naslarla sâbittir.³⁰⁰

Kelâm kitaplarında kabir konusu; kabir sorgusu, kabir azabı ve kabir nimeti olarak üç başlık altında incelenir. Kabir sorgusu ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de açık bir ifade bulunmamakla birlikte bu duruma işaret eden âyetler vardır. Özellikle Allah’ın imân edenleri kararlı bir beyan ve tutumda hem dünyada hem âhirette sâbit kıldığını anlatan âyet³⁰¹ kabirde sorgu olacağı ve müminlerin Allah Teâlâ’dan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik edecekleri şeklinde yorumlanmıştır.³⁰² Kabir sorgusu ile ilgili malumat hadîslerde verilmektedir. Münker ve Nekir melekleri tarafından yapılacak sorgulamada kişiye rabbi, peygamberi ve dini ile ilgili sorular sorulur. Müminler kolayca cevap verirken kâfir ve münâfik olanlar “Bilmiyorum, ben çevremdeki insanlara uydum, onların yaptığını yaptım” diye cevap vereceklerdir.³⁰³ Kabir sorgusunun keyfiyeti konusunda farklı görüşler olsada Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğuna göre kabir sorgusu haktır ve gerçektir.³⁰⁴

²⁹⁷ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “kbr” 774.

²⁹⁸ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 188.

²⁹⁹ el-Mâide 5/31.

³⁰⁰ Tâhâ 20/55; İbn Hanbel, *Müsned*, 1/63-64; Süleyman Toprak, “Kabir-Kelam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/37.

³⁰¹ İbrâhîm 14/27.

³⁰² Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Cenâiz”, 87.

³⁰³ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Cenâiz”, 67; İbn Hanbel, *Müsned*, 3/3-4; Celâleddin es-Suyûtî, *Câmi’u’l-ehâdis*, nşr. Ali Cum’a, 2002, 7/380.

³⁰⁴ İmâm Azam, *el-Fıkhu’l-ekber*, 133; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 177; Taftazânî, *Şerhu’l-akâid*, 251-253; Gazzâlî, *el-İktisâd fi’l-i’tikâd*, 178.

Mehmed Şükrü Efendi kırk yedinci beytin şerhinde kabir sorgusu konusunu ele almaktadır. O'na göre Münker ve Nekir meleklerinin kabirde ölüye rabbini, dinini ve peygamberini sorması haktır ve buna imân vâciptir. Kabir sorgusu Ümmet-i Muhammed'in özelliklerinden olup diğer din mensupları için bu konudan bahsedilmez. Şârih hadîs kaynaklarından hareketle peygamberlerin, şehitlerin, Cuma günü ve gecesi vefat eden müminlerin, her gece Mülk Sûresini okuyanların, salgın hastalıktan ölen müminlerin kabir sorgusundan muaf tutulacaklarını aktarmaktadır.³⁰⁵

2.4.3. Kabir Azabı ve Nimeti

Kabir azabı ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir ifade yoktur. Kabir azabı özellikle Firavun ve taraftarlarının sabah akşam ateşe arzedildiğini, kıyâmet gününde de en şiddetli azaba mâruz bırakılacaklarını ifade eden âyet³⁰⁶ başta olmak üzere diğer bazı âyetlerle delillendirilmektedir.³⁰⁷ Kabir azabı ile ilgili bilgiler hadîs kaynaklarından elde edilmektedir. Rivâyetlerde Münker ve Nekir'in sorgusundan sonra müminin kabrinin genişletileceği ve cennet kapılarının açılarak kendisine cennetin gösterileceği ifade edilirken, kâfir için ise kabrinin daralacağı, cehennem kapılarının açılarak kendisine cehennemin gösterileceği ve azap edileceği aktarılmaktadır.³⁰⁸ Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) kabirde azap gören bazı kimselerin sesini işittiğini beyân etmiş,³⁰⁹ kendisi kabir azabından Allah'a sığınmış ve ashâba da Allah'a sığınmalarını söylemiştir.³¹⁰ Kabir nimetine gelince kabir suali ve azabıyla ilgili hadîslerin çoğunda, sorulara cevap veren müminlerin kabirlerinin genişletilip aydınlatılacağı, cennet bahçelerinden bir bahçe haline getirileceği ve mümine sabah akşam cennetteki yerinin gösterileceği

---

³⁰⁵ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 70.

³⁰⁶ el-Mü'min 40/46.

³⁰⁷ Nûh 71/25; el-Câsiye 45/21-22; et-Tevbe 9/101; es-Secde 32/21; et-Tûr 52/47.

³⁰⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cenâiz", 89; Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Cennet", 65.

³⁰⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 3/103.

³¹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, 3/296; Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Cennet", 67.

bildirilmiştir.³¹¹ Kabir azabı ve nimetinin keyfiyeti konusunda farklı görüşler olsa da Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğuna göre kabir azabı ve nimeti haktır ve gerçektir.³¹²

Mehmed Şükrü Efendi kırk sekizinci beytin şerhinde kabir azabının hem kâfirler hem de günahkâr müminler için hak olduğunu ifade etmektedir. O'na göre Kâdir olan Allah (c.c.) kudretiyle ölen kişi eğer kâfir ise kabirde ona azap verecek, mümin ise bir miktar elem tadacağı bir çeşit hayat yaratacaktır. Kabir azabının hak olduğunu deliller ile izah eden Şârih özellikle ayakta bevl etmenin ve laf taşımacılığın kabir azabına sebep olduğuna dikkat çekmekte, bu iki çirkin davranıştan uzak durulması gerektiğini hatırlatmaktadır.³¹³

2.4.4. Yeniden Dirilme ve Hesap

Kelime olarak “son, sona erme” anlamına gelen âhiret³¹⁴ terim olarak “dünya hayatının sona ermesiyle (kıyâmet) başlayıp ebediyyen devam edecek olan ölüm sonrası hayat” manasındadır.³¹⁵ Âhiret inancı İslâm akâidinde inanılması gereken temel esaslardandır. Âhiret hayatı; sûra birinci kez üflenmesi,³¹⁶ kıyâmet,³¹⁷ sûra ikinci kez üflenmesi,³¹⁸ insanların yeniden dirilmesi (ba’s),³¹⁹ hesap için mahşer meydanında

---

³¹¹ Toprak, “Kabir-Kelam”, 24/37-38.

³¹² İmâm Azam, *el-Fıkhu'l-ekber*, 133; Neseî, *Kitâbü't-temhîd*, 131; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 177; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 251-253; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 177.

³¹³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâli*, 71-72.

³¹⁴ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “ehr” 68.

³¹⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 21.

³¹⁶ en-Neml 27/87; el-Hâkka 69/13-16. Sûrun mahiyeti ve kaç kez üfleneceği ile ilgili bk.: Adil Bebek, “Sûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/533-534; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 344-345.

³¹⁷ el-Hac 22/1-2; el-Kıyâmet 75/6-12. Kıyâmet ile ilgili dataylı bilgi için bk.: Bekir Topaloğlu, “Kıyâmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/516-522; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 336-339.

³¹⁸ Yâsîn 36/49-53; ez-Zümer 39/68.

³¹⁹ er-Rûm 30/27; Yâsîn 36/78-79. Yeniden dirilişin rûhî mi cismânî mi olacağına dair görüşler için bk.: Yusuf Şevki Yavuz, “Ba's”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/98-100.

toplanılması (haşr),³²⁰ amel defterlerinin dağıtılması,³²¹ amellerin tartılması (mîzan),³²² hesaba çekilme,³²³ sırât köprüsünden geçerek³²⁴ cennet ya da cehenneme varmak aşamalarından oluşmaktadır.³²⁵

Mehmed Şükrü Efendi on sekizinci beytin şerhinde Allah Teâlâ'nın kıyâmet günü bütün mahlukatı öldüreceğini sonra da yeniden dirilteceğini (ba's),³²⁶ ellinci beytin şerhinde de yeniden dirilme gerçekleşikten sonra Allah'ın bütün insanları hesaba çekeceğini deliller ile izah etmektedir. Şârih, yeniden dirilişten sonra bütün insanların gerek kul hakkına, gerekse Allah'ın kulu üzerindeki haklarına bağlı olan küçük ve büyük bütün söz, fiil ve davranışlarından hesap vereceklerini, Allah'ın ise tercümansız bir şekilde kullarının hesabını göreceğini ifade etmektedir.³²⁷

2.4.5. Amel Defteri

Amel defteri “insanların dünyada benimsediği inanç ve işlediği fiillerin kayıtlı bulunduğu ve âhirette kendilerine verilecek olan defter” anlamındadır.³²⁸ Amel defteri, Kur'ân-ı Kerîm'de “kitâb” olarak geçmektedir.³²⁹ Kirâmen Kâtibîn meleklerinin yazdığı ve kaydettiği bu defterler,³³⁰ cennete girecek olan müminlere illiyyûn ismi ile sağ

³²⁰ Âl-i İmrân 3/158; el-En'âm 6/51, 72, 128; Sebe' 34/40; el-Ahkâf 46/6. Haşrin mâhiyeti için bk.: Süleyman Toprak, “Haşir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/416-417; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 350-351.

³²¹ el-İsrâ 17/13-14; el-En'âm 6/61; el-Enbiyâ 21/94; el-Hâkka 69/19, 25; el-İnşikâk 84/7, 10. Amel defterinin mâhiyeti ile ilgili bk.: Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/20-21.

³²² el-A'râf 7/8; el-Enbiyâ 21/47; el-Mü'minûn 23/102-103. Tartılma işleminin nasıl yapılacağı ile ilgili bk.: Süleyman Toprak, “Mîzan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/211-212.

³²³ el-A'râf 7/6-9; el-İsrâ 17/13-14. Hesap işleminin nasıl yapılacağına dair bk.: Emrullah Yüksel, “Hesap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/240-242.

³²⁴ Sırat köprüsünün mâhiyeti hakkında bk.: Mustafa Akçay, “Sırat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/119.

³²⁵ Bekir Topaloğlu, “Âhîret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/546-547.

³²⁶ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 21.

³²⁷ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 74-75.

³²⁸ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 206.

³²⁹ el-İsrâ 17/13-14; el-İnşikâk 84/7, 10.

³³⁰ el-İnfîtâr 82/9-12; Kâf 50/16-18.

yanından verilecektir.³³¹ Cehenneme girecek olan kâfirlere siccîn isimli amel defterleri sol yanından veya arkalarından verilecektir.³³²

Mehmed Şükrü Efendi elli birinci beytin şerhinde insanların ömürleri boyunca melekler tarafından yazılmış olan amel defterlerinin kendilerine verileceğini deliller ile ortaya koymaktadır. Müminlerin illiyyûn isimli defterleri sağ tarafından, inkârcıların siccîn isimli defterleri ise arka veya sol yanından verilecektir.³³³

2.4.6. Mîzân ve Sırât

Mîzân sözlükte “tartı aleti” anlamında olup,³³⁴ terim olarak “mükelleflerin, sorguya çekilmelerinin ardından ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin değerlendirilmesini sağlayan şey” demektir.³³⁵ Sırât ise sözlükte “yol, cadde” manalarına gelip³³⁶ terim olarak “cehennemin üzerinde kurulmuş, cennet ehlinin geçebileceği fakat cehennemliklerin geçemeyip ateşe düşeceği köprü” anlamındadır.³³⁷

Mehmed Şükrü Efendi amel defterlerinin sahiplerine verilmesinden sonra amellerin mîzânda tartılacağını ve ardından sırât köprüsünden geçileceğini elli ikinci beytin şerhinde ifade etmektedir. O’na göre mîzân kendisiyle amellerin miktarları bilinen şeydir. Akıl bunun keyfiyetini idrak etmede, mâhiyetini tasvir etmede noksandır. Çünkü ameller araz kabilinden olup hafiflik ve ağırlık ile nitelenemez. Ancak amellerin gerçekliğine dair kesin deliller vardır. Şârih’e göre âhiret işleri, dünya işlerine kıyas edilemeyeceğinden mîzânın keyfiyeti ile meşgul olmayıp gerçekliğine inanmak vâciptir. Çünkü Allah (c.c.) dilerse amellerinin miktarlarını kullarına bildirmeye kâdirdir. Şârih, amellerin yazıldığı sayfaların tartılabileceği hakkında çeşitli delillerin varlığına da işaret etmiştir. Sırât ise cehennem üzerine uzatılmış bir köprü olup onun üzerinden geçilecektir. Sırâtın yedi köprüsü olacaktır. Birincisinde imândan, ikincisinde namazdan, üçüncüsünde zekattan, dördüncüsünde oruçtan, beşincisinde hacdan,

³³¹ el-Hâkka 69/19; el-İnşikâk 84/7.

³³² el-Hâkka 69/25; el-İnşikâk 84/10.

³³³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 75-76.

³³⁴ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “vzn” 868.

³³⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 237.

³³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “srd” 7/340.

³³⁷ Sâbüni, *el-Bidâye*, 204.

altıncısında abdest ve gusülden, yedincisinde ise anne-baba ve akraba ziyaretinden, din kardeşlerinin arasını düzeltme konularından kul hesaba çekilecektir. Kişi bu sorulara güzelce cevap verir ise hızlı bir şimşek gibi sırât üzerinden geçecektir.³³⁸

2.4.7. Şefaât

Şefaât sözlükte “suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme” mânâsındadır.³³⁹ Terim olarak ise “kıyâmet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların müminlerin bağışlanması için Allah (c.c.) katında duâ ve niyazda bulunması, aracılık etmesi” anlamında kullanılır.³⁴⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de inkâr ve şirkten uzak durup hakkı benimseyen mümin kullara ancak Allah Teâlâ izin verdiği takdirde şefaât edileceği ifade edilmektedir.³⁴¹ Hadîs-i şerîflerde ise Hz. Muhammed (s.a.v.) başta olmak üzere bütün peygamberlerin, meleklerin ve sâlih kulların büyük günah işleyen müminlere şefaât edecekleri vurgulanmıştır.³⁴²

Ameli imândan bir cüz olarak kabul eden Hâricîler ve Mutezîlî kelâmcılar ilâhî adalete aykırı olduğu gerekçesiyle âhirette günahkâr müminlere şefaât edilmesini kabul etmezken, Ehl-i sünnet âlimleri başta peygamberler olmak üzere Allah’ın izin verdiği sâlih kişilerin şefaâtını kabul etmektedirler.³⁴³

Mehmed Şükrü Efendi elli üçüncü beytin şerhinde Allah’a şirk koşma dışında büyük günah sahibi olan kişilere şefaât edilebileceğini ifade etmektedir. Allah (c.c.) izin verdiği takdirde başta Peygamber Efendimiz olmak üzere nebîler, evliyâ, ulemâ, şüheda ve süleha da büyük günah sahiplerine şefaât edeceklerdir. Şârih, Allah rızası için sadaka vermek, mescit, sebil ve ribat yaptırmak, mescide halı döşemek, mescidi ışıklandırmak gibi çeşitli hayırlı işler ve iyilikleri şefaati celbeden ameller olarak sıralamaktadır.³⁴⁴

³³⁸ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 76-78.

³³⁹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “şf a” 457-458.

³⁴⁰ Mustafa Alıcı, “Şefaât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/411.

³⁴¹ el-Müddessir 74/48; ez-Zuhuf 43/86; Yûnus 10/3; el-Bakara 2/255.

³⁴² Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, “Kıyâmet”, 11; Ebû Abdillâh el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952), “Zühd”, 37.

³⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 551-553; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 165; Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 141; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 271; Alıcı, “Şefaât”, 38/411-412.

³⁴⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 78-79.

2.4.8. Cennet – Cehennem

Cennet sözlükte “örtmek, gizlemek” anlamında olup “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” mânasına gelir.³⁴⁵ Terim olarak ise “âhîret hayatında müminlerin ebedî olarak kalacağı saâdet yurdu” olarak tarif edilir.³⁴⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de cennet farklı isimlerle tasvir edilmiş olup bazı âlimlere göre bu isimler cennetin tabakalarını ifade etmektedir.³⁴⁷

Cehennem sözlükte “derin kuyu; hayırsız, uğursuz” anlamında olup³⁴⁸ terim olarak ise “kâfirlerin sürekli, günahkâr müminlerin günahları ölçüsünde cezalandırılmak üzere kalacakları azap yeri” olarak tasvir edilir.³⁴⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de farklı isimlerle tasvir edilen cehennemin yedi kapısı ya da yedi katı olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁰

Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre cennet ve cehennem yaratılmış olup şuan mevcuttur. Cennette nimetleri, cehennemde de azabı tatmak hem cismânî hem de rûhânîdir. Cennet ve cehennem bâkî olduğu gibi cennete giden müminler ile cehenneme giden kâfirler ve inkârcılar gittikleri yerde bâkî kalacaklardır. Ancak günahkâr müminler cehennemde günahları ölçüsünde azap gördükten sonra cennete konulacaktır.³⁵¹

Mehmed Şükrü Efendi elli altıncı beytin şerhinde cennet ve cehennemin tabaka ve dereceleriyle hâli hazırda var olduğunu savunmaktadır. Bu görüşüne dayanak olarak cennet hakkında “Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış ....”³⁵² ve cehennem hakkında “O ateş, kâfirler için hazırlanmıştır.”³⁵³ âyetlerini delil olarak sunmaktadır. Şârih’e göre âyetlerdeki “hazırlanmıştır” ifadesinin mazi yani geçmiş

³⁴⁵ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “cenn” 203-205.

³⁴⁶ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 68.

³⁴⁷ Cennetin isimleri ve tabakaları için bk.: Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/376-377.

³⁴⁸ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “cehennem” 209-210.

³⁴⁹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 65.

³⁵⁰ Cehennemin isimleri ve tabakaları için bk.: Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/227-228.

³⁵¹ Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 257-261; Râzî, *el-Muhassal*, 212-214; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 363, 366.

³⁵² Âl-i İmrân 3/133.

³⁵³ el-Bakara 2/24.

zaman sigası ile kullanılması, cennet ve cehennemin geçmişte yaratılıp hazırlandığını, hâli hazırda da mevcut olduğunu kanıtlamaktadır.³⁵⁴

Mehmed Şükrü Efendi cennet ve cehenneme kimlerin gireceği hususundaki görüşlerine kırk dokuzuncu beytin şerhinde yer vermektedir. O'na göre müminler cennete, kâfirler ise cehenneme girecektir. Müminlerin cennete girmesi salih amelleri sebebiyle olmayıp ancak ilâhî rahmet ve cömertlikledir. Mümin kişi ise amelleri ile rızâyı ilâhîyi kazanmak için çaba sarfetmelidir. Kâfirlerin cehenneme girmesi ise Allah'ın adaletinin göstergesidir.³⁵⁵

2.4.9. Ru'yetullâh

Ru'yetullah sözlükte “görmek ve bakmak” anlamındaki ru'yet kelimesi ile Allah (c.c.) kelimesinden meydana gelen bir terkiptir. Dinî kitaplarda “Allah Teâlâ'nın âhirette gözle görülmesini” ifade etmek için kullanılır.³⁵⁶ Allah'ın dünyada görülemeyeceği âyetlerle sâbittir.³⁵⁷ Mutezîle ve Hâricîlerin aksine, Ehl-i sünnet kelâmcıları Allah'ın cennete giden müminler tarafından görülmesinin aklen ve naklen mümkün olduğunu savunmuşlardır. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “*O gün rablerine bakan parlak yüzler vardır.*”³⁵⁸ meâlindeki âyet ve Hz. Peygamber'in “*Muhakkak ki siz şu ayı (dolunay) gördüğünüz gibi, Rabbinizi de göreceksiniz ve o esnada izdihamdan ötürü birbirinize zarar vermiş de olmayacaksınız.*”³⁵⁹ hadîs-i şerîfi konunun açık naklî delillerindedir. Aklî delil olarak ise Allah'ın Vücûd (var olmak) sıfatı öne sürülür. Çünkü birşeyin görülmesi onun varlığına bağlıdır. Allah Teâlâ da var olduğuna göre görülmesi mümkündür. Ancak İmâm Mâtürîdî bu konuda akla dayalı bir delil ileri sürülmeyip âyet ve hadîsle yetinilmesi gerektiğini, âhirette Allah'ı görmenin nasıl ve ne şekil olacağı konusunda fikir yürütmenin doğru olmadığını ifade etmektedir.³⁶⁰

³⁵⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 85-86.

³⁵⁵ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 73-74.

³⁵⁶ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 288.

³⁵⁷ el-A'râf 7/143; el-En'âm 6/103.

³⁵⁸ el-Kiyâmet 75/22-23.

³⁵⁹ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Mevâkîf”, 16; Müslim, *Sahîhu Müslim*, “İmân”, 81.

³⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 146; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 92-97; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 183-189.

Mehmed Şükrü Efendi yirmi ve yirmi birinci beytin şerhlerinde ru'yetullah konusunu ele almaktadır. O'na göre müminler cennette bir şekil ve örneğe benzetmeksizin, keyfiyetsiz olarak Allah'ı göreceklerdir. Her ne kadar Mutezîle, ruyet olmayacağını “Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder.”³⁶¹ âyetiyle delillendirmişler ise de “Gözler onu idrak edemez.” demek Allah'ı gözler göremez demek olup halbuki ru'yetullahın keyfiyetsiz ve idrak edilmeksizin gerçekleşeceği kitap, sünnet ve ümmetin icmâsıyla kesindir. Çünkü görmek, idrak etmekten daha özeldir. Nitekim gördüm fakat idrak edemedim denilir. Ayrıca cennet ehli, ilâhî nur tecelli edip onu görünce cennetin nimetlerini unutacaklardır.³⁶²

2.5. Muhtelif Konular

2.5.1. Sahâbe Arasında Efdaliyet ve Hulefâ-i Râşidîn

Sahâbe, sahâbî kelimesinin çoğuludur. Sahâbî sözlükte “arkadaş, yoldaş” anlamına gelmektedir. Çoğulu ashâb olarak da kullanılır.³⁶³ Sahâbî terim olarak ise “mümin olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)’i gören ve mümin olarak vefat eden kişi” olarak tanımlanmıştır.³⁶⁴ Sahâbe nesli Hz. Peygamberle birlikte ve O’nun vefatından sonra İslâm dininin anlaşılıp yaşanması ve yayılması için üstün bir gayret göstermiş ve bu çabaları Allah Teâlâ ve Rasûlü (s.a.v.) tarafından övülmüştür. Allah (c.c.) Tevbe Sûresi 100. âyet-i kerîmede “İslâm’ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensâr ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.” buyurmuştur.³⁶⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.) “Bu ümmetin en hayırlı nesli, benim gönderildiğim asırda yaşayanlardır”³⁶⁶ diyerek ashâbının hepsini övmüştür. Lakin âlimler İslâm’a önce girmek, hizmette üstünlük, Hz. Peygamber’e yakınlık gibi

---

³⁶¹ el-En’âm 6/103.

³⁶² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 22-24.

³⁶³ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “shb” 475.

³⁶⁴ Sahâbenin Fıkıh ve Hadis literatüründeki farklı tanımları için bk.: Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

³⁶⁵ et-Tevbe 9/100. Allah Teâlâ’nın sahâbeyi övdüğü başka âyet-i kerîmeler için bk.: el-Bakara 2/143; Âli İmrân 3/172, 173; el-Haşr 59/9.

³⁶⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 5/357. Hz. Peygamber’in sahâbeyi övdüğü başka hadis-i şerifler için bk.: Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih*, “Fezâilü ashâbi’n-nebi”, 1; İbn Hanbel, *Müsned*, 5/350.

ölçüleri göz önüne alarak sahâbe arasında fazilet sıralaması yapmışlardır.³⁶⁷ Ehl-i sünnet âlimleri genel olarak ashâbın en faziletliilerini hilâfete geçiş sırasına göre Hulefâ-i Râşidîn, daha sonra da Aşere-i Mübeşşereden diğer altı kişi ve sahâbenin geri kalanı şeklinde tasnif etmişlerdir.³⁶⁸

Mehmed Şükrü Efendi de sahâbe arasındaki efdaliyet sıralamasını Hulafâ-i Râşidîn, Aşere-i Mübeşşere ve sahâbenin geri kalanı olarak yapmaktadır. Otuz ikinci beytin şerhinde Hz. Ebû Bekir'in halifelerin birincisi ve ümmetin en faziletlisi olduğuna dikkat çekmiştir. Şârih, Miraç dönüşü Hz. Peygamber'in sözlerini tasdik etmesinden dolayı kendisine Sıddîk lakabının verilmesini, Tevbe Sûresi 40. âyette kandisinden mağara arkadaşı olarak bahsedilmesini ve Hz. Peygamber'in kendisine imâmet görevi vermesini Hz. Ebû Bekir'in efdaliyetinin delilleri olarak ortaya koymuştur.³⁶⁹

Mehmed Şükrü Efendi otuz üçüncü beytin şerhinde Hz. Ebû Bekir'den sonra sahâbenin en faziletlisi Hz. Ömer olduğunu ifade etmiştir. Şârih Enfâl Sûresi 64. âyeti ve Peygamber Efendimizin “*Gökte iki vezirim vardır; Cebrâil ve Mikâil. Yerde iki vezirim vardır; Ebû Bekir ve Ömer.*”³⁷⁰ buyurmasını Hz. Ömer'in efdaliyetinin delilleri olarak sunmuştur. Kendisine hak ile bâtılı ayıran manasına gelen Fâruk lakabının verildiğini ifade etmiştir.³⁷¹

Şârih otuz dördüncü beytin şerhinde Hz. Osmân'ın Hz. Ali'den daha efdal olduğunu, Hz. Peygamber'in kızları Rukiyye, O'nun vefatından sonrada Ümmü Gülsüm ile evlenmesinden dolayı kendisine Zinnûreyn lakabı verildiğini ve Halifeliği zamanında Kur'ân-ı Kerîm'i çoğaltmasından dolayı kendisine Câmi'u'l-Kur'ân denildiğini izah etmiştir.³⁷²

Mehmed Şükrü Efendi otuz beşinci beytin şerhinde de Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'dan sonra Hz. Ali'nin sahâbenin geri kalanından daha üstün olduğuna dikkat çekmiştir. Hulefâ-i Râşidîn'in efdaliyet sıralaması Hz. Peygamber'in “*Bu ümmetin en*

---

³⁶⁷ Sahâbe arasında fazilet sıralaması yapılan konular için bk.: Mehmet Efendioğlu, “Fezâilü's-sahâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/535.

³⁶⁸ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 123; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 198-199; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 321-325.

³⁶⁹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 45.

³⁷⁰ Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 36/35 (No: 38699).

³⁷¹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 46.

³⁷² Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 47.

efdali Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osmân, sonra Ali'dir."³⁷³ hadîs-i şerîfine dayanmaktadır ki halifelik sırası da bu şekildedir.³⁷⁴

2.5.2. Hz. Âişe – Hz. Fâtıma

Otuz altıncı beyitte Nâzım el-Ûşî her ne kadar Hz. Âişe'nin Hz. Fâtıma'dan üstün olduğunu belirtse de Mehmed Şükrü Efendi bu hususta susmanın daha uygun olacağını söylemiştir. Çünkü kadınların en faziletli ve müminlerin anneleri olan Hz. Âişe ve Hz. Fâtıma haklarında Hz. Peygamber'in övgüsünü içeren birçok hadîs-i şerîf bulunmaktadır. Bundan dolayı Hz. Âişe ile Hz. Fâtıma arasında bir efdaliyet sıralaması yapmak doğru değildir.³⁷⁵

2.5.3. Dünya hâdistir (sonradan yaratılmıştır)

İslâm akîdesine göre başkasına ya da bir sebebe ihtiyaç duymadan var olan tek varlık (Vâcibü'l-vücûd) Allah Teâlâ'dır. Herşeyi yoktan (lâ min şey) var eden (Bedi') O'dur. Allah'ın zâtı dışındaki herşey yani bütün kâinat (âlem) yokken ve temel bir maddeye ihtiyaç duyulmadan sonradan yaratılmıştır. Bu durum kelâm kitaplarında Allah'ın varlığını delillendirme amacıyla kullanılan hudûs (yaratılmışlık) delili ile ifade edilir.³⁷⁶ Aristo başta olmak üzere bazı filozoflara göre âlem, varlığının başlangıcı bulunmayan (kıdemü't-tîne) ve kâinatın kendisinden oluştuğu (tînetü'l-âlem) kabul edilen ilk ve aslî bir maddeden yani heyûlâdan meydana gelmiştir. Ehl-i sünnet kelâmcıları Allah'ın zâtı ve sıfatlarından başka ezeli (kadîm) hiçbir varlığın bulunmadığı gerekçesiyle bu teoriye dayanan bütün felsefî görüşleri reddetmişlerdir. Kelâmcılar yaratılışı heyûlâ teorisi yerine atom nazariyesi üzerinden açıklamaya çalışmışlardır.

³⁷³ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhâri* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, ts.), 16/177.

³⁷⁴ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 48.

³⁷⁵ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 49.

³⁷⁶ Hudûs delili için bk.: Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/304-309; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 86-91.

Allah (c.c.) kâinatı atomlardan (cevher-i ferd, cüz lâ yetecezzâ) yaratmış, birkaç atomu birleştirerek ve onlarda değişik arazlar (nitelikler) yaratarak cisimleri oluşturmuştur.³⁷⁷

Dünyanın hâdisliği konusunun ele alındığı elli beşinci beytin şerhinde Mehmed Şükrü Efendi dünya ve içindekilerin yani Allah Teâlâ dışında görünen ve görünmeyen herşeyin Allah'ın yaratmasıyla sonradan var olduğunu ifade etmektedir. O, ilk dönem filozoflarının âlem heyûlâdır, kadîm bir özdür ki eşya o özden meydana gelmiştir sözlerini ret etmektedir. Çünkü kadîm sıfatıyla muttasıf olan Allah Teâlâ'nın varlığı ile beraber hiçbir şey mevcut değildi. Kâinatın tamamı ilâhî kudret ile yaratılmıştır.³⁷⁸

2.5.4. Ma'dûma Şey Denilir mi?

Sözlükte “varlığın zıddı, yokluk, hiçlik” gibi anlamlara gelen adem, terim olarak “varlığın yaratılmasından önceki halini” ifade eder. Ma'dûm ise “yok olan” demektir.³⁷⁹ Felsefede varlık-yokluk tartışmalarında ortaya çıkan bu kavramı İslam filozofları ve kelâmcıları da kullanmıştır. Mutezîle kelâmcıları, âlemin ademden meydana geldiğini kabul etseler de varlıkla mâhiyeti birbirinden ayırarak, yokluğun bir “zât”ı bulunduğunu, onun “sâbit” ve “şey” olduğunu, dolayısıyla zihnin dışında bir varlığı bulunduğunu iddia etmişlerdir. Böylece ma'dûmu “varlığı olmayan mâlum” şeklinde tarif etmişlerdir. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise ma'dûmu “hiçbir şey değil” (leyse bi-şey') şeklinde açıklamış ve bu suretle yokluğa bir gerçeklik tanımaktan kaçınmıştır. Onlara göre varlıkla mâhiyet birbirinin aynıdır; bu sebeple âlem “lâ şey”den, yani yokluktan yaratılmıştır.³⁸⁰ Dolayısıyla ma'dûma, var olmak anlamına gelen “şey” denilemeyeceğini savunmuşlardır.³⁸¹

Mehmed Şükrü Efendi kırk beşinci beytin şerhinde ister mümkün olsun ister mümteni olsun ma'dûma şey denilemeyeceğini söylemektedir. Bu duruma “*Nitekim*

³⁷⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 57-65; Neseî, *Kitâbü't-temhîd*, 27-28; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 123-124; Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, 146; Yusuf Şevki Yavuz, “Heyûlâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/295-296.

³⁷⁸ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 83-84.

³⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “adm” 12/392; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 15, 217.

³⁸⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 151-160; Yusuf Şevki Yavuz, “Adem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/356.

³⁸¹ Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 357; İlhan Kutluer, “Şey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/36.

*daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım.*³⁸² âyet-i celîlesini delil olarak gösteren Şârih, şey olmak için var olmak gerektiğini ifade etmektedir. Velhâsıl ma‘dûma şey denilmesi câiz değildir.³⁸³

2.5.5. Rızık

Rızık sözlükte “yiyecek, giyecek ve faydalanılan şey” mânâsındadır.³⁸⁴ Terim olarak ise “Allah Teâlâ’nın hayatlarını sürdürebilmeleri için canlılara verdiği maddî-manevî her şeyi” ifade eder.³⁸⁵ İslâm âlimleri bütün mahlûkâtın rızkını Allah’ın (Rezzâk) verdiği konusunda fikir birliği içindedirler.³⁸⁶ Ancak haram yollarla elde edilen şeylerin rızık kapsamına girip girmediği konusunda farklı görüşler vardır.

Mutezîle kelâmcıları rızıkı “kişinin hayatını sürdürmek için mâlik olduğu şey” veya “kişinin faydalanmaktan men edilmediği imkânlar” diye tarif ederler. Bu durumda faydalanılması men edilen yani haram kılınan şeyler rızık kavramı içinde yer almaz. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise rızıkı “Allah’ın hayatlarını sürdürebilmeleri için canlılara verdiği her türlü imkân” şeklinde tarif ederler ki helal-haram ayrımı yapmazlar. Ancak mümin rızkını helal yoldan kazanmalıdır. Çünkü Allah (c.c.) rızkın her türlüşünü yaratmakla birlikte müminin haram olan şeyleri kullanmasından razı değildir.³⁸⁷

Mehmed Şükrü Efendi kırk altıncı beytin şerhinde rızıkı Hazret-i Rezzâk’ın canlılara faydalanmaları için gönderdiği şey olarak tarif etmektedir. Bundan dolayı insanın yediği herbir şey helal ya da haram olsun rızıktır. Haram kılınan şeyler rızık olmakla beraber haramı yiyen kişiye azap gerekir. Çünkü Allah Teâlâ “*Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helal ve temiz olanlarından yiyin!*”³⁸⁸ âyet-i celîlesiyle insanı

---

³⁸² Meryem 19/9.

³⁸³ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me‘âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 68.

³⁸⁴ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “rzk” 351.

³⁸⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 283.

³⁸⁶ Hûd 11/6.

³⁸⁷ Neseî, *Kitâbü't-temhîd*, 110; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 283; Şerafettin Gölcük, “Rızık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/73-74.

³⁸⁸ el-Bakara 2/168.

temiz ve helal olanı yemekle sorumlu tutmaktadır. Bundan dolayı insanın kendi tercihiyle haramı talep etmesi durumunda kendisine azap olunur.³⁸⁹

2.5.6. Duânın etkisi

Duâ kelimesi “çağırarak, seslenmek, istemek; yardım talep etmek” mânasındaki da‘vet kökünden olup “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya doğru olan talep ve niyaz” anlamına gelmektedir.³⁹⁰ Dinî bir kavram olarak duâ “Allah Teâlâ’nın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesi, sevgi ve tâzim duyguları içinde lutuf ve yardımını istemesi” demektir.³⁹¹ Duâ Allah’dan af ve merhamet dilemek, dünyevî ve uhrevî isteklerde bulunmakla beraber Allah’ı zikretmek ve anmak manalarında da kullanılmaktadır. Ayrıca verdiği nimetler için O’na şükür ve teşekkür etmenin bir yoludur. Hz. Peygamber (s.a.v)’in “*Duâ ibadetin özüdür*”³⁹² meâlindeki hadîs-i şerîfi duâ etmenin kulluk bilincinin özü olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber’in açıklamasına göre duânın kabulü üç farklı durumda olabilir. Duâ edene istediği şey ya bu dünyada hemen verilir veya âhirete saklanır yahut üzerinden istediği iyilik kadar bir kötülük giderilir.³⁹³

Duâ etmenin âdâbı ve duânın konuları hadîs, ahlak ve tasavvuf kitaplarında incelenmiştir. Kelâmcılar ise daha çok, yapılan duânın ölümlere faydası olup olmadığı üzerinde durmuşlardır. Mutezîle kelâmcıları kader ve kazânın değişmeyeceğini ve herkesin kendi yapıp ettiği amelin karşılığını alacağını düşündüklerinden ölü için yapılan duânın ve verilen sadakaların ölüye bir faydasının olmadığı görüşündedirler. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise bu görüşe karşı çıkmışlardır. Ölü için yapılan duânın faydalı olacağına Hz. Nûh’un ve Hz. İbrâhîm’in kendileri, anne-babaları, aileleri ve bütün imân edenlerin bağışlanması için duâ etmeleri,³⁹⁴ Hz. Peygamber’in ölünün ardından cenaze

---

³⁸⁹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 69.

³⁹⁰ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “du‘â” 315.

³⁹¹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 80.

³⁹² Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, “Da‘avât”, 1.

³⁹³ İbn Hanbel, *Müsned*, 3/18.

³⁹⁴ Nûh 71/28; İbrâhîm 14/41.

namazının kılınması ve ölünün bağışlanması için duâ edilmesini tavsiye etmesi³⁹⁵ Ehl-i sünnet kelâmcıların delillerindedir.³⁹⁶

Mehmed Şükrü Efendi elli dördüncü beytin şerhinde yapılan duâların apaçık etkisi olduğunu ifade etmiş ve “*Rabbimiz şöyle dedi: "Bana duâ edin, duânıza cevap vereyim."*”³⁹⁷ ve “*Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınum. Bana duâ edince, duâ edenin duâsına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana imân etsinler.*”³⁹⁸ âyet-i kerîmelerini duânın kabul ve etkisine delil göstermiştir. Mehmed Şükrü Efendi evliyânın, anne-babanın, ulemânın, üstad ve hocaların duâları, züht ve namaz ile samimiyete dayalı duâlar ve kâfir de olsa mazlumun duâsına Allah Teâlâ katından hızlıca cevap verileceğini ifade etmiştir. Duânın adâbına da riâyet edilmesi gerektiğini vurgulayan Şârih, duâ adâbını şu şekilde ifade etmektedir: Duâyâ *الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ* ³⁹⁹ diyerek başlanılmalı, dilek ve temenniler dile getirildikten sonra *وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* ⁴⁰⁰ denilmeli ve akabinde Fâtiha Sûresi okunmalıdır.⁴⁰¹

---

³⁹⁵ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Cenâiz”, 78; İbn Hanbel, *Müsned*, 3/266.

³⁹⁶ Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, 358-359; Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, 144-145.

³⁹⁷ el-Mü'min 40/60.

³⁹⁸ el-Bakara 2/186.

³⁹⁹ Hamd alemlerin rabbi olan Allah içindir. Salâtü selâm Efendimiz Muhammed, ailesi ve bütün arkadaşları üzerinedir.

⁴⁰⁰ Bütün peygamberlere selâm olsun. Hamd alemlerin rabbi olan Allah içindir.

⁴⁰¹ Mehmed Şükrü Efendi, *Keşfü'l-me'âli şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 80-82.

SONUÇ

Akâidnâme türü eserlerin en meşhurlarından olan *Bed'ü'l-Emâlî*, Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Ûşî (ö. 575/1179) tarafından manzûm olarak kaleme alınmıştır. Yazıldığı dönemden itibaren Arapça, Farsça ve Türkçe olarak birçok defa şerh edilen eser, Osmanlı dünyasında da teveccühe mazhar olmuştur. Damad-ı Gelenbevî olarak tanınan Mehmed Şükrü Efendi de bu manzûmeye bir şerh yazmıştır.

Mehmed Şükrü Efendi ilim ehli bir aileden gelmektedir. Aynı zamanda ünlü Osmanlı matematikçisi İsmail Gelenbevî'nin damadıdır. Eğitimi tamamlandıktan sonra çeşitli kademelerde öğretmenlik yapmıştır. Devletin farklı kurumlarında da görevler yapmış olan müellif İstanbul Kadılığı ve son olarak da Anadolu Kazaskerliği vazifelerinde bulunmuştur. Çok yönlü bir âlim olan Mehmed Şükrü Efendi kelâm, tefsir ve tasavvuf gibi çeşitli alanlarda eserler telif etmiştir. Eserlerini Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alan müellifin ilim ehli yanında halka da hitap etmek istediği aşikârdır.

Biz de Mehmed Şükrü Efendi'nin *Bed'ü'l-Emâlî* üzerine yazmış olduğu *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî* isimli eserini inceledik. Müellifin eserini oluştururken takip ettiği uslûbu anlamaya çalıştık. Şârih beyitleri şerh ederken öncelikle beyti oluşturan kelimelerin sözlük anlamlarını vermiş ardından beyti tercüme etmiştir. Beyitte geçen mevzuyu âyet ve hadîslerle, gerekli gördüğü yerlerde de aklî delillerle açıklamıştır. Konuları izah ederken meşhur ve muteber kelâm kitaplarından ve *el-Emâlî*'nin diğer şerhlerinden nakiller yapmıştır. Atıf yaptığı kaynaklara baktığımızda ise İmâm Azam'ın *Fıkhu'l-Ekber*'ini dışarıda bırakırsak Cüveynî, Gazzâlî, Taftazânî ve Cürcânî gibi Eş'ârî kelâmcılara ait eserlerden iktibaslar yapmıştır. Bu durum Osmanlı ulemâsı her ne kadar Mâtürîdîliği benimsese de akâid ve kelâm alanında Eş'ârî literatürün daha egemen olduğunu göstermektedir.

Mehmed Şükrü Efendi kelâmî görüşlerini Ehl-i sünnet itikadı çerçevesinde ortaya koymuştur. Ancak bunu yaparken kendisini Hanefî, Mâtürîdî ya da Eş'ârî olarak değil, daha üst bir kimlik olan Ehl-i sünnet mezhebi ile konumlandırmıştır. Açıkca İmâm Mâtürîdî ismine ve eserlerine hiç yer vermeyen Şârih, bazı yerlerde “Hanefî âlimlere göre” ya da “Eimme-i hanefiyye indinde” diyerek meseleleri ele almıştır. Ehl-i sünnetin görüşünü ortaya koyduktan sonra özellikle Mutezîle kelâmcılarının ihtilaf ettiği hususlara değinmiş ve onların iddialarına aklî ve naklî deliller ile çürütmeye çalışmıştır.

Bununla birlikte Şârih, Hanefî ve Eş‘ârî kelâmcıları arasındaki ihtilafların lafzî olduğuna da dikkat çekmiştir.

Mehmet Şükrü Efendi'nin eserinin Dibâcesindeki iddialarını ne denli yerine getirdiğini görmek adına *Keşfü'l-me‘âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*'yi, kaynaklarından biri olan Ali el-Kârî'nin *Dav'ü'l-me‘âlî alâ manzûmeti Bed'i'l-Emâlî* isimli eseri ile mukayese ettik. Şârih iddia ettiği gibi *Dav'ü'l-me‘âlî*'de yer alan dil bilgisi ve kelâmî tartışmalarla ilgili birçok malumatı eserine almamış, metni olabildiğince sadeleştirerek okuyucuya sunmuştur. Gerekli gördüğü yerlerde de alt başlıklar açarak konu hakkında doyurucu bilgiler vermiştir.

Keşfü'l-me‘âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî'yi Mehmed Şükrü Efendi'nin kendisine kaynak aldığı diğer eser olan İmâm Radiyyüddîn şerhi ile mukayese etmek istediğimizde ise kütüphane kayıtlarında İmâm Radiyyüddîn'e atfedilen üç farklı şerh olduğunu gördük. Bu şerhlerin içerikleri farklı olduğu gibi kütüphane kataloglarındaki künyeleri de problemlidir. Bu durum bizim çalışmamızın sınırlarını aştığı için Mehmed Şükrü Efendi'nin İmâm Radiyyüddîn'in şerhlerinden ne denli istifade ettiğini tespit edemedik.

Sonuç olarak Mehmet Şükrü Efendi Ehl-i sünnet itikadı çerçevesinde ilâhiyyât, nübüvvât ve sem‘iyyât konularını içeren derli toplu ulemanın yanında halkın da rahatlıkla anlayabileceği öz bir akâid-kelâm metni ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmân ed-Darîr. *Tercüme-i Kaside-i Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 1052.
- Adudüddîn el-Îcî. *el-Mevâkıf fî ilmi'l-keâm*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts.
- Ahmed b. Mehmed Emîn İstanbulî. *Şerh-i Kaside-i Emâlî (Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 6638.
- Ahmed b. Mustafâ el-Le'âlî. *Şerh-i Kaside-i Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 278/2.
- Ahmed b. Ömer b. Muhammed Abakandî. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 237.
- Akçay, Ali İhsan. *Türk Edebiyatında Manzum Akâidnâmeler: İnceleme Metin*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktoa Tezi, 2011.
- Akçay, Mustafa. "Sırat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/119. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Alaeddin Ali b. Muhammed el-Bistâmî. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 336.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Ulemâsı - İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli*. 5 Cilt. İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1980.
- Alicı, Mustafa. "Şefaât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Alî b. Mustafa Enderûnî. *Şerh-i Kaside-i Emâlî*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Arşivi, 1813.
- Ali el-Kârî. *Dav'ü'l-me'âli alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Dâru'l-Ma'rûf, 2019.
- Ali el-Kârî. *Dav'ü'l-me'âli alâ manzumeti Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Hacı Selim Ağa, Hacı Selim Ağa, 620.
- Aruçi, Muhammed. "Ülü'l-azm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Aslan, Ömer. *Kasîde-i Nûniyye'nin "Tuhfetü'l-fevâid alâ cevâhiri'l-akâid" İsimli Şerhinin Sadeleştirilerek Ahiret Konusunun Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Ayıntâbî, Mütercim Âsım. *Merahu'l-meâli fi şerhi'l-Emâlî*. İstanbul: Dersâdet Matbaası, 1886.
- Aynî, Bedruddîn. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, ts.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Dav'ü'l-me'âli fi şerhi Bed'i'l-Emâlî*. Kayseri: Râşid Efendi Kütüphanesi, 696/3.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1945.
- Bebek, Adil. "Kebîre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/163-164. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bebek, Adil. "Sûr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/533-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420.
- Berbehârî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali b. Halef. *Şerhu's-sünne*. thk. Ebî Yâsir Halid b. Kasım er-Redâdî. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1994.
- Beyhakî, Ebû Bekir. *es-Sünenü'l-Beyhakî*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 2001.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mücize". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/348-351. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bulut, Mehmet. "İsmet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif. *Kitâbü't-ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrııcı, Mustafa. "Yeis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Çelebi, İlyas. “Sıfat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çelebi, İlyas. “Sıfâtiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/503-505. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Çoşkun, Osman Rahmi. *Mehmed Şükrü'nün (Damad-ı Gelenbevî) Müntehabât-ı Mesnevî'si (İnceleme-Metin)*. Uşak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çöğenli, M. Sadi. “Alî b. Osmân el-Ûşî'nin (ö. 575/1179?) el-Emâlî İsimli Manzum Risalesi ve Türkçe'ye Çevirisi”. *Ekev Akademi Dergi* 9/22 (2005), 177-184.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur'an-ı Kerim Meali”. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>. 20 Mayıs 2021. Erişim 20 Mayıs 2021. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2>
- Düzgün, Şaban Ali (ed.). *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Ebû Muhammed bin Mustafa. *Tercüme-i Yekûlü'l-Abd*. Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 4646/12.
- Ebü'l-Kasım b. Hüseyin el-Bekri, İmam Radiyyüddin. *Şerhu Kasîdeti Yekûli'l-Abd fi Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3772, 34-51.
- Efendioğlu, Mehmet. “Fezâilü's-sahâbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/534-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Enderpetî, Âlim b. Alâ. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, ts. Erişim 05 Şubat 2022
- Eren, Ali Cüneyt. “Osmanlı Dönemi Müfessirlerinden Mehmed Şükrullah Gelenbevî ve Tefsirciliği”. *Mütefekkir* 2/3 (30 Haziran 2015), 137-150.
- Evkuran, Mehmet (ed.). *SistematiK Kelam*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019.
- Fayda, Mustafa. “Muhammed”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/406-421. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Fehd, Tevfik. “İlm-i felek”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/126-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbi'l-şerhi'l-kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Feyzî. *Tercüme-i Kaside-i Emâlî*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Arşivi, 1113/1.

- Feyzî-i Kefevî Mehmed b. Hacı Haydar. *Rûhu'n-Nüfûs (Şerh-i Kaside-i Nazîre-i Emâlî)*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 137/3.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*. çev. Osman Demir. İstanbul: Klasik Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Gölcük, Şerafettin. "Rızık". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Halîl b. Alâ en-Neccârî. *Nefîsü'r-riyâz li-i'dâmi'l-emrâz*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1704.
- Halîl b. İsâ el-Akkirmanî. *Fevâ'idü'l-Emâlî ve Ferâ'idü'l-Le'âlî (Şerh-i Kaside-i Emâlî)*. İstanbul: Nurosmeniye Kütüphanesi, 1601.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasan. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebu Temîm Yâsir bin İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 2003.
- İbn Cemâ'a, Muhammed b. Ebû Bekir. *Derecü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-Emâlî*. thk. Mecdi Gassân Maruf. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2011.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî. *Sünenü İbn-i Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbn Teyniye, Takiyyüddîn İbn Abbâs. *Câmi'u'r-rasâil li-İbn-i Teymiye*. thk. Muhammed Râşid Selim. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Atâ, 2001.
- İbn Teyniye, Takiyyüddîn İbn Abbâs. *Der'ü te'ârûzi'l-akli ve'n-nakli*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 10 Cilt. Suûdi Arabistan: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 3. Basım, 1991.
- İbn-i Bâlî. *Tercüme-i Kaside-i Emâlî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 6638.
- İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec. *Bustânü'l-vâ'izîn ve riyâzü's-sâmi'in*. thk. Eyman el-Buhayri. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2. Basım, 1998.
- İlhan, Avni. "Aslah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İlhan, Mevlüt. *Kaside-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- İlhan, Mevlüt. “Mütercimi Belli Olmayan Mensûr Bir Kasîde-İ Emâlî Tercümesi”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 1/1 (30 Temmuz 2015), 9-26.
- İmâm Azam, Ebû Hanîfe Nu‘man b. Sâbit. *el-Fıkhu'l-ekber*. nşr. Muhammed b. Abdirrahmân. Mektebetü'l-Furkan, 1999.
- İmâm Mâlik. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Mustafa el-Azami. 8 Cilt. Ebu Dabi, 2004.
- İmâm Radiyyüddîn. *el-Hidâye mine'l-i'tikâd li kesreti nef'ihî beyne'l-ibâd*. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 23953/2.
- İmâm Radiyyüddîn. *İkdü'l-Le'âlî*. Ankara Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 515/2.
- İmâm Radiyyüddîn. *Şerhü Kasîdeti Yekûlü'l-Abd*. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 953/1.
- İşbilir, İbrahim. “es-Seyyid El-Hac Muhammed Şükri İbn Ahmed Atâ'nın Müntehabât-ı Mesnevî'si”. *Mecmua* 5 (02 Temmuz 2018), 77-84.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *Şerhu Sahîhu'l-Müslim ikmalü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Yahya İsmail. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yalçın. 2 Cilt. İstanbul, 1360.
- Kaya, Eyüp Said. “Taklid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/461-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Akaid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/212-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Amel Defteri”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Basım, 2004.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Elfâz-ı küfür”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Köroğlu, Burhan. “Tabiatçılar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/327-328. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Köstendilî Şinâsî Kadı. *Tercüme-i Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 1430.

- Kudsî Seyyid Muhammed Cârullah. *Şerh-i Kaside-i Emâlî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 5876.
- Kudûrî, Ebu'l-Huseyn. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 2006.
- Kutluer, İlhan. "Şey". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/34-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edib. "Lâmiyye-i Kelâmiyye". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (01 Ocak 1954), 1-21.
- Mahmûd el-Hamîdî. *Şerh-i Kaside-i Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 936.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-tevhîd -Açıklamalı Tercüme*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: TDV Yayınları, 6. Basım, 2014.
- Mehmed Şükrü Efendi. *Âsâr-ı Nur*. İstanbul: Matbaa-yı Osmâniye, 1329.
- Mehmed Şükrü Efendi. *Kasîde-i Emâlî Tercümesi*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1305.
- Mehmed Şükrü Efendi. *Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Dersa'âdet - İstanbul: İbrahim Efendi-zâde Ali Râif Matbaası, 1328/1910.
- Mehmed Şükrü Efendi. *Müntehabât-ı Mesnevî*. İstanbul: Şems Matbaası, 1328.
- Mehmed Şükrü Efendi. *Tuhfetü'l-fevâid alâ cevâhiri'l-akâid*. İstanbul, 1328.
- Meşîhat Arşivi. *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*.
- Meşîhat Arşivi. *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*.
- Muhammed b. Ahmed el-Antâkî. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1269/18.
- Muhammed b. Ebû Bekir b. Cemâ'a. *Derecü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 3770.
- Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî. *el-Hidâye mine'l-i'tikâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 1195.
- Muhammed b. Malkoça. *Lâmiyyey-i Kelâmiyye Şerhi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kemal Edip Kürkçüoğlu, 43.
- Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Reyhâvî. *Nuhbetü'l-le'âlî li-şerhi Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1384.
- Muhammed Nesîb er-Rufâî. *et-Tevassul ilâ hakîkati't-tevessül*. Beyrut: Dâru Lübnân li't-tabâa ve'n-neşr, 1979.

- Musahanov, Yuldus. *Oşî ve Emalî Kasidesi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Mütercim Âsım Efendi. *Merâhul'l-meâlî fî şerhi'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 238.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd (Tevhidin Esasları)*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2010.
- Ömer b. Alî İbrâhîm Burdurî. *Şerh-i Kaside-i Emâlî (Yekûlü'l-Abd)*. Burdur: Burdur İl Halk Kütüphanesi, 486/6.
- Özbek, Durmuş. “el-Ûşî ve "Kasîdetü'l-Emâlî"”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (01 Haziran 1994).
- Özcan, Kemal. “Buhârî ve Müslim’in Sahîhleri Hakkında Farklı Görüşler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/40 (2014), 215-244.
- Özkan, Pakize. *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nde Kelâm ve İslâm Mezhepleri Eserleri*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Özdemir, Mehmet. “Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri”. *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları* 11/20 (2016), 461-502.
- Özege, M. Seyfeddin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. 4 Cilt. İstanbul, 1971.
- Özerveralı, M. Sait. “el-Emâlî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özerveralı, M. Sait. “Melek”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özkendî, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn. *Fetâvâ Kâdîhân (el-Fetâva'l-hâniyye)*. thk. Sâlim Mustafa el-Bedri. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Parladır, Selahattin. “Dua”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/530-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.

- Râzî, Fahreddîn. *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe: el-Muhassal*. nşr. Eşref Altaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Hidâye mine'l-i'tikâd li-kesreti nef'ihî beyne'l-ibâd*. thk. Ömer b. Abdirrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Sâbûnî, Nureddîn. *el-Bidâye fî usûli'd-dîn (Mâtürîdiyye Akâidi)*. thk. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2000.
- Sebetov, Zharkynbai. “Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri”. *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu*. 111-124. Oş, Kırgızistan, 2018.
- Sebetov, Zharkynbai - Yıldız, Kemal. “Orta Asyalı Hanefî Fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri ve Bazı Fikhî Görüşleri”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (17 Ocak 2016), 52-77.
- Seyyid Şerîf Cürcânî. *Şerhu'l-mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Sinân İzzî. *Tercüme-i Kaside-i Emâlî*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Arşivi, 346/3.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Küfür”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Suyûtî, Celâleddîn. *Câmi 'u'l-ehâdîs*. nşr. Ali Cum'a. 41 Cilt, 2002.
- Suyûtî, Celâleddîn. *Cem 'u'l-cevâmi' el-ma'rûf bi'l-câmi 'u'l-kebîr*. thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic. 25 Cilt. Kahire: el-Ezheri's-Şerîf, 2. Basım, 2005.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-Fethu'l-kebîr fî dammi'l-ziyâdeti ile'l-câmi 'i's-sağîr*. thk. Yûsuf en-Nebhânî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1423.
- Suyûtî, Celâleddîn. *ez-Ziyâdât ale'l-mevzûât*. thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2010.
- Şaşa, Mehmet. “Kelâm Ekolleri Bağlamında Marifetullahın Vücûbiyet Kaynağı”. *Artuklu Akademi* 5/1 (2018), 57-90.
- Şem'î Şem'ullâh Mustafa. *Manzûm Tercüme-i Kaside-i Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdai Efendi, 886.
- Şemseddin en-Niksârî. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli, 121.

- Şeyh Ahmed Karahisarî. *Şerh-i Kaside-i Emâlî*. İstanbul: Nurosmaniye Kütüphanesi, 4979/3.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed Ebu'l-Kasım. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdülmecit es-Sülemi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 3. Basım, 1994.
- Taftazânî, Sadreddîn. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi - Şerhu'l-akâid*. haz. Süleyman Uludağ. Dergâh Yayınları, 3. Basım, 1991.
- Taftazânî, Sadreddîn. *Makâsîdü'l-kelem fî akâidi'l-islâm*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Taftazânî, Sadreddîn. *Şerhu'l-makâsîd*. thk. Salih Musa Şeref. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 2. Basım, 1998.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğurabi'l-İslâm, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. "Âhiret". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. "Allah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/471-498. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. *Emâlî Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. "Hudûs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/304-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/516-522. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Toprak, Mehmet Sait. "Ali b. Osman Sirâceddin el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2006), 65-86.
- Toprak, Mehmet Sait. *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb el-Ahbâr'ı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktoa Tezi, 2005.

- Toprak, Mehmet Sait. “Ûşi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Toprak, Süleyman. “Haşır”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Toprak, Süleyman. “Kabir-Kelam”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Toprak, Süleyman. “Mîzan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/211-212. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. “Amel”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/13-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Keramet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/265-268. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Visâî. *Tercüme-i Kaside-i Emâlî*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Arşivi, 5679.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi‘rac”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Adem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ba’s”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Be’s”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Halku’l-Kur’ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Heyûlâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Keramet-Kelam”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/268-270. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Nübüvvet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Peygamber”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2021.

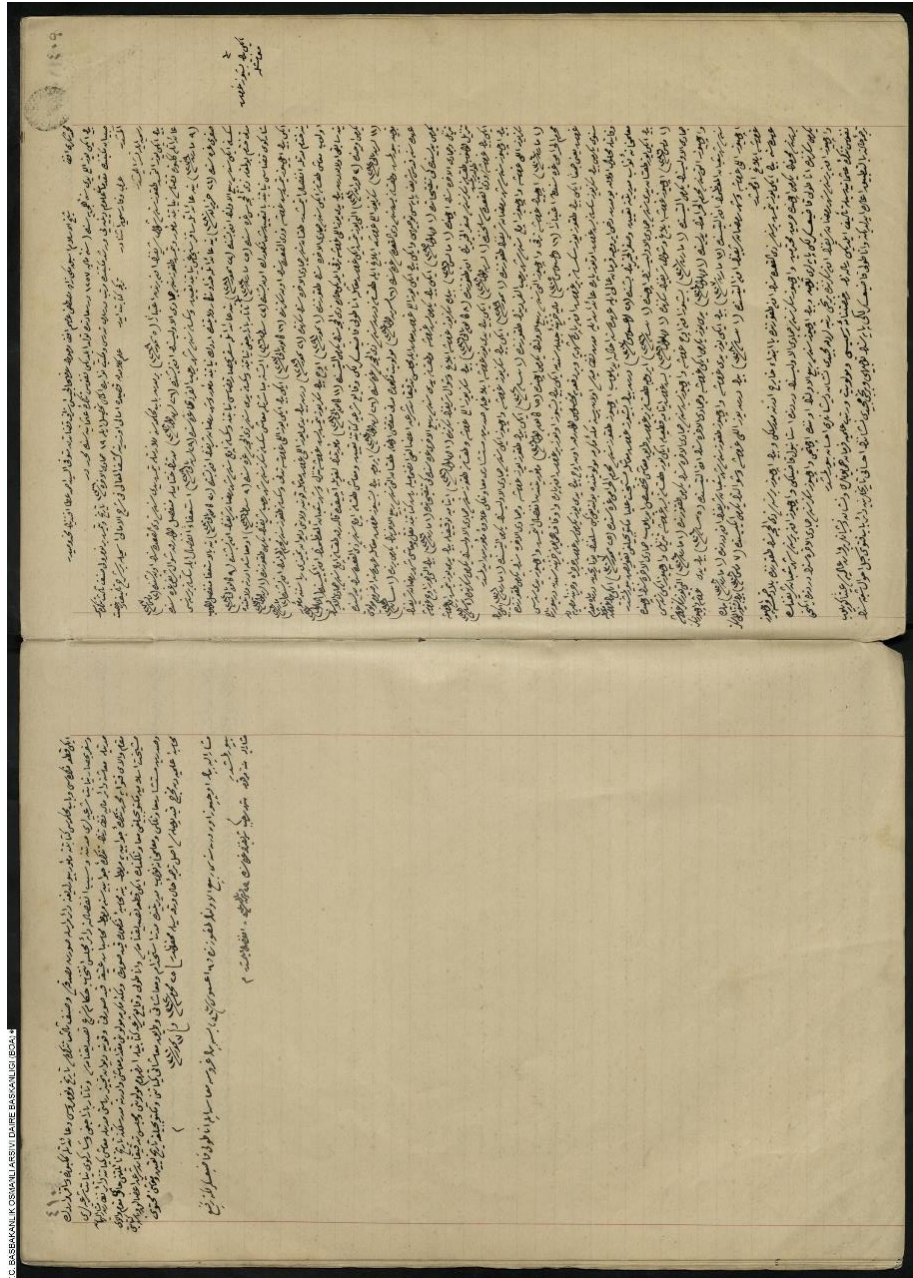
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Tekfir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Türkçe Emâlî Şerhleri”. *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu*. 213-226. Oş, Kırgızistan, 2018.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Vahdâniyyet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/428-429. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktoa Tezi, 2011.
- Yazıcıoğlu, M. Said. “el-Kasîdetü’n-Nûniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yeşilyurt, Temel. “Rü’yetullah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yılmaz, Mustafa Selim - Sadiker, Ömer. “İbn Cemâa’nın Derecu’l-Me’âlî İsimli Bed’ü’l-Emâlî Şerhi”. *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu*. 201-211. Oş, Kırgızistan, 2018.
- Yurdagür, Metin. “Fetret”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/475-480. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yurdagür, Metin. “Hatm-i Nübüvve”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/477-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yüksel, Emrullah. “Hesap”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/240-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- el-Menhecü’l-’âlî fi şerhi’l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 2261.
- Mektebetü’ş-Şâmile Programı <https://shamela.ws/>
- Türâs Programı <https://app.turath.io/>

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Ali el-Kârî ve Mehmed Şükrü Efendi'nin Şerhlerindeki beyit sıralaması 32

EKLER

Ek 1: Mehmed Şükrü Efendi'nin Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki Kayıt Evrakı

DH.SKD.00047

TC BASKAKILIĞI KOSMİKULASİYETİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI İÇİŞİLERİ

Ek 3: Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî Metninin Latinizesi

Latinizede Takip Edilen Yöntem

Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan eser Arap alfabesi ile yazıldığından günümüzdeki okuyucu kitlesine hitap etmesi amacıyla basit transkripsiyon yöntemi ile latinize edilmiştir.

Bu yazım işlemi yapılırken mümkün olduğunca harflerin asıllarına bağlı kalınmıştır. Med (uzatma) harfleri â, î, û şeklinde yazılmıştır. ع Ayn harfi (‘), ة elif harfi (’), ح ha harfi (h) şeklinde gösterilmiştir.

Metnin aslında olmayıp bizim eklediğimiz ifadeler [] köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Yine sayfa numaraları [] köşeli parantez içerisinde yazılmıştır.

Metinde geçen âyet ve hadîs-i şerîfler tırnak içerisinde italik yazılarak âyetlerin numaraları ve sûre isimleri, hadîslerin ise kaynakları dipnotta verilmiştir.

Metnin kenarlarında yer alan notlar, kimin yazdığını tespit edemediğimiz için “Der-kenâr”⁴⁰² denilerek dipnotta verilmiştir.

---

⁴⁰² Der-kenâr, sözlükte “kenara veya alta yazılmış yazı, not, esas metne göre çıkma” anlamına gelir.

Metnin Latinize Hali

Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî

Bâb-1 Vâlâ-yı Meşihat-1 Ulyâda tetkîk edilen Müellifât-1 Şer'ıyye Meclisinden
fi 5 Cemâdiyelâhir sene 1328 târihiyle tab' ve neşrine ruhsat verilmiştir.

Müellifi Sudûrdan es-Seyyid el-Hâc Mehmed Şükrü ibn Ahmed Ata' Damad-1
Gelenbevî
Ğufira lehüm

DİBÂCE

Bismillâhirrahmânirrahîm

[2] El-hamdü lillâhi hamden lâ inkıdâe leh ve hasbiyellâhü en lâ rabbe illâ hû ve'ş-şükrü lillâhi'l-lezî vefekanâ dînen mübînen yerdâhü ve erşedenâ bi-âyâtihi'l-beyyinâti ma'rifete't-tevhîdi ve ahkâmihî ve's-salâtü ve's-selâmü alâ habîbihî Muhammed ersele ilâ kâffeti'n-nâsi ve lâ nebîyye ba'deh ve alâ âlihî ve eshâbihî'l-kirâm bi-esrihim ıŖâkah ve esdikâihim. Ba'demâ vecebe aleynâ arz ve ihtâr olunur ki ilm-i tevhîd ve akâid ecell-i ulûmdur. Zîrâ akdem-i fezâil-i insâniye ma'rifet-i tevhîd ve hüsn-i i'tikâddır. Felihâzâ bu ilm-i celîle dâir İmâm-ı Hümâm-ı A'zam radiyallâhü anh hâliku'l-levhi ve'l-kalem *Fıkh-ı Ekber* nâm-ı âlîsiyle bir kitâb vecîz ve nefis te'lîf edüb âlem-i İslâma ihdâ ve kitâb-ı müstetâb-ı mezkûr eslâf ilmen ve meşâyih fazlen aleyhim rahmetü rabbina'l-a'lâ câniblerinden Ŗerh ve tebyîn edilmiŖ ve ba'de ilm-i celîl-i mezkûra müte'allik mensûr ve manzûm bezl hüm âliye ile nice nice kütüb-i nâfi'a meydana gelmiŖ olduğu gibi *Kasîde-i Bed'i'l-Emâlî* nâmıyla meŖhûr olub akâid-i sahîha-i ehl-i sünneti câmi' olan manzûmeyi Kâdî Sirâcüddîn Ali ibn-i Osmân el-ÛŖî aleyhi rahmetü'l-Bârî [3] te'lîf ve tanzîm etmiŖ ve eser-i mezkûr Arabî ve Türkî Ŗürûh ile Ŗerh ve tefhîm olunmuŖtur. İlm-i tevhîd ve akâid esâsen aslu'l-ulûm olan Kur'ân-ı Azîmü'Ŗ-Ŗân ile ehâdis-i celîle-i nebeviyyeden istinbât ve tedvîn olunub sonraları îcâb-ı hâl ve zamân üzerine felsefiyyât ve ilâhiyyattan ba'zı mebâhis dahî ilm-i mezkûra ilhâk olunarak akâid-i ehl-i sünnete mühâlif cihetleri red ve tahtie ve ilm-i mebhûs anhe (ilm-i kelâm) tesmiye kılınmiŖtır. Bu manzûme dahî ol vecihle ilm-i kelâmdan bâhis olub bu abd-i kalili'l-bidâ'a es-Seyyid Mehmed Ŗükrü ibn-i Ahmed Ata' ğafera lehümâ yirmi beŖ sene mukaddem kitâb-ı mezkûru Ŗürûh-ı kadîmeden İmâm Radiyyüddîn ve Ŗârih-i *Fıkh-ı Ekber* Ali el-Kârî aleyhimâ rahmetü'l-Bârî hazretlerinin yazma Ŗerhlerinin mütâle'asından ihtisâran iktitât ve fevâid-i münâsibe derc ve irdâf ederek lisân-ı Osmânî üzere Ŗerhe mübâŖeret ve tesvîd etmiŖtim. Bi-hamdi ve kerami Te'âlâ ba'dehü Mekke-i Mükerrreme mevleviyetine me'mûr olub ikmâlî vakt-i merhûnuna mütevakkıf kalmıŖdı. Te'addüd-i Ŗürûh-ı muhsenâttan ma'dûd olmağla beraber sâhib-i esere ve Ŗârihlerine ve bi't-teb'ı bu abd-i âcize vesîle-i yâd-ı rahmet olur ümîd ve ricâsiyla müsvedât-ı mezkûra tebyîd ettirildi. *KeŖfü'l-me'âlî Ŗerhu Bed'i'l-Emâlî* tesmiye kılındı. Kaldı ki âsâr-ı beŖer kusur ve

hatadan ğayr-ı hâlî olmağla ashâb-ı fazl ve irfânın hüsn-i nazarlarına nâiliyeti me'mûl ve müsted'âdır.

Kasîde-i Emâlî Şerhi

Bismillâhirrahmânirrahîm

[İLAHİYYÂT KONULARI]

[Tevhîd]

1- يَقُولُ الْعَبْدُ فِي بَدْءِ الْأَمَالِي لِتَوْحِيدِ بِنَظْمٍ كَالَّأَلِي

[4] İşbu *Kasîde-i Bed'ü'l-Emâlî*'nin nâzımını merhûm Kâdî Sirâcüddîn Ali bin Osmân el-Ûşî aleyhi rahmetü rabbina'l-müte'âl ibtidâ-i nazmında Zât-ı Bârî Te'âlânın ismi ve hamd ü senâsını telaffuz etmekle iktifâ eyledi. Ba'dehü Nâzım-ı Merhûm Rabbü'l-âlemîn olan Allâh Te'alâ ve Tekaddes hazretlerinin vahdâniyyet-i ilâhiyyesini tezkîran ve ni'met-i celîle-i ubûdiyeti tahdîsen nefsinin ubûdiyetle vasf eyledi. Zîrâ abd lafzı eşref-i esmâ-i benî âdemdir. Hattâ Kur'an-ı Kerîmde este'îzü billâh (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ)⁴⁰³ buyuruldu. Abd münzelün aleyh hâtim-i rusûl ve enbiyâ habîbullâhi'l-aliyyi'l-a'lâ Peygamberimiz aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleridir. Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlühü kelime-i tayyibe-i şehâdetinde dahî ol vecihledir. Ubûdiyet ve ibâdet dünyada kâffe-i ibâda farzdır ve lâzım-ı [5] melzûm kabîlindedir. Beynlerinde şu vecihle fark vardır ki ubûdiyet ibâdetten akvâdır. Zîrâ ubûdiyet Cenâb-ı Hakkın hükmüne rızâdır. (عبادة) İbâdet Allâh Te'alâ hazretlerinin râzı olduğu şeyi işlemek ve kulluk etmektir ve ibâdet dünyada farz olup âhirette sâkıt ve ubûdiyet dünya ve âhirette ğayr-ı sâkıttır. (أمالي) Emâlî imlânın, (لآلى) leâlî lü'lüün cem'idir. (توحيد)⁴⁰⁴ Tevhîd ihtâr olunur ki evvelen abd üzerine vâcib olan vahdâniyyet-i ilâhiyyeyi ya'ni Allâh Te'alâ hazretleri birdir şerîk ve nezîrleri yoktur diye lisân ile ikrâr ve kalb ile tasdîk etmektir. Tasdîk-i kalbî emr-i bâtın ve maksûdun bi'z-zâttır. Lâkin onun üzerine binâ-yı ahkâm mümkün olmadığı ecelden tasdîk-i kalbiye emmâre olmak üzere şer'-i şerîf ikrâr bi'l-lisânı îcâb ettirdi. Bed'ü'l-Emâlî lafzında bed'

⁴⁰³ “Hamd, kuluna Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah'a mahsustur.” el-Kehf 18/1. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kur'an-ı Kerim Meali”, <https://kuran.diyanet.gov.tr/> (20 Mayıs 2021).

⁴⁰⁴ Der-kenâr: Tevhîd Hallâk-ı kâinât olan Zât-ı Vâcibu'l-Vücûd hazretlerinin ulûhiyyetinde ve tedbîr-i âlem ve halk ve îcâd ve istihkâk-ı ibâdet gibi havâss-ı ulûhiyyetinde şerîki olmadığına i'tikâd ve Zât-ı İlâhiyyeyi izhân ve efhâmında tasavvur ve evhâmında taḥayyül olunan herbir şeyden tecrîddir.

ibtidâ' ma'nâsınadır. Burada mevzu' ibtidâ' demektir. Emâlî masdar olan imlâ' lafzının cem'î ve imlâ' masdar bi'l-mef'ûl tarikiyle mümlî ve mektûb ma'nâsınadır ve kezâlik nazm-ı tarîk-i mezbûr ile manzûm ma'nâsınadır. Bu sûrette ma'nâ Bârî Te'âlâyı tevhîdi anlatmak için inciler gibi muntazaman zikir eylediği ebyât ile mektûbâtı ibtidâsında abd, ilâhü'l-halk diye devam eden manzûmesini telaffuz eder. İşbu ma'nâ Bed'ü'l-Emâlî lafzında izâfet ma'nâsı i'tibârîyadır. Ammâ Bed'ü'l-Emâlî lafzı manzûmenin ismi olduğu sûrette ma'nâ⁴⁰⁵ yâhud ma'nâ-yı beyt tevhîde mahsûs *Emâlî* kitabının bed'inde abd-ı Üşî inciler gibi dizelemiş nazmıyla söyler. [6]

[Allah'ın Sıfatları]

2- إله الخلق مولانا قديم وموصوف بأوصاف الكمال

İşte Nâzım hazretleri ilm-i kelâm ile tevsîm olunan ilm-i tevhîde mensûb ve müte'allık olan işbu risâle-i mazûmeyi şu beyt ile hüsn-i ibtidâ eyledi.

(Ma'nâ-yı Beyt) Cemî' halkın ma'bûdu olan Mevlâmız kadîm ve evsâf-ı kemâl ile mevsûftur. (إله) İlâh ma'bûdun bi'l-hakk ma'nâsına ve halk mahlûk ma'nâsınadır. (مؤلاً) Mevlâ seyyid, nâsır, mürebbî ma'nâlarına gelir. Kütüb-i akâidde beyân olduğu üzere Kur'ân-ı Azîmü's-Şân edille-i tevhîd ile meşhûndur. (وَالِهَكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) ⁴⁰⁷(فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) ⁴⁰⁶ el-âyeh) ⁴⁰⁷ âyetleri tevhîdin delâil-i kat'ıyye-i nakliyyesindedir. (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) kelime-i celîle-i tevhîdinin ma'nâsı kendisine ubûdiyete müstehak hiç bir şey yoktur ancak Allâh Te'âlâ hazretleri müstehak her birşeyden müsteğnî ve her bir şey zât-ı ulûhiyyetine müftekir demektir. Cemî'-i akvâm ve ümem tevhîd-i rubûbiyyetini mu'teriflerdir. Hattâ Sûre-i Ankebûtta (وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ) ⁴⁰⁸(لَيَقُولَنَّ اللَّهُ وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولَنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ) ⁴⁰⁹(الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) ⁴⁰⁹ قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ)

⁴⁰⁵ Der-kenâr: Bed'ü'l-Emâlî tesmiye eyledi ki manzûmede "abd" الخلق" إله manzûmesini zikir eder.

⁴⁰⁶ "Sizin ilahınız bir tek ilahdır. Ondan başka ilah yoktur. O Rahmân'dır, Rahîm'dir." el-Bakara 2/163.

⁴⁰⁷ "Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendinin, hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah gezip dolaştığımız yeri de, içinde kalacağımız yeri de bilir." Muhammed 47/19.

⁴⁰⁸ "Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. O halde nasıl(haktan) döndürülüyorlar?" el-Ankebût 29/61.

⁴⁰⁹ "Andolsun, onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları mutlak

3- هُوَ الْحَيُّ الْمُدَبِّرُ كُلَّ أَمْرٍ هُوَ الْحَقُّ الْمُقَدِّرُ ذُو الْجَلَالِ

يُدَبِّرُ (وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ)⁴¹³ (هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا)⁴¹⁴ evvel ile mısra’-1 Nâzım hazretleri mısra’-1 evvel ile (هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا)⁴¹³ (وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ)⁴¹⁴ (إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلْقْنَاهُ بِقَدَرٍ)⁴¹⁵ (الْأَمْرُ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ)⁴¹⁶ (إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلْقْنَاهُ بِقَدَرٍ)⁴¹⁵ âyât-1 beyyinâtına ve mısra’-1 sâni ile (تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ)⁴¹⁷ (وَبَيَّنَّا وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ)⁴¹⁸ âyetlerine işaret eder. *Müfredât-ı Râğıbede* Vâcibü'l-Vücûd Te‘âlâ hakkında Hayyün denildi ki takdîrde ma‘nâ “lâ yesihhu aleyhi'l-mevtü” kendisine mevt câiz olmaz demektir der.⁴¹⁹ (حيات) Hayât sıfât-ı zâtiyyedendir ki Cenâb-ı Hakk hayât-ı ezeliyye ile Hayydır. (مُدَبِّرٌ)⁴²⁰ Müdebber “fâ’ ilün bi’l-basîret lâ bi’l-ğafleti” demektir. (حق) Hakk el-hakk bu makamda (فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ)⁴²² ve (ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ)⁴²¹ olduğu vech ile hikmetin müktedâsı olan emir sebebiyle şey’ îcâd eden zât ma‘nâsınadır. Tafsîl isteyen *Müfredât-ı Râğıbe* mürâce‘at etsin.⁴²³ (مُقَدَّرٌ) Mukaddir takdîr kudret vermek ve takvît etmek ve iktizâ-yı hikmet hasebiyle eşyayı vech-i maḥsûs ve mikdâr-ı maḥsûs üzere kılmak ma‘nâsınadır. Kezâ fi’l-Müfredât.⁴²⁴

⁴¹³ “O diridir. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O halde sadece Allah’a itaat ederek (samimi olarak) O’na ibadet edin. Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur.” el-Mü’mîn 40/65.

⁴¹⁴ “Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah’a) tevekkül et. O’nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!” el-Furkân 25/58.

⁴¹⁵ “Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde ona yükselir.” es-Secde 32/5.

⁴¹⁶ “Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.” el-Kamer 54/49.

⁴¹⁷ “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.” er-Rahmân 55/27.

⁴¹⁸ “Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.” er-Rahmân 55/78.

⁴¹⁹ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “hyy” 269.

⁴²⁰ Der-kenâr: *Fi’l-misbâh* (وَرَوَيْتُ عَنْ فِكْرٍ وَرَوَيْتُ) (Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr fî ġarîbi’l-kerbî* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), “dbr” 188.

⁴²¹ “Sonra hepsi, gerçek sahipleri Allah’a döndürülürler. İyi bilin ki hüküm yalnız O’nundur. O, hesap görenlerin en çabuğudur.” el-En‘âm 6/62.

⁴²² “İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah’tur. Hak’tan sonra sadece sapıklık vardır. O halde nasıl oluyor da (Hak’tan) döndürüyorsunuz?” Yûnus 10/32.

⁴²³ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “hkk” 246-248.

⁴²⁴ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “kdr” 657.

(Ma'nâ-yı beyt) Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn hayât-ı ezeliyye ile Hayy kendisine mevt câiz değildir her emri tedbîr edicidir basîretle iş işler ğafletten münezzehtir. Hakk hikmet-i ilâhiyyesinin muktezâsı olan şey' sebebiyle icâd edicidir. Kudret verici ve takvît edicidir ve hikmetinin iktizâsı hasebiyle vech-i maḥsûs ve mikdâr-ı maḥsûs üzere eşyayı câ'ıldır. Celâl ya'nî azamet sâhibidir.

4- مُرِيدُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ الْقَبِيحِ وَلَكِنْ لَيْسَ يَرْضَى بِالْمَحَالِ

(مُرِيد) Mürîd irâde edici ma'nâsına olub İrâde sıfat-ı zâtîyedendir. İrâde Zât-ı ecell ve a'lâ hakkında bir işin işlenmesi yâhud işlenmemesi lâyük [9] olmasıyla hüküm etmektir. Kezâ fî Müfredât-ı Râğıb.⁴²⁵ (قَبِيح) Kabîh şerre sıfat-ı kâşifedir. (مَحَال) Muhâl zamme-i mîm ile hâricde vücûdu takdîr mümkün olmayan şeydir. Lâkin bu makâmda savâbdan be'îd ma'nâsındadır. Küfür ve ma'siyet gibi. Zîrâ Hakk Te'âlâ hazretleri bunlara râzı değildir.

(Hâsıl-ı ma'nâ-yı beyt) Cenâb-ı Hakk meşyet ve irâde-i ilâhiyyesiyle hayr ve şerri halk edicidir. Lâkin şerre aslâ râzı olmadı. İşbu beyitte reddin ale'l-Mu'tezile ef'âl-i ibâdın maḥlûkât-ı ilâhiyyede dâhil olduğuna işâret vardır ki Mu'tezile (ان الخير من الله والشر من العبد)⁴²⁶ demişlerdir. Biz ehl-i sünnet ve cemâ'at deriz ki evet elbette şer ve kabîh abddan zâhir olur. Lâkin Allâh Te'âlâ hazretleri abdn kesbi sebebiyle halk eder. Hâlik ve mürîddir. Lâkin şerre râzı değildir. Sûre-i Yûnusda (كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ)⁴²⁷ kavli-i şerîfinin tefsîrinde Allâh Te'âlâ hakdan bâtıla tecâvüz edenlerin kulûbu üzerine tab'-ı hatm ederiz ma'nâsının müte'âkib ef'âl-i ibâdın kudret-i ilâhiyye ile ve kulların ihtiyâr ve kesbiyle vukû'una bu kavli-i Rabbânî delîl olduğu beyân olunur ve her hâlde abd hayr ve şerri ityâna mecbûr olmayub muhtârdır ve Cenâb-ı Hakkın mülkünde hayr ve şer ancak meşyet-i ilâhiyyesiyle cârî olduğuna (وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ)⁴²⁸ âyet-i celîlesi delil-i kat'îdir. Fakat yine mezheb-i ehl-i sünnete göre fi'l-i hayrî Cenâb-ı Hâlikdan recâ ve

⁴²⁵ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "rvd" 371.

⁴²⁶ Hayır Allah'tan, şer kuldandır. Râzî, *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 107.

⁴²⁷ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾
"Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara apaçık mucizeler getirdiler. Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi. İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz." Yûnus 10/74.

⁴²⁸ ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾
"Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." et-Tekvîr 81/29.

sû-i fi‘lden nâşî havf ve ittikâ etmektir ve terk-i havf ve recâda iskât-ı ubûdiyet ve tefvîti [10] rubûbiyet vardır. Bu ise mahall-i îmân ve İslâmıdır.

[Zât- Sıfat İlişkisi]

5- صِفَاتُ اللَّهِ لَيْسَتْ عَيْنَ ذَاتٍ وَ لَا غَيْرًا سِوَاهُ ذَا انْفِصَالٍ

Sıfâtullâh, sıfâtü’z-zât sıfâtü’l-ef‘âle şâmidir. (Ma‘nâ-yı beyt) Sıfâtullâh ne zâtü’l-ulûhiyyetinin aynı ne de ğayrıdır. Mezheb-i ehl-i sünnet budur. (سِوَاهُ) Sivâh kelimesi te’kîd için ğayr kelimesinden bedeldir. (ذَا انْفِصَالٍ) Zâ infisâl cümlesi bu makâmda ğayriyet ile murâd, sıfatın zâtdan infisâli mümkün olmak ma‘nâsına olan ğayriyet istilâhiyye olduğuna işâret olub ğayriyet lügaviyye ma‘nâsına değildir. Zîrâ zât ile sıfât beyninde teğâyür-i lügavî zâhirdir. Hâsılı sıfât-ı ilâhiyye ayn-ı zât olmadı. Zîrâ sıfat mevsûfun aynı olamaz ğayrı da değildir. Zîrâ sıfâtullâh zât-ı ulûhiyyetinde ezelen ve ebeden münfek olamaz. Lâkin maḥlûkâtın sıfâtı zâtlarının aynı olamayub ğayrıdır. Ya‘nî infikâkı mümkün ve şânındandır.

6- صِفَاتُ الذَّاتِ وَ الْأَفْعَالِ طُرًّا قَدِيمَاتٌ مَّصُونَاتُ الزَّوَالِ

Sıfât-ı zâtiye celâlet, kibriyâ, hayât, ilm, kudret, irâde, kelâm. Bunlar bi’l-icmâ‘ sıfât-ı kadîmedir. Sıfat-ı fi‘liyye (تَكْوِين) tekvîndir ki ḥalku eşyâ’, rızku ehyâ’, ibdâ’, inşâ’, ihyâ’, ifnâ’, inbât, inmâ’ ve bunların misâli ile ta‘bîr olunmuştur. Bunlar dahî Eimme-i Hanefiyye indinde kadîme ve zâtullâh ile kâimedir.

(Ma‘nâ-yı beyt) Cemî‘ sıfât-ı ilâhiyye ezeliyye ve ebediyye olarak kadîmât ve zevâl ve fenâdan mahfûzâtıdır. [11] Zât ile sıfat beyninde fark şudur ki zât bi’l-istiklâl tasavvuru mümkün olan şeydir. Sıfat bi’l-istiklâl tasavvuru mümkün olmayub tab‘an tasavvuru mümkün olan şeydir.

7 - نُسَمَّى اللَّهُ شَيْئًا لَا كَالْأَشْيَاءِ وَذَاتًا عَنْ جِهَاتِ السَّبْتِ خَالٍ

(Ma‘nâ-yı beyt) Biz ehl-i sünnet Allâh Te‘âlâ hazretlerine mevcûd ma‘nâsına olan şey’ tesmiye ederiz. Lâkin sâir-i eşyâya müşâbehetten münezzehtir. Ve kezâlik Allâh Te‘âlâ hazretlerine zât tesmiye ederiz. Lâkin sâir zevât gibi cihât-ı sitte sahibi değil belki Hakk celle ve alâ cihât-ı sitteden ḥâlî bir zâtdır. Bu beyitte (شَيْئًا) şey’ kelimesi mevcûd ma‘nâsınadır. Zîrâ Allâh Te‘âlâ hazretlerine Vâcibü’l-Vücûd maḥlûkâtı mümkinetü’l-

vücûddur. Zât-ı Vâcibü'l-Vücûd hazretlerine mevcûd ma'nâsına olan şey' itlâkının cevâzına delil (قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ)⁴²⁹ âyet-i celîlesidir. Kütüb-i kelâmîyede beyân olunduğu ve ihvân-ı ehl-i irfâna hafî olamadığı üzere kâinâta ya'nî avâlim-i ğayr-ı mahdûde-i bî-nihâyâta nisbetle ufak bir şey' olan şu küre-i arzı kemâl-i azamet ve kibriyasına aslâ nezîr ve nihâyet olmayan Hazret-i Hâllâk hayret-bahş ukûl olan uslûb-i acîb ve tertîb-i ğarîb üzere halk ve îcâd eyledi. Akl bedâheten hüküm eder ki bir şey' mevcûd olmaz ise o şey' mûcid olamaz. Zîrâ îcâd-ı fer' vücûddur. (وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ)⁴³⁰ [12] âyât-ı celîlesi hüküm-i celîlince kâinâta acâib-i hilkate ve bedâyi'-i fitrata ve mahlûkât ve mevcûdâtta ki ahvâl ve esrâr-ı acîbeye ve ale'l-husûs her şeyden evvel insânın fitratındaki kudret-i bedî'a ve hikmet-i bâliğaya nazar olununca elbette bir sâni'-i müdebbir ve hâkim-i mukaddir olduğuna cezm ü hüküm olunur. Her zaman bedâyi'-i kudret-i ilâhiyyeye atf-ı nazar-ı im'ân ve fakat hakîkat-i ilâhiyyede it'âb-ı fikirden ittikâ etmelidir. Hattâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri (تَفَكَّرُوا فِي آيَاتِ اللَّهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي اللَّهِ)⁴³¹ buyurmuşlardır. Binâen alâ hâzâ kâinâtın zîru bâlâsında âsâr-ı kudret ve rahmet-i ilâhiyyeye nazar ile had ve ihsâdan bîrûn olan ni'am âlâ'-i sübhâniyyeyi tefekkürle îfâ-yı vecîbe-i şükür ve mahmidet ve icrâ-yı şerîta-i ubûdiyyet ederiz. Cenâb-ı Hâllâk lem yezel cihâten münezzehtir. Ammâ vakt-i du'âda ellerimizi semâya ref' ve tevcîh etmek enbiyâ'-i izâm salavâtullâhi alâ nebîyyinâ ve aleyhim hazerâtının sünen ve âdâbları üzere te'abbüddür. Nitekim namazda Ka'be-i Şerîfeye teveccüh ve secdede yer üzerine vaz'-ı cephe ederiz. (وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ)⁴³² âyet-i celîlesi "Allâh Te'âlâ hazretleri cemî'-i ibâdinin iktidârları fevkinde kahr ve ğalebeye mâliktir" ma'nâ-yı şerîfi ile müfesserdir. (وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ)⁴³³ âyet-i kerîmesi dahî âsâr-ı rubûbiyyetin ya'nî evâmir ve ahkâm-ı ilâhiyyenin arz ve semâda

⁴²⁹ قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَنتُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً أُخْرَى ﴿١٩﴾ "De ki: "Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?" De ki: "Allah benimle sizin aranızda şahittir. İşte bu Kur'an bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu. Gerçekten siz mi Allah ile beraber başka ilahlar olduğuna şahitlik ediyorsunuz?" De ki: "Ben şahitlik etmem. O, ancak tek bir ilahdır ve şüphesiz ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım." el-En'âm 6/19.

⁴³⁰ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ "Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?" ez-Zâriyât 51/20-21.

⁴³¹ "Allah'ın zâtını değil, nimetlerini tefekkür edin." Suyûtî, Câmi 'u'l-ehâdis, 11/324 No. 10895.

⁴³² O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır." el-En'âm 6/18.

⁴³³ O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilah olandır. O hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir." ez-Zuhruf 43/84.

zuhûru cevher-i mazmûnuyla [13] müfesserdir ki zât-ı ulûhiyeti fevk ve taht ve sâir cihâttten tenzîh olunur.

8- وَ لَيْسَ الْإِسْمُ غَيْرَ الْمُسَمَّى لَدِي أَهْلِ الْبَصِيرَةِ خَيْرَ آلٍ

(Ma'nâ-yı beyt) Hayru âl olan ehl-i basîret indinde isim müsemmânın ğayrı deĝildir. Ehl-i basîret nûr-ı kalb ehli ve (خَيْرِ آلٍ) Hayri âl aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerinin hayr-ı âlî demek deĝildir. Kütüb-i kelâmîyede beyân olduĝu üzere ehl-i basîret ya'nî ehl-i sünnet indinde isim ve müsemmâ bir şeydir. Hattâ (سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ) 434 (الْأَعْلَى) 435 âyet-i celîleleri isim müsemmânın ğayrı olmadığına delildir ki tesbîh ve tenzîh ancak Zât-ı Vâcibü'l-Vücûd için olur, isim için olmaz. Nâzım hazretleri bu beyitle Mu'tezilenin isim müsemmânın ğayrı olduğuna dâir akvâllerinin merdûdiyeti beyân eder.

9- وَ غَيْرَانُ الْمَكُونُ لَا كَشَىٰ مَعَ التَّكْوِينِ خُذُهُ لَا كِتَابَالٍ

(غَيْرَانُ) Ğayrân (غَيْرٍ) ğayr kelimesinin tesniyesidir. (مُكُونٌ) Mükevven ism-i mef'ûl olarak mevcûd (تَكْوِينٍ) tekvîn masdar olarak îcâd ma'nâsına gelüb şey'ân müteĝâyirândır. Zîrâ sebep müsebbibin ve fi'l müte'allıkın ğayrıdır. (لَا كَشَىٰ) Lâ ke-şey'in ya'nî mükevven ile tekvîn şey'-i vâhid olmayub beynlerinde muĝâyirat vardır. Nâzım hazretleri (خُذُهُ لَا كِتَابَالٍ) cümlesiyle bu kelâm-ı hakîkat-ı ittisâmı amme-i cehilden tenvîr-i uyûn-ı basîret için kühül menzilesinde kıldı. Bunda nûkte ise Mu'tezilenin tekvîn ile mükevven şey'-i vâhid olduğuna dâir zihâb ve kavillerini red ve cerhdir.

Hulâsa-i ma'nâ-yı beyt [14] mükevven ile tekvîn şey'-i vâhid olmayub biri mevcûd diĝeri îcâd ma'nâsınadır. Bu kelâmı ayn-ı basîretin iktihâli için ahz u hıfz eyle demektir. Ulemâ-i Hanefiyye indinde (تَكْوِينٍ) tekvîn ma'dûmu ademden bi'tibâri'l-mübtede' îcâd ve ihrâc ma'nâsına olub ezeldir. Zîrâ Hâlık-ı Mutlak hazretlerinin sıfatıdır. (مَكُونٍ) Mükevven hâdistir. Çünkü maḥlûkun sıfatıdır.

10 - وَمَا إِنْ جَوْهَرٌ رَبِّي وَجِسْمٌ وَ لَا كُلُّ وَ بَعْضٌ ذُو اشْتِمَالٍ

434 (سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى) 434 "Yüce Rabbinin adını tespih et." el-A'lâ 87/1.

435 (فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا) 435 "Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O tövbeleri çok kabul edendir." en-Nasr 110/1-3.

(جَوْهَرٌ) Cevher cüz-i mütehayyizdir ki tecezzi kabul etmez. (جِسْمٌ) Cisim iki ve daha ziyâde cüzlerden tereküb eden mütehayyizdir. Ta‘rif-i âhirle cisim kâbil-i kısmetdir. (كُلٌّ) Küll eczâ-i mahsûradan iki ve daha ziyâde cüzlerden tereküb eden cümlenin ismidir. (بَعْضٌ) Ba‘z kendisinden ve ğayrisından küll tereküb eden cüz’ün ismidir.

(Ma‘nâ-yı beyt) Rabbim Te‘âlâ ve Tekaddes hazretleri cevher ve cisim ve küll ve ba‘z değildir. Nâzım hazretleri bu beytinde ba‘zı sıfât-ı selbiyyeye işâret eyledi. Şöyle ki Allâh Te‘âlâ hazretleri ne cevher ve ne de cisimdir ne küll ve ne de ba‘zıdır. İşte sıfât-ı selbiyye cevheriyyet cismiyyet külliyyet ve cüz’iyyet ve sâiredir ki Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd hazretlerinden selb olunur.

11 - وَرَبُّ الْعَرْشِ فَوْقَ الْعَرْشِ لَكِنْ بِلَا وَصْفِ التَّمَكُّنِ وَاتِّصَالِ

(رَبُّ الْعَرْشِ) Rabbü’l-arş a‘zamu maḥlûkât ve muḥîtu mevcûdât olan arşın Ḥâlıkı ve Mâlikî demektir. Nitekim Rabbü’l-Ka‘be ve Rabbü Cibrîl denilir.

(Ma‘nâ-yı beyt) [15] arş-ı a‘zamin ḥâlıkı Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd hazretleri arş üzerine âlîdir. Lâkin vasf-ı temekkün ve ittisâl olmayarak kemâl-i ulviyyetle müte‘âlîdir. Hazret-i Nâzım bu beyit ile (لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى ﴿٦﴾)⁴³⁶ âyet-i celîlesine işâret ederek Allâh Te‘âlâ hazretlerinin fermânı arş üzerine müstevlî oldu. Göklerde olan mübtede‘ât ve yerlerde görülen muḥtera‘ât ve aralarında olan anâsır ve taht-i arzda bulunan kâffe-i mevcûdât o Ḥâlık-ı Müte‘âlînin maḥlûk ve memlûküdür ma‘nâsını mutazammın olan âyet-i celîle-i mezkûrede istivânın ma‘nâsı bilâ vasfî’l-istikrâr ve lâ na‘ti’l-ittisâl istîlâ ve isti‘lâdır. Ve bundan maksad Ḥâlık-ı’l-arz ve’s-semâ hazretlerinin ulu azameti olub ulu mekân değildir. Cenâb-ı Hakk arş-ı a‘zamı kemâl-i azamet ve kahr u ğalebe-i velâyetini izhâr için halk ve tekvîn buyurduğu (وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ)⁴³⁷ kavli kerîminden dahî zâhirdir. Şâirin (قد استوى بشر)⁴³⁸ beytinde dahî istevâ istîlâ ma‘nâsındır ki kılıç çekmeksizin kan dökmezsizin Irak üzerine kahr u ğalebe ve istîlâ eyledi demektir. Zikr olunan iki âyet-i celîle gibi müteşâbihâtta te’vîl mezheb-i ḥalefdir. Ammâ muḥtâr-ı selef

⁴³⁶ “Rahmân, Arş’a kurulmuştur. (5) Göklerdeki, yerdeki bu ikisi arasındaki ve toprağın altındaki her şey, yalnızca O’nundur. (6)” Tâhâ 20/ 5 – 6.

⁴³⁷ “O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.” el-En‘âm 6/18.

⁴³⁸ “Bişr, Irak’ı kılıç kullanmadan ve kan dökmeyen aldı.” Ebu’l-Hasan İbn Battâl, Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, thk. Ebu Temîm Yâsir bin İbrâhîm (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 10/448.

adem-i te'vil ve Cenâb-ı Hakka tefvîzdir. Hattâ İmâm-ı Mâlik hazretleri sâlifü'l-beyân birinci âyet-i kerîmede (الاستوا معلوم والكيف مجهول والسؤال عنه بدعة والایمان به واجب) "İstivâ ma'lûmdur, keyfiyeti meçhûldür, bu konu hakkında soru sormak bid'addir, buna inanmak vâcibdir." dedi.⁴³⁹ İmâm-ı Hümâm A'zam hazretleri de bu re'yi ihtiyâr eyledi.⁴⁴⁰ [16]

12- وَ مَا التَّشْبِيهُ لِلرَّحْمَنِ وَجْهًا فَصْنُ عَنْ ذَاكَ أَصْنَافَ الْأَهَالِي

Cenâb-ı Hakka mahlûkâtta hiç bir şey' hiç bir vecihle zâten ve sıfaten müşâbih olmayub şerîk ve nezîrden münezzehtir olduğuna Nâzım hazretleri bi-tarîki't-teşbîh tenbîh eder. Burada (أصْنَافَ الْأَهَالِي) esnâfe'l-ahâlî ehl-i sünnet mensûbâtından olan sınıflardır.

(Hulâsa-i ma'nâ-yı beyt) Hakk Sübhâne ve Te'âlâ hazretlerini mahlûkâtta bir şeye teşbîhte hiç bir vech-i ma'kûl ve tarîk-i müstehsin yokdur. İmdi ey ehl-i sünnet i'tikâd-ı fâsidden zihinleri hıfz ediniz demektir. Bu beytte ⁴⁴¹(لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) ⁴⁴²(وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ) âyet-i celîlelerine telmîh vardır. Ve'l-hâsıl Vâcibü'l-Vücûd hazretleri temâsül-i ecsâm ve a'razdan aklen ve şer'an münezzehtir.

13- وَ لَا يَمْضِي عَلَيَّ الدِّيَانُ وَفْتُ وَأَحْوَالٌ وَأَزْمَانٌ بِحَالٍ

Kütüb-i şer'ıyyede beyân olduğu üzere (دِيَان) deyyân esmâ-i ilâhiyyeden olarak cezâ ma'nâsına olan dînden me'hûz-ı mücâzî demektir ki dîn cezâ ma'nâsına da gelir ve cezâ mücâzât ve mükâfâta şâmindir. ⁴⁴³(مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٤﴾) âyet-i kerîmesinde ⁴⁴⁴(كَمَا تَدِينُ نَدَانٌ) âyet-i kerîmesi beyânında ⁴⁴⁵(وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ) âyet-i kerîmesi beyânında

⁴³⁹ İmâm Mâlik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Azami (Ebu Dabi, 2004), 1/253.

⁴⁴⁰ İmâm Azam, *el-Fıkhu'l-ekber*, 27.

⁴⁴¹ فَاظْرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهَا لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾
 "O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi ürettiyor. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." eş-Şûrâ 42/11.

⁴⁴² وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿٤﴾ "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." el-İhlâs 112/4.

⁴⁴³ مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٤﴾ "Allah, din gününün sahibidir." el-Fâtiha 1/4.

⁴⁴⁴ "Ne ekersen onu biçersin." Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 11/169 No: 10491.

⁴⁴⁵ "Allah katında, onun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz. (Şefaati için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, "Rabbimiz ne söyledi?" diye sorarlar. Onlar da "Gerçeği" diye cevap verirler. O yücedir, büyüktür." Sebe' 34/23.

İmâm Buhârî aleyhi Rahmetü'l-Bârî ism-i (دَيَّان) deyyân esmâ-i ilâhiyyeden olub cezâ edici ma'nâsıyla tefsîr etmiştir.⁴⁴⁶

(Zübde-i ma'nâ-yı beyt) Deyyân olan Allâh Te'âlâ hazretleri üzerine hiç bir vecihle evkât ve ezmân ve ahvâl mürûr etmez. Nâzım hazretleri bu beyit ile Cenâb-ı Hakkın bekâ ile mevsûf ve teğayyür [17] ve fenâdan münezzeh olduğunu beyân eder. Fi'l-hakîka evkât ve ahvâlin mürûr ve inkılâbı halâikın ömürlerini tenkîs ve hallerini teğyîr misillü nice hikmetlere şâmil olub Allâh Te'âlâ ve Tekaddes hazretleri bekâ ile mevsûf ve teğayyür ve fenâdan münezzehdir.

14 - وَمُسْتَعْنِ الْهِيَ عَنْ نِسَاءٍ وَأَوْلَادٍ إِنَاتٍ أَوْ رَجَالٍ

Nisâ' zevcât ve memlûkâta şâmindir. Evlâd dahî zükûr ve inâsa şâmil ise de Nâzım tafsîl ile beraber tekmîl-i vezin eylemiş ve bu beyti (مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا ﴿٣﴾) ⁴⁴⁷ âyet-i kerîmesinden iktibâs etmiştir.

(Mahsûl-i ma'nâ-yı beyt) Cenâb-ı Hakk nisâ' ve evlâddan müstağnî ve münezzehdir. Şürûhda beyân olunduğu üzere zâtında ehad, sıfatında vâhid, kâinâttan müstağnî olub hâdis olmadığı gibi mahall-i havâdis de değildir. Ehadiyyetle müteferrid vahdâniyetle mütevahhiddir. Ve bu nazımda Hazret-i Meryem hakkında zevciyyet ve Hazret-i İsâ hakkında ibniyyet ile zu'm edenleri ve bir de melâikenin ebnâ-i Allâh olmasına kâil olan küffâr-ı Mekkeyi red için Kur'ân-ı Kerîmde nice âyet-i celîleye ez-cümle (لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ ۗ مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا ﴿٣﴾) ⁴⁴⁸ (قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ ۗ مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا ﴿٣﴾) ⁴⁴⁹ âyet-i kerîmelerine işâret vardır.

⁴⁴⁶ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Tevhid" 9/141.

⁴⁴⁷ "Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir; ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk." el-Cin 72/3.

⁴⁴⁸ "Andolsun, Allah üçüncüsüdür" diyenler kafir oldu. Halbuki bir tek ilahtan başka hiçbir ilah yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse andolsun onlardan inkar edenlere elbette elem dolu bir azap dokunacaktır." el-Mâide 5/73.

⁴⁴⁹ "Ma'lûm ki, Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilah olabilirler?) İki de yemek yerlerdi. Bak, onlara âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz. Sonra bak ki, nasıl da (haktan) çevriliyorlar." el-Mâide 5/75.

15- كَذَا عَنْ كُلِّ ذِي عَوْنٍ وَنَصْرٍ تَفَرَّدَ ذُو الْجَلَالِ وَذُو الْمَعَالِي

Nâzım hazretleri bu beyit ile (فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ)⁴⁵⁰ âyet-i celîlesine işâret edüb Allâh Te‘âlâ hazretlerinin mu‘în ve nâsırdan dahî müsteğnî ve azamet ve heybet ve en‘âm ve rahmet sâhibi olduğunu beyân eder.

(Hâsıl-1 ma‘nâ-yı beyt) Allâh Te‘âlâ hazretleri nisâ’ ve evlâddan [18] müstağnî olduğu gibi ibâdından i‘âna ve nusretten dahî müsteğnîdir. Celâl ve Cemâl evsâfını şâmil nu‘ût-1 kemâl ile mevsûf, zü’l-celâli ve’l-ikrâm olarak müteferrid ve ğaniyyün ani’l-âlemîndir. (وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِّرُهُ تَكْبِيرًا)⁴⁵¹ âyet-i celîlesine dahî bu beyitlerde telmîh vardır.

[Halku’l-Kur’ân]

16- وَ مَا الْقُرْآنَ مَخْلُوقًا تَعَالَى كَلَامُ الرَّبِّ عَنِ جِنْسِ الْمَقَالِ

(Ma‘nâ-yı beyt) Kur’ân-1 Kerîm mahlûk değildir. Kelâm-1 Rabbânî cins-i makâlden Te‘âlâ ve Tekaddes eyledi demektir. Kütüb-i akâidde beyân olunduğu üzere Kur’ân-1 Azîmü’ş-Şân Hazret-i Rasûl-i Ekrem Efendimiz hazretlerine min kıbeli’r-Rahmân vahy olunan kelâm-1 ilâhiyyedir ki mesâhıfda mektûb, elsine ile makru, kulûbda mahfûzdur. Hurûf-1 manzûme kelâm-1 ilâhiye delâlet eden ibârâtdır ve kelâm-1 ilâhî ezeldir. Ehl-i tefsîr ve te’vîle göre bahis ma‘nâdadır. (إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا)⁴⁵² âyet-i kerîmesinde Kur’ânın mec‘ûliyeti Arabiyyetine göredir. Ya‘nî Kur’ân-1 Kerîmin Arabiyyetle iktisâ ettiği hîne-i nüzûl ve irâdededir. Bu ma‘nâ ise Zât-1 Bârînin kelâm-1 kadîmi ğayr-1 mahlûk olduğuna mâni’ değildir. Zîrâ kelâmullâh sıfat-1 ilâhiyye olduğu ecelden hakîkate ne Arabî ve ne de ğayr-1 lisâna mensûbdur. Belki nisbet-i mezkûre mahall-i nüzûle göre zâhir olur. Felihâzâ kütüb-i ilâhiyyeye Süryânî ve İbrânî ve Arabî denilir. Kur’ân-1 Kerîmin [19] mecmû‘u nazm ve ma‘nâsı münzeldir. Fakat Arabiyyet ile kisvelendiği hîne-i nüzûl ve irâdedir ve bu ma‘nâ ile nüzûl eden Hazreti Cibrîldir ki hâmil-i Kur’ândır. Nüzûl ile

⁴⁵⁰ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَبِاللَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾ “Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır.)” Âl-i İmrân 3/97.

⁴⁵¹ “Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve acizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah’a mahsustur” de ve O’nu tekbir ile yücelt.” el-İsrâ 17/111.

⁴⁵² “İyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur’an yaptık.” ez-Zuhruf 43/3.

muttasıf olan kelâm-ı ilâhî değildir. Şöyle ki Cibrîl aleyhi's-selâm Kur'ânın varak ve levhi gibidir. Nûrânîdir rûhânîdir. Mezheb-i ehl-i sünnete göre tilâvet olunan kelâmullâh eserin müessire alâ kavlin ve alâ kavlin âhar mevzû'un mevzû'un leh üzerine delâletıyla kelâm-ı nefsi ilâhîye dâldir ve tilâvet olunan kelâm-ı rabbânîye müte'allik lügât-ı muhtelif ma'nen birdir. Nitekim lügât-ı Arabiyye ile Hazret-i Ma'bûda Allâh Te'âlâ ve Fârisîde Hüdâ ve elsine-i sâirede başka başka esâmî ile tesmiye olunmuşdur. Bu bahsin hâsılı kelâm-ı nefsi ilâhî mahlûk değildir. Kütüb-i ilâhiyyenin cümlesi kelâmullâhtır. Fakat Kur'ân-ı Kerîm sâirlerinden efdaldır. Zîrâ nazm-ı celîli bî'adîli fesâhatın tabaka-i ulyâsında ve belâğatın derece-i kusvâsında olub mu'cizdir. Ve me'a hâzâ muğayyibât-ı mâziye ve âtiye müte'allik ahbârı muhtevî ve dekâik-i ulûm-ı ilâhiyye ile mekârim-i ahlâka ve fûnûn-ı hikmet-i ilmiyye ve ameliyye irşâdı mutazammın ve ahvâl-i mebd' ve meâdı ya'nî mesâlih-i dîniyye ve dünyeviyyeyi müstemildir. Allâh Te'âlâ hazretleri (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ) ⁴⁵³ tahkîkan Kur'ân-ı Azîmü's-Şân akvam ve e'dal olan tarîki gösterir buyurdu ve sâir kütüb-i semâviyye belîğdir ancak Kur'ân-ı Kerîm eblağ ve hâteme-i kütüb-i semâviyyedir. [20]

[Salah-Aslah]

17- وَمَا إِنْ فِعْلُ أَصْلَحَ ذَا فِتْرَاضٍ عَلَيَّ الْهَادِي الْمُقَدَّسِ ذِي التَّعَالِي

(مَا) Mâ nâfiye kezâlik (إِنْ) in dahî nâfiyedir te'kîd için cem' olunmuştur.

(Ma'nâ-yı beyt) Hiç bir fi'l-i aslah azamet ve kibriyâ sahibi olan Hâdî-i Mukaddes üzerine zâ iftirâz ya'nî vâcib olmadı demektir. Kütüb-i kelâmiyede beyân olunduğu vecihle Allâh Te'âlâ hazretleri ale'l-ıtlâk Hâkim ve Mâlikü'l-mülk olub keyfe mâ yeşâ' tasarruf eder. Fi'l-i aslah ki meselen tâ'at mukâbilinde sevab, ma'siyet mukâbilinde ikâb ibâd için ma'bûd üzerine vâcib değildir. Bahsimizi bir derece daha îzâh edelim. Şöyle ki bi-hasbi'z-zâhir emr-i aslah kâffe-i ibâdî vâsıl-ı hidâyet etmektedir. Halbuki Cenâb-ı Hakîm-i Mutlak Hazretleri (فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ) ⁴⁵⁴ (وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى) ⁴⁵⁵

⁴⁵³ *“Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür ve iyi işler yapan mü'minler için büyük bir mükafat olduğunu müjdelir.”* el-İsrâ 17/9.

⁴⁵⁴ *“Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”* İbrâhîm 14/4.

⁴⁵⁵ *“وَأَنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سَلْمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى (۳۵) ”* *“Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine*

458 (الْأَرْضَ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي) 457 (وَلَوْ شِئْنَا لَأَتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى) 456 (وَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْنَاكُمْ أَجْمَعِينَ) buyurdu. İşbu âyât-i celileden ma'lûm oldu ki Allâh Te'âlâ Hazretleri ibâdı için istediğini işler ba'zı akvâma fazlen ve keramen îmânı ta'hsîs eder ve ba'zına adlen dalâleti mahsûs kılar. İmdi ibâdının ol vecihle ihtilâfıyla irâde-i ilâhiyyesi izhâr-ı adl ve îsâr-ı fazldır. (لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ) 459 Ve'l-hâsıl Allâh Te'âlânın ulûhiyeti kulları için fi'l-i aslahtan hiçbir şeyin kendi üzerine vücûbuyla mukayyed olmayub Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn münezzehtir, Hâkim-i mutlakdır, dilerse fazl u keremiyle [21] hidâyet ve rahmet ihsân eyler. Her halde Hâlık Te'âlâ hazretleri için hucet-i bâliğa ve hükm-i sâbika sâbittir. Ukûl aklen Cenâb-ı Hakkın hikmet ve maslahatını tamâmıyla ihâta edemez.

[Ba's - Hesap]

18- يُمِيتُ الْخَلْقَ قَهْرًا ثُمَّ يُحْيِي فَيَجْزِيهِمْ عَلَيَّ وَفَقِ الْخِصَالِ

(Ma'nâ-yı beyt) Hazret-i Hâlık kâffe-i halkı imâta ve sonra ihyâ ederek hısâl ve a'mâllerine göre cezâ eder. Nâzım hazretleri bu beyit ile ba's-i emvât ve haşr ve neşre işâret eder. Kütüb-i şer'ıyyede beyân olunduğu üzere ba's-i emvât hakdır. Kur'ân-ı Kerîmde 460 (مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ) 461 (إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا) 462 (تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾) 463 (وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ) ve daha nice âyât-ı celîle ile sâbitdir.

inerek, yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma.” el-En'âm 6/35.

456 وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْنَاكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩﴾ “Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.” en-Nahl 16/9.

457 وَلَوْ شِئْنَا لَأَتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٣﴾ “Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, "Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım" sözüm gerçekleşecektir.” es-Secde 32/13.

458 “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün imân ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?” Yûnus 10/99.

459 “O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar.” el-Enbiyâ 21/23.

460 (Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.” Tâhâ 20/55.

461 “Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar.” el-Mü'min 40/59.

462 “Sonra yine muhakkak siz, kıyamet gününde (tekrar) diriltileceksiniz.” el-Mü'minûn 23/16.

463 “Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah kabirdeki kimseleri diriltecektir.” el-Hac 22/7.

[Cennet - Cehennem]

19- لِأَهْلِ الْخَيْرِ جَنَّاتٌ وَنُعمَى وَلِلْكَفَّارِ إِذْرَاكُ النَّكَالِ

Şurûhda beyân olunduğu üzere (نُعمَى) nü‘mâ damme-i nûn ile ni‘met (نكَالِ) nekâl fetha ile ukûbat ma‘nâsınadır ve küffâr Allâh Te‘âlâyı ve melâike ve kütüb-i münzeleyi ve rusûl-i izâmı ve yevm-i âhireti ve kaderi inkâr edenler demektir.

(Ma‘nâ-yı beyt) Ebrâr için cennât ve münkirîn için idrâk-ı derekât ve ukûbât mukarrerdir. Bu beyit beyt-i sâbıkta (فَيُجْزِيهِمْ عَلَيَّ وَفَى الْخَصَالِ) mısra‘ını tafsîl ve tefsîr eder. (إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ) ⁴⁶⁴ [22] Allâh Te‘âlâ Hazretleri imân edenleri ve a‘mâl-i sâliha işleyenleri cennâta idhâl eder. Mazmûn-ı ni‘met-i meşhûn-ı şerîfini mutazammın olan bu âyet-i celîle gibi daha nice âyât-ı beyyinât vardır. Derecât-ı cennât hasenât nisbetinde mütefâvittir. Ve ehl-i îmânın ba‘zıları a‘mâl-i haseneleri ve ba‘zıları şefâ‘at-i şâfiîn üzerine dâhil-i cennet olurlar ve buda mahz-ı inâyet ve rahmet-i ilâhiyye ile olur.

[Ru‘yetullâh]

20- يَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ بِغَيْرِ كَيْفٍ وَإِذْرَاكٍ وَضَرْبٍ مِنْ مِثَالِ

(يَرَاهُ) Yerâhü kelimesinde zamir Allâh Te‘âlâ hazretlerine râci‘dir.

(Ma‘nâ-yı beyt) Mü‘minler cennette Allâh Te‘âlâ hazretlerini keyfiyyet ve idrâkden bir hâle ve hey‘et ve sûret-i emsâlden bir nev‘a mukârin olmayarak ru‘yet ederler. Kütüb-i tefâsîrde dahî beyân olunduğu üzere ru‘yetullâh ehl-i cennet için hakdır. Bu bâbda ekâbir-i sahâbe radiyellâhü anhüm hazerâtından rivâyetle meşhûr olan hadîs-i şerîf şudur (إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ) ⁴⁶⁵ ya‘ni ey ehl-i îmân siz Rabbinizi Leyle-i Bedirde kameri gördüğünüz gibi bilâ şekk ve lâ şibh görürsünüz ⁴⁶⁶ ve Kur‘ân-ı Kerîmde (وَجُوهٌ

⁴⁶⁴ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَأُلُؤُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا ^{﴿٢٣﴾} خَيْرٌ *“Şüphesiz, Allah imân edip salih ameller işleyenleri içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacak, orada altundan bileziklerle, incilerle süsleneceklerdir. Oradaki giysileri ise ipektir.”* el-Hac 22/23.

⁴⁶⁵ “Siz, Bedir Gecesi ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.” Tirmizî, *es-Sünenü’t-Tirmizî*“Sıfatü’l-Cennet”, 17 No. 2554.

⁴⁶⁶ Der-kenâr: (وَجُوهٌ لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تَغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ) Suyûfî, *Câmi‘u’s-sağîr*, c. 3/255 (No:4329).

468 (فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا) 467 (يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ ﴿٢٣﴾) berâhîn-i kâtî'adandır. Fahr-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri evâmîr-i ilâhiyyeye imtisâl ile güzel a'mâl işleyenler için hüsnâ ve ziyâde vardır ma'nâsını mutazammın [23] olan (لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ) 469 âyet-i kerîmesinde hüsnâ cennet ve ziyâde Hazret-i Hâlık ru'yetdir buyurdular. Razakanâ Allâhü el-hüsnâ ve ziyâde.

Tahkîk ve Tenbîh

Ehl-i cennet için husûl-i ru'yetullâh mukâbile ve mekân ve cihet ve sûretten münezzehtir olduğu halde inkişâf-ı tâm ile münkeşif olmak tarikiyle olacağı kütüb-i şer'ıyyede mestûrdur. Fakat dünyada ayn-ı ra's ile ru'yet mümkün değildir. Menâmda ru'yet ise âhirette olacağı gibi bilâ keyf câizdir. Bu da ayn-ı kalb ile nev'-i müşâhededir. Muhammed b. Ali et-Tirmizî rahmetullâhi aleyh hazretlerinden rivâyet oldu ki "Ben rabbimi menâmda bin kere ru'yet eyledim. Yâ Rabbi zevâl-i îmândan korkarım dedim. Ru'yetimin her def'asında sabâh namazının sünneti ile farzı beyninde (يا حي يا قيوم يا ذا) 470 tesbîhiyle bana emir buyurdu." demiştir. Mu'tezile adem-i ru'yeti (لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ) 471 âyet-i kerîmesiyle istidlâl etmişler ise de (لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ) 472 Allâh Te'âlâ hazretlerini gözler idrâk edemez demek olub halbuki Nâzım hazretlerinin beytinde musarrah olduğu üzere ru'yetullâh bilâ keyf ve lâ idrâk vâki' olmağla âyet-i mezkûra bâlâda tebyîn olduğu vecihle kitâb ve sünnet ve icmâ'-ı ümmet ile sâbit olan ru'yetullâh husûsuna münâfi olamaz. Zîrâ ru'yet [24] idrâkten ehasdır. Nitekim gördüm fakat idrâk edemedim denilir.

467 (O gün bir takım yüzler aydındır. (22) Rablerine bakarlar. (23)) el-Kiyâmet 75/22 – 23.

468 (فَلَمَّا أَنَا بِشَرِّ مِثْلِكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّ مَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا) ﴿١٠﴾ (De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, 'Sizin ilah'ınız ancak bir tek ilâhtır" diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın." el-Kehf 18/110.

469 (Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır." Yûnus 10/26.

470 Muhammed Nesîb er-Rufâî, et-Tevassul ilâ hakîkati't-tevessül (Beyrut: Dâru Lübnân li't-tabâa ve'n-neşr, 1979), 333.

471 (Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder." O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır." el-En'âm 6/103.

472 el-En'âm 6/103.

21 - فَيُنْسَوْنَ التَّعِيمَ إِذَا رَأَوْهُ فَيَا خُسْرَانَ أَهْلَ الْإِعْتِرَالِ

Mısrâ‘-ı sâniideki harf-i nidânın münâdâsı mahzûf ve (خُسْرَانَ) hüsran kelimesi fi‘l-i mukadder ile mansûbdur ki (فيا قومنا احذروا خسران المعتزلة في تحقيق روح هذه المسئلة)⁴⁷³ takdîrindedir.

(Hâsıl-ı ma‘nâ-yı beyt) Ehl-i cennet tecelli-i nûr-ı ilâhî üzerine safâ-i müşâhede ile ne‘îm cenneti nisyân ederler. İmdi ey ehl-i sünnet siz hüsran-ı Mu‘tezileden hazer ediniz demektir. Hazret-i Nâzım mısrâ‘-ı sâniide ru‘yetullâh ni‘metinden hırmân-ı Mu‘tezileye işâret eder. Çünkü onlar her ne kadar rahmet-i ilâhiyye ile dâhil-i cennet olurlar ise de beyt-i mukaddem şerhinde beyân olunduğu vecihle ancak ru‘yetullâh husûsunu inkârlarına cezâen ni‘met-i ru‘yetden mahrûmlardır. Bu ise hüsran-ı mübeyyendir. Elhamdü lillâhi ellezî ekramenâ bi’s-sünneti ve’l-cemâ‘ati.⁴⁷⁴

[NÜBÜVVET KONULARI]

[Peygamberler ve Meleklerle İman]

22 - وَفَرَضُ لَازِمٌ تَصَدِيقُ رُسُلٍ وَأَمْلَاكٍ كِرَامٍ بِالنَّوَالِي

(رُسُلٌ) Rusül rasûlün (أَمْلَاكٍ) emlâk melâike gibi meleğin cem‘idir.⁴⁷⁵

(Ma‘nâ-yı beyt) Rusül-i izâm hazerâtını ve envâ‘-i nevâl ve atâ-yı ilâhî ile mükramîn olan melâikeyi tasdîk farz-ı lâzımdır. Kütüb-i dîniyyede beyân olunduğu üzere enbiyâ ve rusül-i izâm salavâtullâhi Te‘âlâ alâ nebîyyinâ ve aleyhim hazerâtına ve melâike-i kirâma îmân farz olduğu cihetle münkiri ehl-i îmandan değildir. [25] Ve Nâzım hazretlerinin mısrâ‘-ı evvelde farzı lüzûm ile eylemesi tasdîk-i rusül ve melâike farz-ı ayn olub farz-ı kifâye olmadığına delâlet içindir. Ve rusül kelimesi cem‘-i enbiyâ-i izâma şâmidir. Yalnız zikr-i rusül üslûb-ı ifâdeye münâfi değildir.⁴⁷⁶ (وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا) âyet-i kerîmesi buna şehâdet eder. Ve rasûl nebîden ehasdır. Zîrâ nebî teblîğe me‘mûr olsun olmasın mazhar-ı vahy-i ilâhî olan insândır. Rasûl teblîğe me‘mûrdur demek olur ki mertebe-i celîle-i risâlet nübüvveti hâizdir. Enbiyâ-i izâm hazerâtı yüz yirmi dört bin

⁴⁷³ Ey kavmim, bu konunun mahiyetini anlama konusunda Mu‘tezilenin zararından sakının.

⁴⁷⁴ Hamd, bizi ehl-i sünnet ve’l-cemaat ile şereflendiren Allah içindir.

⁴⁷⁵ Der-kenâr: Her ne kadar Nâzım-ı merhûmun murâdı bu ise de emlâk melek lafzının cem‘i olması garîbdir tesâdüf olunamadı.

⁴⁷⁶ (وَإِن كُنْتُمْ فِي الشَّكِّ فِي مَا نَزَّلْنَا بِهَذَا الْقُرْآنِ فَاجْتَابُوا رَسُولَنَا فَقَالَ لَهُ الْغَايِبُ وَسَوَاءٌ لَّهُ مَا تُخْتَارُونَ وَإِن يَكَفُورُ لَيُؤَيِّدْ بِنُورِنَا وَأُضَاعِدْ لَهُ الْجُودَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾) *“Kitap'ta İsmail'i de an. Şüphesiz o sözünde duran bir kimse idi. Bir resül, bir nebi idi.”* Meryem 19/54.

ve bunlardan rusül-i kirâm yalnız üç yüz on üç olduğu hakkında sened-i rivâyet var ise de cemî'-i enbiyâ-i izâma min ğayri ta'yîni'l-aded îmân vâcib-i kat'îdir.

Hikmet-i risâlet-i seniyye

İnsân bi't-tabî' medenîdir. Ya'nî ta'ayyüşde temeddüne muhtâcdır. Temeddün ise binâ nev'ıyle ictimâ'dır ve bundan maksad mâ yehtâcü ileyhi tahsilde te'âvün ve teşârükdür. Bu da mu'âmelât ve mu'âvezât ile olur. Halbuki beşeriyet iktizâsıyla cevru cürüm husûslarda muhâfaza için insân metîn-i adl üzerine müesses bir kânûn-ı ilâhî lâ büddedir ki intizâm hâsıl olsun ve ahkâmını umûma tebliğ ve tefhîm için bi'l-cümle ibâdın Hâlıkı kibelinden mansûb bir insân-ı kâmil ve mükemmel lâzım ki muhâtaba ve mu'âmele o kânûn-ı [26] ilâhî ahkâmına muvâfık olmak için mevâzı'-ı ihtiyâc ve iştibâhda kendisine mürâce'at olunsun işte bu husûsiyet bi'set ve nübüvvedir. Binâen alâ hâzihî Allâh Te'âlâ hazretleri fazl ve rahmetiyle rusül-i kirâm gönderdi. Zîrâ ukûlü nâsda ilmen ve amelen uhdelere vâcib olan şeyleri imkân-ı ma'rifet mahzâ ta'lîm-i ilâhî ile hâsıl olur. Öyle olunca me'âş ve me'âda tekâmül-i nizâm ve tahkîk-i sübül-i selâm için mübeşşirîn ve münzerîn olan enbiyâ-i izâmın risâlet-i seniyyelerini hikmet-i bâliğa-i ilâhiyye iktizâ eyledi ki ba'de'r-rusül nâs için ta'allüle mahal kalmadı. Ve rusül-i kirâm hazarâtı Hakk ile halk beyninde vesâit olub melâike-i ruhâniyyîn-i mukarrabîn vâsıtalarıyla Hakk Sübhâne ve Te'âlâ hazretlerinden istifâza-i envâr ederler. Çünkü esrâr-ı samedâniyye ile müeyyed olan enbiyâ ve rusül-i izâm hazerâtında nûrâniyet ve rûhâniyet sâir-i efrâd-ı insâniyyeye nisbetle ğâlibdir.

Hatem-i nübüvvet ve risâlet

Hâtimü'n-nebîyyîn Seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri ile bâb-ı nübüvvetin insidâdı ma'lûm olduğundan bir kimse iddi'â-yı nübüvvet eder ise üzerine tevbe ve bu iddi'âdan tevbe ve rucû' etmez ise katl vâcib olur. Nübüvvet ve mu'cize, enbiyâ-i izâmın ğayrisına muhâl ve müdâ'isi kâzibdir. Kezâlik ğayb ile mütekellim olan kâhin ve arrâf dahî kâziblerdir. Zîrâ [27] Kur'ân-ı Azîmü's-şânda (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَمِنَ الْأَشْجَارِ إِلَّا هُوَ وَمَا يَسْتَفِئُونَ مِنْ أَحْجَاثٍ وَلَا مِنْ عِلْجٍ شَاكِرٍ)⁴⁷⁷ buyuruldu ki hazâin-i ğayb ind-i ilâhiyyededir onları bilemez ancak Zât-ı ulûhiyeti bilir ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri (وَمَنْ آمَنَ)

⁴⁷⁷ وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَمِنَ الْأَشْجَارِ إِلَّا هُوَ وَمَا يَسْتَفِئُونَ مِنْ أَحْجَاثٍ وَلَا مِنْ عِلْجٍ شَاكِرٍ “Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dahilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın.” el-En'âm 6/59.

478 (بالنجوم فقد كفر ومن دبر بالنجوم فقد أدبر
cihetinden mâ adâ cihetlerde ahkâm-ı nücûma îmân eden kâfir ve nücûm ile tedbîr-i
umûr eden idbâra dâhil olur buyurdular.

Melâike-i kirâm

Allâh Te‘âlâ hazretleri melâike-i kirâmı üzerimize hâfızın ve me‘âda müte‘allık a‘mâl-i
benî âdeme kâtibîn kıldı. Ehl-i sünnet indinde havâss-ı benî âdem enbiyâ-i izâmîdir ki
havâss-ı melâikeden efdaldır. Havâss-ı melâike Cebrâil Mîkâil ve sâir mukarrabîndir.
Bu melâike-i kirâm dahî avâm-ı benî âdemden ve avâm-ı benî âdem dahî avâm-ı
melâikeden efdaldır. Melâike-i kirâm ecsâm-ı latîfe-i nûrâniyye ve suver-i muhtelifi ile
teşekküle bi-iznillâhi Te‘âla muktedirdir.

[Hz. Muhammed]

23 - وَخَتَمَ الرَّسُلَ بِالصَّنْدَرِ الْمُعَلِّي نَبِيِّ هَاشِمِيٍّ ذُو جَمَالٍ

(Ma‘nâ-yı beyt) Rusûl-i kirâmın ihtitâmı cemâl sâhibi nebîyy-i hâşimî olan sadr-ı
mu‘allâ e‘nî makâm-ı âlî sâhibi şerîf-i zât-ı Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem
iledir. Evvel-i enbiyâ Âdem aleyhi’s-selâm hazretleri ve âhir-i enbiyâ Hazret-i
Muhammed aleyhi ve aleyhim [28] es-salâtü ve’s-selâm Efendimizdir ki hayru ümmeti
Nebî, Velî, Hâdî, Muhdî, Arabî, Kureyşî, Hâşimî, Mekkî, Medenî, Tehâmî, Ebtahî, Şâfi‘,
Müşfi‘ oldukları halde ba’s buyuruldular. Zât-ı me‘âlîsimât Hazret-i risâlet penâhîleri
Hâtimü’n-nebîyyîn, İmâmü’l-müttekîn, Şefî‘u’l-müznibîn, Tâcü’l-esfiyâ’, Sirâcü’l-
evliyâ’ Muhammed b. Abdullah bin Abdulmuttalib bin Hâşim bin Abdümenâf efendimiz
hazretleridir.

Na‘tü’n-Nebîyyi’l-Muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem

Muhammed nûru’l-ilâh müebbedü’l-esâr * Muhammed ğavsü’l-ilâh ve nâşiru’l-envâr

Muhammed aslü’l-vücûd ve seyyidü’l-kevneyn * Muhammed hayru’l-verâ ve erfe‘u’l-ezkâr

Muhammed bi’l-vahyi ve’r-risâleti müeyyed * Muhammed zü’l-âyet ve kurratü’l-ebâr

Muhammed esnâ aleyhi’l-Hâlik mükemmelen * Muhammed hayyû aleyhi’l-halk biftihâr

Muhammed sallâ aleyhi’r-Rabbü ve’l melâike * Muhammed tâcü’l-ümem ve seyyidü’l-ebrâr

478 “Kim yıldızlara îmân ederse kafir olur. Kim de işlerini yıldızlara göre düzenlerse ziyanda olur.” Râzî,
Şerhu Bed’i’l-Emâlî, 241.

Muhammed şefî'unâ ve rahmetü'l-avâlem * Muhammed habîbullâh ve seyyidü'l-ahyâr.⁴⁷⁹

Mine'l-abdi's-şârih

Nâzım hazretleri bu beyitte kemâl-i belâğat icrâ eylemişdir ki sadr-ı mu'allâ ta'bîri alehi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerinin şuhûden âhîr-i rusûl oldukları gibi vücûden evvel-i rusûl olduklarına îmâ ve işâretidir. Hadîs-i şerîfde dahî (اول ما خلق الله)⁴⁸⁰ [29] vârid olmuştur. Hâşimî vasf-ı celîli cedd-i a'lâ-yı Hazret-i risâlet-penâhî bulunan Hazret-i Hâşime nisbetdir. Sülâle-i tayyibe-i Hâşimiyye bi'l-cümle Arab kabâili meyânında hâiz-i mevki-i i'tibâr olan kabâil-i Kureyşin efdalidir. Ve Hazret-i Fahr-i Âlem sallallâhü Te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri zü'l-cemâldir ki nebîyy-i rahmetdir. Zîrâ teblîğ buyurduğu ahkâm-ı ilâhiyye sebebi sa'âdet ve me'âş ve me'âdda salâh ve necâha bedrika-i hidâyet olarak umûma lütuf ve rahmetdir. Hattâ şân-ı ulviyet iyân-ı risâlet-penâhîlerinde (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا)⁴⁸¹ (رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ)⁴⁸³ (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ)⁴⁸² (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا)⁴⁸¹)⁴⁸¹ âyet-i kerîmeleri şeref-nâzil olmuştur. Ve'l-hâsıl cemâl ve celâl na'tlarıyla ve nu'ût-ı kemâl ile

⁴⁷⁹ Şârihden Muhterem Nebî'ye naat (övgü)

Muhammed, ışığı ebedi olan bir nurdur * Muhammed, gavsdir ve nur saçandır

Muhammed, varlığın aslı ve iki cihanın efendisidir * Muhammed, mahlukatın en hayırlısı ve şanı en yüce olanıdır

Muhammed, vahyi ve risâleti ebedî olandır * Muhammed, âyet sahibi ve göz aydınlığıdır

Muhammed, yaratanın en çok övdüğüdür * Muhammed, mahlukatın iftiharla sevdiğidir

Muhammed, Allah ve meleklerin salât ettiği * Muhammed, ümmetin baş tacı, iyilerin efendisidir

Muhammed, şefaathimiz ve âlemlere rahmettir * Muhammed, Habîullah ve en hayırlıların efendisidir.

⁴⁸⁰ "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki benim nurum ya da ruhumdur. Adem su ve toprak arasında iken ben peygamberdim." Celâleddîn es-Suyûtî, *ez-Ziyâdât ale'l-mevzûât*, thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2010), 2/795.

Der-kenâr: fi'l-Câmi' an Katâde (كنت اول الناس فى الخلق واخرهم فى البعث). Fi'l-Câmi' an Meysera ve ğayrihi (كنت نبيا وآدم بين الروح والجسد). Alkame, merhûm İbn Teymiye ve Zerkeşî ve ğayrı huffâzdan nakl eder de bu (كنت نبيا ولا ادم ولا طين) hadîs de ğildir lâ asla lehü. Kezâlik (كنت نبيا ولا ادم ولا طين) kezâ fi's-Şerhi'l-Câmi'.

⁴⁸¹ (Ey Muhammed!) "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ 21/107.

⁴⁸² "Biz seni ancak bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak gönderdik." el-Furkân 25/56.

⁴⁸³ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (١٥٩) "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever." Âl-i İmrân 3/159.

mevsûfdur. Fakat hadîs-i kudsîde (سبقت رحمتى على غضبى)⁴⁸⁴ buyurulduğundan tehallükan bi-ahlâkîllâh na‘t-ı cemâl-i Muhammedîleri na‘t-ı celâl-i Ahmedîleri üzerine gâlibdir. Ve Hazret-i İbrâhîm aleyhi’s-selâmın hâl-i âlîleri dahî öyle idi. Hattâ Kur’ân-ı Kerîmde hikâye beyân buyurulduğu üzere (وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)⁴⁸⁵ dedi. Kezâlik hâl-i İsâ aleyhi’s-selâm dahî böylecedir. Zîrâ Cenâb-ı Hakka (وَإِنْ تَعْفُورٌ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)⁴⁸⁶ âyet-i kerîmesinin medlûl-i âlîsi üzere kavmine mağfiret niyâz ve tezarru‘ eyledi. Hazret-i Nûh ve Mûsâ aleyhime’s-selâmda celâl gâlib idi ki Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm [30] (رَبِّ لَا تَذَرُ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا)⁴⁸⁷ âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere Hazret-i Hâlıkdan sıfat-ı celâl ile istid‘â ve Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâm dahî (رَبَّنَا اطْمِسْ)⁴⁸⁸ (عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ buyurulduğu üzere sıfat-ı celâl ile nidâ ve du‘â etdiler. Ve Hazret-i Rasûl-i Ekrem aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimizin hakk-ı ehakk cenâb-ı risâlet-penâhîlerinde (وَإِنَّكَ)⁴⁸⁹ (لَعَلَى خُلُقِي عَظِيمٍ) âyet-i kerîmesi şeref-nâzil olmuşdur. Allâhümme salli ve sellim alâ seyyidinâ Muhammedin bi-adedi külli ma‘lûmin leke ve alâ âlihi ve sahbihi’l-kirâm ecme‘în.

24 - İMAMُ الْأَنْبِيَاءِ بِلَا اخْتِلَافٍ وَتَاجُ الْأَصْفِيَاءِ بِلَا اخْتِلَالٍ

(Ma‘nâ-yı beyt) Fahr-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri bilâ ihtilâf İmâmü’l-enbiyâ’ ve bilâ ihtilâl Tâcü’l-esfiyâ’dır. Nâzım aleyhi’r-rahme mîsrâ’-ı evvelde Habîb-i Hüdâ serfirâz-ı enbiyâ’ mefhar-ı ehl-i arz ve semâ’ Efendimiz hazretlerinin mi‘râc-ı sa‘âdetlerinde enbiyâ-i izâm hazerâtına Mescid-i Aksâda veya arş-ı a‘lâda şeref ve vukû‘ bulan imâmet-i celîle-i risâlet-penâhîlerine imâ’ eyledi ki ba‘zı şurûhda

⁴⁸⁴ “Rahmetim gazabımı geçmiştir.” Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahih* “Tevhîd”, 55 (No: 7553).

⁴⁸⁵ “Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarırsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin.” İbrâhîm 14/36.

⁴⁸⁶ “Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” el-Mâide 5/118.

⁴⁸⁷ “Nûh şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!” Nûh 71/26.

⁴⁸⁸ وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (٨٨) “Mûsâ şöyle dedi: “Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun’a ve onun ileri gelenlerine dünya hayatında nice zinet ve mallar verdin. Ey Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar imân etmezler.” Yûnus 10/88.

⁴⁸⁹ (٤) “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” el-Kalem 68/4.

mezkûrdur. (اصْفِيَاء) Esfiyâ' kedûrât-ı nefsâniyeden sâfi ve hâlât-ı kudsiye ve makâmât-ı insiyye ile mevsûflardır. Hazret-i Nâzım mısra'-ı sânîde (اصْفِيَاء) esfiyâ' kelimesini îrâd ve ihtiyâr etmesi ulemâ' ve şüheda' [31] ve sâir etkîyâyâ şâmil olmak maksadına mebnîdir.

(Zamân-ı bi'set)

Nûr-ı arş-ı ilâhî Habîb-i Hazret-i Bârî sallallâhü Te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin bi'set-i celîl-i nebevîleri bir asra müsâdif ide ki nâsı tarîk-i müstekîme hâdî ve dîn-i kavîm ile zabt ve rabta ve tanzîm-i umûra kâdir ve müneccî bir nebîyy-i zîşâna ziyâde ihtiyâc mess etmiş idi. Çünkü fetret-i rusûl tefrika-i sübûl ile beraber milelde inhirâf, düvelde ihtilâf var idi. Arap putlara ibâdet etmekte olduğu gibi ehl-i Hind bakara ibâdet ve hacere ve şecere secde ve mutâve'at etmekte idi. Ve ekvâm-ı sâire dahî envâ'-ı dalâletde kalmış oldukları hengâm idi. E'vân ve ensârın killeti olduğu halde mahzâ avn ve inâyet-i samedâniyyeye iktirân ile envâr-ı nübüvvet-i Muhammediyye ve risâlet-i Mustafaviyye âfâk ve aktâra münteşir ve meşârik ve meğâribe şâyî' oldu ki e'dânın kesreti ve şiddet-i şevket ve şekîmetiyle beraber fart-ı asabiyet ve ğayreti mevcûd iken (وَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا)⁴⁹⁰ âyet-i celîlesi hükm-i âlîsınca izzetin küllîsi Hakk Te'âlâ hazretlerine mahsûs olduğundan itfâ-i nûr-ı nübüvveti adem-i iktidârları ve belki baht ve hayretleri tahakkuk eyledi.

25 - وَ بَاقٍ شَرُّهُ فِي كُلِّ وَقْتٍ إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَارْتِحَالٍ

[32] (Ma'nâ-yı beyt) Hâtimü'l-enbiyâ' aleyhi efdalü't-tehâyâ Efendimiz hazretlerinin şerî'at-i âdile-i mütahheraları yevm-i kıyâmete kadar bâkîdir. Kütüb-i şer'ıyyede mübeyyen olduğu üzere şer'-i celîl-i nebevî yevm-i kıyâmete ve umûm insânların bu 'âcileden êcileye ya'nî dünyâdan ukbâyâ irtihâline deĝin mer'ıyyü'l-ahkâmıdır. Ve şerî'at-i âliye-i Muhammediyye cemî'-i enbiyâ ve rusûl-i izâmın icmâ' eyledikleri hıfz-ı tevhid, hıfz-ı nüfûs, hıfz-ı akıl, hıfz-ı nesil, hıfz-ı mâl ahkâmından mâ adâ kâffe-i ahkâmıda şerâyî'-ı mukaddemeyi ilâ yevmi'l-kıyâme nâsihdir. Kendisi mensûh olamaz. Çünkü emr-i nesh ancak bir nebîye vahiy ile mümkün olur. Halbuki beyt-i sâbıkdan evvelki beyitte ve onun şerhinde beyân olunduğu üzere Peygamberimiz Efendimiz Hazret-i Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâm hâtimü'l-enbiyâ olduklarından be'dehü

⁴⁹⁰ (٦٥) ﴿وَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ “Onların (inkarcuların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün güç Allah'ındır. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” Yûnus 10/65.

ebeden nebî olmak imkân ve ihtimâl yokdur. (مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ)⁴⁹¹ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

Şerî‘at-i Muhammediyye

Şerî‘at-i âliye-i Muhammediyyenin fevkinde bir şer‘ tasarruf olunamaz. Şerî‘at-i Ahmediyye i‘tikâdât ve ibâdât ve mu‘âmelât ve siyâsât ve edeb ve ahlâk ahkâmını câmi‘dir. Şerî‘at-i ğarrânın dekâik-i hüküm ve esrârına nazaran [33] bir vaz‘-ı ilâhî ve bir vahy-i semâvî olduğu ve bununla meb‘ûs ancak Nebîyy-i Zîşân idüğü bedâhетен sâbitdir.

[Miraç Hâdisesi]

26 - وَحَقُّ أَمْرٍ مِعْرَاجٍ وَصِدْقٌ فِيهِ نَصٌّ أَخْبَارٍ عَوَالٍ

Mısrâ‘-ı evvelde (حَقُّ) Hakk haber-i mukaddem olub mübtedâsı (أَمْرٌ مِعْرَاجٍ) emru Mi‘râc cümle-i izâfiyyesidir. Ve (صِدْقٌ) sıdk dahî (حَقُّ) hakk üzerine ma‘tûf haber ba‘de haberdır. Ya‘nî emr-i Mi‘râc sâbitdir. Ve haber-i Mi‘râc sâdik ve vâkı‘a mutâbıkdır. Mısrâ‘-ı sâniide (عَوَالٍ) avâl cem‘-i âlî ve (أَخْبَارٍ) aḥbâr kelimesinin sıfatıdır. Ya‘nî emr-i Mi‘râc hakkında aḥbâr-ı sahîha ve ehâdis-i âliye vardır.

(Ma‘nâ-yı beyt) Emr-i Mi‘râc hak ve sâdikdir. Bu bâbda nüsûs-ı âliye vardır. Şürûhda ve kütüb-i sâire-i şer‘iyyede beyân olunduğu üzere min kibli‘r-Rahmânü aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz hazretlerinin leylen Mekke-i Mükerrmeden Beyt-i Mukaddese Mi‘râc bâhiru’l-ibtihâc risâlet-penâhîleri (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ)⁴⁹² (الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا) âyet-i celîlesiyle sâbitdir. Felihâzâ emr-i Mi‘râc bi’l-küllüyye inkâr eden el-iyâz billâhi kâfir olur. Ammâ bir kimse bu âyet-i celîleyi tasdik ve aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimizin Beyt-i Mukaddese şeref-vüsûl nübüvvetlerini ikrâr edüb fakat Mi‘râcda olan ahvâli ya‘nî Mi‘râcün ile’s-semâ’ ḥusûsunu inkâr etse mübtedi‘ [34] ve mu‘tezilî olur.

⁴⁹¹ “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” el-Ahzâb 33/40.

⁴⁹² “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” el-İsrâ 17/1.

(İstitrâd)⁴⁹³ Mi‘râc ibtidâ-i İslâmda olduğundan ol-zamân beyne’n-nâs ihtilâf vâki‘ olub halbuki kudret-i ilâhiyyeye nihâyet yoktur ki şems-i münîr-i nübüvvet ve risâlet olan Faḥr-i kâinât aleyhi efdalü’t-tahiyyât Efendimiz hazretleri inâyet-i rabbâniyye ile semâvât ve mâ fihâyı tarafetü’l-ayn içinde seyâhat buyurmaları mahall-i zeyb olsun aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz hazretleri hâl-i sa‘âdet-i iştîmâl-i Mi‘râcî Kureyşe nakl ettiklerinde onların noksân-ı fehim ve idrâkleri kendilerini vâdi-i hayret ve iştibâhda bıraktı. Hattâ ba‘zıları Ebû Bekir radiyellâhü anhü hazretlerine gidüb beyân-ı Sa‘âdeti hikâye eylediler. Müşârun ileyh hazretleri Hazret-i Rasûl-i Ekrem Efendimiz sâdıkdır dedi. Binâberîn Sıddîk lakabıyla mülakkab ve müfehḥam oldu. Ba‘zıları dahî aleyhi’s-selâm Efendimizden Beyt-i Mukaddesin evsâfını suâl ettiklerinde hemân hakîkati vecihle vasıf ve beyân buyurmalarıyla şaşdılar da ol-câniyden gelmekte olan deve kervanlarımızdan bir ḥaber taleb ve ricâ ederiz dediler. Hazret-i Peygamber Efendimiz derhâl ol-develerin adediyle ahvâlinden matlûb vecihle ve belki dahâ vâzih ve müfid sûretde ma‘lûmât-ı seniyye i‘tâ buyurmalarıyla berâber ta‘yîn buyurdıkları bir günde tulû‘u şemsle Mekke-i Mükerrmeye vâsıl olacaklarını ve kâfilenin [35] önünde bir beyaz deve yürümekte olduğunu inbâ’ buyurdular. Vaktâki ta‘yîn buyurulan günde yolun başına çıkıldı. Vasıf ve ta‘rîf-i Hazret-i Nebevî üzere kervanlar geldi ki müşâhede olundu. Bu cihetlede itmi’nân hâsıl oldu. Mezheb-i ehl-i sünnet üzere mutlak Mi‘râc-ı Nebevî bi’d-defe‘ât şeref ve vukû‘ bulmuşdur.

Na‘tü’n-Nebîyyi’l-Muhterem Sallallâhü Te‘âlâ aleyhi ve Sellem

Yâ Rasûlallâh habîbün ente li’r-Rabbi’l-mu‘în * Seyyidü’l-kevneyni ente rahmetün li’l-âlemîn
İsmüke’l-âlî karînün bismi rabbi zi’l-celâl * Sâhibü’l-mi‘râc ve’l-burhân faḥru’l-mürselîn
Yâ habîballâh vücûdi nûrike kable’l-vücûd * Bâ‘isün li’l-ḥalki inde ḥâlikin ferdin mübîn
Ente kübrâ âyetün ve ente uzmâ ni‘meten * Ḥilkatü’l-âlem yühıbbek yâ hayâte’l-âlemîn
Zâtüke nûrun bisrin ve alâ ḥulukın azîm * Vechüke enver mine’l-bedri cemîlü’l-ecmelîn
Fevkake medde’l-ilâhü min siḥâbe’z-zilâl * Cismüke key yesterîhu yâ hümâme’l-münzarîn
li’s-semâvâti’l-ulâ mi‘râcüke faḥrun cezîl * Yefteḥir bi’l-vasli li’l-eflâki küllü’l-eradîn
Zâra ravzak cebrâilü yâ nebîyyallâh fekâl * Hâzihî cennâtün adnin fedḥulûhâ ḥâlidîn
Ente mevlânâ celîlü’l-kadri in lem terham * Men hamâ ehle’z-zünûbi yâ şeff‘a’l-müzniybîn

⁴⁹³ Asıl konudan olmayıp, yeri gelmişken söylenen söz.

Ümmetün mes‘ûdetün me’lûfetün bimdâdiküm * Ente e‘lem ente eşfak yâ rahîme’l-mürselîn
Kıdvetün hüsnâ imâmü’l-enbiyâ ve’l-evliyâ * Üsvetin a‘lâ ve efharu bi-umûmi’l-mü’minîn
es-salâtü ve’s-selâmü yâ habîballâhi aleyke * ve alâ âli ve ashâbin kirâmin ecme‘în.⁴⁹⁴

[36] li’l-abdi’ş-şârih. el-Hamdü lillâhi’l-lezî ce‘alenâ min ümmeti Habîbih.

[Peygamberlerin İsmet Sıfatı]

27 - وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَفِي أَمَانٍ عَنِ الْعَصِيَّانِ عَمْدًا وَأَنْعِرَالِ

(Ma‘nâ-yı beyt) Enbiyâ-i izâm salavâtullâhi alâ nebîyyinâ ve aleyhim hazerâtı isyândan ve nübüvvet ve risâlet-i merâtib-i âliyesinden in‘izâl ve infisâlden ma‘sumlardır. Şürûhda ve sâir kütüb-i kelâmiyede beyân olunduğu üzere isyân kasden emre muhâlefet ve zelle sehven emre muhâlefettir. İmdi ma‘siyet zıdd-ı tâ‘at olduğundan ve enbiyâ-i izâm hazerâtı rütbe-i ulyâ-yı ismetle mümtâz olduklarından amden ve sehven kebâir ve sağâirden ma‘sumiyetleri akvâl-i muhtâra ile muhakkaktır. Felihâzâ mısırâ‘-ı sânîde amden kaydıyla aks-i kazıyye tevehhüm olunmasın ki mefhûmu muhâlifî olan sehven isyândan adem-i ma‘sumiyet ma‘nâsı bu makâmda mu‘teber değildir. Bu sûretten amden kaydı ihtirâzî olmayub vukû‘îdir. Enbiyâ-i izâm salavâtullâhi alâ nebîyyinâ ve aleyhimü’s-selâm hazerâtı ma‘sumiyet ve evliyâ-i kirâm kaddesallâhü esrârahüm

⁴⁹⁴ Ya Rasûlallah sen Muîn olan Rabbin sevgilisisin * İki cihanın efendisi, âlemlere rahmetsin

Senin yüce adın Celâl sahibi Rabbin ismi ile birliktedir * Miraç sahibi ve risâletin delilisin

Ya Habîballah, mevcudâtın önce senin nurun vardı * Allah katında mahlukâtın yaratılma sebebisin

Sen en yüce âyet, en büyük nimetsin * Âlem senin sevginle yaratıldı Ey âlemlere hayat veren

Senin zâtın nur saçandır ve yüce bir ahlak üzeresin * Senin yüzün dolunaydan bile daha parlak güzellerin en güzeli

Allah senin üzerine gölge bulutu verdi * vücudun serinlesin diye Ey uyarıcıların en cesuru

Senin Miracın yüce gökleredir, Cebrâil’in övücüdür * Yerdeki her şey senin göklere ulaşmanla gurur duymuştur

Cebrâil senin ravzanı ziyaret etti Ey Allah’ın Nebîsi ve dedi ki * Bu Adn cennetleridir, haydi ebediyyen gir oraya

Sen bizim kudret sahibi Efendimizsin merhemet etmesen bile * Günahkarları koruyanlara Ey günahkarlara şefaata eden

Bu mutlu ümmet senin kurtarmana aşınadır * Sen en iyi bilen ve en şefkatli olansın Ey peygamberlerin en merhamelisi

En güzel rehbersin, enbiya ve evliyanın önderisin * En yüce örneksin, müminlerin hepsinin en çok övdüğüsün

Salât ve selâm senin üzerine olsun Ey Allah’ın sevgilisi * ailenin ve cömert arkadaşlarının hepsinin üzerine olsun.

hazerâtı mahfûziyet ile tavsîf olunur. Çünkü enbiyâ-i izâmın zâhir ve bâtını ma'sûmdur. Fakat bir velînin ba'zan havâtır-ı reddiyyesi olur. Lâkin a'zâ ve cevâhirine te'sîr etmez mahfûzdur.

[Kadın Peygamber Olamayacağı]

28 – وَمَا كَانَتْ نَبِيًّا قَطُّ أَنْتِي وَ لَا عَبْدٌ وَ شَخْصٌ ذُو افْتِعَالٍ

[37] (Ma'nâ-yı beyt) Nisâdan bir kadın, abdlerden bir köle ve zû-ifti'âl ya'nî fi'l-i kabîh sahibi eşhâsdan bir şahıs nebî olmadı. Nisâdan olmadığına (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي)⁴⁹⁵ âyet-i celîlesi delîl-i kâfîdir. Hazret-i Havvâ ile Ümmü Mûsâ ve Meryem ve Âsiye ve Sâre ve Hâcer hazerâtının kim ki nübüvvetlerine kâil olmuş olsa mübtedi' ve nassa muhâlif olmuş olur. Ancak Hazret-i Fahr-i âlem sallallâhü Te'âlâ aleyhi ve sellem hazretleri imra-i sâlihayî ibâdetleri sebebiyle medh buyurdular. (امرأة صالحة خير من الف)⁴⁹⁶ hadîs-i şerîfi şeref-sâdır oldu. Köleden nebî olmadı. Zîrâ mezheb-i ehl-i tahkîkde zükûriyet şart-ı nübüvvet olduğu gibi hürriyet dahî şerâit-i nübüvvetdendir. Rıkkıyyet vasf-ı noksan olub nâs ona iktidâdan istinkâf ederler. Mısrâ'-ı sânîde (ذُو افْتِعَالٍ) zû ifti'âl kizb ve sihir ve kehânet sâhibi demektir. Ve'l-hâsıl hiçbir ünsâ ve hiçbir rakîk ve hiçbir şahs-ı kâzib ve sâhir ve kâhin nebî olmadı.

29 - وَذُو الْقُرْنَيْنِ لَمْ يُعْرِفْ نَبِيًّا كَذَا لَقَمَانُ فَاحْذَرُ عَنْ جِدَالِ

(Ma'nâ-yı beyt) İskender Zü'l-karneyn nübüvvetle ma'rûf olmadığı gibi Lokmân [38] dahî ma'rûf olmadı. Felihâzâ cidâlden hazr ile ba'zı şürûh-ı Arabiyyede beyân olunduğu üzere Peygamberimiz aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretleri Zü'l-karneyn hakkında (لَا وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَلْتُوا)⁴⁹⁷ buyurmuşlar. Gerçi Sûre-i Kehfde (عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرٌ)⁴⁹⁸ (۸۳) اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْاَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (۸۴) فَاتَّبَعَ سَبَبًا (۸۵) İskender müşârun ileyhden bahseder ise de bâlâda beyân olunan hadîs-i şerîfiyye ve

⁴⁹⁵ “Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.” en-Nahl 16/43.

⁴⁹⁶ “Sâliha bir kadın, bin erkekten daha hayırlıdır.” Râzî, Şerhu Bed'i'l-Emâlî, 281-282.

⁴⁹⁷ “Zülkarneyn'in kral mı yoksa peygamber mi olduğunu bilmiyorum.” Ebû Bekir el-Beyhakî, es-Sünenü'l-Beyhakî, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 8/570 (No: 17594).

⁴⁹⁸ وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَلْتُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا (۸۳) اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْاَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (۸۴) فَاتَّبَعَ سَبَبًا (۸۵) “(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size ondan bir anı okuyacağım." (83) Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik. (84) O da (Batı'ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu. (85)” el-Kehf 18/83-85.

nübüvveti ma'rûf olmadığına nazaran inde'l-mütekellimîn nebîdir ya değildir diye bir cihetle hüküm ğayr-ı câizdir. Ekser-i akvâl İskender Zü'l-karneyn İbrâhîm aleyhi's-selâm hazretleri zamanında ve ba'zı rivâyât Hazret-i İsâ aleyhi's-selâm ile Faḥr-i âlem sallallâhü Te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz beyninde güzerân eden vakt-i fetretde bulunduğu müş'ır oluyor. Zü'l-karneyn tesmiyesi şemsin iki karnetine ya'nî şark ve ğarba mâlik olmasından veya iki karn muammer olduğundan nâşî idüğü ba'zı şürûhda görülmüştür. Kur'ân-ı Kerîmde (وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ) ⁴⁹⁹ âyet-i celîlesinde “Ben Azîmü's-şân Lokmâna hikmet verdim” buyrulur ise de bu âyetdeki hikmet ancak fehim ve ilim ma'nâsına olarak velâyeti bahsinde bir diyecek olmayub Nâzımın dediği gibi müşârun ileyh hakkında dahî nübüvvet bahsinden hazır etmelidir.

[Velîlerin Kerâmeti]

30 - كَرَامَاتِ الْوَلِيِّ بِدَارِ دُنْيَا لَهَا كَوْنٌ فَهُمْ أَهْلُ النَّوَالِ

[39] Mısrâ'-ı sâni'de (لَهَا كَوْنٌ) lehâ kevn li-kerâmâtî'l-evliyâ sübût takdîrinde (فَهُمْ) fehüm zamîr mısrâ'-ı evvelde mu'arref ve mahallî bi'l-lâm olan (الْوَلِيِّ) el-velîye ya'nî bi-tibârî'l-cins evliyâyâ râci'dir. (أَهْلُ النَّوَالِ) Ehlü'n-nevâl min indillâh mazhar-ı atâ olan mübârek zâtlardır.

(Ma'nâ-yı beyt) Kerâmât-ı evliyâ için dâr-ı dünyâda sübût ve tahakkuk vardır. Kütüb-i şer'ıyyede beyân olunduğu üzere evliyâ-i kirâm kaddesallâhü esrârahüm hazerâtı ehlü'l-visâl makbûlü'd-duâ' ve merġûbü'l-ibtihâldir. (كرامت) Kerâmet da'vâ-yı nübüvvetden ḥâlî olarak ma'rifet ve tâ'at-ı ilâhiyyeye makrûn olan ḥâriku'l-âde umûrdur ki bu ta'rif ile (معجزة) mu'cize ayrılıyor. (ولي) Velî zât ve sıfât-ı ilâhiyyeyi imkân-ı ma'rifetin müsâ'id olduğu mertebede ârifdir ve tâ'at üzerine müvâzebet, seyyiâtan mücânebet ve lezzât ve şehevâta inhimakdan i'râz ve zikr-i Mevlâyâ idâme-i vicdân etmek evsâf ve ahvâl aleyh-i ehlüllâhdır. Ve ihsân-ı ilâhî onların üzerine mütevâlîdir. Kur'ân-ı Kerîmde (أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾) ⁵⁰⁰buyurulmuştur. Faḥr-i âlem

⁴⁹⁹ “Andolsun, biz Lokmân'a "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse, bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye layıktır.” Lokmân 31/12.

⁵⁰⁰ “Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. (62) Onlar imân etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır. (63) Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde vardır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. İşte bu büyük başarıdır. (64)” Yûnus 10/62-64.

sallallâhü Te‘âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz bu âyet-i kerîmedeki (الْبَشْرَى فِي الْحَيَوَةِ الدُّنْيَا) dan suâl olunduklarında “ru’yâ-yı sâliha ki onu müslim ru’yet eder veya onun için görülür” buyurdular. Ve bi’l-verâse evliyâullâh irşâd ile me’mûrdur. [40] Hattâ müfessirîn-i izâm hazerâtı (يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ)⁵⁰¹ âyet-i celîlesinde (يُلْقِي) yülkî fi‘l-i müzârî‘î istimrâra delâlet eylediğinden evliyâyâ şâmildir dediler. Veliyyullâh kerâmetin kitmânında ictihâd eder ve bir velînin kerâmeti metbû‘î olan nebîyy-i zîşânın mu‘cizesidir. Evliyâ Cenâb-ı Hakka kurb-ı ma‘nevî ile mukarrebler olan zevât-ı kirâmdır. Ve enbiyâ-i izâm salavâtullâhi Te‘âlâ alâ nebîyyinâ ve aleyhim ecma‘în hazerâtına tâbi‘ler ve meşârib-i enbiyâyâ vârislerdir. Fakat beşerîyyet ile muhacceb olmalarıyla halk görürlerde ehîbbâullâh ve esrârına vâkîf ve muttali‘ olamazlar. Ve kendilerinden mutlaka kerâmet-i zuhûrî şart değildir. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimizden evliyâullâh istifsâr olundukda “ol zâtlardır ki ru’yet olunduklarında Allâh Te‘âlâ hazretleri tezekkür olunur” buyurmuşlar. Bu bâbda pek vâsi‘ ve mükemmel bahisler devvâre-i kütüb olmağla meslek-i îcâz ihtiyâr olundu.

31 - وَ لَمْ يَفْضُلْ وَلِيٌّ قَطُّ دَهْرًا نَبِيًّا أَوْ رَسُولًا فِي انْتِحَالِ

(Ma‘nâ-yı beyt) İle’l-ebed cemî‘-i ezmine-i sâbıkâ ve lâhikada bir velî bir nebî veya rasûle intihâlde ya’nî şerefde zâid olmadı. Bahs-i sâbıkâda dahî işâret olunduğu üzere velî nebîye tâbi‘dir. Tâbi‘ ise metbû‘undan mertebe-i a‘lâ olamaz. Ve nebî ma‘sumdur. Vahiy ile ve müşâhede-i melâike-i kirâm ile [41] mükramdır. Rasûl dahî evliyâ-i kirâmın makâmâtün aleyhde muttasîf olduğu kemâlât ile ba‘de’l-ittisâf teblîğ-i ahkâm ve irşâd-ı enâm ile me’mûrdur. Enbiyâ-i izâm salavâtullâhi aleyhim hazerâtının bidâyâtı evliyâ-i kirâmın nihâyâtıdır. Ve’l-hâsıl bir velî derece-i enbiyâyâ bâliğ olamaz. Belki bir nebî cemî‘-i evliyâdan efdaldır.

Tenbîh

Velînin derecesi mertebe-i velâyetde ne kadar âlî olsa ahkâm-ı şer‘iyye kendisinden sâkît olmaz. Bir velî hakîkate vâsıl oldukda kendisinden ahkâm-ı şer‘îatin sukûtuna kâil olan mülhiddir. Zîrâ ibâdet enbiyâ-i izâm aleyhimü’s-selâm hazerâtından sâkît olmadığı cihetle evliyâ-i kirâmdan nasıl sâkît olabilir. Eğer muhabbet-i ilâhiyyeye mazhariyetle ibâdet ref‘ olunmak lâzım gelse idi Allâh Te‘âlâ hazretleri Mahbûb-ı Hassâ Seyyidü’l-

⁵⁰¹ “O, dereceleri hakkıyla رفيع الدرجات ذو العرش يلقي الروح من أمره على من يشاء من عباده لينذر يوم التلاق (١٥) yükseltendir, Arş’ın sahibidir. Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, irâdesiyle ilgili vahiy kullarından dilediğine, kendi indirir.” el-Mü’min 40/15.

Kâinât aleyhi efdalü't-tahiyât Efendimiz hazretleri hakkında ibâdeti ref' eder idi. Halbuki aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz mübârek kadem-i sa'âdetlerine âsâr-ı verem âriz oluncaya kadar ibâdet ederler ve zât-ı akdem şefâ'at-penâhîlerine (الم يغفر لك) ya'nî Allâh Te'âlâ hazretleri size mağfîret-i mutlaka ve müebbede ihsân buyurmadı mı denildikde (فلا اكون عبدا شكورا)⁵⁰² ya'nî Hazret-i Ma'bûda teksîr-i ibâdet etmez isem abd-ı şekûr olamam buyururlar idi.⁵⁰³ [42] İmdi Seyyidü'l-enbiyâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ Efendimiz hazretleri böyle buyurur ve ibâdet cemî'-i enbiyâ ve evliyâdan sâkıt olmadığı cümlemizin ma'lûmu bulunur iken bizler ibâdetde ya'nî üzerimize farz olan beş vakit namazda bile kusûr eylediğimiz halde dünyâ ve âhiretde afv ve mağfîret ve şefâ'at ve sa'âdet taleb ve niyâzına yüzümüz olur mu?

Lâhika-i mühimme

Ehl-i sünnet ve cemâ'at radiyellâhü anhüm a'mâl-i şer'îyye hakikat-i îmâna dâhil olmadığına ve a'mâl-i mefrûza farz olduğuna i'tikâd edüb kesel ile terk edenler fâsiklar olduğuna ittifâk ettiler. Bu halde ise (ان الله لا يحب الفاسقين)⁵⁰⁴ âyet-i celîlesini teemmül edilmeğe tahkîkan Allâh Te'âlâ hazretleri fâsiklara muhabbet etmez ma'nâ-yı şerîfîni mutazammındır.⁵⁰⁵ İmâm-ı A'zam hazretleriyle ashâbı namazı keslen terk eden ta'zîr ve ölünce veya tevbe edinceye kadar hapis olunmasına kâil oldular.⁵⁰⁶ *Tatarhâniyye* nâmıyla benâm olan fıkıh kitabında ve sâir kütüb-i fıkhiyyede mestûr olduğu üzere namazı kazasına niyet etmeyerek ve ikâb-ı Hakdan korkmayarak terk edenlerin küfürlerine kâil olunmuşdur.⁵⁰⁷ Lâkin hüsnü zan ile bu abd-ı fakîr diyebilirim ki hiçbir ihvân-ı ehl-i îmân el-iyâz billâh ol-vecihle terk-i salâtda amd ve ısrâr [43] etmez. Belki mücerred kesel ile terk ve ihmâl eden bulunur. Fakat bu sûretde dahî ânifen beyân olduğu üzere keslen târik-i salât fâsik oluyor. Bu bâbda eimme-i izâm hazerâtı

⁵⁰² “Şükreden bir kul olmayayım mı?” Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, “Salât”, 304 (No:412).

⁵⁰³ Der-kenâr: ((فلا اكون عبدا شكورا)) Ya'nî her ne kadar mâ tekaddem ve mâ teaḥḥar zünübüm mağfîret-i Rabbâniyyeye mazhar olduysa da niye ibâdetde nefsimi it'âb ederim zünübüm mağfîret olunmak maksûd değil belki abd-i şekûr olurum.

⁵⁰⁴ Bu ifadelerle Kur'ân-ı Kerim'de âyet bulunmayıp Münâfikûn Sûresi 63/6. âyetinde إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ şeklinde geçiyor. Nisâ Sûresi 4/107. âyette ise وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَلُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَانًا أَتِيمًا ﴿١٠٧﴾ “Kendilerine hainlik edenleri savunma. Zira Allah, hiçbir haini, hiçbir günâhkarı sevmez.” şeklinde geçiyor.

⁵⁰⁵ Der-kenâr: إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ “Allah Te'âlâ fâsik olan kavmi hidâyet etmez.”

⁵⁰⁶ Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî, *et-Tecrid*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc (Kahire: Dâru's-Selâm, 2006), 2/1024.

⁵⁰⁷ *Fetâvâ Tatarhâniyye*'de bu ibareyi tesbit edemedik. Kudûrî, *et-Tecrid*, 2/1024.

taraflarından pek çok rivâyât vardır. Fakîr ihtisâr ve bu kadarla iktifâ eyledim. Çünkü ihvân-ı ehl-i îmânın akıl ve insâfî kifâyet eder. Mutlak namaz hakkında nass-ı kâtı (إِنَّ فَاصْبِرْ) (فَاصْبِرْ) 508 ve beş vakit namaz hakkında burhân-ı sâtı (عَلَى مَا يَأْتُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ أَنْتَائِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ) 509 âyet-i kerîmeleridir. İmdi Allâh Te‘âlâ hazretleri ibâdından (٢٥) 510 وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ tevbeyi kabûl ve seyyiâtından afv eder ve işlediklerinizi bilir ve îmân edenlerin a‘mâl-i sâliha işleyenlerin du‘âlarını kabûl ve fazl ve keremini ziyâde kılar ma‘nâ-yı şerîfini mutazammın olan âyet-i celîleyi ve (١٥) ( ) 511 قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَرَكَى (١٤) ( ) وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى (١٥) ( ) şirk ve ma‘siyetden pâk olan ve Hâlîkın ismini kalb ve lisân ile zikir edüb salât-ı mefrûzeyi edâ ve îfâ eyleyen tahkîkan felâha dâhil oldu ma‘nâ-yı şerîfini mutazammın olan âyet-i celîleyi ve (٣) ( ) قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (١) ( ) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (٢) ( ) وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (٣) ( ) وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ (٤٤) ( ) [44] el-âyet (٤٤) ( ) وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ (٤) ( ) وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (٥) ( ) 513 (أَقَمْتُمْ الصَّلَاةَ وَاتَّبِئْتُمْ الزَّكَاةَ) namazlarında huşû‘ ve lağvden i‘râz ve zekatlarını îfâ ve fercini haramdan hıfz eden mü‘minler tahkîkan felâha dâhil oldu ve Allâh Te‘âlâ ben sizinle beraberim eğer namazı ikâme ve zekâtı îtâ ve te‘diye eder iseniz buyurduğunu mübîn

508 إِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا (١٠٣) “Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü’minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.” en-Nisâ 4/103.

509 فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ أَنْتَائِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى (١٣٠) “O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.” Tâhâ 20/130.

510 وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (٢٥) وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ (٢٦) “O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir. (25) Allah, imân edip salih ameller işleyenlerin duâlarına karşılık verir; lütifundan onlara fazlasını da verir. Kâfirler için ise çetin bir azap vardır. (26)” eş-Şûrâ 42/25–26.

511 قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَرَكَى (١٤) ( ) وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى (١٥) ( ) “Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.” el-A‘lâ 87/14–15.

512 قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (١) ( ) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (٢) ( ) وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (٣) ( ) وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ (٤) ( ) وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (٥) ( ) “Mü’minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. (1) Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. (2) Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. (3) Onlar ki, zekatı öderler. (4) Onlar ki, ırzlarını korurlar. (5)” el-Mü‘minûn 23/1–5.

513 وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (١٢) “Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci başkanı seçmiştik. Allah şöyle demişti: "Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekatı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkar ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır.” el-Mâide 5/12.

olan âyet-i kerîmeleri teemmül edüb dâreynde sa‘âdet ve fevz ve felâha iktisâb için tevbe ve istiğfâr ve küllü yevm yirmi dört sâ‘atde en çoğu nihâyet on beş yirmi dakîkada ta‘dîl-i erkân ile beraber îfâ olunur. Evkât-i hamse namazlarını edâ etmeyüb de kusûr etmek hiçbir uşuvve-i mü‘minîn indinde tecvîz olunmaz zan ederim. Ma‘lûm ola ki imân lafzı namaza da itlâk olunur zîrâ (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ) ⁵¹⁴ âyet-i celîlesi Allâh Te‘âlâ hazretleri namazınızı zâyi‘ etmez ma‘nasına olarak ashâb-ı kirâmı tebşîran aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimize şeref-nâzil olduğu ba‘zı kütübde görülmüşdür ki namaz umde-i ahkâm-ı İslâm olduğu bundan dahî zâhirdir. Me‘a hâzâ Seyyidü’l-enâm aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm (الصلاة عماد الدين) ⁵¹⁵ buyurdular. Çünkü salât bünyân-ı rafî‘ din-i mübîn-i İslâmın sûtûn-ı metînidir. Namaz nâhî-i fahşâ’ ve münker ve mâni‘-i bağy ve kederdir. Namaz mefâtîh-i hazâin-i rahmet-i ilâhiyyedir. Namaz câlib-i rızâ ve muhabbet-i samedâniyedir. [45] Namaz-ı vücûh ehl-i îmâna nûr-bağşâ, namaz-ı kulûb islâma safâ ve sekînet-i efzâdır. Ve’l-hâsıl namaz iki cihanda mûcib-i füyûzâtıdır. Veffakanallâhu Te‘âlâ bi-edâi ferâizihi ve imtisâli cem‘i evâmirihi bi-lütfihi ve keremihi âmîn.

[Hulefâ-yı Râşidîn]

32 - وَلِلصِّدِّيقِ رُجْحَانٌ جَلِيٌّ عَلَيَّ الْأَصْحَابِ مِنْ غَيْرِ إِحْتِمَالٍ

(Ma‘nâ-yı beyt) Ebû Bekir es-Sıddîk radiyellâhü Te‘âlâ anh hazretleri için sâir ashâb-ı kirâm üzerine hilâf hâli tecvîr iltimâli ruchân-ı celî sâbitdir. Müşârun ileyh hazretleri Fahr-i âlem sallallâhu Te‘âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin birinci halîfeleri olub efdal-i sahâbe-i kirâmdır. Zîrâ risâlet-penâh Efendimiz hazretleri müşârun ileyh hazretlerini umde-i ahkâm-ı İslâm olan namazda imâmete halîfe kıldılar. Ve li-hâzâ Halîfe-i Rasûlillâh unvânıyla yâd olundu. Hâtemü’l-enbiyâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz hazretleri efdalü enbiyâ oldukları gibi ümmet-i Muhammediyyenin efdali ve ercehi da Ebû Bekir es-Sıddîk hazretleridir ki hakk-ı âlîlerinde (ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ إِذْ) ⁵¹⁶ âyet-i celîlesi şeref-nâzil oldu. Künye ve lakab-ı şerîfleri

⁵¹⁴ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olunuz ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah imânınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.” el-Bakara 2/14.

⁵¹⁵ “Namaz dinin direğidir.” Suyûtî, Câmi‘u’l-ehâdis, 14/69 (No: 13809).

⁵¹⁶ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ “Eğer siz ona

Ebû Bekir ve ism-i şerîfleri Abdullâh b. Osmân Ebî Kuhâfedir. Seyyidü'l-enâm aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimizi kemâ yenbeğî tasdîk eylediklerinden bâlâda Mi'râc-ı Nebevî hakkında olan beyit şerhinde [46] beyân olunduğu vecihle Peygamber âlî-şânımız müşârun ileyhe Sıddîk lakabını ihsân buyurdular. Bu mes'elede Şî'a ve ekser-i Mu'tezile muhâlefet edüb Ali kerramellâhü veche hazretlerinin tafdîline kâil oldular. el-iyâz billâh Te'âlâ bir kimse Hazret-i Ali ve sâir ashâb-ı kirâmdan birinin Hazret-i Sıddîk-ı A'zamdan efdal olduğuna kâil olsa Mu'tezile ve Râfizî olur. Kabr-i nûrları Ravza-i Mutahheradadır.

33- وَ لِلْفَارُوقِ رُجْحَانٌ وَ فَضْلٌ عَلَيَّ عُثْمَانُ ذِي النُّورَيْنِ عَلَيَّ

(Ma'nâ-yı beyt) Hazret-i Ömerü'l-Fârûk için Hazret-i Osmân Zi'n-nûreyn üzerine fazl-ı ruchân sâbitdir. Radyallâhü Te'âlâ anhümâ Hazret-i Sıddîk-ı A'zamın irtihâlinden sonra Hazret-i Ömere Emîru'l-mü'minîn denildi. (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) 517 âyet-i kerîmesinde Hazret-i Ömer ile tefsîr olunur ki "Habîbim sana Allâh Te'âlâ kâfidir ve mü'minîn zümresinden sana ittibâ' eden dahî kâfidir". Faḥr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri (ان لي وزيرين في السماء) ya'nî Cebrâil ve Mîkâil (ان لي وزيرين في الارض) ya'nî Ebû Bekir ve Ömer buyurmuşlar. 518 Lakab-ı (فَارُوق) Fârûk hak ile bâtılı fark eyledikleri cihetle ihsân buyurulmuşdur. Hîlâfet-i seniyyelerinde leyâlî Ramazân-ı şerîfde terâvîh namazının cemâ'at [47] ile edâ olunmasını kararlaştırurub mesâcid-i şerîfiyyeyi îkâd-ı kanâdîl ile tezyîn ve tenvîr etdiler. Kabr-i nûrları Ravza-i Mutahherada Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk cânibindedir.

34 - وَ ذَوَالنُّورَيْنِ حَقًّا كَانَ خَيْرًا مِنَ الْكَرَّارِ فِي صَفِّ الْقِتَالِ

(Ma'nâ-yı beyt) Hazret-i Osmân b. Affân dahî saff-ı kîtâlde haydar-ı kerrâr olan hazret-i Aliden efdaldır. Radyallâhü anhümâ Zü'n-nûreyn müşârun ileyh hazretlerinin lakab-ı âlîleridir ki Faḥr-i âlem sallallâhü Te'âlâ aleyhi ve sellem hazretleri Rukiyye ismiyle

(Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkar edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle berâber" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkar edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." et-Tevbe 9/40.

517 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (٦٤) "Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü'minlere Allah yeter." el-Enfâl 8/64.

518 "Gökte iki vezirim vardır; Cebrail ve Mikail. Yerde iki vezirim vardır; Ebu Bekir ve Ömer." Suyûtî, Câmi'u'l-ehâdis, 36/35 (No: 38699).

müsemmât olan kerîme-i muhteremelerini ve ba'dü vefâtihâ Ümmü Külsûm ismiyle müsemmât olan kerîme-i mukerremelerini müşârun ileyhe tezvîc buyurdularından neş'et etmiştir. Halîfe-i müşârun ileyh hazretleri (جامع القرآن) Câmî'ü'l-Kur'ân ünvanıyla tavsîf olunmuştur. Şân-ı âlîlerinde vârid olan ehâdis-i şerîfe fezâil-i celîlesine berâhîn-i kâtî'adır.

35 - وَلِكُرَّارٍ فَضْلٌ بَعْدَ هَذَا عَلَيَّ الْأَعْيَارِ طُرًّا لِاتِّبَالِ

(Ma'nâ-yı beyt) Sıddîk-i A'zam ve Fârûk-ı Mu'azzam ve Osmân-ı Mukerrem radiyallâhü anhüm hazerâtından sonra Ali kerramellâhü veche hazretlerinin sâir-i kibâr-ı sahâbe-i kirâmın kâffesi üzerine fazl ve ruchânı sâbitdir. Hulefâ-i râşidîn [48] rıdvânullâhi Te'âlâ aleyhim ecma'in hazerâtı hakkında Nâzımın şu tertîbi aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerinin (أفضل هذه الأمة أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي)⁵¹⁹ hadîs-i şerîflerine mübtenîdir. Tertîb-i fazl ve ruchânları hilâfet-i seniyyeleri tertîbiyle mütenâsibdir. Çehâr-ı yâr-ı güzîn hazerâtının fazl ve şereflerini (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ)⁵²⁰ âyet-i kerîmesi mübeyyindir. Müşârun ileyhim hazerâtından sonra efdalü ümmet tamâm-ı aşere-i mübeşşeredir ki cümlesi cânib-i seniyyü'l-cevânib Hazret-i risâlet-penâhîden cennât-ı âliyât ile tebşîr buyuruldu. Bunlar da bâlâda esâmî-i şerîfleriyle tezyîn-i sahâif olunan Çehâr-ı yâr-ı güzîn hazerâtıyla (Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Sa'd b. Zeyd, Abdurrahmân b. Avf, Ebû Ubeyde b. Cerrâh) hazerâtıdır. Cümlesi bu ümmet-i mes'ûdenin ümenâsıdır. Bunlardan sonra efdal-i ümmet alâ hasbi merâtibihim bakiyye-i sahâbe-i kirâmıdır. Onlardan sonra Tâbi'un ba'dehüm Tebe'i tâbi'in sonra ulemâ-i selefdir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm

⁵¹⁹ “Bu ümmetin en efdali Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osmân, sonra Ali'dir.” Aynî, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 16/177.

⁵²⁰ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْطَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ *Muhammed, Allah'ın Resülüdür.* Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden imân edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir.” el-Fetih 48/29.

Efendimiz hazretleri (أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ)⁵²¹ buyurdular.⁵²² Cenâb-ı Hakk onları Rasûl-i müctebâsının sohbet-i seniyyelerine ihtiyâr buyurdu. Ve Habîb-i Ekreme a‘vân ve ensâr kıldı. Radyallâhü anhüm ecme‘în. [49]

[Hz. Âişe – Hz. Fâtıma]

36 - وَلِلصِّدِّيقَةِ الرَّجْحَانُ فَاعْلَمَ عَالِي الزَّهْرَاءِ فِي بَعْضِ الْخِلَالِ

(جَلَالِ) Hılâl kesr-i خ ile خَلَّ nin cem‘i olub haslet ve hâlet ma‘nâsına gelir.

(Ma‘nâ-yı beyt) Hazret-i Sıddîka radyallâhü Te‘âlâ anhâ için Fâtımatü’z-Zehrâ radyallâhü Te‘âlâ anhâ üzerine ba‘zı hâlâtta ruchân vardır. Âişe-i Sıddîka vâlidemiz Sıddîk-ı A‘zam radiye anhü Hâliku’l-levha ve’l-kaleme hazretlerinin kerîme-i muhteremeleri ve Seyyidü’l-mürselîn aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz hazretlerinin zevce-i mutahheralarıdır. Ve müşârun ileyhâ Fâtımatü’z-Zehrâ hazretleri efdalü benâti Fahr-i kâinât olub Ali kerramellâhü veche hazretlerinin zevce-i tâhireleridir. İşbu ruchân bahsinde pekçok akvâl var ise de Nâzım hazretleri bu husûsda nass olmayub ancak emr-i ruchân kesret-i rivâyet ve dirâyet cihetinden bulunduğuna ve Hazret-i Sıddîka radyallâhü anhâ ve an ebîhâ âhiretde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimizle beraber derece-i âliyede ve Hazret-i Fâtıma radyallâhü anhâ da Hazret-i Ali radyallâhü anh ile birlikde bulunmak haysiyetinden olduğuna işâret eder. Çünkü efdalü nisâ-i âlem ve Ümmü’l-mü‘minîn olan Hazret-i Sıddîka ve Fâtımatü’z-Zehrâ radyallâhü anhümâ haklarında medh-i Nebîyi mutazammın ehâdis-i şerîfe olmağla fazl ve şeref bahsinde ihtimâl-i tesâvî ile tevakkuf etmek ahrâdır. [50]

[İMAN-KÜFÜR KONULARI]

[Mukallidin İmânı]

37 - وَإِيمَانُ الْمُقَلِّدِ ذُو عَتَبَارٍ بِأَنْوَاعِ الدَّلَائِلِ كَالنِّصَالِ

(مُقَلِّدِ) Mukallid bu makâmda ğayrın kavlini bilâ delîl cezmen kabûl edici ma‘nâsındır. (نِصَالِ) Nisâl kesre ile نِصَل in cem‘i olub seyf ve sehem keskin cihetleri demektir.

⁵²¹ “Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.” Celâleddîn es-Suyûtî, *Cem ‘u’l-cevâmi’ el-ma‘rûf bi’l-câmi’u’l-kebîr*, thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic (Kahire: el-Ezheri’ş-Şerîf, 2005), 1/660 (No: 3345).

⁵²² Der-kenâr: fi’l-Câmi’ an Abdillâh b. Muğaffel، فَمَنْ أَحْبَبَهُمْ فَبِحُبِّي أَحْبَبَهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبِغْضِي أَبْغَضَهُمْ، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ يُوْشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ. Suyûtî, *el-Câmi’u’l-kebîr*, 3/444 (No: 9640/2).

(Hâsıl-ı ma'nâ-yı beyt) Mukallidin îmânı envâ'-ı edille-i kâtı'a ile mu'teberdir. Ma'lûm ola ki dünyâyı envâr-ı dîn-i mübîn ile tenvîr eden aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerinin ibtidâ-i emirde nazariyâtdan hâlî olan Arabların mücerred kelime-i tayyibe-i şehâdeti telaffuzlarıyla ya'nî (أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ)⁵²³ demeleriyle îmânlarında iktifâ buyurmaları isbât-ı müdde'âya delâil-i vâzihadandır. İmdi müstedil olmayub mukallid ya'nî vahdâniyyet-i ilâhiyyeyi ve kıdem-i Sâni' ve hudûs-i âlemi ve Hazret-i Muhammed aleyhi's-selâmın risâletini tasdik ve cemî' ferâiz ve erkân-ı İslâmı bilâ delîl i'tikâd eden insanların îmânı eimme-i erbe'a indinde sahîhdir. Lâkin mukallid kendi üzerine vâcib olan nazar-ı istidlâli terk ile âsim ve belki âsî olur. Nazar ve istidlâle dâir evâil-i kitâbda (تُسَمَّى اللَّهُ شَيْئًا)⁵²⁴ beyti şerhinde bir nebze bahs olunduğu gibi bi'l-münâsibe beyt-i âti şerhinde ba'zı tafsîlât gelecektir. [51]

İhtâr

İmâm-ı Hümâm-ı A'zam hazretleri *Fıkh-ı Ekberinde* (اصل التوحيد وما يصح الاعتقاد عليه: يجب)⁵²⁵ (أن يقول أمنت بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وبالقدر خيره وشره من الله تعالى والبعث بعد الموت) buyurmuş ki asl-ı îmân bu altı şeyi lisân ile ikrâr ve kalb ile tasdik olduğunu beyândır. Ve şerhinde delîl olarak şu hadîs-i şerîf mestûrdur (الإيمان أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله)⁵²⁶ (واليوم الآخر وتؤمن بالقدر خيره وشره). İşte bu vecihle tashîh-i i'tikâd eden ehl-i tevhi'ddir.

İmân ve İslâm

(إيمان) İmân lügatda tasdikdir. (إسلام) İslâm teslîmdir. İmâm-ı Hümâm-ı A'zam hazretleri *Fıkh-ı Ekberinde* îmân ve islâm beyninde lügat farkı vardır. Lâkin bilâ İslâm îmân ve bilâ îmân islâm olmaz buyurdular. Zirâ İslâm evâmir-i ilâhiyyeye teslîm ve inkiyâd ma'nâsına olub teslîm ve inkiyâddan maksad ferâiz-i mektûbeyi işlemek üzerine kalbi akid etmektir. Ve Hüdâya îmân eden evâmirine mutî' ve münkâd olur buyurdular.⁵²⁷ İşte şu terâdif-i vahdeti müstelzimidir. Ya'nî îmân ve islâm birdir ki Rasûlullâh sallallâhü

⁵²³ “Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammed (s.a.v) O'nun kulu ve rasûlüdür”

⁵²⁴ 7. beyit.

⁵²⁵ “Tevhidin aslı ve kendisine itikad ettiğin şeyin doğru olması için “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna ve öldükten sonra dirilmeye imam ettim” demen gerekir.” İmâm Azam, *el-Fıkhü'l-ekber*, 5-13.

⁵²⁶ “İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır.” Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 11/55 (No: 10239).

⁵²⁷ İmâm Azam, *el-Fıkhü'l-ekber*, 57.

aleyhi ve sellem hazretlerinin min kıbeli'r-Rahmân haber verdiği [52] şeyleri kalble tasdik ve lisân ile ikrârdır. Felihâzâ Sâni' hazretlerinin vahdâniyeti ve salât ve zekât ve savmın farziyeti ve harâmın hurmeti gibi evâmir ve nevâhî nazar ve istidlâla muhtâc değildir.

[Ma'rifetullâh]

38 - وَمَا عُدْرٌ لِّذِي عَقْلٍ بِجَهْلِ بِخَلْقِ الْأَسَافِلِ وَالْأَعَالِي

(Ma'nâ-yı beyt) Sâhib-i akıl için ya'nî mübelliğ ricâle bâliğ olan insanlar için semâvât ve arzıyyenin Sâni' ve Hâlıkına delâlet eden ulviyyât ve süfliyyâtı müşâhede edüde Hallâk-ı kâinâtı bilmemekde özür yokdur. İmâm-ı A'zam hazretleri (ولو لم يبعث الله رسولا) demişler ya'nî Cenâb-ı ..... zemîn ve âsumân rasûl ba's etmemiş olsa idi elbette Vâcib Te'âlâ hazretlerini akıllarıyla ma'rifet bütün halk üzerine vâcib olur idi. (ولا عذر لاحد في الجهل بخالقه لما يرى من خلق السموات والارض و خلق نفسه) 528 demişler ya'nî bir ferd için Hâlıkını câhil olmakda özür yokdur. Zîrâ arz ve semânın kutratını ve nefsinin ve sâir maḥlûkâtın maḥlûkiyyetini ve nice bedâyi'-i kudret-i ilâhiyyeyi görüyor. Ba'zı ârifin (وفى كل شيء آية تدل على انه واحد) her bir şeyde Hazret-i Hâlıkın vücûd-ı vahdâniyyetine delâlet eden nişâne vardır. [53] Cenâb-ı Hallâk lem yezel hazretleri Kur'ân-ı Kerîmde (وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا) وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ أَقَامُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٨﴾) buyurdu ki semâvât ve arzıyyinde Cenâb-ı Hallâkın vahdâniyyetine nice âyât vardır ki onlara halk mürûr edüb görürler. Halbuki o âyetlerden ibret almazlar da a'râz ederler ve ekser-i halk Hâlık-ı kâinata îmân etmezler ancak müşrik olurlar. Acaba Hüdânın azâbından olarak onlara bir ukûbat-ı müstevliyenin

528 "Eğer Allah peygamber göndermeseydi, mahlukata akılları ile Allah'ı bilmeleri vâcib olurdu." Sâbûnî, *el-Bidâye*, 168.

529 "Yeri, göğü, kendini ve diğer mahlukatı Allah'ın yarattığını gördüğü halde, Allah hakkında bilgisiz olan kişinin mazereti yoktur." Sâbûnî, *el-Bidâye*, 168.

530 (وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ أَقَامُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٨﴾) "Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler. (105) Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar. (106) Yoksa Allah tarafından kendilerini kuşatacak bir azabın gelmeyeceğinden veya onlar farkında olmadan kıyametin ansızın gelip çatmayacağından emin mi oldular? (107) De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah'a çağırırız. Allah'ın şanı yücedir. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.(108)" Yûsuf 12/105-108.

yâhud kıyâmetin bilemedikleri halde beğteten ve fec'eten gelmesinden emîn oldular mı? Habîbim söyle bu benim tarîkimdir ki beyân ve huccet üzere olduğum halde ben halkı Hüdânın tevhîdine da'vet ederim ve bana tâbî' olanlar da böyle ederler. Vallâhi Te'âlâ hazretlerini tesbîh ve tenzîh ederim ve ben ehl-i şirk gürûhundan değilim ma'nâ-yı şerîfîni mutazammındır. Ve kezâlik Kur'ân-ı Kerîmde (أَوْلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ)⁵³¹ buyurdu ki fi'l-hakîka insan kendi hılkatinde olan bedâyi'-i kudrete im'ân ve hâzâ Huccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî hazretlerinin (ليس في الامكان ابداع مما كان)⁵³² kelâm-ı hikmet-i ittisâm-ı ârifâneleri vecihle intizâmının [54] fevkinde intizâm mümkün ve mütesavver olmayan acâyib-i âsâr-ı melekûte bir nazar edince Hazret-i Hallâkın vücûb-ı vucûdunu kat'ıyyen istidlâl ve isbât eder. Hatta Enbiyâ-i izâm salavâtullâhi Te'âlâ aleyhim hazerâtı isbât-ı vücûdu Sani' için ba's ve irsâl buyurulmadı. Ancak Tevhîd-i Bârî için meb'ûs kılındı. Nitekim (قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)⁵³³ âyet-i kerîmelerinde işâret vardır ki zümre-i küffâr Vücûd-ı Sani'de şek etmediler. Çünkü akıl için eserden müessere istidlâl ümûr-ı tabî'ıyyedendir. Ancak indellâh kendilerine şeffî' olmak üzere bâtil şeyleride âlihe ittihaz ederek girdâb-ı küfür ve şirke düştüler. Vücûb-ı nazar aklî ya'nî fikir ve mülâhaza (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾)⁵³⁵ âyet-i celîlesinden dahî istidlâl olunur ve ma'rifetullâh için vücûb-ı fikir ve nazarda inde'l-

⁵³¹ أَوْلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾ "Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah göklerle yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır. Şüphesiz insanların birçoğu Rablerine kavuşacaklarını inkar ediyorlar." er-Rûm 30/8.

⁵³² "Var olandan daha güzelini ortaya koymak mümkün değildir." Takiyyüddîn İbn Abbâs İbn Teymiye, *Câmi'u'r-rasâil li-İbn-i Teymiye*, thk. Muhammed Râşid Selim (Riyad: Dâru'l-Atâ, 2001), 1/141.

⁵³³ قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُخَوِّدَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا فَأَلِّفُوا بَيْنَهُمْ وَارْحَمُوا لَهُمْ وَإِن يَبِغْضُوا إِلَيْكُمْ فَرَحِمْنَا لَهُمْ وَإِن يَسُبُّوا اللَّهَ فَإِسْرَافُ الَّذِي يَبْغُضُ إِلَىٰ نَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا حَلِيمًا ﴿١٠٠﴾ "Peygamberleri dedi ki: "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? (Halbuki) O, günahlarınızı bağışlamak ve sizi belli bir zamana kadar ertelemek için sizi (imâna) çağırıyor. Onlar, "Siz de bizim gibi sadece birer insansınız. Bizi babalarımızın taptıklarından alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir delil getirin" dediler." İbrâhîm 14/10.

⁵³⁴ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّيهِ أَوْ إِنْ أَرَادَنِيَ بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِي قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾ "Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette, "Allah", derler. De ki: "Peki söyleyin bakalım? Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?" De ki: "Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler." ez-Zümer 39/38.

⁵³⁵ (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾) "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır." Âl-i İmrân 3/190.

eimme icmâ' vardır. Ya'nî nazar-ı sıhhat ma'rifetullâh için şart değil ise de vâcibdir. Sâhib-i *Mevâkıf* ma'rifetullâh için nazarın vücûbunu isbâtta iki meslek olup birincisi evvel bâbda şeref-nâzil olan âyât-i celîlenin zâhirleriyle istidlâldir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîmde (فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ ۖ) ⁵³⁶ (قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) ⁵³⁷ [55] âyetleriyle Hazret-i Hâlık Zât-ı ulûhiyyetine ve sıfâtına delîl-i celî olan arz ve semâya ve âsâr-ı rahmet-i ilâhiyyesine nazar ile emir buyurdu. ⁵³⁸ İşte bu emirden zâhir ve müstebân olan emir vücûbîdir. İkinci meslek ma'rifet-i Hüdâ bi'l-ittifâk vâcibdir. Bu ise nazardan ğayrı sûretle hâsıl olamaz. Ve herşey ki Vâcib-i Mutlak ondan ğayrı ile hâsıl olmaya o şey vâcibdir. Öyle olunca nazar vâcibdir ve isbât-ı vücûb-ı nazarda meslek-i mu'temed budur demişdir. ⁵³⁹ İmâm Gazzâlî hazretleri ba'zı tesânîflerinde Vücûdu vâcib bedhîdîr nazara muhtac değildir demişdir. ⁵⁴⁰ Ve bu kelâm pek doğrudur lâkin cemî' eşhâsa nisbet olunamaz. Hak olan mükellifinden herbir ferd üzerine fikir ve nazar vâcibdir. Ancak fitratında nazardan müstağnî olan ârif-i kâmil üzerine hâcet mes etmez ki fikir ve nazar vâcib olsun. Şu kadar ki ilzâm-ı mu'ânidîn ve irşâd-ı müstershidîn için Vücûd-ı Sâni'a ve sıfâtına delâil-i akliyye tafsîlî müstahsendir.

İrfân-ı İcmâlî – İrfân-ı Tafsîlî

(عرفان اجمالى) İrfân-ı icmâlî farz-ı ayındır umûma lâzımdır. (عرفان تفصيلى) İrfân-ı tafsîlî farz-ı kifâyedir. İrfân-ı tafsîlî ile ba'zı zevâtın ya'nî ulemâ-i âmiliyyenin vücûdu kâfidir. Zîrâ îmânın umûma alâ sebîli't-tafsîl vücûb-ı harac [56] ve teşvîş-i me'âş îcâb eder. Bu hâl ise intizâm-ı cem'ıyyet-i medeniyyeyi ihlâf eder. İşte bu hikmete (لا حرج فى الدين) ⁵⁴¹ kelâm-ı nefîsî işâret eder.

⁵³⁶ “De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza." Fakat âyetler ve uyarılar inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz.” Yûnus 10/101.

⁵³⁷ “Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphesiz ki, o ölümleri de elbette diriltecektir. O her şeye hakkıyla gücü yetendir.” er-Rûm 30/50.

⁵³⁸ Der-kenâr: Sûre-i Yûnusda ﴿٦﴾ لَآ اِخْتِلَافَ لَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾ sadakallâhü'l-azîm.

⁵³⁹ Adudüddîn el-Îcî, *el-Mevâkıf fi ilmi'l-ikelâm* (Beirut: Âlemü'l-kütüb, ts.), 299.

⁵⁴⁰ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 65.

⁵⁴¹ Dinde zorlama yoktur.

Yalnız umûr-ı dünyâ ile iştiğâlde bi'l-külliyeye hakdan udûl olduğu gibi hemân umûr-ı dünyâdan tecerrüd dahî ruhbâniyet gibidir. Felihâzâ ta'dîl lâzımdır. Ya'nî insanlar ba'zı evkâtını me'âşa ve bir azını me'âda sarf etmelidir. Çünkü bu ta'dîl ile melek ve melekût ve emr-i cesed ve rûh ve sûret ve ma'nâ kesb-i intizâm eyler.

Akıl

Akıl selâmet-i âlât hâlinde kendisine zarûriyyâta ilm-i tâbi' olan ğarîzedir. Mahall-i akılda ba'zı mertebe ihtilâf olundu. Şöyle ki akıl dimâğdadır nûru kalbedir hattâ meçhûlâtı idrâk eder denildi. Ve ba'zı ulemâ akıl hayât-ı ervâhdır. Rûh hayât-ı eşbâh olduğu gibi ve nefis cism-i keşîf ve rûh cism-i latîfdır dediler.

[Ye's ve Be's Halinde İmân ve Tevbe]

39- وَ مَا إِيْمَانُ شَخْصٍ حَالٍ بِأَسٍ بِمَقْبُولٍ لِقَدِّ الْأَمْتِنَالِ

(بأس) Be's bir nokta ile şiddet ve kuvvet ma'nâsına olub bu makâmda sekerât-ı mevt ve mu'âyine-i azâb demektir.

(Ma'nâ-yı beyt) [57] Bir şahsın hâl-i be'sde imânı mefkûdü'l-ımtisâl olduğu için makbûl değildir. Nâzım hazretleri bu beyti ⁵⁴³(فَلَمْ يَكْ يَنْفَعُهُمْ إِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا) âyet-i celîlesinden iktibâsen nazm eyledi. Hâl-i be'sde imân ve tevbenin hükmü müsâvîdir. Yâ'nî ikisi de ğayr-ı makbûldür. Tevbe hakkında dahî şu âyet-i kerîme delîl-i vâzıhadır (وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ) ⁵⁴⁴(لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِنَّ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ). İmâm Beğavî aleyhi rahmetü'l-Bârî hazretleri bu âyet-i celîlenin tefsîrinde âsinin tevbesi ve kâfirin imânı mevtâ teyakkun eylediği vakitte kabûl olmaz dedi. ⁵⁴⁵ Ve hadîs-i şerîfde

⁵⁴² Asıl konuda yeri olmadığı halde yeri gelmişken söylenen söz, not.

⁵⁴³ *"Fakat, azâbımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi. Bu, Allah'ın kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan kanunudur. İşte orada inkârcılar hüsrana uğradılar."* el-Mü'min 40/85.

⁵⁴⁴ *وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِنَّ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾* *"Yoksa, (makbul) tövbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatinca, "İşte ben şimdi tövbe ettim" diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır."* en-Nisâ 4/18.

⁵⁴⁵ Ebû Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420), 1/587.

(ان الله يقبل التوبة العبد ما لم يغرغ) ⁵⁴⁶ vârid olmuştur ki mü'minin ve kâfirin tevbesine şâmindir. ⁵⁴⁷ Ve ğargara hâl-i be's vakt-i ye's demektir.

[İmân – Amel İlişkisi]

40 - وَمَا أَفْعَالٌ خَيْرٌ فِي حِسَابٍ مِنَ الْإِيمَانِ مَفْرُوضِ الْوَصَالِ

(Ma'nâ-yı beyt) İmâna visâl ve iktirâmı mefrûz olduğu halde ef'âl-i hayr îmândan hesâbda olmadı ya'nî îmândan cüz' değildir. Nâzım hazretleri (مَفْرُوضِ الْوَصَالِ) cümlesini (أَفْعَالٌ خَيْرٌ) cümlesine hâl olarak îrâd etmesiyle kemâl-i belâğatle işâret eder ki ef'âl-i hayr [58] ya'nî ibâdât-ı mefrûda alâ vechi'l-ihsân îmâna visâl ve mukâraneti farz olduğu halde eczâ-i îmânda dâhil ve mefhûm-ı îmândan değildir. Ancak îmân ibâdât-ı mefrûda ile mütehattim ve ibâdât-ı mefrûdatı ityân farz-ı lâzımdır. Zîrâ bi-dûni'l-ibâdât îmân ehl-i hakkın ittifâkıyla mu'tedün bih değildir. Hattâ Sûre-i Ankebûtta (أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا) ⁵⁴⁸ buyuruldu ki nâs vezâif-i tâ'ât gibi envâ'-i tekâlîf-i şer'ıyye ile imtihân olunmayarak mücerred (أَمَّنًا) âmennâ demeleriyle terk olunurlar mı zan ederler? İmâm-ı Hümmâm-ı A'zam hazretleri ve ashâbı a'mâlin îmânda dâhil olmadığına ittifâk ederler. ⁵⁴⁹ İmâmü'l-Harameyn ve cumhûr-ı Eşâ'ira dahî bu kavli ihtiyâr eylediler. ⁵⁵⁰ Zîrâ hakikat-i îmân ikrâr bi'l-lisân ile me'an fakat tasdîk-i kalbîdir. *Şerh-i Makâsıdda* nakil olunduğu vecihle İmâm Mâlik ve Şâfi'î hazerâtı a'mâl-i sâliha îmânda dâhildir demişler. ⁵⁵¹ Bu bâbda ba'zı muhakkikîn zâhir ve râcih olan müşârun ileyhimânın maksadları ef'âl-i hayrın îmân-ı kâmilede dâhil olmasıdır çünkü îmân-ı kâmil ibâdât-ı mefrûdanın intifâsıyla müntefî olur, bu halde ihtilâf-ı nizâ' lafzîdir dediler. Ve'l-hâsıl ef'âl-i hayr cümle-i îmândan değildir. [59] Belki ibâdât ahkâm-ı îmândandır. Hattâ Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn Kur'ân-ı Kerîmde (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

⁵⁴⁶ “Şüphesiz Allah, kulun tevbesini can boğaza gelmedikçe kabul eder.” Suyûtî, *Câmi' u'l-ehâdis*, 8/273 (No: 7286).

⁵⁴⁷ Der-kenâr: Molla Hüsrev merhum *Dürer*'inde kendisinde asl-ı îmân bulunan âsinin tevbe-i ye'si asla îmânı olmayan kâfirin îmân-ı ye'si beyninde fark edüb tevbe-i ye's maktûl, îmân-ı ye's ğayr-ı maktûldür diyor.

⁵⁴⁸ أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ “İnsanlar, "İnandık" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler.” el-Ankebût 29/2.

⁵⁴⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 88.

⁵⁵⁰ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/615.

⁵⁵¹ Taftazânî, *Şerhu'l-makâsıd*, 5/179.

(الصَّالِحَاتِ)⁵⁵² kavlı kerîmiyle îmân ve ibâdet beynini tefrîk buyurdu ki amel-i sâlih îmâna ma'tûfdur. Ma'tûf ile ma'tûfun aleyh beyninde ise icmâ'-ı nühât ile müğâyerat sâbitdir. Ve fâsikîn hakkında ehl-i îmân denilir. Ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri meyyit tarafından îfâ-yı hac ile emir buyurdu ammâ meyyit cânibinden îmân ile emir yokdur. Ve meyyit tarafından iskât-ı salât ve zekât ve savm şer'an câiz oldu. İmdi îmân olmayınca a'mâl-i sâliha nef' vermez. Şu râmî cây-ı teemmüldür ki (الظاهر) (عنوان الباطن)⁵⁵³ fehvâsınca îfâ-yı ferâiz sâlihinde îmânın kuvvetinden hâsıl olur. Zîrâ îmân-ı kâmil ashâbı elbette a'mâl-i sâlihayı terk etmez ve za'f-ı îmân ile a'mâl-i sâlihanın terkinde isrâr olundukça envâ'-ı hüsrân tahakkuk eder. Ve a'mâl-i sâliha ile tenvîr-i îmân dünyâ ve âhiretde bâ'is-i fevz ve necât olur. Âfâk-ı cem'ıyyet-i İslâmiyye nûrlanıkça zulumât-ı mesâibden berî ve mahfûz olarak mazhar-ı envâ'-ı eltâf-ı Sübhâniyye olmak muktezâ-yı fazl ve kerem-i ilâhîdir.

Tahkîk-i mühim

İmâm-ı A'zam hazretleri indinde îmân ziyâde ve noksan kâbil değildir.⁵⁵⁴ [60] Hattâ *Fıkh-ı Ekberinde* mü'minler îmân ve tevhîdde mütesâvî ve yalnız a'mâlde mütefâdillerdir buyurdu.⁵⁵⁵ (وَإِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا)⁵⁵⁶ âyet-i celîlesi îmânın tezâyidi şânından olduğuna delîl-i sarîhdir denildikde İmâm müşârun iley hazretleri bu âyet-i celîle sahâbe radiyellâhü anhüm hazerâtına müte'allık olub çünkü müşârun ileyhim hazerâtı bir âyet şeref-nâzil ve bir emir şeref-vârid oldukda ona îmân ederler ba'dehü bir âyet nâzil oldukda ona dahî îmân götürürler idi. İşte mü'men bih ya'nî îmân olunan emrin ziyâdeliği hasebiyle sahâbe-i kirâmın îmânı ziyâde olurdu diyerek İbn-i Abbâs radiyallâhü anhümâ hazretlerinden rivâyet te'vîl eyledi. (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ)⁵⁵⁷ kavlı-

⁵⁵² انَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ “Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için, Firdevs cennetleri bir konaktır.” el-Kehf 18/107.

⁵⁵³ Zâhir, bâttın göstergesidir.

⁵⁵⁴ İmâm Azam, *el-Fıkhü'l-ekber*, 55.

⁵⁵⁵ İmâm Azam, *el-Fıkhü'l-ekber*, 55.

⁵⁵⁶ “Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imânlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.” el-Enfâl 8/2.

⁵⁵⁷ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلِيَ لغيرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَيِّسَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾ “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekte düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yarıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. İşte bütün bunlar fiske (Allah'a itaatten kopmak)tır. Bugün

kerîmi îmânın noksanı kabûl etmediğine delîldir denildikde bu âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı şerîfi (اظهرت لكم دينكم حتى قدرتم على اظهاره) ya'nî dininizi izhâr eyledim hattâ izhârına kâdirler oldunuz demektir dedi. Hâsıl-ı kelâm îmânın kâbil-i noksan ve ziyâde olduğunda ihtilâf-ı nizâ' lafzîdir. Şöyleki Eimme-i Selâse hazerâtı îmânın semerâtını ve işrâk-ı nûrunu ve kalbde ziyâsını irâde ederek bu i'tibâra binâen îmân tâ'ât ile ziyâde, me'âsî ile noksan olacağına hüküm ederler. İmâm-ı A'zam ve müctehid-i akdem hazretleri hakikat-i îmân irâde ederek bi-hasbi'z-zât [61] îmân ziyâde ve noksanı kâbil değildir. Lâkin bi-hasbi'l-vasıf kâbil olması münâfi olmaz dediler.⁵⁵⁸ İşte (اختلاف امتي) ⁵⁵⁹ hadîs-i ni'met-i tahdîsi mazmûnunca ba'zı furû'âtda olduğu gibi eimme-i izâm hazerâtının bu husûsdaki şu ihtilâfı dahî aynı rahmet olarak bâ'is-i safâ-i kulûb ehl-i îmandır.

[Küfür ve İrtidat]

41 - وَلَا يُفْضِي بِكُفْرٍ وَارْتِدَادٍ بَعْهَرٍ أَوْ يَقْتُلِ وَاخْتِزَالَ

Nâzım hazretlerinin bu beyti ef'âl-i mahremenin hükmünü beyândır. Beyt-i sâbık a'mâl-i vâcibenin hükmünü mübeyyin idi. (عَهْر) Ahr zinâ ma'nâsınadır. (اخْتِزَالَ) İhtizâl kat'-ı a'zâ ve ğasb-ı emvâl ve sâir kebâir gibi zulum ve hıyânetdir. *Misbâh-ı Münîr*de (اختزلت) ⁵⁶⁰ İhtizâl ma'nâsında cemî'i mezâlim-i ibâd dâhildir.

(Medlûl-i beyt) Hiçbir ferdin zinâ ve katl ve sâir cinâyât gibi zünûb-i kebâiri irtikâbı sebebiyle küfür ve irtidâdına hüküm olunmaz. Mezheb-i ehl-i sünnet budur. Ammâ fi'l-i kabîhi müstehil olmadıkça ya'nî helâl addetmedikçe müznib-i kebâirin küfrüne hüküm câiz değildir. Zîrâ şirkin mâdûnetinde olan şeyleri Hazret-i Ğaffârü'z-zünûb dilediği kulları hakkında afv ve mağfiret buyurur ma'nâ-yı celîlini mutazammın olan (إِنَّ اللَّهَ لَا

---

kafirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim. Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." el-Mâide 5/3.

⁵⁵⁸ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 90.

⁵⁵⁹ "Ümmetimin ihtilafında rahmet vardır." Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 2/40 (No:874).

⁵⁶⁰ "Geri vermekten kaçınılması durumunda da ihanet ederek emaneti kendi mülkiyetime geçirdim, diye söylenir. Çünkü ihtizal, mal sabininin malından alıp kendi malı yapmak demektir." Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, "hızl", 1/168.

561 [62] âyet-i celîlesi mezâyâsına nazaran müznib tahte meşîet-i ilâhiyyededir. Binâen aleyh (وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا) 562 âyet-i kerîmesinde Sahâbe radiyallâhü anhüm ve Tâbi‘în hazerâtı bu âyetle maksad-ı istihlâl katildir. Zîrâ hulûd kâfir içindir diye ittifâk eylediler. Sultânü’l-müfessirîn tercümân-ı Kur’ân mazhar-ı hayr-ı du‘â-i nâs ya‘nî İbn Abbâs radiyallâhü anhümâ hazretleri hulûd ile ebed ta‘bîrini teslîm etmez belki hulûd ile tûl-i zamândan ta‘bîr olunur demişler. Ve bunun üzerine erbâb-ı lisân ve ashâb-ı beyân icmâ‘ etmişler. (Ve’l-hâsıl) Şirkden mâ‘adâ sâhib-i zenb olan mü‘minin zenb ile îmânı zâil olmaz fakat âsî olur. Felihâzâ Cenâb-ı Erhamûr-râhimîn mahzâ ümmet-i Muhammediyyeye inâyeten ve merhameten (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبَةٌ نَصُوحًا 563) âyet-i celîlesiyle ehl-i îmâna hasebü’l-beşeriyye vukû‘ bulan günahlarından tevbe ile emir buyurdu. Fahr-i kâinât aleyhi efdalû’t-tahiyyât Efendimiz hazretleri (التائب من الذنب كمن لا ذنب له) 564 Câmî ‘-i Sağîrde bu hadîs-i şerîfi Ebû Sa‘îd el-Hudrî radiyellâhü anh hazretlerinden rivâyet ederler. (التائب من الذنب كمن لا ذنب له) 565 bu hadîs-i şerîfi Hazret-i Enes b. Mâlikden rivâyet ederler. (التائب من الذنب كمن لا ذنب له والمستغفر من الذنب وهو مقيم عليه كالمستغفر من آذى مسلماً) 566 (كان عليه من الأثم مثل منابت النخل) 566 [63] bu hadîs-i şerîfi İbn Abbâs radiyallâhü anhümâdan rivâyet ederler. Günahdan tevbe eden günahı olmayan gibidir. (التوبة تمحو الحوبة) 567 tevbe

561 “Şüphesiz Allah’ın Allah’tan başka bir şeyiyle ortaklaşmasıyla paylaşılması mümkün değildir. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan, kuşkusuz, derin bir sapıklığa düşmüştür.” en-Nisâ 4/116.

562 “Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.” en-Nisâ 4/93.

563 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبَةٌ نَصُوحًا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةٌ نَصُوحًا عَلَى رَسُولِهِ أَنْ يُكْفِرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُحْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نَوْمًا وَمَوْتًا وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا لَنَارِكُمْ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾

“Ey imân edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin. Belki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter ve peygamberi ve onunla birlikte imân edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. "Ey Rabbimiz! nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter" derler.” et-Tahrîm 66/8.

564 “Günahından tövbe eden, günahı olmayan gibidir.” Suyûtî, Câmî ‘u’s-sağîr, 2/37 (No:5485).

565 “Günahından tövbe eden, günahı olmayan gibidir. Allah kulunu severse ona hiçbir günah zarar vermez.” Suyûtî, Câmî ‘u’s-sağîr, 2/37 (No: 5486).

566 “Günahından tövbe eden, günahı olmayan gibidir. Günahı bağışlanıp günaha devam eden kişi ise Rabbiyle alay eden kişi gibidir. Bir müslümana eziyet eden kişiye de hurma ağacının meyveleri adedince günah yazılır.” Suyûtî, Câmî ‘u’s-sağîr, 2/37 (No: 5487).

567 “Tevbe, günahları siler.” Râzî, Şerhu Bed’i’l-Emâlî, 323.

hûbeyi ya'nî günahı mahvî eder buyurdu.⁵⁶⁸ Me'âsî kebîre ve saġîreye münkasimdir. Kebîre İbn Abbâs radyallâhü anhümâdan rivâyeten dokuzdur: şirkün billâh, bi-ğayr-i hakkın katl-i nefis, kazf-i muhsane, zinâ, firârun ani'l-cihâd, sihir, ekl-i mâle'l-yetîm, ukûku'l-vâlideyni'l-müslimeyn, ilhâd. Ebû Hureyre radyallâhü anh ekl-i ribâyı ve Ali kerramellâhü veche sirkat ve şirb-i hâmrı ziyâde eylediler. Saġîre ısrâr ile kebîre hükmünde olur. (لا صغيرة مع الإصرار ولا كبيرة مع الاستغفار)⁵⁶⁹ hadîs-i şerîfi delâlet eder ki ma'nâsı küçük günah ısrâr ile büyük günah hükmünü alır ve büyük günah istiğfâr ile afv-ı ilâhîye şâyân olur. Her hâlde havf ve recâ ve tevbe vâcibdir. Terk-i zünüb ise vâcibdir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîmde (وَإِنَّمَا إِلَهُ الْبَنَاتِ إِلَهُ الْبَنَاتِ) ⁵⁷⁰ (يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ) ⁵⁷¹ âyet-i celîleleri ittikâ ile emr-i Rabbânîdir. İttikâ ise vâcibâtın edâsı ile beraber nehiyyâtdan ictinâb ile olur.

42 - وَ مَنْ يَنْوِ إِرْتِدَادًا بَعْدَ دَهْرٍ يَصِرْ عَن دِينِ حَقِّ ذَا انْسِلَالٍ

(Ma'nâ-yı beyt) [64] Bir kimse ki bir müddet sonra irtidâd niyet eder ise fi'l-hâl dîn-i hak ve îmân-ı mutlakdan insilâl sâhibi olur. Ya'nî istikbâl kasd etse bile niyeti ânında dîn-i İslâmdan hürûc eder. Çünkü niyet-i küfür, niyet-i tasdîki izâle eder. İstidâme-i îmân ise vâcibât-ı ikândandır. Hattâ Kur'ân-ı Kerîmde (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا) ⁵⁷² buyuruldu ki (أَتَيْتُوا) ma'nâsıdır. Ya'nî idâme-i îmân ile emirdir. El-iyâz billâh Te'âlâ fi'l-hâl ve yâ ba'de lafzatin niyet-i irtidâd küfürdür tasdîka münâfidir ve tahkîki müzîldir. Ve küfür nefesine rızâdır bu ise icmâ'an küfürdür ve kasd-ı küfür bi'l-icmâ' küfür olduğundan ġayr-ı ma'füvdür.⁵⁷³ Zîrâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri hadîs-i

⁵⁶⁸ Der-kenâr: *Câmi '-i Saġîrde* görülen hadisler (التوبة من الذنب ان لا تعود اليه ابدًا) râvîsi İbn Mes'ûd hazretleri, (التوبة النصوح الندم على الذنب حين يفرط منك فتستغفر الله تعالى ثم تعود اليه ابدًا) râvîsi Übey b. Ka'b.

⁵⁶⁹ "İsrarla işlendiği halde küçük günah, tevbe edildiği halde de büyük günah yoktur." Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdi İyâz, *Şerhu Sahîhu 'l-Müslim ikmalü 'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmail (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998), 1/354.

⁵⁷⁰ "Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında (ateşten) katmanlar vardır. İşte Allah kullarını bununla korkutur. Ey kullarım bana karşı gelmekten sakının." ez-Zümer 39/16.

⁵⁷¹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَنَاجَوْا بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَيْرِ وَالنَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ "Ey imân edenler! Siz başbaşa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın. İyilik ve takvayı konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının." el-Mücâdele 58/9.

⁵⁷² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِن قَبْلٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ ﴿١٣٦﴾ "Ey imân edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba imân edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur." en-Nisâ 4/136.

⁵⁷³ Der-kenâr: Fakat kasd-ı seyyie her ne kadar seyyie ise de ma'füvdür.

şerîflerinde (من هم بسيئة فلم يعملها لم يكتب عليه شيء فان عملها يكتب عليه سيئة)⁵⁷⁴ buyurdu. Ya'nî bir kimse hasebü'l-beşeriyye bir seyyieyi kasd edüb de nefesine ğalebe ederek işlemese onun üzerine birşey yazılmaz. İşler ise bir seyyie yazılır. Ehl-i sünnet mezhebi budur. Hafezanallâh an vesâvisi'ş-şeytân ve ani'n-nefsi'l-emmâra bi's-sûi ve't-tuġyân.

43 - وَ لَا يُحْكَمُ بِكُفْرٍ حَالَ سَكْرِ بِمَا يَهْدِي وَ يَلْغُو بِارْتِجَالٍ

(يَهْدِي) Yehzî meydân-ı beyânda i'tibârdan sâkit kelâm ma'nâsına olan [65] hezeyândan (يَلْغُو) yelġû bâtıl ve abes ma'nâsına olan laġvdandır. (ارْتِجَالٍ) İrticâl min ğayr-ı tefekkür bi'l-bedîheti sudûr-ı kelâmdır.

(Ma'nâ-yı beyt) Hâl-i sekirde laġv ve hezeyân ile ya'nî bilâ teemmül lisânı üzerine kelime-i küfrün cereyânı sebebiyle sarhoşun küfrüyle hüküm olunmaz. *Fetâvâ-yı Kâdihânda* eğer sekrân hayrı şerden ve racülü mer'eden ve âsumânı zemînden fark eder olduġu halde hezeyân eder ise küfrüyle hüküm olunur ve illâ olunmaz diye mündericidir.⁵⁷⁵ Nâzım hazretlerinin dahî hâl-i sekri itlâk etmesi kemâle masrûf olarak mest-i lâ ya'kul olan sekrânın sekir hâlinde vukû' bulan hezeyânı ile küfrüne hüküm olunmaz demektir.

Tenbîh

Sekrân cünûn menzilesindedir. Ancak inde'l-Hanefiyye sekrânın talâk ve itâkı şer'an vâki' olur ki bu da inde'l-fukahâ hikmet-i zecre mübtenîdir. Ve inde'l-fukahâ meskürâtın cümlesi harâmdır. İsti'mâl eden tevbe eder ise Cenâb-ı Hakk tevbesini kabul eder. Ve sekrân olduġu hâlde vefât eder ise âsî olarak fevt olmuş olur.

44 - وَلَفْظُ الْكُفْرِ مِنْ غَيْرِ اعْتِقَادٍ بِطُوعٍ رَدُّ دِينٍ بِاِعْتِقَالٍ

[66] (Mefhûm-ı beyt) Min ğayr-ı i'tikâd tav'an ğafletle vukû' bulan lafz-ı küfür dîn-i mübîn-i İslâmı red olub ahkâm-ı şer'ıyye dâiresinden ħurûcdur. Bir müslim bilâ ikrâh amden lafz-ı küfür telaffuz ederse her ne kadar mu'tekid olmasa bile zevcesi var ise

⁵⁷⁴ "Kim bir kötülüġe niyet eder ve onu yapamazsa ona birşey yazılmaz. Eğer yaparsa bir kötülük olarak yazılır." İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhâri*, 6/100-101.

⁵⁷⁵ Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn el-Özkendî, *Fetâvâ Kâdihân (el-Fetâva'l-hâniyye)*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedri (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 3/93-94.

firkat vâki' olur. Tecdîd-i îmân ile lafz-ı küfürden teberrî ettikten sonra zevcesinin rızâsıyla tecdîd-i nikâh lâzım gelir. Ulemâ ve fukahâ-i izâm hazerâtı elfâz-ı küfrü fusûl-i selâsede tebyîn edüb birinci fasılda bi'l-ittifâk küfrü mûcib olan elfâzı ve ikinci fasılda küfrü îcâbda beyne'l-ulemâ muhtelif fi'hâ olan elfâzı ve üçüncü fasılda kâili üzerine küfürden korkulur olan elfâzı tafsîl ve me'a hâzâ hata' ve kelâm-ı kabîhi dahî ilâve ve tevzîh buyurmalarıyla kütüb-i fikhiyye ve fetâvâda tafsîlâtı mestûr olub biz burada her birine birer misâl îrâdıyla iktifâ eyledik. Şöyle ki bir kimse Allâh Te'âlâ hazretleri âlem-i semâda ya arş üzerindedir desede mekân murâd etse ve Allâh Te'âlâ hazretleri bana zulüm etdi yahud halka İhsân benim hakkımda seyyie işledi dese ve Allâh Te'âlâ hazretlerini lâıyk olmayan bir vasıfla tavsîf eylese kâili kâfir olur. Meselen bir kimse istihfâf tarîkiyle namaz [67] kılmaklığım güzel hâldir dese ba'zı ulemâ bunun kâili kâfir olur demişler ki *Câmi'-i Asğarda* ahkâm-ı şer'ıyyeden birini istihfâf eden kimse kâfir olur diye musarrahdır.⁵⁷⁶ Ve bir kimse meselen bir âlime bilâ sebep buğz eylese yahud Kur'ân-ı Azîmü's-Şânı veya ezân-ı şerîfi işitdiği halde kelâm-ı dünya tekellüm eylese bu mesellü kelâmlarda kâil üzerine küfürden havf olunur el-iyâz billâhi Te'âlâ. İmdi her bir müslim için bu mesellü elfâzdan lisânını muhâfazaya i'tinâ mefrûz ahde-i İslâmiyettir ve ed'ıye-i me'sûreden meşhûr olan (اللهم إني أعوذ بك أن أشرك بك وأنا أعلم،)⁵⁷⁷ du'âsına sabah ve mesâ muvâzabet aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerinin va'd-i risâlet-penâhîleriyle sebep-i necâtdır.

[Ma'dûma Şey Denilir mi?]

45 - وَ مَا الْمَعْدُومُ مَرِيئًا وَ شَيْئًا لِفَقْهِ لَاحٍ فِي يُمْنِ الْهَلَالِ

(ما) kelimesi ليس ma'nâsına olub الْمَعْدُومُ ismi مَرِيئًا وَ شَيْئًا bi'z-zât ve bi-vâsitati'l-atf haberleridir. (مَرِيئًا) Ma'dûm mümteni' ve mümkün kısımlarına münkasimdir. (مَرِيئًا) Mer'î ru'yetden (فَقْه) fıkıh fehm (لَاحٍ) lâha sebt ve zuhur ma'nâsına (يُمْنِ الْهَلَالِ) yümni'l-hilâl hilâl-i müyûn ma'nâsındır.

(Hâsıl-ı ma'nâ-yı beyt) Ma'dûm mer'î olmadı ve ma'dûma şey' itlâk olunmaz. Nitekim hilâl [68] hilâl-i menânda sâbit ve zâhir olan fehm bu müdde'âya delîldir. Mümkünü'l-vücûd olsun mümteni'u'l-vücûd olsun mutlaka ma'dûm mer'î olmadığı gibi ma'dûma

⁵⁷⁶ Şârih'in *Câmi'-i Asğar* ile Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr* isimli eserini kastettiğini düşündük. Lakin *el-el-Câmi'u's-Sağîr*'de bu ifadeye rastlayamadık.

⁵⁷⁷ "Allah'ım, bilerek sana ortak koşmaktan sana sığınırım ve bilmediğim şeyler için de senden mağfiret dilerim. Şüphesiz Sen gaybı en iyi bilensin." Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 23/32 (No: 25495).

şey' dahî tesmiye edilemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde Zekeriyya aleyhi's-selâm kıssasında (وَقَدْ خَلَقْنَاكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئاً) ⁵⁷⁸ buyuruldu. Bu âyet-i celîlenin (هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ) (جِئْنَا مِنْ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكَوراً) ⁵⁷⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi mukayyed olması mevzû' bahse münâfî değildir. Şârih-i *Mevâkıf* her bir asırda ehl-i lügat şey' lafzını mevcûda itlâk ederler. Ya'nî şey'iyet mürâdif-i vücûddur. Hattâ onlara (الموجود شيء) el-mevcûdu şey'un denilse kabûl ile telakkî edüb lâkin (الموجود ليس بشيء) el-mevcûdu leyse bi-şey'in denilse inkâr ile mukâbele ederler diye hikâye eder. ⁵⁸⁰ Ve'l-hâsıl ehl-i sünnet indinde ma'dûm-ı mümkinе şey' itlâkı câiz değildir.

[Rızık]

46 - وَإِنَّ السُّحْتَ رِزْقٌ مِثْلَ حِلٍِّ وَإِنْ يَكْرَهُ مَقَالِي كُلُّ قَالَ

(سحت) Süht sînin zammesiyle harâm ma'nâsındır. (حل) Hıl kesra ile helâl ma'nâsındır. (مقال) Mekâl kavlı ve mekûl ma'nâsındır. (قال) Kâl kelimesi buğz ma'nâsına olan kalâdan ism-i fâ'ildir buğz edici demektir. (مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى) ⁵⁸¹ kavlı-i kerîminde dahî ile müfesserdir.

(Ma'nâ-yı beyt) [69] Harâm dahî helâl gibi insâna rızıktır. Her ne kadar bu kavlimi her mübğid kerîh görürse de ma'lûm ola ki ehl-i sünnet indinde rızık Hazret-i Rezzâk âlemin zî hayâta intifâ' için sevk eylediği şeydir. Felihâzâ insânın ekl eylediği herbir şey helâl veya harâm olsun rızıktır ki mutlakâ tağdî olunan şeye itlâk olunur. Mu'tezile harâm rızık değildir rızık melekiyyete hâsır dediler ise de bu kulun fesâdı zâhirdir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîmde (وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا) ⁵⁸² buyuruldu. Devvâb için melek tasavvur olunur mu, elbette olunmaz.

⁵⁷⁸ قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْنَاكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئاً ﴿٩﴾ (Vahiy meleşî) dedi ki: "Evet, öyle. (Ancak) Rabbin diyor ki: "Bu bana göre kolaydır. Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım." Meryem 19/9.

⁵⁷⁹ هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ جِئْنَا مِنْ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكَوراً ﴿١﴾ (İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti." el-İnsân 76/1.

⁵⁸⁰ Seyyid Şerîf Cürcânî, Şerhu'l-mevâkıf, 1/567.

⁵⁸¹ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى ﴿٣﴾ "Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da." ed-Duhâ 93/3.

⁵⁸² وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾ "Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a âit olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de o bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) dir." Hüd 11/6.

Tenbîh

Kütüb-i kelâmiyyede bahis olunduğu vecihle harâm rızık olduğu sûretde ekl harâm üzerine ikâb olunmamak lâzım gelir denilir ise (كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا)⁵⁸³ âyet-i kerîmesiyle tayyib ve helâl ekli ile me'mûruz. Binâen aleyh insân bi'l-ihtiyâr harâmı taleb sebebiyle ikâb olunur diye cevâb verilir. Allâhümmerzükânâ halâlen tayyiben.

[SEM'İYYÂT KONULARI]

[Kabir Sorgusu ve Kabir Azabı]

47 - وَ فِي الْأَجْدَاثِ عَنْ تَوْحِيدِ رَبِّي سَيِّئَلِي كُلُّ شَخْصٍ بِالسُّؤَالِ

(أَجْدَاثِ) Ecdâs kabir ma'nâsına olan جدت cedes cem'idir. (سَيِّئَلِي) Seyüblâ sîğa-i [70] mechûl ile imtihân ma'nâsınadır.

(Ma'nâ-yı beyt) Herbir şahıs kabirlerinde tevhd-i Bârîden suâl ile imtihân olunacaktır. Ya'nî Cenâb-ı Hakkın melâikelerinden esved ve mehîb olan Münker ve Nekirin kabirde meyyite rabbinden ve dîninden ve peygamberinden suâli hakdır ve buna îmân vâcibdir. Bunun üzerine ehl-i sünnet icmâ' eylediği hadîs-i sahîhde (سَيِّئَلِي كُلُّ شَخْصٍ عَنْ رَبِّهِ وَدِينِهِ) ⁵⁸⁴(فيقول المؤمن ربي الله ودينى الاسلام ونبىي محمد عليه الصلاة والسلام ويقول الكافر والفاجر هاه هاه لا ادرى) vârid oldu. Suâl-i kabir ümmet-i Muhammediyyenin hasâisindedir. Mu'tezile bu mes'eleye dahî muhâlif ise de umûr-ı âhiret umûr-ı dünyâyâ kıyâs olunamaz. Suâl-i kabirden müstesneyâtı mübeyyin ehâdis-i şerîfe olub ez-cümle şühedâ ve yevm-i cum'âda veya leyle-i cum'âda vefât eden mü'minler ve her gece Sûre-i Mülk tilâvet edenler ve ehl-i îmândan mebtûn ya'nî istiskâ veya ishâl marazlarıyla fevt olanlar suâl-i kabirden mu'âf oldukları kütüb-i kelâmiyyede menkûldür. Ve kavî-i esahda enbiyâ-i izâm salavâtullâhi alâ nebîyyinâ ve aleyhim hazerâtı için suâl-i kabir olmadığı hâlde Fahr-i âlem sallallâhü Te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimizin sahîhinde vârid [71] olduğu üzere fitne ve azâb-ı kabirden isti'âze buyurdıkları hakkında Kâdî İyâz rahimehullâhü Te'âlâ Şerh-i Müslimde şöyle beyân eyledi ki isti'âze-i nebeviyyenin hikmetleri Hakk-ı celîl-i ilâhîyi iltizâm ve i'zâm ve Hazret-i Hâlîka arz-ı iftikâr ile beraber ümmetine sıfat-

⁵⁸³ يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helal ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.” el-Bakara 2/168.

⁵⁸⁴ “Her bir kişi rabbinden ve dininden sorguya çekilecek. Mümin; Rabbim Allah, dinim İslam diyecek. Kafir ise bilmiyorum diyerek cevap verecek.” Suyûtî, Câmi'ü'l-ehâdis, 7/380-385 (No: 6522).

ı du‘âyı ta‘lîm ve emr-i mühimmi tebyîn ve tefhîmdir.⁵⁸⁵ Allâh el-Kadir el-Müvaffık el-Hâdî.

48 - وَلِلْكَافِرِ وَالْفَاسِقِ يُقْضَىٰ عَذَابُ الْقَبْرِ مِنْ شَرِّ الْفَعَالِ

(كُفَّار) Küffâr hakkı setr ve inkâr edici ma‘nâsına olan kâfirin cem‘îdir ki ıstılâh-ı şer‘de îmân şânından iken îmân etmeyici demektir. (فُسَّاق) Füssâk günahkâr ma‘nasına olan fâsıkın cem‘îdir.

(Hâsıl-ı ma‘nâ-yı beyt) Azâb-ı kabir hem küffâr için hem de sû-i fe‘âl ve kabîh hâlleri sebebiyle ta‘zîbine irâde-i ilâhiyye ta‘alluk eden mü‘minlerden ba‘zı füssâk için sâbitdir. Ma‘lûm ola ki azâb-ı kabir hak olub Cenâb-ı Rabb-ı Kadîr kudret-i kâmileleriyle kabirde meyyite kâfir ise müteellim olacaktır. Mü‘min ise telezzüz edecek mikdâr bir nev‘-i hayât halk eder bu bâbda edille-i kâtı‘a ve berâhîn-i sâti‘a kesîrdir. Ez-cümle [72] (قَالُوا) ⁵⁸⁷ (وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا) ⁵⁸⁶ (رَبَّنَا آمَنَّا اٰنْتَيْنِ وَاٰحِبِّيْنَا اٰنْتَيْنِ) ⁵⁸⁸ (سَنُعَذِّبُهُمْ مَّرَّتَيْنِ) ⁵⁸⁹ (وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ) ⁵⁹⁰ (وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ) ⁵⁹¹ (من قرأ سورة الملك كل ليلة لا يكون له عذاب القبر) ⁵⁹² (عذاب القبر حق) ⁵⁹³ (القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران) hadîs-i şerîfleri dahî delâil-i vâdiha-i ehl-

⁵⁸⁵ Kâdî İyâz, *Şerhu Sahîhu'l-Müslim*, 8/400-401.

⁵⁸⁶ قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا اٰنْتَيْنِ وَاٰحِبِّيْنَا اٰنْتَيْنِ فَاَعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ اِلَىٰ خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾ *"Onlar da şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?"*" el-Mü‘min 40/11.

⁵⁸⁷ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَعْمَىٰ ﴿١٢٤﴾ *"Her kim de benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz."* Tâhâ 20/124.

⁵⁸⁸ وَمَنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾ *"Çevrenizdeki bedevilerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir."* et-Tevbe 9/101.

⁵⁸⁹ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ *"Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var. Fakat onların çoğu bilmezler."* et-Tûr 52/47.

⁵⁹⁰ وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ *"Andolsun, dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız."* es-Secde 32/21.

⁵⁹¹ "Kabir azabı haktır." Suyûtî, *Câmi‘u'l-ehâdis*, 14/184 (No: 14082).

⁵⁹² "Kim her gece Mülk Süresini okursa ona kabir azabı yoktur." Suyûtî, *Câmi‘u'l-ehâdis*, 37/171 (No: 40304).

⁵⁹³ "Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur." Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, "Sıfatü'l-Kıyamet", 26 (No: 2460).

i sünnetdir. Rasûlullâh sallallâhü Te‘âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri iki yeni kabir gördüklerinde buyurdular ki ikisi de ta‘zîb olunur. Birisi bevlden istihzâh etmez diğeri nemîme ile gezer idi. İmdi ayak üzerinde bevl ile istihzâh etmemek ef‘âl-i zemîmeden olub muḥill-i nezâfet ve sıfat-ı nemîme ya‘nî koğuculuk ile nemmâm olmak ahlâk-ı reddiyeden olub muğâyir-i şerî‘at ve münâfi insâniyet olarak ikisi de dünyâda ukalânın hüsn-i nazar ve tevcîhini sâlib olunmağla beraber azâb-ı kabri mûcib olduğundan her vecihle ihtirâz olunacak ahvâl ve ef‘âl nâ-merziyedir. Yâ Rabbi ve kinâ azâbe’l-kabr ve azâbe’n-nâr ve ente er-Rahîmü’l-Kadîru’l-Ğaffâr. [73]

[Cennet]

49 - دُخُولُ النَّاسِ فِي الْجَنَّاتِ فَضْلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ يَا أَهْلَ الْمَعَالِي

(Hâsıl-ı ma‘nâ-yı beyt) Ey ehl-i me‘âlî ey ashâb-ı mehâsin düḥûl-i cennât min kıbeli’r-Rahmân fazl ve keremdir. Ya‘nî ehl-i îmânın cennâta düḥûlü a‘mâl-i sâlihaları sebebiyle olmayub mahzâ fazl ve rahmet-i ilâhiyedir. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimizden (لن يدخل احدكم الجنة بعمله) ya‘nî hiçbiriniz mahzâ amel-i sâlih sebebiyle cennete dâhil olamaz. Hadîs-i nebeviyyeleri şeref-sâdir olduğu zamân Ashâb-ı kirâm hazerâtı (ولا انت ولا انا الا ان يتعدنى) ya‘nî sizde mi Yâ Rasûlallâh diyerek istifsâr eylediklerinde (يا رسول الله الله برحمته⁵⁹⁴) ya‘nî ben dahî amel-i sâlih sebebiyle dâhil-i cennet-i a‘lâ olamam ancak Allâh Te‘âlâ ve Tekaddes hazretleri beni rahmet-i ilâhiyesiyle setr etmekle dâhil-i behişt olurum demekdir. Bu hadîs-i şerîf Kur’ân-ı Kerîmde (ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)⁵⁹⁵ kavlı kerîmine münâfi değildir. Belki muvâfıkdır. Çünkü ehl-i îmâna cennete düḥûl ile emr-i ilâhî fazl ve rahmetdir. Ya‘nî mü’minler a‘mâl-i sâliha ile muttasıf oldukdan sonra cennete dâhil olunuz ḥitâbı fazl ve kerem-i ilâhîdir. İmdi her mü’min a‘mâl-i sâliha ile muttasıf olmalıdır. Ammâ hüsn-i a‘mâle mağrûr olmamalıdır. Belki [74] hüsn-i kabûlü hakkında fazl ve rahmet-i ilâhiye recâ ve tezarru‘ etmelidir. Mu‘tezile gürûhu bu mes’elede dahî muḥâlefet ederek mutî‘a sevâbın ve âsiye ikâbın îcâbına kâil oldular. Biz ehl-i sünnet deriz ki Cenâb-ı Hakka hiçbir şey vâcib olmaz ancak ehl-i îmânı fazlen cennete ve küffârı adlen cehenneme idḥâl buyurur.

⁵⁹⁴ “Sizden hiç kimse ameli ile cennete giremez. Sizde mi Yâ Rasûlallâh? Evet ben de. Ancak Allah bana rahmet ve mağfîret ederse cennete girebilirim.” Suyûtî, *Câmi ‘u’s-sağîr*, 2/151 (No: 6871).

⁵⁹⁵ الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾ “Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler.” en-Nahl 16/32.

[Hesap]

50 - حِسَابُ النَّاسِ بَعْدَ الْبَعْتِ حَقٌّ فَكُونُوا بِالتَّحَرُّزِ عَنْ وَبَالٍ

(Ma'nâ-yı beyt) Yevm-i kıyâmetde ba's vukû'undan sonra hesâb-ı nâs hakdır. Öyle olunca vebâlden ya'nî her türlü günahdan ihtirâz-ı şedîd ile sakınıınız. Ma'lûm ola ki ba's ve me'âdın subûtunda ehl-i sünnet ittifâk ettiler ki ⁵⁹⁶(ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ) قُلْ يُحْيِيهَا ⁵⁹⁸(أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾) ⁵⁹⁷(الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ) âyet-i kerîmeleri delâil-i kâtı'adır. Ve ba'de'l-ba's kâffe-i nâsın gerek hukûk-ı ibâda gerek hukûk-ı rabbi'l-ibâda müte'allik kebîre ve sağîre bi'l-cümle a'mâl ve akvâl ve ef'âllerinden hesâb verecekleri hakdır. Ve Allâh Te'âlâ hazretleri arasât-ı kıyâmetde bilâ tercümân ibâdıyla ef'âl ve akvâlleri üzerine muhâsebe eder ki Kur'ân-ı Kerîmde (لَسْأَلُنَّهُمْ) ⁵⁹⁹(أَجْمَعِينَ) âyet-i celîlesi delîl-i kat'îdir. Lâkin herkesin [75] hesâbı bir derecede olmayub mütefâvitdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde ⁶⁰⁰(فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) buyuruldu ki ba'zıları hesâb-ı yesîr ile cennete dâhil olurlar ve ba'zıları ⁶⁰¹(وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) âyet-i kerîmesi hüküm-i celîlince bi-ğayr-i hesâb düzaha giderler.

[Amel Defteri]

51 - وَ يُعْطَى الْكُتُبُ بَعْضًا نَحْوَ يُمْنِي وَ بَعْضًا نَحْوَ ظَهْرِ وَ الشِّمَالِ

(Meâl-i beyt) İnsânların müddet-i hayâtında hafaza-i kirâm meleklerinin yazmış olduğu sahâif-i a'mâli yevm-i kıyâmetde ba'de'l-ba's mü'minînin bi'l-muvâcehe sağ cânibinden ve münkerînin arka ve sol taraflarından i'tâ olunur. Ehl-i sünnet indinde mü'minînin illiyyîn nâm dîvânı yemînleri tarafından ve münkerînin siccîn nâm dîvânı şimâl ve zuhurları cânibinden i'tâ olunacağı hakdır. Ve bu husûsda Kur'ân-ı Kerîmde (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾ وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿٩﴾ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ

⁵⁹⁶ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾ “Sonra yine muhakkak siz, kıyamet gününde (tekrar) diriltileceksiniz.” el-Mü'minûn 23/16.

⁵⁹⁷ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ “De ki: “Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir.”” Yâsîn 36/79.

⁵⁹⁸ أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾ “İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? (3) Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter. (4)” el-Kiyâmet 75/3-4.

⁵⁹⁹ فَوَرِّكْ لَسْأَلُنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ “Rabbine andolsun, onların hepsine mutlaka soracağız.” el-Hicr 15/92.

⁶⁰⁰ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾ “Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek.” el-İnşikâk 84/8.

⁶⁰¹ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾ “Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin.” el-Bakara 2/119.

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ ( )⁶⁰² (كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾) فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا ﴿١٢﴾
 بسم ( )⁶⁰³ (يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَةَ ﴿٢٥﴾) *nass-1 celîleleriyle sâbitdir. Mü'minin kitabı unvânında* [76]⁶⁰⁴ (الله الرحمن الرحيم هذا كتاب الجليل الى الصالح الخليل أدخلوه جنة عالية قطوفها دانية
 olacak ve bu kitâb ba'de'l-i'tâ melâike-i kirâm ve ğilmân ve hûr kendisini istikbâl
 edecekler ve derhâl ebvâb-ı cenân küşâd olunacak ve bir münâdî fülân b. fülân nâil-i
 sa'âdetdir bundan sonra ebeden şekâvet yokdur diye nidâ eyleyecekdir. Ve münkir ve
 münâfika kitâbı ba'de'l-i'tâ azâba me'mûr melâike muâhaza edecekdir. Rabbenâ âtina
 fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kınâ azâben'n-nâr bi-rahmetike yâ
 erhame'r-râhimîn.

[Mîzân ve Sırât]

52 - وَحَقُّ وَزْنُ أَعْمَالٍ وَجَزْيٌ عَلَيَّ مَثْنُ الصِّرَاطِ بِلَا اهْتِبَالِ

(Ma'nâ-yı beyt) Yevm-i kıyâmetde vezn-i a'mâl hakdır. Ve sırât üzerinde bilâ ihtibâl
 ya'nî kizb ve iftirâsız yahud hiçbir şeye ittikâsız cery ve mürûr sâbitdir. Mîzân hakkında
 âyât-ı celîle kesîrdir. Ez-cümle ( )⁶⁰⁵ (وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ) ⁶⁰⁶ (مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾) وَمَنْ حَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَتْلُمُونَ ﴿٩﴾
 buyurulmuşdur. Bu makâmda mîzân kendisiyle mekâdîr-i a'mâl bilinen şeyden
 ibâretdir. Akıl bunun keyfiyyetini idrâkde mâhiyyetini tasvîrde [77] kâsırdır. Çünkü
 a'mâl a'râz kabîlinden olub hafset ve siklet ile tavsîf olunamaz denilir ise vaktâ ki sübûtu
 üzerine delîl-i kat'î vardır. Keyfiyyeti ile iştiğâl etmeyerek hakkıyyetine i'tikâd vâcib
 oldu. Zîrâ Allâh Te'âlâ hazretleri nüsûretle irâde buyurursa ibâdına mekâdîr-i

⁶⁰² فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾ وَيُنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿٩﴾ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا ﴿١٢﴾
 “Kime kitabı sağından verilirse, (7) Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, (8) Sevinçli olarak ailesine dönecektir. (9) Fakat kime kitabı arkasından verilirse, (10) "Helâk!" diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir. (11-12)” el-İnşikâk 84/7-12.

⁶⁰³ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَةَ ﴿٢٥﴾
 der: "Keşke kitabım bana verilmeseydi."” el-Hâkka 69/25.

⁶⁰⁴ “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu Celîl olan Allah'tan sâlih ve halîl olan kuluna gönderilmiş kitaptır. Onu meyveleri sarkmış yüksek bir cennete götürünüz.” Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdîs*, 17/91 (No: 18648).

⁶⁰⁵ “Kıyâmet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” el-Enbiyâ 21/47.

⁶⁰⁶ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ حَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَتْلُمُونَ ﴿٩﴾
 “O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.(8) Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.(9)” el-A'râf 7/8-9.

a‘mâllerini bildirmeye kâdirdir. Ve mevzûnun sahâif-i a‘mâl olduğuna delîl vârid oldu. Ve ümûr-ı âhîret ümûr-ı dünyâyâ makîs olamaz. Gelelim sırâta, sırât metn-i cehennem üzerine memdûd bir cîsr olup onun üzerinden mürûr olunacaktır. Kur‘ân-ı Azîmü’ş-Şânda (وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَاً)⁶⁰⁷ buyurulmuşdur ki vürûd bi-ma‘ne’l-mürûrdur. Bu bâbda olan hadîs-i şerîf meâline nazaran sırâtın yedi kantarası olup birincisinde îmândan, ikincisinde salâtdan, üçüncüsünde zekâtdan, dördüncüsünde sıyâmdan, beşincisinde hacc-ı şerîfden, altıncısında vudû’ ve ğusûlden, yedincisinde vâlideyn ve sıla-i rahîm ve ıslâh-ı beyne’l-ihvân husûslarından abd muhâsebe olunacaktır. Bunlardan güzelce cevâb verir ise berk-i hâtîf gibi mürûr edecektir. İşte akâid-i diniyyemizden birisi dahî sırâtın vücûduna ve evvelîn ve âhirînden umûmun ondan mürûruna îmân eylemektir. [78] Hafî olmaya ki (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ)⁶⁰⁸ kavî-i kerîminden suâl olundukda ya‘nî küre-i arz tebeddül eylediği vakitte hâlâik ne mekânda bulunurlar diye aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz hazretlerinden istifsâr olundukda “ale’s-sırât” buyurdular.⁶⁰⁹ Vallâhü alâ külli şey’in Kadîr.

[Şefaât]

53 - وَ مَرْجُو شَفَاعَةَ أَهْلِ خَيْرٍ لَا صَحَابِ الْكِبَائِرِ كَالْجِبَالِ

(Meâl-i beyt) Dağlar gibi kebâir-i zünûb ashâbına ehl-i hayrın şefâ‘ati mercüvdür. Mahbûb-ı Hüdâ ve Şefî‘-i rûz-ı cezâ Hâtimü’l-enbiyâ aleyhi ezke’t-tehâyâ Efendimiz hazretleri kavî-i kerîm (وَأَسْئَلُكَ بِرَبِّكَ فَتَرْضَى)⁶¹⁰ (عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا)⁶¹¹ medlûl-i celîlelerince şefâ‘at-i kübrâ makâm-ı âliyeyle de müşerref ve mükram bir Nebî Eşrefü’l-enbiyâdır. Sâir-i enbiyâ-i izâm salavâtullâhi aleyhim ecme‘în hazerâtı ve evliyâ-i kirâm kadesellâhü esrârahüm ve ulemâ ve şühedâ ve sulehâ dahî ehl-i kebâire

⁶⁰⁷ (وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَاً كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾) “(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir.” Meryem 19/71.

⁶⁰⁸ (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاجِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾) “O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hakim) olan Allah’ın huzuruna çıkarlar.” İbrâhîm 14/48.

⁶⁰⁹ “Sırât üzerinde olacaklar.” Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Sıfatü’l-Kiyâmet" 4, (No: 2791).

⁶¹⁰ (وَأَسْئَلُكَ بِرَبِّكَ فَتَرْضَى ﴿٥﴾) “Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.” ed-Duhâ 93/5.

⁶¹¹ (وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾) “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud’la ulaştırsın.” el-İsrâ 17/79.

612 (يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا) şefâ‘at ederler ki Kitâb-ı Kerîmde buyuruldu. Ve Sâhib-i Sa‘âdet Efendimiz hazretleri (شفاعتي يوم القيامة لأهل الكبائر من أمتي) 613 buyurdu. Bu kebâirden işrâkûn billâh müstesnâdır. 615 Zîrâ Kur‘ân-ı Kerîmde [79] (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) 616 buyurulmuşdur. Hafî olmaya ki li-vechillâhi Te‘âlâ sadakât binâ-i mesâcid ve sebîl ve ribât ile mesâcide bisât döşemek ve şem‘ ve kandîl vaz‘ ve îkâd eylemek gibi envâ‘-ı hayrât ve müberrât mûcib-i şefâ‘atdır. Felihâzâ mü‘min için envâ‘-ı hayrât ile şefâ‘at recâ etmek ve şirkden mâ‘adâ hasebe‘l-beşeriyye her ne kadar günahkâr olsa yine Hazret-i Ğaffârın rahmet-i ilâhiyyesinden kunût ya‘nî ümîdi kat‘ etmemek vâcibdir. Zîrâ Sûre-i Zümerde (فَلْيَا وَمَنْ يَقْنُطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا) 617 Sûre-i Hicrde (عِبَادِي الَّذِينَ اسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنُطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ الضَّالُّونَ) 618 âyet-i kerîmeleri Habîbim söyle ki “Ey me‘âsîde isrâf ve tecâvüz ile nefislerine zulüm ve sitem eden kullarım Hüdânın rahmetinden ümîd kesmeyiniz. Rahmet-i ilâhiyyeden ancak ehl-i dalâlet kat‘-ı ümîd eder.” ma‘nâsıyla müfesserdir. Allâhümmerhamnâ ve yessir lenâ şefâ‘ate habîbîke‘l-müctebâ aleyhi efdalü‘t-tahâyâ.

[Duânın etkisi]

54 - وَ لِلذَّعْوَاتِ تَأْتِيرٌ بَلِيغٌ وَقَدْ يَنْفِيهِ أَصْحَابُ الضَّلَالِ

(Ma‘nâ-yı beyt) Du‘âlar için te’sîr-i belîğ sâbitdir. Ashâb-ı dalâl ise du‘ânın te’sîrini nefy ve inkâr ederler. Nâzım hazretleri ashâb-ı dalâl ta‘bîriyle Mu‘tezileye işâret ediyor.

612 “O gün, Rahmân’ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.” Tâhâ 20/109.

613 “Kıyamet günü şefaetim, ümmetimden büyük günah işleyenleredir.” İbn Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce*, “Zühd”, 37 (No: 4310).

614 “İlk şefaati ve şefaati ilk kabul edilecek olan benim.” İbn Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce*, “Zühd”, 37 (No: 4308).

615 Der-kenâr: fi‘l-Câmi‘u’s-Sagîrde an Ebî Sa‘îd el-Hudrî (أنا سيّد ولد آدم يوم القيامة ولا فخر ويبيدي لواء الحمد ولا فخر وما من نبي يومئذ آدم فمن سواه إلا تحت لوائي وأنا أول من تنشق عنه الأرض ولا فخر أنا سيّد ولد آدم يوم القيامة وأول من ينشق عنه القبر وأول شافع وأول مُشَفِّع) ve fihi eydan an Câbir (أنا سيّد ولد آدم يوم القيامة ولا فخر وما من نبي يومئذ آدم فمن سواه إلا تحت لوائي وأنا أول من تنشق عنه الأرض ولا فخر أنا سيّد ولد آدم يوم القيامة وأول من ينشق عنه القبر وأول شافع وأول مُشَفِّع) ve fihi eydan an Ebî Hüreyre (أنا سيّد ولد آدم يوم القيامة ولا فخر وما من نبي يومئذ آدم فمن سواه إلا تحت لوائي وأنا أول من تنشق عنه الأرض ولا فخر أنا سيّد ولد آدم يوم القيامة وأول من ينشق عنه القبر وأول شافع وأول مُشَفِّع). Suyûtî, *Câmi‘u’s-Sagîr*, 1/255.

616 “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.” en-Nisâ 4/48.

617 “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”” ez-Zümer 39/53.

618 “Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”” el-Hicr 15/56.

De'avât-ı müstecâbe

Evlîyâ-i izâm hazerâtının niyâz ve du'âlarıyla ebeveyn ve ulemâ ve esâtîz ve meşâyih-i kirâmın zühd ve salâh ile safvet ve ihlâsa mukterin olan du'âları indellâhi Te'âlâ serî'u'l-icâbedir. Hafî olmadığı üzere beyne'n-nâs ba'zı zevât için müstecâbü'd-du'â denir. Bu kelâm pek sahîhdir hattâ (من فتح له ابواب الدعاء فتحت له ابواب الاجابة)⁶²⁷ hadîs-i şerîfi bir kimseye ebvâb-ı du'â açılır ise icâbet kapıları açılır ma'nâsında sarîhdir ki Hakk Te'âlâ hazretlerinin muhabbet ve rızâ-yı şerîfi ta'âlluk eden mutî' ve sâlih kullarının du'âlarını isticâbe ve kabûlü muktezâ-yı fazl ve kerem-i ilâhiyyesidir. Ve du'âda Fahr-i kâinât aleyhi efdalü't-tehâyâ Efendimiz hazretlerine salât ve selâm getirmek lâ büddedir. Hattâ hadîs-i şerîfde (كل دعاء محبوب دون السماء فإذا جاءت الصلاة على سعد الدعاء)⁶²⁸ buyurulmuşdur ki herbir du'â dûne's-semâ mahcûbdur.⁶²⁹ Ammâ akîb-i du'âda benim üzerime salât [82] ve selâm ihdâ olunduğu anda dâire-i hicâbdan su'ûd eder ma'nâsını meş'ar olub du'ânın salât ve selâm ile icâbetgâh-ı Ehadiyete vâsıl olacağını mübeşşirdir. Binâen aleyh ibtidâ-i du'âda (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ)⁶³⁰ diye hüsn-i ibtidâ ile tezarru'a başladıkdan sonra hâtîme olarak (وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)⁶³¹ diyerek salât ve selâm ve Fâtiha-i şerîf kırâat olunması âdâb-ı du'âdandır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri (ما من احد يسلم علي الا رده الله علي روي)⁶³² buyurdular ki "benim üzerime her kim salât ve selâm ederse Cenâb-ı Hakk o salât ve selâmı benim rûhuma red ve îsâl eder hattâ ben dahî ol kimse üzerine redd-i selâm ederim" ma'nâsını muhtevîdir. İşbu hadîs-i ni'met-i tahdîsle ümmet-i mes'ûdesine ve salât ve selâmetlerine muhabbet-i seniyye-i risâlet-penâhîlerini lutfen

---

الدُّعَاءُ مَحْجُوبٌ عَنْ (الدُّعَاءُ يُرَدُّ بِالْبَلَاءِ) ve fihi eydan an Ebi Hüreyre (فَعَلَيْكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِالْأَعْيَانِ) ve fihi eydan an Ali (اللَّهُ حَتَّى يُصَلِّيَ عَلَيَّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَهْلِ بَيْتِهِ). Suyûtî, *Câmi'u's-sağîr*, 2/109-110.

⁶²⁷ "Kendisine duâ kapıları açılan kişiye icâbet kapılarında açılır." Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 21/99 (No: 23058).

⁶²⁸ "Muhammed ve ailesine salât edinceye kadar bütün duâlar örtülüdür." (كل دعاء محبوب عن السماء حتى) (يصلى على محمد وعلى آل محمد) Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 31/393 (No: 34428).

⁶²⁹ Der-kenâr: fi'l-Câmi' an Enes ve Ali radiyallâhü anhümâ (كُلُّ دُعَاءٍ مَحْجُوبٌ حَتَّى يُصَلِّيَ عَلَ النَّبِيِّ). Suyûtî, *Câmi'u's-sağîr*, 2/304.

⁶³⁰ Hamd alemlerin rabbi olan Allah içindir. Salât ü selâm Efendimiz Muhammed, ailesi ve bütün arkadaşları üzerinedir.

⁶³¹ Bütün peygamberlere selâm olsun. Hamd alemlerin rabbi olan Allah içindir.

⁶³² "Her kim benim üzerime salât ve selâm ederse Cenâb-ı Hakk o salât ve selâmı benim rûhuma ulaştırır hattâ ben de o kimsenin selâmına karşılık veririm." Suyûtî, *Câmi'u's-sağîr*, 3/98 (No: 10761).

beyân ve tebşîr buyurdular. El-hamdü lillâhi ellezî ce‘alenâ min ümmeti habîbihi aleyhi’s-selâm.

İstitrâd

Ahyânın emvât üzerine du‘âlarının te’sîri tahfif-i zünûb ve def‘-i azâb ve raf‘-i deracât içindir. Zîrâ Allâh Te‘âlâ hazretleri kâdi’l-hâcât ve dâfi‘u’l-beliyyâtdır. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz [83] hazretleri (اهدوا موتاكم) buyurmalarıyla Yâ Rasûlallâh mevtâyâ hediye nedir diye istifsâr olundukda (الدعاء والصدقة) cevâb-ı âlîsi şeref-sâdır oldu.⁶³³ Ma‘lûmdur ki üzerine hac farz olmuş yahud medyûn bulunmuş olan bir kimse vefât eylese tarafından hac olunmak ve medyûn-ı müteveffânın borcu îfâ edilmek câiz ve nâfi‘ olur. Du‘â ve sadaka dahî böylecedir. Ehl-i sünnet i’tikâdâtı budur. Mu‘tezile ve felâsife i’tikâd etmez. Mine’l-abdi ed-du‘â ve’l-isti’tâf ve mine’l-Mevlâ el-icâbet ve’l-iltâf.

[Dünya hâdisdir

55 - وَدُنْيَانَا حَدِيثٌ وَالْهَيُولَى عَدِيمُ الْكَوْنِ فَاسْمَعْ يَا جِتْدَالِ

Bu beyitte (حديث) dünyâ cevâhir ve a‘râzdan olarak cemî‘ maḥlûkât demektir. (جيتال) Hadîs hâdis ve (هيولى) heyûlâ asl-ı mâdde ma‘nâsına (عديم) adîm ma‘dûm ve (اجتدال) ictizâl ferah ve sürûr ma‘nâlarına gelir. Maksûd-ı Nâzım dahî bu ma‘nâlardır.

(Hâsıl-ı ma‘nâ-yı beyt) Bu dünyâ ve mâ fiḥâ ya‘nî zâhir ve bâtınıyla bi’l-cümle mâ sivallâh ihdâs-ı ilâhî ile hâdisdir. Heyûlâ denilen zâten ma‘dûm ve ğayr-ı mevcûddur. Bu kelâmı ferah ve sürûr ile istimâ‘ eyle demektir. Ma‘lûm ola ki Nâzım hazretleri bu beyitle eflâkiyye ve felâsife ya‘nî hukemâ-i mukaddimîn [84] zümresinin âlemi heyûlâdır bir tînet-i kadîmedir ki eşyâ ol tînetden hâsıl oldu vâdîsinde olan akvâllerini red eder. Tavâif-i mezkûra tînetde ihtilâf edüb ba‘zıları tînet-i kadîme harâret, burûdet, rutûbet, yabûsetdir. Asl-ı âlem bunlardandır. İhtilât ederek cisim oldu. Ve ba‘zıları da mâ, türâb, nâr, havâdır. İmtizâc etdikde cisim oldu diyerek dünyânın bu vecihle kıdemine kâil oldular ise de merdûddur. Zîrâ kadîm sıfatıyla muttasıf olan Hakk Sühhâne ve Te‘âlâ hazretlerinin varlığıyla beraber hiçbir şey mevcûd değil idi. Kâinâtın küllîsi kudret-i ilâhiyye ile maḥlûkdur. İşte mezheb-i ehl-i sünnet budur. Ve bi’l-cümle

⁶³³ “Ölülerinize hediye gönderin. Hediye nedir diye sorulduğunda “duâ ve sadaka” diye cevap vermiştir.” Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzi, *Bustânü’l-vâ‘izin ve riyâzü’s-sâmi’in*, thk. Eyman el-Buhayri (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1998), 212.

Ehl-i İslâm ve Nasârâ ve Yahûddan ve sâir ittibâ‘-ı enbiyâ aleyhimü’s-selâmdan cemî‘-i ehl-i milel bunun üzerine müttetiklerdir. Ve’l-hâsıl dünyâmızı Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd hazretleri kemâl-i kudretiyle îcâd buyurdu. Bu bâbda (اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ)⁶³⁴ (الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ)⁶³⁵ âyetleri ve dahâ sâir âyât-ı beyyinât vardır. Kadîm ve Kadîr olan Hazret-i Hâlık îcâd-ı ma‘dûm ve i‘dâm-ı mevcûd üzerine kâdirdir.

Tenbîh

Ba‘zı şurûhda görüldüğü üzere ehl-i bid‘at ile bahs ve münâzarada [85] mübtedi‘ olan zâta kanâ‘ât-ı hâsıl ve hidâyet-i vâsıl olmak üzere delîl ve huccet ityânına ihtimâm etmeleridir. Ve onun kelâmı üzerine tebessüm etmemelidir. Zîrâ bir kimse küfür ile tekellüm eylese ona gülmek câiz değildir. Çünkü mütekellim kâfir olduğu gibi ne‘ûzü billâhi Te‘âlâ dâhik-i müstahsin dahî kâfir olur. Hattâ ba‘zı ulemâ (من تبسم في وجه المبتدع)⁶³⁶ demişler ki ehl-i bid‘atden bir mübtedi‘in muhâlif-i akâid-i ehl-i sünnet nâ-meşrû‘ sözlerinde bir kimse onun yüzüne tebessüm eylese hedm-i İslâm üzerine yardım etmiş olur demektir. Hafezanallâhü Te‘âlâ.

[Cennet ve Cehennem Mevcuttur]

56 - وَلِلْجَنَّاتِ وَالنَّيِّرَانِ كَوْنٌ عَلَيْهَا مَرُّ أَحْوَالٍ خَوَالٍ

(أَحْوَالٍ) Kevn vücûd ma‘nâsına (مَرُّ) merru masdar fi‘linden mürûr ma‘nâsınadır. (كَوْنٌ) Ahvâl cem‘u حَوْل ya‘nî sinîn ve a‘vâm demek (خَوَالٍ) havâl cârî yahud mâzî ma‘nâsına olan hâlî veya hâliyenin cem‘idir.

(Hâsıl-ı ma‘nâ-yı beyt) Cennât ve nîrân için vücûd vardır. Bir hâlde ki onların üzerine ahvâl ve sinîn-i mâziyenin mürûru sâbitdir. Kütüb-i kelâmiyyede beyân olunduğu üzere tabakât ve derecâtıyla cennet ve tabakât ve derekâtıyla [86] cehennem için el-ân ve ezmân-ı mâziyede mevcûdiyet nass ile sâbitdir. Nitekim bu ma‘nâ cennet hakkında

⁶³⁴ “Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir.” ez-Zümer 39/62.

⁶³⁵ “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur. Böyle iken inkar edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.” el-En‘âm 6/1.

⁶³⁶ “Bid‘atçinin yüzüne tebessüm eden kişi, İslam’ın tahrip edilmesine yardım etmiş olur.” Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali b. Halef Berbehârî, *Şerhu’s-sünne*, thk. Ebî Yâsir Halid b. Kasım er-Redâdî (Medine: Mektebetü’l-Gurabâi’l-Eseriyye, 1994), 137.

(أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ)⁶³⁷ ve cehennem hakkında (أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ)⁶³⁸ âyet-i celîlerinden müstefâd olur. Çünkü âyeteyn-i mezkûrelerdeki i‘dâd mâzî sîğasıyladır. Mezheb-i ehl-i sünnet budur.

[Mümin Günahı Sebebi ile Cehennemde Ebedi kalmaz]

57 - وَ دُوا الْإِيمَانَ لَا يَبْقَى مُقِيمًا بِسُوءِ الذَّنْبِ فِي دَارِ اسْتِعَالٍ

(Meâl-i beyt) Ehl-i sünnet mezhebinde sâhib-i kebîre ya‘nî büyük günah sâhibi tevbe etmeksizin fevt olsa bile cehennemde işti‘âl eden nârda muhalled ve müebbed kalmaz. Mu‘tezile ve Hâvâric bunun hilâfına zâhib olub abd-ı ma‘şiyetle îmândan hürûc eder. Neûzü billâhi Te‘âlâ halbuki yukarıda (وَمَا أَفْعَالُ خَيْرٍ فِي حِسَابٍ مِنَ الْإِيمَانِ مَفْرُوضِ الْوَصَالِ)⁶³⁹ beytinde şerh ve beyân olunduğu üzere a‘mâl-i sâliha hakikat-ı îmânda dâhil değildir. İmdi mü‘min beşeriyetle şirkden mâ‘adâ seyyiâtı işlese yine mü‘mindir. Ehl-i sünnetin delîli (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ)⁶⁴⁰ âyet-i celîlesidir ki Allâh Te‘âlâ hazretleri Zât-ı Ehadiyyetine şirk koşmaklığı aslâ afv ve mağfîret etmez. Şirkin mâdûnunu meşîet-i ilâhiyyesi ta‘âlluk eden kimse için [87] mağfîret buyurur ma‘nâsınadır. Hâsılı nazar-ı şer‘-i âlîde nâs üç kısım üzerinedir. Ba‘zısı neûzü billâhi Te‘âlâ kâfir olduğu hâlde fevt olur bu kısım muhalledün fi’n-nârdır. Ba‘zısı bilâ zenb yahud tevbeye muvaffak olarak vefât eder bu kısım muhalledün fi’l-cennetdir. Ve ba‘zısı min ğayr-ı tevbe me‘a’l-kebâir vefât eyler bu kısım meşîet-i ilâhiyededir. Dilerse fazl ve rahmetiyle mağfîret ve dilerse günahı mikdârı cehennemde ta‘zîb ve ba‘dehü cennete ba‘s ve idhâl buyurur.

[Sonuç]

58 - لَقَدْ أَلْبَسْتُ لِلتَّوْحِيدِ نَظْمًا بَدِيعَ الشَّكْلِ كَمَا السِّحْرِ الْحَالِ

⁶³⁷ وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ “Rabbinizin bağışına, ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun.” Âl-i İmrân 3/133.

⁶³⁸ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾ “Eğer, yapamazsınız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kafirler için hazırlanmıştır.” el-Bakara 2/24.

⁶³⁹ 40. Beyit.

⁶⁴⁰ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾ “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.” en-Nisâ 4/48.

Bu beyitte Nâzım hazretleri mecâzen nazmı libâsa ve manzûmu melbûsa teşbih eyledi. Zîrâ ilbâs lâbisin zîneti olduğu gibi nazm-ı bedî‘ kelâmın zînetidir. (بَدِيعُ الشَّكْلِ) Bedî‘u’ş-şekl (نَظْمًا) nazman kelimesinin sıfatıdır.

(Hulâsa-i ma‘nâ-yı beyt) Şekil ve hey’eti sihr-i helâl gibi bedî‘ olan nazmı ya‘nî kelâm-ı mukaffâ-yı mevzûnu ilm-i tevhîde ilbâs eyledim demektir. Ma‘lûm ola ki mutlaka sihir harâm ve fâ‘ili mezmûmdur. Lâkin ba‘zı mahalde mukayyeden isti‘mâl olunur ki memdûhdur. (انَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا)⁶⁴¹ hadîs-i [88] şerîfi gibi ya‘nî ba‘zı beyân sihirdir. Zîrâ sâhib-i beyân hüsn-i beyânıyla müşkil olan bir şeyi îzâh ve hakîkati keşf eder de hüsn-i beyânında kulûb meylân eder. Nitekim sihir ile istimâle-i kulûb olduğu gibi. İmdi nazmın sihre teşbihindeki vech-i şibih her birinin kulûba muhabbet isticlâb etmeleridir. Bu beyitte sînâyi‘-i bedî‘iyyeden ihtirâs vardır ki sihiri helâl ile vasf eyledi. (احتراس) İhtirâs hilâf-ı maksûdu îhâm eden ve bu sebeble i‘tirâzı da‘vet eyleyen bir kelâmıda îhâm ve i‘tirâzı def‘ eder bir kayd îrâd etmektedir. Demek olur ki san‘ât-ı ihtirâs dâfi‘-i îhâm ve i‘tirâzdır. Seyyid-i Sind kaddese sirrahü hazretlerinin *Ta‘rifâtında* san‘at-ı ihtirâsa misâl olarak (فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ)⁶⁴² âyet-i celîlesi yazılmışdır⁶⁴³ ki Allâh Te‘âlâ hazretleri yakında bir kavim getirir ki onlara muhabbet eyler ve onlar da Allâh Te‘âlâ hazretlerine muhabbet ederler. Öyle bir kavim ki mü‘minîn üzerine zelîl ve mütevâzı‘lar kâfirîn üzerine azîz ve kavîler ma‘nâsını muhtevîdir. Âyet-i mezkûrede sînâyi‘-i bedî‘iyyeden ihtirâs şudur ki Allâh Te‘âlâ hazretleri kavm-i mezkûr hakkında yalnız (أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ) ezilletin ale’l-mü‘minîn [89] vasfî ile iktisâr buyurmuş ola idi o kavmin hilâf-ı maksûd olan za‘fını îhâm eder idi. Felihâzâ (أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ) e‘izzetin ale’l-kâfirîn cümlesi o îhâmı def‘ ve tekmîl-i temsîl tarîkiyle îrâd buyuruldu.

59 - يُسَلِّي الْقَلْبَ كَالْبُشْرَى بِرُوحٍ وَيُحْيِي الرُّوحَ كَالْمَاءِ الزَّلَالِ

Bu beytin beyt-i sâbıka mürtebit olub hâsıl-ı ma‘nâ sihr-i helâl gibi olan nazm-ı neşât-âver bir haber-i sârra ile beşâret gibi kalbe râhatla tesliyet bahş eder ve insânını rûhunu

⁶⁴¹ “Bazı beyân (açıklamalar) sihirdir.” Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, “Tıp”, 50 (No: 5767).

⁶⁴² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾ “Ey imân edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar mü‘minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir knayıcının knamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” el-Mâide 5/54.

⁶⁴³ Ali b. Muhammed eş-Şerif Cürcânî, *Kitâbü’t-ta‘rifât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983), 13.

mâ-i zülâl gibi ihyâ eder. (Tesliyet) kalbe ârız olan hümûm ve ğumûm üzerine tefrîc ma'nâsına, (büşrâ) haber-i sârâ ya'nî meserrat-âver haberle beşâret, (ravh) feth-i râ ile râhat ma'nâsınadır. Zammü râ ile bedende cevher-i nûrânîdir ki mâ-i verdin verde ya'nî gül suyunun gül yaprağında sereyânı gibi bedende sereyân eder. (Mâ-i zülâl) azb ve sâfi sudur. Nâzım hazretlerinin bu beyitinde teşbîh-i bedî' vardır ki mâ-i zülâl sebep-i hayât olduğu gibi bu nazımda hayât-ı rûha sebebdir. Ve sînâyi'-i bedî'ıyyeden cinâs-ı tâm vardır ki ânifen ma'nâları sebk eden (رَوْح) ve (رَوْح) kelimelerinin tesâdüfîdir. [90]

60 - فَخَوْضُوا فِيهِ حِفْظًا وَاعْتِقَادًا تَنَالُوا حُسْنَ اصْنَافِ الْمَنَالِ

(خَوْضُوا) Hûdû şurû' ediniz ma'nâsında emr-i hâzırdır. (اعْتِقَادًا) İ'tikâd birşey üzerine cezm ve rabt-ı kalbdır.

(Hâsıl-ı ma'nâ-yı beyt) İmdi rûhu ihyâ eder olduğu ma'lûm olan ilm-i kelâmdan işbu nazm-ı bedî'a hıfzan ve ma'nâsını i'tikâden şurû' ediniz ki bu sûretle Cenâb-ı Vâhibu'l-Atâyâ hazretlerinden dünyâ ve ukbâda envâ'-ı ni'ama nâil olasınız. Fi'l-hakîka Nâzımın bu nazmı eccl-i ulûm-ı şer'ıyyeden olan ilm-i tevhîdden hırz-ı cân ve hıfz-ı cinân edecek âsâr-ı nefisedendir.

61 - وَكُونُوا عَوْنًا هَذَا الْعَبْدِ دَهْرًا بِذِكْرِ الْخَيْرِ فِي حَالِ ابْتِهَالِ

Bu beyt beyt-i sâbıka ma'tûfdur. (عَوْنًا) Avn masdardır bi-ma'nâ fâ'il ya'nî mu'în ma'nâsınadır. (دَهْرًا) Dehr zamân ve asr (ابْتِهَالًا) ibtihâl tezarru' ve niyâz ma'nâsına gelir.

(Hâsıl-ı ma'nâ-yı beyt) [91] Dehr ve zamândan teyessür eden az çok vakitlerde cinân-ı Hakka ibtihâl ve tezarru'nuz hâlinde Nâzım-ı kasîde olan bu abde zikr-i hayr ile mu'în olunuz.

Nâzımın bu iltimâs-ı latîfi du'â ve istiğfâr ihdâ ediniz demektir. Nâzım hazretleri ehl-i îmânın ğıyâben ihvânına du'âsı ind-i Bârîde isticâbete garîb ve serî' olduğuna dâir olan (دعوة الغائب للغائب اسرع اجابة)⁶⁴⁴ hadîs-i şerîfine ittibâ'an ihvânından hayır du'â iltimâs ediyor.⁶⁴⁵ Allâhümmeğfir lenâ ve lehü ve nevvir kabrahü bi-fazlike yâ Kerîm.

⁶⁴⁴ "En çabuk kabul edilen duâ, Müslüman bir kimsenin diğer Müslümanın ğıyabında yapmış olduğu duâdır." (ما دَعْوَةٌ أَسْرَعُ إِجَابَةً مِنْ دَعْوَةِ غَائِبٍ لِغَائِبٍ) Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, "Birr ve Sıla" 50 (No: 1980).

⁶⁴⁵ Der-kenâr: fi'l-Câmi 'i's-Sağîrde an Ebi'd-Derdâ (دَعَاءُ الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ مُسْتَجَابٌ لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ عِنْدَ رَأْسِهِ مَلَكٌ) ve fihi eydan an İmrân b. Husayn (دَعَاءُ الْأَخِ لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ) ve fihi eydan an Ümmü Kûraz (دَعْوَةُ الرَّجُلِ لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ مُسْتَجَابَةٌ وَمَلَكٌ عِنْدَ رَأْسِهِ يَقُولُ آمِينَ وَلَكَ) ve fihi eydan an İbn-i Abbâs (دَعْوَتَانِ لَيْسَ بَيْنَهُمَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ دَعْوَةُ الْمَطْلُومِ وَدَعْوَةُ الْمَرْءِ لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ) ve fihi eydan an İbn-i Abbâs (دَعْوَتَانِ لَيْسَ بَيْنَهُمَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ دَعْوَةُ الْمَطْلُومِ وَدَعْوَةُ الْمَرْءِ لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ). Suyûtî, *Câmi 'u's-sağîr*, 2/106-107.

62 - لَعَلَّ اللَّهَ يَغْفُوهُ بِفَضْلِ وَيَزُرُّقَهُ السَّعَادَةَ فِي الْمَالِ

Bu beyit dahî sâbıkına mürtebitdir. (لَعَلَّ) Le‘alle teraccî içindir. (عفو) Afv terk-i muâhaze ma‘nâsınadır. Afv kelimesinin عن ile ta‘diyesi ma‘rûfdur ki meselen (عفى الله عن ذنوبنا)⁶⁴⁶ fakat bu beyitte (وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ)⁶⁴⁷ âyet-i celîlesinde olduğu gibi (عن) hazfû îsâl kabîlinden mahzûfdur. (مَال) Meâl merci‘ ve âkibet ma‘nâsınadır ki maksad âhiretdir selâmet-i hâtimedir. [92]

(Hâsıl-ı ma‘nâ-yı beyt) İmdi ricâ olunur ki Afüvv ve Ğafûr olan Cenâb-ı Hüdâ zikr-i hayr ile du‘â üzerine fazl ve keremiyle bu abdini günahlarından afv eder ve ukbâda sa‘âdet ihsân buyurur.

63 - وَإِنِّي الدَّهْرَ أَدْعُو كُنَّةً وَوَسْعِي لِمَنْ بِالْخَيْرِ يَوْمًا قَدْ دَعَا لِي

(Meâl-i beyt) Bana yevmen mine‘l-eyyâm zikr-i hayr ile du‘â eden ehl-i hayr için ben dahî cemî‘ ömrümde hûsûsan âhir-i emrimde ğâyet vüs‘ ve tâkatim ve nihâyet cehd ve tâ‘atim ile du‘â ederim demektir.

Hazret-i Nâzımın meslek-i memdûhuna imtisâlen bu abd-i fakîr kesîru‘t-taksîr dahî Hakk Sübhâne ve Te‘âlâ hazretlerinden Nâzım hazretlerine ve cemî‘ meşâyih-i kirâm ve eslâf-ı fehâm ile ebeveyn ve akrabâ ve ihvân-ı ehl-i îmâna ve cümlemize ve ehibbâmıza afv ve mağfîret ihsân buyurmasını niyâz ve istid‘â ederim.

[93] Rabbenâ tekabbel du‘âenâ bi-hürmeti habîbîke ve rasûlike‘l-kerîm hatemi‘n-nebîyyîn aleyhi salavâtüllâhi ve‘l-melâiketi ve‘n-nâsi ecma‘în ve selâmün ale‘l-mürselîn ve‘l-hamdü lillâhi rabbi‘l-âlemîn.

Allâhümme bârik li‘l-müellifihî ve‘l-kâtibi ve‘t-tâbi‘i ve liküllî men bi-muhâsini‘l-enzârî yütâlî‘.

⁶⁴⁶ Allah günahlarımızı affetsin.

⁶⁴⁷ وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلِ وَإِنِّي أَنُحِلُّكَ بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنِّي إِنِّي كَارِهٌ ﴿١٥٥﴾ *Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı yakalayınca (bayıldılar). Mûsâ, "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helak ederdin. Şimdi içimizden bir takım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helak mı edeceksin? Bu sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırısın, dilediğini de doğruya iletirsin. Sen bizim velimizsin. Artık bizi başıyla ve bize acı. Sen başışlayanların en hayırlısıdır" dedi.*” el-A‘râf 7/155.

Meclis-i Tedkîk-i Müellifât-ı Şer‘iyyeden musahhah ve musaddak olan işbu kitâbın beş yüz adedi Donanma-yı Osmânî Mu‘âvenet-i Milliyye Cem‘iyyeti aliyyesine ihdâ olunmuşdur.

Ek 4: Keşfü'l-me'âlî şerhu Bed'i'l-Emâlî Metninin Sadeleştirilmesi

DİBÂCE (ÖNSÖZ)

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

[2] Bitip tükenmez bütün hamdler, Allah'a aittir. Allah bize yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Razi olduğu dini, bize veren Allah'a şükürler olsun. Ahkamını ve tevhîd bilgisini bize bildirdi. Salâtü selâm Allah'ın Habîbi, bütün insanlara gönderilen, kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olan Muhammed'e; O'nun ailesi, ashâbı ve arkadaşları üzerine olsun. İlm-i tevhîd ve akâidin, ilimlerin en yücesi olduğunu ifade etmemiz gerekir. Çünkü insanî erdemlerin en üstünü tevhîdi bilmek ve itikâdı güzel olmaktır. Bu ilme dair İmâm Azam *Fıkh-ı Ekber* isimli eserini yazmış ve bu eser birçok âlim tarafından şerh edilmiştir. Tevhîd ve akâid ilmine dair faydalı birçok mansur ve manzûm eserler ortaya konulmuş olup Kâdî Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Ûşî de Ehl-i sünnet anlayışı üzerine *Kasîde-i Bed'i'l-Emâlî* ismiyle meşhur manzûmesini telif etmiştir. *Kasîde-i Bed'i'l-Emâlî* Arapça ve Türkçe olarak birçok kez şerh edilmiştir. [3] İlm-i tevhîd ve akâid, esasen Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden istinbât olunan konuları ele alırken zamanla felsefe ve ilahiyata dair konuların da dahil olması ve Ehl-i sünnete muhalif görüşlerin red edilmeye başlanmasıyla birlikte bu ilme kelâm ilmi denmiştir. Bu manzûm eser de ilm-i kelâm konularını içermektedir. Bendeniz Mehmed Şükrü Efendi, yirmi beş yıl boyunca manzûmenin İmâm Radyüddîn ve Ali el-Kârî şerhlerini mütalea ettim. Bu iki şerhi kısaltarak ve bazı yararlı bilgiler ekleyerek Osmanlı Türkçesi ile manzûmeyi şerh etmeye karar verdim. Mekke-i Mükerrerede memur olunca şerhi tamamlayabildim. Manzûme üzerine yazılan güzel şerhlerden sayılması, Nâzım, Şârihler ve bu âciz kula rahmet vesilesi olması ümidiyle bastırıldı. Şerhe *Keşfü'l-meâlî şerhu bed'i'l-Emâlî* ismi verildi. İnsan eseri olması hasebiyle kusur ve hatadan uzak değildir. Fazilet ve irfan ehlinin güzel bir şekilde kabul etmesi umulur. [4]

1. beyit: Kul tevhîd hakkında inciler gibi dizemiş Emâlî'nin başında der ki

Kasîde-i Bed'i'l-Emâlî'nin Nâzımını merhûm Kâdî Sirâcüddîn Ali bin Osmân el-Ûşî nazımının başında Allah Teâlâ'nın ismi ve hamd ü senâsını telaffuz etmekle yetindi. Ardından Nâzım, Allah'ın tekliğini hatırlatmak ve kulluk nimetine şükür etmek için kendini ubûdiyetle niteledi. Çünkü abd, ademoğlunun isimlerinin en şerefliisidir. Hatta

Kur'ân-ı Kerîm'de "*Hamd, kitabı kuluna indiren Allah'a mahsustur.*"⁶⁴⁸ buyruldu. Kendisine indirilen kul, nebî ve peygamberlerin sonuncusu Habîbullah Peygamber Efendimizdir. Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlühü kelime-i şehâdetteki abd de yine Peygamber Efendimizdir. Ubûdiyet ve ibâdet dünyada bütün kullara farzdır, biri olunca diğersinin de olması gereklidir. [5] Aralarında şöyle bir fark vardır. Ubûdiyet, ibâdetten daha güçlüdür. Çünkü ubûdiyet, Allah'ın hükmüne rıza göstermektir. İbâdet ise Allah'ın razı olduğu şeyi işlemek ve kulluk etmektir. İbâdet dünyada farz olup âhirette düşer, ubûdiyetin farziyeti ise dünyada da âhirette de devam eder. Emâlî imlânın, leâfî lü'lüün çoğuludur. Tevhîde dikkat çekilir ki ilk olarak kul üzerine vâcip olan şey, Allah'ı bir kabul edip eşi ve benzeri yoktur diye dil ile ikrâr kalp ile tasdik etmektir. Kalp ile tasdik etmek, kalbin işi olmakla beraber kastedilen kişidir. Kalp ile tasdik, gizli bir iş olduğundan bunun üzerine hüküm inşa edilemez. Bundan dolayı kalbin tasdikine işaret olması için dil ile ikrar gerekli görüldü. Bed'ü'l-Emâlî lafzında bed' başlangıç manasındadır. Emâlî, mastar olan imlâ kelimesinin çoğuludur. İmlâ, mef'ûl kalıbıyla mastar olup imla edilen yazılan şey manasındadır. Aynı şekilde nazm edilen şey manasındadır. Bu durumda birinci beytin manası şöyledir: Nâzım tevhîdi anlatmak için inciler gibi dizdiği beyitlere abd diye başladığı İlâhü'l-halk diye devam ettiği manzûmesini telaffuz etti. Bu mana bed'ü'l-Emâlî lafzında isim tamlaması anlamı olduğu içindir. Lakin Bed'ü'l-Emâlî lafzını manzûmenin adı olarak kabul edersek beytin manası şöyle olur: Tevhîde mahsus *Emâlî* kitabının başında Üşî inciler gibi dizelemiş nazmıyla söyler. [6]

2. beyit: Mevlâmız, mahlukların ilâhıdır, kadîmdir, kemâl sıfatlarla muttasıftır.

Nâzım, kelâm ilmi olarak isimlendirilen tevhîd ilmine ait bu manzûm risalesine şu beyit ile güzel bir başlangıç yaptı. (Beytin manası) Bütün yaratılmışların Ma'bûdu olan Mevlâmız, kadîm ve kemâl sıfatlarla vasıflanmıştır. İlâh, gerçek ma'bûd; halk ise yaratılmışlar manasındadır. Mevlâ; lider, yardım eden ve terbiye eden manalarına gelir. Akâid kitaplarında görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm tevhîd delilleriyle doludur. "*Sizin ilahınız bir tek ilahtır. Ondan başka ilâh yoktur. O Rahmân'dır, Rahîm'dir.*"⁶⁴⁹, "*Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.*"⁶⁵⁰ âyetleri tevhîdin kesin naklî delillerindendir.

---

⁶⁴⁸ el-Kehf 18/1.

⁶⁴⁹ el-Bakara 2/163.

⁶⁵⁰ Muhammed 47/19.

Kelime-i tevhîdin manası; kendisine kulluk edilmeyi hak eden hiçbir şey yoktur ancak Allah kulluk edilmeyi hak eder, O hiçbir şeye muhtaç değildir ve her bir şey O'nun ilâhlığına muhtaçtır demektir. Bütün kavim ve ümmetler rab olarak Allah'ı bilmektedirler. Hatta Ankebût Sûresinde *“Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?” diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir.*⁶⁵¹ ve Zuhruf Sûresinde *“Andolsun, onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, mutlaka, "Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı" diyeceklerdir. (9) O, yeryüzünü size beşik yapan ve gideceğiniz yere ulaşasınız diye sizin için orada yollar var edendir.(10)*⁶⁵² ve *“Peygamberleri dedi ki: "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?”*⁶⁵³ âyetleri bu konu için apaçık delillerdir. Tevhîdin delillerinden biri de *“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.*⁶⁵⁴ âyet-i kerîmesi olup temânu‘ delili olarak üzerinde kesin bir icma vardır. [7] İnsanlarda fikir üretme ve araştırma yapmanın parlak olduğu şu zamanda ilâhiyat konularında küçük bir zümre olan doğa felsefecileri -natüralistler- (tabî‘iyyûn) kâinatı meydana getirenin (sâni‘) ancak sıcak, soğuk, yaş ve kuruluk olmak üzere dört etken olduğunu; felekçiler (Eflâkiyyûn) ise yedi yıldız olduğunu iddia etmişlerdir. Onların bu iddialarının yanlış olduğu aklen ve naklen ortadadır. Yer, gök ve bu ikisi arasındaki şeyler Allah'ın eşsiz kudretiyle yaratılmış olup gezegenler, gökyüzündeki cisimler Ezelî olan yaratıcının ilk hareketi vermesiyle ve irâdesiyle hareket ederler. İmâm Azam ve bazı bilginlerin akli deliller hakkındaki açıklamaları kitabın ortasında -akıl sahiplerinin bilmeme özü yoktur- bahsinde⁶⁵⁵ ele alınacaktır. Velhâsıl mümin olan kişinin tevhîd inancı, Allah'ın Ehad sıfatıyla mahlukatın herbirini yarattığını kalp ile tasdik dil ile ikrar etmesidir. Allah Teâlâ hazretleri *“Allah imân edenlerin dostudur.*⁶⁵⁶ âyet-i celîlesiyle büyük bir müjde verdi.

3. beyit: Allah Hayydır, her işi düzenleyendir, hakdır, her işi planlayandır, azamet sahibidir.

---

⁶⁵¹ el-Ankebût 29/61.

⁶⁵² ez-Zuhruf 43/9-10.

⁶⁵³ İbrâhîm 14/10.

⁶⁵⁴ el-Enbiyâ 21/22.

⁶⁵⁵ 38. Beyit.

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/257.

Nâzım birinci mısradaki “*O diridir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.*”⁶⁵⁷, “*Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et.*”⁶⁵⁸, “*Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür.*”⁶⁵⁹ âyetlerine; ikinci mısradaki da “*Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.*”⁶⁶⁰, “*Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.*”⁶⁶¹ [8] “*Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.*”⁶⁶² âyetlerine işaret eder. Râğıb el-İsfahânî *Müfredât* isimli eserinde “*Vâcibü'l-vücûd olan hakkında Hayy denildiği zaman “lâ yesihhu aleyhi'l-mevt” ölüm ona câiz olmaz demektir*” demiştir.⁶⁶³ Hayât, zâtî sıfatlardandır ki Cenâb-ı Hakk ezeli bir hayatla Hayy'dır. Müdebbir, gâfil olmaksızın basîretle işlerini yapan demektir. Hakk, burada “*Sonra hepsi, gerçek sahipleri Allah'a döndürülürler.*”⁶⁶⁴ ve “*İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır.*”⁶⁶⁵ âyetlerinde geçtiği üzere hikmeti gereği herşeyi yaratan zât manasındadır. Ayrıntı isteyen Râğıb el-İsfahânî'nin *Müfredât* isimli eserine baksın. Mukaddir kudret veren, besleyen ve hikmeti gereği eşyayı kendi özel durum ve miktarına göre yaratan manasına gelmektedir. *Müfredât*'ta da bu şekilde geçmektedir.⁶⁶⁶ (Beytin manası) Âlemlerin rabbi olan Allah ezeli bir hayatla Hayy'dır, kendisine ölüm câiz değildir. Herbir işi basîretle yerine getirendir, gafletten münezzehtir. Hakk, ilâhî hikmetin gerektirdiği şey sebebiyle yaratandır. Kudret ve rızık verendir. Hikmeti gereği eşyayı kendi özel durum ve miktarınca yaratandır. Celâl ve azamet sahibidir.

4. beyit: Allah hayrı ve kötü olan şerri irâde edendir, lakin kötü olan fiillere rızası yoktur.

Mürîd, isteyen (irâde eden) manasına gelip irâde, zâtî sıfatlardandır. İrâde, Allah'ın bir işin yapılması ya da yapılmaması hakkında uygun olan hükmü vermesidir. [9] *Müfredât*'ta da bu şekilde geçmektedir. Kabîh, şerri ortaya çıkaran bir sıfattır. Muhâl, mim harfi ötre ile okunduğunda dışarda meydana gelmesi mümkün olan şey demektir.

---

⁶⁵⁷ el-Mü'min 40/65.

⁶⁵⁸ el-Furkân 25/58.

⁶⁵⁹ es-Secde 32/5.

⁶⁶⁰ el-Kamer 54/49.

⁶⁶¹ er-Rahmân 55/27.

⁶⁶² er-Rahmân 55/78.

⁶⁶³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “hkk” 246-248.

⁶⁶⁴ el-En'âm 6/62.

⁶⁶⁵ Yûnus 10/32.

⁶⁶⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “kdr” 657.

Lakin burada doğrudan uzak olan manasındadır. İnkâr ve isyan gibi çünkü Allah bunlara râzî değildir. (Beytin manasının özü) Allah dileme (meşiet) ve ilâhî isteği ile hayır ve şerri yaratandır. Lakin şerre asla râzî olmadı. Bu beyitte Mutezîle'nin “hayır Allah'tan şer kuldandır” sözüne itiraz olarak, kulların her türlü fiilinin Allah tarafından yaratıldığına işaret vardır. Biz Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olarak deriz ki kötü fiiler kulda ortaya çıkar. Lakin Allah kulun isteği (kesbi) ile yaratır. Allah yaratn ve irâde edendir. Lakin şerre râzî değildir. Yunûs Sûresinde “*İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz.*”⁶⁶⁷ âyetinin tefsirinde “Allah haktan ayrılıp bâtıla yönelenlerin kalbini mühürleriz” demesi, kulların fiillerinin Allah'ın kudretiyle ve kulların da tercih ve istemesiyle meydana geldiğine ilâhî delil olarak sunulur. Kul, hayrı ve şerri yapmaya mecbur olmayıp tercih edicidir. Allah'ın mülkünde hayır ve şerrin ancak Allah'ın dilemesiyle meydana geleceğine “*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*”⁶⁶⁸ âyet-i celîlesi kesin delildir. Ehl-i sünnet ve'l-cemaatın görüşü, Allah'tan hayırlı olanı ümit etmek, kötü fiilden de korkup uzak durmaktır. Ümit ve korkuyu terk etmek ise kulluk bilincinden uzaklaşmaktır. [10] Bu imân ve İslâm'dır.

5. beyit: Allah'ın sıfatları, O'nun aynı da değildir, O'ndan kopuk ve ayrı da değildir.

Allah'ın sıfatları ibaresi, zâtî ve fiilî sıfatları kapsar. (Beytin manası) Allah'ın sıfatları ne ilâhî zâtın aynısıdır ne de gayrisidir. Ehl-i sünnetin görüşü budur. Sivâh kelimesi tekid için ğayr kelimesinden bedeldir. Zâ infisâl cümlesinde ayrılıktan maksat, sözlükteki ayrı manası değil, sıfatın zâttan ayrı olmasının mümkün olması manasındaki ıstılahî kullanımınıdır. Çünkü zât ile sıfatın aynı cins kelime olmadıkları ortadadır. Son olarak ilâhî sıfatlar zâtın aynısı olmadı. Çünkü sıfat mevsufun aynısı olamaz, ayrı da olamaz. Çünkü Allah'ın sıfatları yüce zâtında ezelen ve ebeden ayrı değildir. Lakin yaratılmışların sıfatları aynı olmayıp, ayrıdır. Yani ayrı olması mümkün ve tabiatındandır.

6. beyit: Allah'ın zâtî ve fiilî sıfatlarının hepsi kadîmdir, yok olmaktan korunmuştur.

Zâtî sıfatlar celâlet, kibriyâ, hayât, ilim, kudret, irâdet ve kelâm'dır. Bu sıfatların hepsi icma ile kadîmdir. Fiilî sıfat tekvîndir ki eşyayı yaratmak, canlılara rızık vermek, inşa etmek, canlandırmak, yok etmek ve benzerleri ile ifade edilir. Bunlar da Hanefî

---

⁶⁶⁷ Yunus 10/74.

⁶⁶⁸ et-Tekvîr 81/29.

İmâmlara göre kadîmdir ve Allah'ın zâtı ile birliktedirler. (Beytin manası) İlâhî sıfatların hepsi ezeli ve ebedî olarak kadîmdir, fânî ve yok olmaktan korunmuşlardır. [11] Zât ile sıfat arasındaki fark şudur ki zât tek başına var olması düşünülebilinen, sıfat ise tek başına varlığının düşünülmesi mümkün olmayıp bir şeye bağlı olarak düşünülen şeydir.

7. beyit: Allah'ı yaratılmışlardan farklı olarak şey, altı yönden soyutlanmış olarak zât diye isimlendiririz.

(Beytin manası) Biz Ehl-i sünnet olarak Allah'ı mevcut manasına gelen şey ile isimlendiririz. Lakin Allah diğer şeylere benzemekten münezzehtir. Aynı şekilde Allah'a zât da deriz. Lakin Allah diğer zâtlar gibi altı yöne sahip değildir. Bu beyitte şey kelimesi mevcut (var olan) anlamındadır. Çünkü Allah varlığı zorunlu olan (Vâcibu'l-vücûd), mahlukat ise varlığı mümkün olandır. Vâcibu'l-vücûd için şey kelimesinin kullanılmasına izin veren delil, "*De ki: "Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?" De ki: "Allah."*"⁶⁶⁹ âyet-i kerîmesidir. Kelâm kitaplarında ifade edildiği üzere, irfan ehli kardeşlerin de gördüğü üzere, azametinin sonu ve benzeri olamayan Allah, kâinata nisbetle küçücük olan şu dünyayı, akıllara hayret veren bir sistem ve düzen ile yaratmıştır. Akıl hiç düşünmeden, bir şey mevcut değilse o şeyin icad edemeyeceğine (mûcid) hüküm eder. Çünkü fer'in yaratılması asıl olanın var olmasını gerektirir. "*Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?*"⁶⁷⁰ [12] âyet-i celîleleri gereğince kâinata, mahlukata ve mevcudata ve özellikle insanın yaratılışına dikkatlice bakıldığında elbette işleri düzenleyen bir yaratıcı ve işleri ölçülü bir şekilde yapıp hüküm eden bir yöneticinin olduğu sonucuna varılır. Her zaman ilâhî kudretin eşsiz yaratmasına imân nazarı ile bakmak gerekir. Fakat ilâhî zâtın hakikati hakkında aşırı fikir beyan etmekten uzak durulmalıdır. Hatta Peygamber Efendimiz "*Allah'ın zâtını değil, nimetlerini tefekkür edin.*"⁶⁷¹ buyurmuştur. Bunun üzerine kâinatın her köşesinde Allah'ın kudretinin eserlerini, ilâhî rahmetini görüp sayısız ve sınırsız nimetlerini düşünerek şükür, övgü ve kulluk görevlerimizi yerine getiririz. Allah Teâlâ yönlerden münezzehtir. Lakin duâ ederken ellerimizi semaya doğru kaldırıp açmak, Peygamber Efendimizin sünneti ve adabları üzerine yapılan bir ibâdettir. Namazda Kabe'ye yönelmek, secdede yüzümüzü

---

⁶⁶⁹ el-En'âm 6/19.

⁶⁷⁰ ez-Zâriyât 51/20-21.

⁶⁷¹ Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 11/324 No:10895.

yere koymak da aynı şekildedir. “*O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir.*”⁶⁷² âyet-i celîlesi “Allah Teâlâ hazretleri bütün kullarının gücü üzerinde bir kudrete sahiptir.” şeklinde tefsir edilir. “*O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilah olandır.*”⁶⁷³ âyet-i kerîmesinde de olduğu üzere rablık alametlerinin yani ilâhî emir ve hükümlerin yerde ve gökte ortaya çıkması, [13] Allah’ın alt-üst ve diğer yönlerden münezzehtir olduğunun göstergesidir.

8. beyit: Ümmetin en hayırlısı olan basîret ehline göre isim müsemmânın ğayrı değildir. (Beytin manası) Ümmetin en hayırlısı olan basîret ehline göre isim müsemmâdan ayrı değildir. Ehl-i basîret kalbi nurlanmışlar demek. En hayırlı ümmetten kasıt ise Peygamber Efendimizin arkadaşları demek değildir. Kelâm kitaplarında açıklandığı üzere Ehl-i basîrete yani Ehl-i sünnete göre isim ve müsemmâ bir şeydir. Hatta “*Yüce Rabbinin adını tespih et.*”⁶⁷⁴, “*Rabbine hamd ederek tespihte bulun.*”⁶⁷⁵ âyet-i celîleleri ismin müsemmâdan ayrı bir şey olmadığına delildir. Tesbih ve tenzih ancak Vâcibu’l-vücûd’un kendisi için olur, isim için olmaz. Nâzım el-Ûşî bu beyitle Mutezîle’nin ismin müsemmâdan ayrı olduğuna dair görüşlerini ret ettiğini göstermiş oldu.

9. beyit: Tekvîn ile mükevven aynı şey değildir, bu sözü gözüne sürme yapmak için al. Ğayrân, ğayr kelimesinin (ikilisi) tesniyesidir. Mükevven ism-i meful olarak varlık, tekvin ise var eden manasına gelip ikisi farklı şeylerdir. Çünkü sebep müsebbipten fiilde bağlı olduğu şeyden (müteallik) farklıdır. Lâ ke-şey yani mükevven ile tekvin bir şey olmayıp aralarında fark vardır. Nâzım el-Ûşî “sürme yap” cümlesi ile bu önemli hakikati ehl-i basîreti cehaletten kurtarmak için sürmeye benzetti. Buradaki nükte, Mutezîle’nin tekvîn ile mükevven bir şeydir yalan sözlerini çürütme ve red etmektir. (Beytin manasının özü) [14] Tekvîn ile mükevven aynı şey olmayıp biri varlık diğeri var eden manasındadır. Bu cümleyi ehl-i basîretin gözüne sürme çekmek için al ve ezberle demektir. Hanefî âlimlere göre tekvîn, yok olan şeyi yokluktan başlangıç itibarıyla varlığa çıkartmak manasında olup ezeldir. Çünkü Mutlak Yaratıcının sıfatıdır. Mükevven ise sonradan yaratılmıştır. Çünkü yaratılanların sıfatıdır.

---

⁶⁷² el-En‘âm 6/18.

⁶⁷³ ez-Zuhruf 43/84.

⁶⁷⁴ el-A‘lâ 87/1.

⁶⁷⁵ en-Nasr 110/3.

10. beyit: Rabbim cevher ya da cisim değildir. Parça ya da bütün de değildir.

Cevher yer tutan parçadır ki bölünme kabul etmez. Cisim ise iki yada daha fazla parçadan meydana gelip yer tutan şeydir. Son tarife göre cisim bölünme kabul edendir. Küll (bütün) iki veya daha fazla parçadan oluşandır. Baz (parça) kendisiyle ve diğerleriyle bütün (küll) oluşan parçalardır. (Beytin manası) Rabbim cevher, cisim, parça ya da bütün değildir. Nâzım bu beyitte bazı selbî sıfatlara işaret etti. Şöyle ki Allah Teâlâ ne cevher ne cisim ne bütün ne de parçadır. İşte selbî sıfatlar cevher olmak, cisim olmak, parça ya da bütün olmaktır ki Allah bunlardan münezzehtir.

11. beyit: Arşın Rabbi, mekan tutmaksızın ve temas etmeksizin arşın üzerindedir.

Arşın Rabbi; yaratılmışların en yücesi, varlığı kuşatan arşın yaratıcısı ve sahibi demektir. Nitekim Kabe'nin ve Cibril'in Rabbi de denilir. (Beytin manası) [15] Yüce arşın yaratıcısı Vâcibu'l-vücûd hazretleri arşın üzerindedir. Lakin yer tutmaksızın ve temas etmeksizin yüce bir yetkinlikle arşın üzerindedir. Nâzım bu beyit ile “*Rahmân, Arş'a kurulmuştur. (5) Göklerdeki, yerdeki bu ikisi arasındaki ve toprağın altındaki her şey, yalnızca O'nundur. (6)*”⁶⁷⁶ âyet-i celîlesine işaret ederek Allah'ın emri arşın üzerini kapladı. Göklerde, yerde, bu ikisi arasında ve yerin altında bulunan bütün varlıklar Allah'ın malı ve mülküdür anlamını veren bu âyete göre kurulmanın (istivâ) manası, mekan tutmaksızın ve temas etmeksizin kurulmak ve ele geçirmektir ve bundan maksat yeri ve göğü yaratanın yüceliği olup, mekanın yüceliği kastedilmemektedir. Allah'ın arşı azamet ve yüceliğini göstermek için yarattığı “*O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir.*”⁶⁷⁷ âyetinde de açıktır. Şâir'in “*Bişr, Irak'ı kılıç kullanmadan ve kan dökmeden aldı.*” beytinde de istevâ, istilâ manasında olup kılıç çekip kan dökmeksizin Irak ele geçirildi demektir. Yukarıdaki iki âyet gibi müteşâbih olan âyetlerin tevil edilmesi sonradan gelen âlimlerin görüşüdür. İlk dönem âlimlerinin seçkin olanlarına göre tevil edilmemeli, iş Allah'a bırakılmalıdır. Hatta İmâm Mâlik birinci âyet-i kerîme için “*İstivâ ma'lûmdur, keyfiyeti meçhûldür, bu konu hakkında soru sormak bid'addir, buna inanmak vâcibdir.*” dedi.⁶⁷⁸ İmâm Azam da bu görüşü tercih etmiştir.⁶⁷⁹ [16]

---

⁶⁷⁶ Tâhâ 20/ 5 – 6.

⁶⁷⁷ el-En'âm 6/18.

⁶⁷⁸ İmâm Mâlik, *el-Muvatta*, 1/253.

⁶⁷⁹ İmâm Azam, *el-Fıkhu'l-ekber*, 27.

12. beyit: Rahmân olan Allah hiçbir şeye benzemez, Ehl-i sünnet mensublarını bu tür fikirlerden koru.

Nâzım, yaratılmış olanlardan hiçbir şeyin hiçbir şekilde Allah'a benzemeyeceğini, Allah'ın benzeri ve ortağı olmaktan münezzehtir olduğunu teşbih yoluyla ifade etti. Burada esnâfe'l-ahâlî, Ehl-i sünnet mensuplarından olan gruplar demektir. (Beytin manasının özeti) Allah Teâlâ hazretlerinin yaratılmış olanlardan bir şeye benzediğine dair makul hiçbir yol ve şekil yoktur. Öyleyse ey Ehl-i sünnet inancına sahip olanlar, bozuk inançlardan zihninizi koruyun demektir. Bu beyitte “*Onun benzeri hiçbir şey yoktur.*”⁶⁸⁰ ve “*Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.*”⁶⁸¹ âyet-i celîlerine gönderme (telmih) vardır. Sözün özü Vâcibü'l-vücûd hazretleri cisim ve arazlara benzemekten aklen ve şer‘an münezzehtir.

13. beyit: Deyyân olan Allah'ın üzerinden vakit, zaman ve değişik haller geçmez.

Şer‘î kitaplarda açıklandığı üzere Deyyân, Allah'ın isimlerindedir. Ceza anlamına gelen dîn kelimesinden mecaz yapılmıştır ki dîn ceza manasına da gelir. Ceza, ödül verme ve cezalandırma anlamlarını kapsar. “*Allah, din gününün sahibidir.*”⁶⁸² âyet-i kerîmesinde “*Ne ekersen onu biçersin.*”⁶⁸³ hadîs-i şerîfnde olduğu gibi. “*Allah katında, onun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz.*”⁶⁸⁴ âyet-i kerîmenin açıklamasında İmâm Buhârî, deyyân isminin ilâhî isimlerden olup ceza veren manasında tefsir etmiştir.⁶⁸⁵ (Beytin manasının özeti) Deyyân olan Allah'a hiçbir şekilde zaman, vakit ve haller etki etmez. Nâzım bu beyit ile Allah'ın bekâ sıfatına sahip olduğunu, değişim [17] ve yok olmakdan münezzehtir olduğunu ifade etti. Gerçekten vakit ve hallerin gelip geçmesi ve değişmesinde, yaratılmışların ömürlerinin kısaltılıp ve hallerininin değiştirilmesi gibi nice hikmetler vardır. Allah ise bekâ sıfatına sahip, değişim ve yok olmaktan münezzehtir.

14. beyit: Benim ilâhım eşlerden, kız ve erkek çocukları olmaktan münezzehtir.

---

⁶⁸⁰ eş-Şûrâ 42/11.

⁶⁸¹ el-İhlâs 112/4.

⁶⁸² el-Fâtiha 1/4.

⁶⁸³ Suyûtî, *Câmi' u'l-ehâdis*, 11/169 No: 10491.

⁶⁸⁴ Sebe' 34/23.

⁶⁸⁵ Buhârî, *el-Câmi' us'-sahih*, “Tevhid” 9/141.

Kadınlar, eş ve cariyeyi kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Evlat kelimesi kız ve erkeği kapsamasına rağmen Nâzım detay vererek vezni tamamlamış ve “*O, ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk.*”⁶⁸⁶ âyet-i kerîmesinden iktibas yapmıştır. (Beytin manasının sonucu) Allah kadın ve çocuğa ihtiyaç duymayandır ve bunlardan münezzehtir. Şerhde belirtildiği üzere zâtında tek, sıfatlarında bir olup, kâinattaki hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır, sonradan yaratılmadığı gibi sonradan yaratılmış şeye mahal de değildir. Ehad sıfatıyla tek olan, vahdâniyet sıfatıyla da eşi benzeri olmayandır. Bu beyitte Hz. Meryem hakkında eş, Hz. İsa hakkında çocuk olduğunu iddia edenlere, meleklerin Allah’ın çocukları olduğunu söyleyen Mekkeli kâfirlere cevap ve ret olarak gönderilen Kur’ân-ı Kerim’deki nice âyete ve “*Andolsun, "Allah için üçüncüsüdür" diyenler kâfir oldu.*”⁶⁸⁷ve “*Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir.*”⁶⁸⁸ âyetlerine işaret vardır.

15. beyit: Aynı şekilde azamet ve yücelik sahibi olan Allah, yardımcı ve destekçiden münezzehtir.

Nâzım hazretleri bu beyitle “*Şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır.)*”⁶⁸⁹ âyetine işaret edip Allah’ın yardım ve destekçiye dahi ihtiyacı olmadığını, azamet, heybet, nimet ve rahmet sahibi olduğunu ifade eder. (Beytin manasının özü) Allah eş ve çocuklara [18] ihtiyaç duymadığı gibi kullarından yardım ve desteğe de ihtiyaç duymaz. Cemâl ve Celâl sıfatlarını kapsayan Kemâl sıfatı ile nitelenmiş, Zü’l-celâl ve’l-ikrâm olarak eşi benzeri olmayan ve bütün âlemlerden müstağni olandır. “*Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve acizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur" de ve O'nu tekbir ile yücelt.*”⁶⁹⁰ âyet-i celîlesine telmih vardır.

16. beyit: Kur’ân mahluk değildir, Rabbin kelâmı söz değildir.

(Beytin manası) Kur’ân-ı Kerîm sonradan yaratılmış (mahluk) değildir. Allah’ın kelâmı söz cinsinden olmayıp yüce ve mukaddestir. Akâid kitaplarında beyan olunduğu üzere Kur’ân-ı Kerîm Allah tarafından Peygamber Efendimize vahy olunan ilâhî kelâmdır. Sayfalarda yazılı, dillerde okunan ve kalplerde korunandır. Harfler, ilâhî kelâma delalet

---

⁶⁸⁶ el-Cin 72/3.

⁶⁸⁷ el-Mâide 5/73.

⁶⁸⁸ el-Mâide 5/75.

⁶⁸⁹ Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁹⁰ el-İsrâ 17/111.

eden işaretlerdir ve ilâhî kelâm ezelîdir. Tefsir ve tevil ehline göre mesele manadadır. “*Biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık.*”⁶⁹¹ âyet-i kerîmesinde Kur’ân’ın meydana çıkması Arapçaya göredir. Yani Kur’ân-ı Kerîm’i Arapçaya bürüyen onu indirenin şanı ve irâdesidir. Bu manada Allah’ın kelâmının kadîm olması, onun yaratılmamış olmasına engel değildir. Çünkü kelâmullah ilâhî sıfattır, ne Arapçaya ne de başka bir dile ait değildir. Belki zikredilen husus indiği yere göre ortaya çıkar. Böylece ilâhî kitaplara Süryânice, İbrânice ve Arapça denilir. [19] Kur’ân-ı Kerîm’in tamamı manzûm ve manası indirilmiştir. Arapça olması indirenin şanı ve irâdesindedir. Bu mana ile indiren Cibrîldir ki Kur’ân’ın taşıyıcısıdır. İnen, ilâhî kelâm değildir. Şöyle ki Cibrîl aleyhisselâm Kur’ân’ın sayfa ve levhası gibidir. Nûrânîdir, rûhânîdir. Ehl-i sünnet mezhebine göre tilâvet olunan kelâmullah eserin kendisini yapana delaletiyle, ilâhî kelâma delalet eder, ilâhî kelâmın okunduğu diller farklı olsa da mana birdir. Nitekim yüce yaratıcı Arapçada Allah, Farsçada Hüda başka dillerde de başka isimler ile isimlendirilmiştir. Bu konunun özeti ilâhî kelâmın kendisi mahluk değildir. İlâhî kitapların hepsi Allah kelâmıdır. Fakat Kur’ân-ı Kerîm diğerlerinden üstündür. Çünkü bu yüce metin dil olarak en üst tabakada ve belağatın zirvesinde olarak mucizedir. Bununla beraber geçmiş ve geleceğe dair gaybî bilgileri, ilâhî ilimlerin inceliklerini, ahlakî erdemleri, ilmî ve amelî konuların hikmetlerini, başlangıç ve son ile ilgili durumları yani dinî ve dünyevî konuları içermektedir. Allah Teâlâ “*Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür.*”⁶⁹² âyetiyle Kur’ân-ı Kerîm en doğru ve âdil olan yolu gösterir buyurdu. Diğer semâvî kitaplar da fasihtir, lakin Kur’ân-ı Kerîm en fasih olandır ve semâvî kitapların sonuncusudur. [20]

17. beyit: Yücelikler sahibi, Mukaddes ve hidâyet veren Allah, kulu için en güzel olanı yapmak zorunda değildir.

Mâ ve in ikiside olumsuzluk için olup burada manayı kuvvetlendirmek amacıyla birlikte kullanılmıştır. (Beytin manası) Hiçbir fiili en güzel şekilde yapmak, azamet ve büyüklük sahibi olan Allah üzerine gerekli yani vâcip değildir. Kelâm kitaplarında ifade edildiği üzere Allah Teâlâ yarattığı şeyler üzerinde Hâkim ve mülk sahibi olarak dilediği gibi tasarruf eder. İşleri en güzel yapma konusuna gelince örneğin itaat karşılığında sevap, isyan karşılığında kula ceza vermek yaratıcı üzerine vâcip değildir. Konumuzu bir

---

⁶⁹¹ ez-Zuhuruf 43/3.

⁶⁹² el-İsrâ 17/9.

derece daha açalım. Şöyle ki görüntüye göre işleri en güzel şekilde yapmak bütün kulları hidâyete ulaştırmaktır. Halbuki Allah Teâlâ “Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁹³, “Eğer Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzere toplardı.”⁶⁹⁴, “Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.”⁶⁹⁵, “Eğer dileseydik herkese hidâyetini verirdik.”⁶⁹⁶, “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün imân ederlerdi.”⁶⁹⁷ buyurdu. İşte bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere Allah Teâlâ kulları için istediğini yapar, bazı kavimlere fazilet ve cömertliğinin göstergesi olarak imân verir, bazısına da adaletin göstergesi olarak dalalet verir. Böylece ilâhî irâde kulların üzerinde farklı olarak adaletin ya da faziletin göstergesi olarak açığa çıkar. “O, yaptığından dolayı sorgulanamaz.”⁶⁹⁸ İşin özü Allah Teâlâ’nın ilâhlığı, kulları için en güzel olanı yapmanın gerekliliği ile sınırlı değildir, Allah bundan münezzehtir. O mutlak Hâkimdir, dilerse cömertliğinin göstergesi olarak [21] hidâyet ve rahmet bahşeder. Her durumda yukarıdaki açık delillerle bu hüküm geçerlidir. Akıl sahipleri sadece akıl ile Allah’ın hikmet ve maslahatlarının tamamını kavrayamaz.

18. beyit: Allah mahlukatı öldürür ve sonra diriltir, yaptıklarına göre de karşılığını verir. (Beytin manası) Hazret-i Allah bütün mahlukatı öldürür sonra da diriltir yaptıklarına göre de karşılığını verir. Nâzım hazretleri bu beyit ile ölümlerin yeniden diriltilmesi, haşr ve neşre işaret eder. Dinî kitaplarda açıklandığı üzere ölümlerin yeniden diriltilmesi haktır. Kur’ân-ı Kerîm’de “(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.”⁶⁹⁹, “Kıyâmet günü mutlaka gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur.”⁷⁰⁰, “Sonra yine muhakkak siz, kıyâmet gününde

---

⁶⁹³ İbrâhîm 14/4.

⁶⁹⁴ el-En‘âm 6/35.

⁶⁹⁵ en-Nahl 16/9.

⁶⁹⁶ es-Secde 32/13.

⁶⁹⁷ Yûnus 10/99.

⁶⁹⁸ el-Enbiyâ 21/23.

⁶⁹⁹ Tâhâ 20/55.

⁷⁰⁰ el-Mü’min 40/59.

(tekrar) diriltileceksiniz.”⁷⁰¹, “Şüphesiz Allah kabirdeki kimseleri diriltecektir.”⁷⁰² ve daha nice âyetler vardır.

19. beyit: Müminler için cennet ve nimetler, kâfirler için cehennem tabakalarında azap vardır.

Şerhlerde açıklandığı üzere nû‘mâ kelimesi nun harfi ötreli olarak okunduğunda nimet, nekâl kelimesi nun harfi üstün ile okunduğunda ceza manasına gelmektedir. Küffâr, Allah’ı, melekleri, semâvî kitapları, peygamberleri, âhiret gününü ve kaderi inkâr edenler demektir. (Beytin manası) İyiler için cennetler, inkâr edenler için ise cehennem tabakalarında azap ve ceza hazırlanmıştır. Bu beyit önceki beyitteki “yaptıklarına göre de karşılığını verir.” mısrasını açıklar. “Şüphesiz, Allah imân edip salih ameller işleyenleri içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacak.”⁷⁰³ [22] Allah Teâlâ hazretleri imân edenleri salih amel işleyenleri cennetlere sokar. Nimetler verileceğini ifade eden bu âyet gibi daha nice âyetler vardır. Cennetin katmanları yapılan iyilikler nisbetinde birbirinden farklıdır. İman edenlerin bazıları yaptıkları güzel davranışlarla, bazıları da şefaât edenin şefaâtıyla cennete girerler. Bu da ilâhî lütuf ve rahmet ile olur.

20. beyit: Müminler Allah’ı keyfiyetsiz, idrak edemeden ve bir şeye benzetmeden görecekler.

Yerâhü kelimesindeki zamir, Allah hazretlerine gitmektedir. (Beytin manası) Müminler cennette keyfiyetsiz, bir şekil olarak idrak etmeksizin ve bir örneğe benzetmeksizin Allah’ı görürler. Tefsir kitaplarında da açıklandığı üzere Allah’ı görmek (ru’yetullah) haktır. Bu konuda sahâbenin büyüklerinden rivayet edilen şöyle meşhur bir hadîs vardır: “Siz, Bedir Gecesi ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.”⁷⁰⁴ yani ey imân edenler siz rabbinizi Bedir gecesi ayı gördüğünüz gibi şüphesiz ve benzersiz bir şekilde görürsünüz. Kur’ân-ı Kerîm’de “O gün bir takım yüzler aydındır.(22) Rablerine bakarlar.(23)”⁷⁰⁵, “Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın.”⁷⁰⁶ âyetleri

---

⁷⁰¹ el-Mü’minûn 23/16.

⁷⁰² el-Hac 22/7.

⁷⁰³ el-Hac 22/23.

⁷⁰⁴ Tirmizî, *es-Sünenü’t-Tirmizî* “Sıfatü’l-Cennet”, 17 No. 2554.

⁷⁰⁵ el-Kıyâmet 75/22 – 23.

⁷⁰⁶ el-Kehf 18/110.

de bu konunun kesin delillerindedir. Peygamber Efendimiz de ilâhî emirlere uyarak güzel işler yapanlar için daha güzeli ve fazlasıyla karşılık verilir manasını içeren [23] “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.”⁷⁰⁷ âyet-i kerîmedeki hüsnâyı cennet, ziyâdeyi de Allah’ı görmektir şeklinde açıkladılar.

Tahkîk (Araştırma) ve Tenbîh (uyarı)

Cennet ehli için ru’yetullahın meydana gelmesi konusu, Allah’ın yer, yön, şekil ve biçimden münezzehtir olarak tam bir şekilde görüleceği şeklinde dinî kitaplarda yazılıdır. Fakat dünyada kafamızdaki gözle ile görmek mümkün değildir. Rüyada görmek ise âhirette olacağı gibi keyfiyeti bilinmeksizin mümkündür. Bu da kalp gözü ile bir şekilde görmektir. Muhammed b. Ali et-Tirmizî “Ben rabbimi rüyamda bin kez gördüm. Ey Rabbim imânımın gitmesinden korkarım dedim. Görmemin her defasında sabah namazının sünneti ile farzı arasında (يا حي يا قيوم يا ذا الجلال والإكرام أسألك أن تحي قلبي بنور)⁷⁰⁸ tesbihini yapmamı bana emretti.” demiştir. Mutezîle, ruyet olmayacağını “Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder.”⁷⁰⁹ âyetiyle delillendirmişler ise de “Gözler onu idrak edemez.”⁷¹⁰ Allah Teâlâ hazretlerini gözler göremez demek olup halbuki Nâzım hazretlerinin beytinde geçtiği üzere ru’yetullahın keyfiyetsiz ve idrak edilmeksizin gerçekleşeceği yukarıda açıklandığı üzere kitap, sünnet ve ümmetin icmasıyla kesin olan ru’yetullah konusuna aykırı olamaz. Çünkü görmek, [24] idrak etmekten daha özeldir. Nitekim gördüm fakat idrak edemedim denilir.

21. beyit: Müminler Allah’ı gördüklerinde cennet nimetlerini unutacaklardır, Mutezîle mensupları ise hüsrana uğrayacaklardır.

İkinci mısırda nida harfinin münadası düşürülmüştür ve hüsrân kelimesi takdir edilmiş bir fiille mansuptur ki “Ey kavmim, bu konunun mahiyetini anlama konusunda Mutezîlenin zararından sakının.” demektir. (Beytin manasının özü) Cennet ehli, ilâhî nur tecelli edip onu görünce cennetin nimetlerini unutulur. Ey Ehl-i sünnet siz Mutezîle’nin uğrayacağı zarardan sakının demektir. Nâzım hazretleri ikinci mısırda ru’yetullah nimetinden Mutezîle’nin mahrum kalacağına işaret eder. Çünkü onlar her ne kadar ilâhî

⁷⁰⁷ Yûnus 10/26.

⁷⁰⁸ Muhammed Nesîb er-Rufâî, *et-Tevassul ilâ hakîkati’t-tevessül*, 333.

⁷⁰⁹ el-En’âm 6/103.

⁷¹⁰ el-En’âm 6/103.

rahmet ile cennete girmiş olsalar da önceki beytin şerhinde açıklandığı üzere ru'yetullah konusunu inkâr etmelerine ceza olarak görme nimetinden mahrumdurlar. Bu ise açık bir zarara uğrayıştır. Hamd, bizi Ehl-i sünnet ve'l-cemaat ile şereflendiren Allah içindir.

22. beyit: Peygamberleri ve çeşitli nimetlere sahip olan melekleri tasdik etmek farz ve gereklidir.

Rusûl, rasûlün; emlâk ise melâike gibi meleğin çoğuludur. (Beytin manası) Peygamberleri ve kendilerine çeşitli nimetler verilen ilâhî lütuf ikram edilen melekleri tasdik etmek yapılması gereken bir farzdır. Dinî kitaplarda açıklandığı üzere nebî ve peygamberlere, meleklerle imân etmek farz olduğu gibi inkâr edenler imân ehlinden değildir. [25] Nâzım hazretlerinin birinci mısradaki farzı, lüzum ile birlikte kullanması, melekleri ve peygamberleri tasdik etmek farz-ı ayn olup farz-ı kifâye olmadığına delalet etmek içindir. Rusûl kelimesi nebîlerin hepsini kapsamaktadır. Sadece rusûl kelimesinin zikredilmesi ifadenin üslubuna aykırı değildir. “*O, bir rasûl, bir nebî idi.*”⁷¹¹ âyet-i kerîmesi buna tanıklık eder. Rasûl nebîden daha özel bir anlama sahiptir. Çünkü nebî, tebliğ vazifesi ile görevli olsun veya olmasın ilâhî vahye mazhar olan insandır. Rasûl tebliğ vazifesi ile görevlidir demek, risâlet görevi nübüvvet görevini de kapsar demektir. Nebîlerin sayısı yüz yirmi dört bin olup bunlardan sadece üç yüz on üç tanesinin Rasûl olduğuna dair rivayet varsa da sayı belirtmeksizin nebîlerin hepsine imân etmek kesin bir vâciptir.

Risâlet görevinin hikmeti

İnsan doğal olarak medenîdir. Yani yaşamak için şehirleşmeye ihtiyaç duyar. Şehirleşme ise birçok çeşit binanın bir araya gelmesi ile olur. Bundan maksat ihtiyaç duyulan şeyleri elde etmede yardımlaşmak ve ortak hareket etmektir. Bu da işleri ortak yapmak ve değiş tokuşla olur. Halbuki insâniyet gereği meydana gelen haksızlıkları engellemek için insana, âdil bir metin üzerine kurulmuş ilâhî bir kanun gereklidir ki düzen oluşsun ve bu hükümlerin herkese anlatılıp kavratılması için kulların yaratıcısı tarafından görevlendirilen olgun ve mükemmel bir insan gerekli ki [26] insanların bu ilâhî kanunların hükümlerini uygulamada kendisine mürâaat edebileceği bir makam olsun işte bu makam nübüvettir. Bu durum üzerine Allah Teâlâ cömertliği ve rahmetiyle peygamberler gönderdi. Çünkü akıl sahibi insanların ilmen ve amelen yapmaları gerekli

---

⁷¹¹ Meryem 19/54.

olan şeyleri bilmeleri ancak ilâhî bir öğretme ile olur. Öyle olunca dünya ve âhirete dair mükemmel düzen ve doğru yöntemlerin uygulanması için müjdeleyici ve yasaklayıcı olan nebîlerin gönderilmesini ilâhî hikmet gerekli kıldı ki peygamberlerden sonra insanlar için bahane üretmeye imkan kalmadı. Ve peygamberler halk ile Hakk arasında aracı olup melekler vasıtasıyla Allah'tan nûranî bir feyiz alırlar. Çünkü ilâhî sırlarla desteklenen nebî ve Rasûller, nûrâniyet ve rûhâniyet açısından diğer insanlara göre üstündürler.

Nübüvvet ve risâletin sonu

Nebîlerin sonu, önce ve sonra gelenlerin Seyyidi Peygamber Efendimiz ile nübüvvet makamının sona erdiği bilindiğinden bir kimse nebî olduğunu iddia ederse tevbe etmesi gerekir, bu iddiadan tevbe etmez ve geri dönmez ise katli vâcip olur. Nübüvvet ve mucize, nebîlerden başkası için imkansızdır, bunu iddia eden yalancıdır. Aynı şekilde gaybdan haber veren kâhin ve arrâflar da yalancıdır. Çünkü [27] Kur'ân-ı Kerîm'de *“Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir.”*⁷¹² buyuruldu ki gaybın hazineleri Allah katındadır, onları ancak Allah bilir. Peygamber Efendimiz *“Kim yıldızlara imân ederse kâfir olur. Kim de işlerini yıldızlara göre düzenlerse ziyanda olur.”*⁷¹³ yani gerekli dinî vakitleri bilmek dışında yıldız ilmine imân eden kâfir olur, yıldızlarla işlerini düzenleyenler de talihsiz olanlara katılır buyurdular.

Melekler

Allah Teâlâ melekleri, üzerimize koruyucu ve ademoğlunun âhiretle ilgili işlerini yazıcı eyledi. Ehl-i sünnete göre ademoğlunun en seçkinleri nebîlerdir ki seçkin meleklerden daha üstündürler. Seçkin olan melekler Cebrâil, Mikâil ve mukarrabîn melekleridir. Melekler ademoğlunun avâmından, avâm olan ademoğlu ise meleklerin avâmından üstündür. Melekler nûrâni cisimler olup Allah'ın izni ile çeşitli şekillere girebilirler.

23. beyit: Peygamberlerin sonuncusu yüce makam ve güzellik sahibidir, Hâşimîlere mensup bir nebîdir.

(Beytin manası) Risâlet görevinin sona ermesi, cemâl ve yüce makam sahibi Hâşimîlere mensup bir nebî olan Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem iledir. Nebîlerin ilki Adem aleyhisselâmdır. Son nebî ise Hz. Muhammed Efendimizdir ki [28] Nebîlerin en

---

⁷¹² el-En'âm 6/59.

⁷¹³ Râzî, *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*, 241.

hayırlısı, Velî, Hâdî, Muhdî, Arabî, Kureyşî, Hâşimî, Mekkî, Medenî, Tehâmî, Ebtahî, Şâfi‘, Müşfi‘ olarak yaratıldılar. Ayrıca Hâtimü’n-nebîyyîn, İmâmü’l-müttekîn, Şefî‘u’l-müznibîn, Tâcü’l-esfiyâ’, Sirâcü’l-evliyâ’ Muhammed b. Abdullah bin Abdulmuttalib bin Hâşim bin Abdümenâf’dır.

Şârihden Muhterem Nebî’ye naat (övgü)

Muhammed, ışığı ebedi olan bir nurdur * Muhammed, gavsdır ve nur saçandır

Muhammed, varlığın aslı ve iki cihanın efendisidir * Muhammed, mahlukatın en hayırlısı ve şanı en yüce olanıdır

Muhammed, vahyi ve risâleti ebedî olandır * Muhammed, âyet sahibi ve göz aydınlığıdır

Muhammed, yaratanın en çok övdüğüdür * Muhammed, mahlukatın iftiharla sevdiğidir

Muhammed, Allah ve meleklerin salât ettiği * Muhammed, ümmetin baş tacı, iyilerin efendisidir

Muhammed, şefaathimiz ve âlemlere rahmettir * Muhammed, Habîbullah ve en hayırlıların efendisidir.

Nâzım hazretleri bu beyitte belağatın en güzelini yapmıştır ki sadr-ı mualla (en yüce makam) tabiri ile Peygamber Efendimizin şuhûden (dünyada) Rasûllerin sonuncusu olduğu gibi vücûden (varlık olarak) Rasûllerin ilki olduğuna imâ ve işaret etmiştir. Hadîs-i Şerîfte de “*Allah’ın yarattığı şeylerin ilki benim nurum ya da ruhumdur. Adem su ve toprak arasında iken ben peygamberdim.*”⁷¹⁴ [29] buyurulmuştur. Hâşimî vasfı, Peygamber Efendimizi dedesi olan Hâşim’e bağlamak içindir. Hâşimî sülalesi, Arab kabileleri içinde itibarlı bir yere sahip olan Kureyş kabilesinin en üstün koludur. Peygamber Efendimiz zü’l-celâldir ki rahmet peygamberidir. Çünkü tebliğ ettiği ilâhî hükümler dünya ve âhirette huzur ve kurtuluş sebebi, ayrıca hidâyet rehberi olması hasebiyle insanlara lütuf ve rahmettir. Hatta şanı yüce peygamberlik görevi hakkında “*(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”⁷¹⁵, “*Biz seni ancak*

⁷¹⁴ Suyûtî, *ez-Ziyâdât ale’l-mevzûât*, 2/295.

⁷¹⁵ el-Enbiyâ 21/107.

bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak gönderdik.”⁷¹⁶, “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”⁷¹⁷ âyet-i kerîmeleri nâzil olmuştur. Ayrıca cemâl ve celâl sıfatlarıyla ve diğer kemâl sıfatlarla vasıflanmıştır. Fakat kudsi hadîste “Rahmetim gazabımı geçmiştir.”⁷¹⁸ buyurulduğu üzere Allah'ın ahlakıyla yaratıldığından Peygamber Efendimizin cemâl vasfı celâl vasfından üstündür. Hz. İbrâhim'in durumu da böyle idi. Hatta Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığı üzere “Kim de bana karşı gelirse şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin.”⁷¹⁹ dedi. Aynı şekilde İsâ aleyhisselâmda böyle idi. “Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”⁷²⁰ âyet-i kerîmesi delildir ki Cenâb-ı Hakk'a kavmini bağışlaması için duâ etti ve yalvardı. Hz. Nûh ve Mûsâ aleyhisselâmda ise celâl vasfı üstündü. Hz. Nûh aleyhisselâm [30] “Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!”⁷²¹ âyet-i kerîmesinde ifade edildiği üzere Allah'a celâl sıfatı ile duâ etmiş, Mûsâ aleyhisselâm da “Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar imân etmezler.”⁷²² âyet-i celîlesinde beyân olunduğu üzere celâl sıfatı ile Allah'a seslenmiş ve duâ etmiştir. Rasûl-i Ekrem Efendimiz'in risâlet görevi zamanında “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”⁷²³ âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur. Allahım sana yapılan bütün salât ve selâmlar adedince Peygamber Efendimize, onun ailesine ve arkadaşlarına selâm ve salât olsun.

24. beyit: O, şüphesiz bütün peygamberlerin önderi, seçkin kulların da lideridir.

(Beytin manası) Fahr-i âlem Efendimiz şüphesiz bütün peygamberlerin önderi ve seçkin kulların (esfiyâ) da lideridir. Nâzım (Allah ona rahmet etsin) birinci mısradaki Allah'ın

---

⁷¹⁶ el-Furkân 25/56.

⁷¹⁷ Âl-i İmrân 3/159.

⁷¹⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Tevhid” 55 (No: 7553).

⁷¹⁹ İbrâhîm 14/36.

⁷²⁰ el-Mâide 5/118.

⁷²¹ Nûh 71/26.

⁷²² Yûnus 10/88.

⁷²³ el-Kalem 68/4.

sevgili kulu, peygamberlerin en üstünü, yerde ve gökte olanların övünç kaynağı olan Efendimizin Miraç'ta büyük peygamberlere Mescid-i Aksâ'da veya semada namaz kıldırmasına işaret eyledi ki bazı şerh kitaplarında bu şekilde anlatılmıştır. Esfiyâ; nefsi kirlerden arınmış, yüce haller ve makamlar ile vasıflanmış kişilerdir. Nâzım hazretlerinin ikinci mısradaki esfiyâ kelimesini seçip kullanması ulemâ, şüheda [31] ve sair muttaki kulları kapsayacak manada olmasındandır.

Peygamber Efendimizin gönderilme zamanı

Allah'ın sevgili kulu Efendimizin, peygamber olarak gönderilme zamanı, insanları doğru yola iletecek, sağlam bir din ile düzeni sağlayacak, işleri düzenlemeye kâdir ve kurtarıcı bir nebîye ihtiyacın çok arttığı bir döneme denk gelmiştir. Çünkü peygambersiz geçen dönemde, farklı sebeplerden dolayı topluluklarda bozulma, devletler arasında da anlaşmazlıklar vardı. Araplar putlara ibâdet ettiği gibi Hintliler de ineğe ibâdet eder, taş ve ağaca secde ve itaat etmekteydiler. Diğer kavimlerin de çeşitli sapkınlıklar içinde yaşadıkları bir dönemdi. Yardımlaşma ve dayanışmanın az olduğu bir dönemde özellikle Allah'ın yardım ve inâyetinin yaklaşmasıyla Muhammed'in nübüvvet ve risâlet nuru yere, göğe, doğu ve batıya öyle bir yayıldı ki düşmanın, zulmün ve adam kayırmanın çok olmasına rağmen *“Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün güç Allah'ındır.”*⁷²⁴ âyet-i kerîmenin hükmünce izzetin tamamı Allah'a ait olduğundan peygamberin nurunu söndürmeye muvaffak olamadılar ve böylece şaşkınlık ve hayretleri ortaya çıktı.

25. beyit: Hz. Muhammed'in şeriatı kıyâmet ve ölüm gününe kadar her bir vakit bâkîdir.

[32] (Beytin manası) Peygamberlerin sonuncusu -en güzel selâmlar O'nun üzerine olsun- Efendimiz Hazretlerinin temiz ve âdil şeriatları kıyâmet gününe kadar bâkîdir. Dinî kitaplarda açıklandığı üzere Hz. Muhammed'in şeriatının hükümleri kıyâmet gününe ve bütün insanların dünyadan ukbâya irtihâline (ölümüne) kadar uygulanacaktır. Yüce Muhammed şeriatı, bütün nebî ve Rasûllerin icma eyledikleri tevhîdin korunması, nefsin korunması, aklın korunması, neslin ve malın korunması hükümleri hariç önceki şeriatların hükümlerini kıyâmet gününe kadar nesh etmiştir (hükümünü kaldırmıştır). Kendisi mensuh (hükümü kaldırılmış) olamaz. Çünkü nesh emri ancak bir nebîye vahiy gelmesiyle mümkün olur. Halbuki önceki beyitte ve onun şerhinde açıklandığı üzere

---

⁷²⁴ Yûnus 10/65.

Peygamber Efendimiz peygamberlerin sonuncusu olduğundan O'ndan sonra nebî olmak mümkün değildir ve ihtimali yoktur. “*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Rasûlü ve nebîlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.*”⁷²⁵ âyet-i kerîmesi kesin delildir.

Hz. Muhammed'in şeriatı (dini)

Hz. Muhammed'in dini üzerine bir din ortaya konulamaz. Hz. Ahmed'in dini itikâd, ibâdet, muamelat, siyaset, edeb ve ahlak hükümlerinin hepsini içinde barındırmaktadır. Diğer şatafatlı dinlerin anlaşılması güç ve sırlı hükümlerine nazaran [33] din-i Muhammediyenin vahiy kaynaklı ilâhî bir din olduğu ve bunun Hz. Muhammedle gönderildiği apaçık gerçektir.

26. beyit: Miraç hadisesi hak ve gerçektir. Bu konuda açık haberler vardır.

Birinci mısradaki hakk, öne geçmiş haber olup mübtedası emru miraç izafîyye cümlesidir. Sıdk, hakka matuf haberdir. Yani Miraç hadisesi gerçektir. Miraç ile ilgili haberler doğru ve yaşanan olayla örtüşmektedir. İkinci mısradaki avâl, âlî kelimesinin çoğuludur ve ahbâr kesimesinin sıfatıdır. Yani Miraç olayı hakkında doğru haberler ve yüce hadîsler vardır.

(Beytin manası) Miraç olayı gerçek ve doğrudur. Bu konuda âyet ve hadisler vardır. Şerhlerde ve diğer dinî kitaplarda açıklandığı üzere Efendimiz bir gece Mekke-i Mukerremeden Beyt-i Mukaddese Miraç ettiği “*Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir.*”⁷²⁶ âyet-i kerimesiyle ispatlanmıştır. Bundan dolayı Miraç olayını tamamen inkâr eden kişi -Allah korusun- kâfir olur. Ancak bir kimse bu âyet-i celîleyi tasdik ve Peygamber Efendimizin Beyt-i Mukaddese gittiğini ikrar edip fakat Miraçta yaşanan olayları yani semaya Miraç hadisesini inkâr etse mübtedi (bidatçi) [34] ve mutezili (cemaatten ayrılmış) olur.

İstitrâd (Asıl konudan olmayıp, yeri gelmişken söylenen söz)

Miraç olayı İslâm'ın ilk döneminde olduğundan o zaman insanlar arasında ihtilafa neden olmuş halbuki Allah'ın kudretine sınır yoktur ki nübüvvet ve risâlet ışığının güneşi Efendimiz hazretleri Allah'ın yardımı ile sema ve içindekileri göz açıp kapayıncaya

⁷²⁵ el-Ahzâb 33/40.

⁷²⁶ el-İsrâ 17/1.

kadar aşmaları şaşılacak bir iş olsun. Efendimiz hazretleri Miraçta yaşanan olayları Kureyş kabilesine anlattığında, onların eksik anlayış ve idrakleri kendilerini hayret ve şüphe içinde bıraktı. Hatta bazıları Ebû Bekir radiyallâhü anhe gidip Peygamberin dediklerini anlattılar. O da Rasûl-i Ekrem Efendimiz sâdıktır dedi. Bundan dolayı O, Sıddîk lakabıyla anılır oldu ve yüceltildi. Bazıları da Peygamber Efendimize Beyt-i Mukaddesin vasıflarını sorduklarında hemen hakikati ile cevap vermesine şaşılar ve o taraftan gelen deve kervanlarımızdan bize bir haber ver dediler. Peygamber Efendimiz hemen o develerin sayısını ve durumunu istenen şekilde belki de daha açık bir şekilde onlara bildirmekle beraber kararlaştırılan günde güneşin doğuşuyla birlikte kervanın Mekke'ye ulaşacaklarını ve kafilenin [35] önünde beyaz bir devenin yürümekte olduğunu haber verdiler. Kararlaştırılan günde yolun başına çıkıldı. Hz. Peygamberin tarif ettiği üzere kervanların geldiği görüldü. Bu şekilde de kalpleri mutmain oldu. Ehl-i sünnet mezhebine göre Miraç hadisesi birçok defa gerçekleşmiştir.

Şârihden Muhterem Nebî'ye naat (övgü)

Ya Rasûlallah sen Muîn olan Rabbin sevgilisisin * İki cihanın efendisi, âlemlere rahmetsin
Senin yüce adın Celâl sahibi Rabbin ismi ile birlikte dir * Miraç sahibi ve risâletin delilisin
Ya Habîballah, mevcudâtın önce senin nurun vardı * Allah katında mahlukâtın yaratılma
sebebisin

Sen en yüce âyet, en büyük nimetsin * Âlem senin sevginle yaratıldı Ey âlemlere hayat veren
Senin zâtın nur saçandır ve yüce bir ahlak üzeresin * Senin yüzün dolunaydan bile daha parlak
güzellerin en güzeli

Allah senin üzerine gölge bulutu verdi * vücudun serinlesin diye Ey uyarıcıların en cesuru
Senin Miracın yüce gökleredir, Cebrâil'in övücüdür * Yerdeki hepsi senin göklere
ulaşmanla gurur duymuştur

Cebrâil senin ravzanı ziyaret etti Ey Allah'ın Nebîsi ve dedi ki * Bu Adn cennetleridir, haydi
ebediyyen gir oraya

Sen bizim kudret sahibi Efendimizsin merhemet etmesen bile * Günahkârları koruyanlara Ey
günahkârlara şefa'at eden

Bu mutlu ümmet senin kurtarmana aşınadır * Sen en iyi bilen ve en şefkatli olansın Ey
peygamberlerin en merhamelisi

En güzel rehbersin, enbiya ve evliyanın önderisin * En yüce örneksin, müminlerin hepsinin en çok övdüğün

Salât ve selâm senin üzerine olsun Ey Allah'ın sevgilisi * ailenin ve cömert arkadaşlarının hepsinin üzerine olsun.

[36] Hamd, bizleri Habîbinin ümmetinden yapan Allah içindir.

27. beyit: Peygamberler kasten günah işlemekten (isyan) ve görevlerinden alınmaktan korunmuşlardır.

(Beytin manası) Peygamberler -Allah'ın selâmı onların üzerine olsun- günah işlemekten ve nübüvvet veya risâlet görevlerinden alınmaktan korunmuşlardır. Şerhlerde ve diğer kelâm kitaplarında açıklandığı üzere isyan kasten, zelle ise sehven (unutarak) emre uymamaktır. Şimdi masiyet itaatin zıttı olduğundan ve peygamberler ismet sıfatıyla vasıflandıklarından kasten veya unutarak büyük ve küçük günahlardan korundukları Hz. Muhammed'in sözleri ile kesindir. Bundan dolayı ikinci mısradan amden kaydından dolayı aksi bir durum akla gelmesin ki mefhumu muhâlif olan sehven isyandan korunmadıkları manası doğru değildir. Bundan dolayı amden kaydı ileriye dönük zıddı anlaşılması için değil, gerçekleşen olaylar içindir. Peygamberler masumiyet, evliyâ ise mahfuziyet ile nitelenmiştir. Çünkü peygamberlerin içi ve dışı günah işlemekten korunmuştur. Fakat bir velînin aklına yanlış şeyler gelebilir lakin organlarına ve dışına etki etmez, korunmuştur.

28. beyit: Kadından, köleden ve çirkin işler yapan bir kişiden peygamber olmadı.

[37] (Beytin manası) Kadınlardan herhangi bir kadın, kölelerden herhangi bir köle ve kötü işler yapan kişilerden herhangi bir şahıs peygamber olmadı. Kadınlardan olmadığına “Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik.”⁷²⁷ âyet-i celîlesi yeterli bir delildir. Kim ki Havva, Musa'nın annesi, Meryem, Âsiye, Sâre ve Hâcer hazretlerinin peygamber olduklarını söylüyorsa bidatçilik etmiş ve nassa (âyet ve hadîslere) muhalafet etmiş olur. Ancak Peygamber Efendimiz sâliha kadınları ibâdetleri sebebiyle övmüştür. “Sâliha bir kadın, bin erkekten daha hayırlıdır.”⁷²⁸ buyurdu. Köleden peygamber olmadı. Çünkü Ehl-i tahkîk mezhebinde erkeklik nübüvvet şartı olduğu gibi özgürlük de peygamberlik

⁷²⁷ en-Nahl 16/43.

⁷²⁸ Râzî, Şerhu Bed'i'l-Emâlî, 281-282.

şartlarındandır. Kölelik bir eksiklik olup insanlar köleye tabi olmaktan kaçınırlar. İkinci mısradaki çirkin işler yapan; yalancı, sihir ve kehanetle uğraşan demektir. Velhâsıl hiçbir kadın, hiçbir köle, hiçbir yalancı sihirbaz ve kâhin peygamber olmadı.

29. beyit: Zülkarneyn'in peygamber olduğu bilinmediği gibi Lokman'ın da peygamber olduğu bilinmiyor. Bu konuda tartışmaya girmekten sakın.

(Beytin manası) İskender Zülkarneyn'in peygamber olduğu bilinmediği gibi Lokman'ın da [38] peygamber olduğu bilinmiyor. Bundan dolayı bu konuda tartışmadan uzak dur. Bazı Arapça şerhlerde ifade edildiği üzere Peygamber Efendimiz Zülkarneyn hakkında “Zülkarneyn'in kral mı yoksa peygamber mi olduğunu bilmiyorum.”⁷²⁹ buyurmuşlar. Gerçi Kehf Sûresinde “(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size ondan bir anı okuyacağım." (83) Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik. (84) O da (Batı'ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu. (85)”⁷³⁰ âyet-i celîlesi İskender'den bahseder ise de yukarıdaki hadîs-i şerîf ve mütekellime göre peygamber olduğu belli olmadığı için nebîdir ya da değildir diye hüküm vermek câiz değildir. Gelen rivayetlere göre İskender Zülkarneyn İbrahim aleyhisselâm zamanında, bazı rivayetlere göre ise Hz. İsâ ile Hz. Muhammed arasında geçen fetret devrinde yaşadığı işaret ediliyor. Zülkarneyn isminin, güneşin iki tarafı yani doğu ve batısına sahip olmasından ya da iki boynuzu olduğundan dolayı verildiği bazı şerhlerde görülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de “Andolsun, biz Lokmân'a hikmet verdik.”⁷³¹ âyet-i celîlesinde “Ben, Lokman'a hikmet verdim” buyrulur ise de bu âyetteki hikmet ancak ilim ve anlayış manasına gelip velî olduğunda bir diyecek olmayıp Nâzım'ın da dediği gibi işaret edilen kişi hakkında peygamberlikten bahsetmekten uzak durulmalıdır.

30. beyit: Dünyada evliyânın kerâmetinin gerçekleşmesi haktır. Onlar ihsan sahibidirler.

[39] İkinci mısradaki “lehâ kevn” evliyânın kerâmeti gerçektir anlamında, “fehüm” zamiri birinci mısradaki lâm-ı tarifli el-velîye yani cins isim olarak evliyâyâ dönmektedir. “Ehlü'l-nevâl” Allah katından kendilerine ikramda bulunulan mübarek zatlardır.

---

⁷²⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Beyhakî*, 8/570 (No: 17594).

⁷³⁰ el-Kehf 18/83-85.

⁷³¹ Lokmân 31/12.

(Beytin manası) Evliyânın kerâmeti dünyada gerçekleşir ve meydana gelir. Dinî kitaplarda açıklandığı üzere evliyâ-i kirâm hazretleri vuslat ehli, duâsı kabul edilen ve duâsı istenendir. Kerâmet, nübüvvet iddiası olmaksızın ilâhî yardıma bağlı olarak gerçekleşen olağanüstü işlerdir ki bu tarif ile mucizeden ayrılıyor. Velî, Allah'ın zât ve sıfatlarını ilmin imkan verdiği ölçüde tanıyan, ibâdet üzere yaşamına devam eden, kötü işlerden sakınan, lezzet ve şehvet veren şeylerden uzak durarak Mevlâyı sürekli zikretme sıfat ve hallerini üzerinde taşıyan Allah dostlarıdır. Allah'ın yardımı sürekli onların üzerine inmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de “*Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. (62) Onlar imân etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır. (63) Dünya hayatında da, âhirette de onlar için müjde vardır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. İşte bu büyük başarıdır.(64)*”⁷³² buyurulmuştur. Efendimize bu âyet-i kerîmedeki (dünya hayatındaki müjde) sorulduğunda “sâliha rüyadır ki onu müslüman görür veya onun için görülür” buyurdular. Evliyâ verâset yoluyla irşâd ile görevlidirler. [40] Hatta müfessirler “*Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, irâdesiyle ilgili vahyi kullarından dilediğine, kendi indirir.*”⁷³³ âyet-i celîlesinde -indirir- müzâri fiili istimrâra (sürekliliğe) işaret ettiğinden evliyâyı kapsar dediler. Velîler kerâmetini gizleyerek içtihad ederler ve bir velînin kerâmeti tâbi olduğu peygamberin mucizesidir. Evliyâ, Allah'a manevi bir bağ ile yakın olan kişilerdir. Büyük peygamberlere tâbidirler ve onların ahlaklarının vârisleridirler. Fakat beşeriyyet ile perdelenmiş olduklarından, insanlar kendilerini gördüklerinde Allah'ın sevgili kulları olduklarına ve sırlarına vakıf olamazlar. Velîlerde mutlaka kerâmetin görülmesi şart değildir. Peygamber Efendimize evliyâullah sorulduğunda “onlar görüldüğünde Allah hatırlanır” buyurmuşlardır. Bu konuda çok geniş ve mükemmel bahisler kitaplarda ifade edilmekte olup burada kısa bir anlatım tercih edildi.

31. beyit: Velî, hiçbir zaman rasûl ve nebîden daha üstün olmadı.

(Beytin manası) Gelmiş ve geçmiş bütün zamanlarda bir velî, bir nebî ya da rasûle şeref bakımından üstün olmadı. Önceki konuda işaret edildiği üzere velî, nebîye tâbidir. Tâbi olan, tâbi olunandan daha üst mertebede olamaz. Nebî masumdur, vahiy ve melekleri müşâhede etmek ile ikram olunmuştur. [41] Rasûl de böyledir. Evliyâ mertebelerden

---

⁷³² Yûnus 10/62-64.

⁷³³ el-Mü'min 40/15.

elde ettiği kemâl vasıflar ile hükümleri tebliğ ve insanları irşâd etmekle görevlidir. Velhâsıl bir velînin derecesi nebîden üstün olmaz. Belki bir nebî, bütün velîlerden daha üstündür.

Uyarı

Velînin derecesi mertebe olarak ne kadar yüksek olursa olsun dinin hükümleri kendisinden düşmez. Bir velî hakikate ulaştığında kendisinden dinin hükümlerinin düştüğünü söylese mülhîd (kâfir) olur. Çünkü ibâdet enbiyâdan düşmediğine göre evliyâdan nasıl düşebilir. Eğer Allah’a sevgi duymakla ibâdet etmek kaldırılıysaydı bu durumda ibâdet Allah’ın sevgili kulu Peygamber Efendimizden kaldırılırdı. Halbuki Peygamber Efendimiz mübarek ayaklarında verem izleri görülünceye dek ibâdet ederler ve kendilerine Allah Teâlâ sizi ebeden bağışlamadı mı diye sorulduğunda “*Şükreden bir kul olmayayım mı?*”⁷³⁴ yani “Allah’a çok ibâdet etmez isem şükreden bir kul olamam.” buyururlardı. [42] Şimdi Peygamber Efendimiz böyle buyurur ve ibâdetin bütün enbiyâ ve evliyâdan sâkıt olmadığı cümlemizin malumu iken bizler ibâdetinde yani üzerimize farz olan beş vakit namazda bile kusur eylediğimiz halde dünya ve âhirette affedilmeye, şefaât ve mutluluk istemeye yüzümüz olur mu?

Önemli bir not

Ehl-i sünnet ve’l-cemâat âlimleri, amellerin imânın bir parçası olmadığına, farz amellerin farz olduğuna inandığı halde tembellikten dolayı terk edenin fâsık (günahkâr) olduğuna ittifak ettiler. Bu durumda “*Allah fâsıkları sevmez.*”⁷³⁵ âyet-i celîlesi düşünüldüğünde Allah Teâlâ hazretleri fâsıkları sevmez manasını içermektedir. İmâm Azam ve ashâbı namazı tembellikten dolayı terk eden kişinin uyarılması, ölünce ya da tevbe edinceye kadar hapsedilmesini söylediler.⁷³⁶ *Tatarhâniyye* namıyla bilinen fıkıh kitabında ve diğer fıkıh kitaplarında yazdığı üzere, namazı kazasına niyet etmeden ve Allah’ın vereceği cezadan korkmadan terk eden kişinin kâfir olacağı ifade edilmiştir.⁷³⁷ Lakin hüsnü zan ederek diyebilirim ki hiçbir mümin kardeşim -Allah korusun- bu

⁷³⁴ Tirmizî, *es-Sünenü’t-Tirmizî*, “Salât”, 304 (No:412).

⁷³⁵ Bu ifadelerle Kur’ân-ı Kerîm’de âyet bulunmayıp Münâfikûn Sûresi 63/6. âyetinde *إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ* “Çünkü Allah, fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez.” şeklinde geçiyor. Nisâ Sûresi 4/107. âyette ise *وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَالُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا* (107) “Kendilerine hainlik edenleri savunma. Zira Allah, hiçbir haini, hiçbir günâhkarı sevmez.” şeklinde geçiyor.

⁷³⁶ Kudûrî, *et-Tecrîd*, 2/1024.

⁷³⁷ *Fetâvâ Tatarhâniyye*’de bu ibareyi tesbit edemedik. Kudûrî, *et-Tecrîd*, 2/1024.

şekilde namazı terk etmede inat ve ısrar etmez. [43] Belki tembellikten dolayı terk ve ihmal eden olabilir. Fakat bu durumda da yukarıda ifade edildiği üzere tembellikten dolayı namazı terk eden fâsık oluyor. Bu konuda büyük İmâmlar tarafından aktarılan pek çok rivayet vardır. Acizane ben konuyu kısaltarak bu kadar ile yetindim. Çünkü mümin kardeşimin akıl ve insafı bu kadarla yetinir. Namaz kılmak hakkında kesin delil “*Namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.*”⁷³⁸ âyeti ve beş vakit namaz hakkında da kesin delil “*O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.*”⁷³⁹ âyetidir. Şimdi “*O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir. (25) Allah, imân edip salih ameller işleyenlerin duâlarına karşılık verir; lütfundan onlara fazlasını da verir. Kâfirler için ise çetin bir azap vardır. (26)*”⁷⁴⁰ Allah Teâlâ hazretleri kullarından tevbelerini kabul eder, günahlarını af eder, yaptıklarını bilir, imân edip salih amel işleyenlerin duâlarını kabul edip fazl ve keremiyle fazlasını verir manasını içeren âyet-i kerimeyi; “*Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.*”⁷⁴¹ şirk ve günahdan uzak durarak Allah’ın adını kalp ve dil ile zikr edip farz namazları eda eden kişi gerçekten kurtuluşa erer manasını içeren âyet-i kerimeyi; “*Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. (1) Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. (2) Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. (3) Onlar ki, zekatı öderler. (4) Onlar ki, ırzlarını korurlar. (5)*”⁷⁴²[44] ve “*Allah şöyle demişti: "Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekatı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır.*”⁷⁴³ namazlarında huşu içinde olan, boş sözlerden sakınan, zekatını veren, cinsel uzvunu haramdan koruyan müminler gerçekten kurtuluşa ermiştir ve Allah Teâlâ eğer namazı ikame eder zekatı verirseniz ben sizinle beraberim buyurduğunu açık

---

⁷³⁸ en-Nisâ 4/103.

⁷³⁹ Tâhâ 20/130

⁷⁴⁰ eş-Şûrâ 42/25–26.

⁷⁴¹ el-A'lâ 87/14–15.

⁷⁴² el-Mü'minûn 23/1–5.

⁷⁴³ el-Mâide 5/12.

olan âyet-i kerîmeleri düşünerek iki cihanda mutluluk ve felaha ermek için tevbe istiğfar edip ve her gün yirmi dört saatta en çoğu on beş yirmi dakikada tadil-i erkân ile eda edilir. Beş vakit namazı eda etmeyip suç işlemek hiçbir mümin tarafından câiz görülmez zannederim. Bilindiği üzere imân lafzı namaz için de kullanılır. Çünkü “*Allah imânınızı boşa çıkaracak değildir.*”⁷⁴⁴ âyet-i celîlesi “Allah Teâlâ hazretleri namazınızı zayi etmez” manasında olarak ashâb-ı kirâmı müjdelemek için Peygamber Efendimize indirildiği bazı kitaplarda görülmüştür ki namazın İslâmî hükümlerin direği olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bununla beraber Peygamber Efendimiz “*Namaz, dinin direğidir.*”⁷⁴⁵ buyurdular. Çünkü namaz, yüksek bir yapı olan İslâm dininin sağlam bir direğidir. Namaz fuhşiyatı ve münkeri önleyen, azgınlık ve kederi engelleyendir. Namaz ilâhî rahmet hazinelerinin anahtarıdır. Namaz, Allah’ın rızası ve muhabbetini çekmeye vesiledir. [45] Organların namazı müminin yüzünü nurlandırır, kalbin namazı ise müslümanların gönlünü rahatlatır. Velhâsıl namaz iki cihanda da bereketin vesilesidir. Allah Teâlâ, namazları ifa etmede ve diğer emirlerini uygulamada lütüf ve keremiyle bizleri başarılı kılsın. Âmin.

32. beyit: Sıddîk’in halifelikte tercih edilmesi ve ashâb üzerinde şüphesiz apaçık üstünlüğü vardır.

(Beytin manası) Ebû Bekir Sıddîk hazretlerinin -Allah ondan razı olsun- diğer ashap üzerine ilk halife olarak tercih edilmesi, zorlama olmaksızın açıkca ortadadır. Hz. Ebû Bekir Peygamber Efendimizin birinci halifesi olup sahâbenin en faziletlisidir. Çünkü Peygamber Efendimiz O’nu İslâmî hükümlerin direği olan namazda imâm olarak görevlendirdiler. Bundan dolayı Halife-i Rasûlullah lakabıyla anıldı. Peygamber Efendimiz peygamberlerin en faziletlisi olduğu gibi ümmet-i Muhammedin en faziletlisi de Hz. Ebû Bekir’dir. Kendisi hakkında “*Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu.*”⁷⁴⁶ âyet-i celîlesi nâzil olmuştur. Künyesi ve lakabı Ebû Bekir, ismi ise Abdullah b. Osmân Ebî Kuhâfe’dir. Miraç hakkında olan beytin şerhinde (26. beyit) açıklandığı üzere Peygamber Efendimiz kendisini gerektiği gibi tasdik ettiğinden O’na Sıddîk lakabını verdiler. [46] Bu konuda Şia ve Mutezilenin çoğu muhalefet edip Hz. Ali’nin daha faziletli olduğunu söylediler. Allah korusun bir kimse

---

⁷⁴⁴ el-Bakara 2/14.

⁷⁴⁵ Suyûtî, *Câmi‘u l-ehâdis*, 14/69 (No: 13809).

⁷⁴⁶ et-Tevbe 9/40.

Hız. Ali ve diğer ashaptan birinin Hız. Ebû Bekir'den üstün olduğunu söylese Mutezîle ve Râfizi olur. Kabirleri Ravza-i Mutahheradadır.

33. beyit: Ömer Fâruk'un Osmân b. Affân üzerine tercih edilmesi ve üstünlüğü vardır.

(Beytin manası) Hız. Ömer için Hız. Osmân Zünnurayn üzerine üstünlüğü ortadır. Allah ikisinden de razı olsun. Hız. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hız. Ömer'e Emîru'l-müminîn denildi. *“Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü'minlere Allah yeter.”*⁷⁴⁷ âyet-i kerîmesi Hız. Ömerle tefsir olunur ki *“Habibim sana Allah kâfidir ve müminlerden sana tâbi olan da kâfidir.”* Peygamber Efendimiz *“Gökte iki vezirim vardır; Cebrail ve Mikail. Yerde iki vezirim vardır; Ebu Bekir ve Ömer.”*⁷⁴⁸ buyurmuşlardır. Fâruk lakabı hak ile batılı birbirinden ayırdığı için verilmiştir. Halifelik zamanında Ramazan gecelerinde terâvih namazının camaat [47] ile eda edilmesini kararlaştırmış Mescid-i Nebevîyi kandiller ile süslemiş ve aydınlatmıştır. Kabirleri Ravza-i Mutahherada Hız. Ebû Bekir'in yanındadır.

34. beyit: Zünnurayn, Haydar-ı Kerrâr olan Hız. Ali'den efdaldir.

(Beytin manası) Hız. Osmân b. Affân savaş meydanlarında döne döne çarpışan Hız. Ali'den efdaldir. Allah onlardan razı olsun. Zünnurayn Hız. Osmân'ın lakabıdır ki Peygamber Efendimizin Rukiyye isimli kızı ile O'nun vefatında sonra da Ümmü Gülsüm isimli kızı ile evlendirmesinden ortaya çıkmıştır. Halife, Câmîu'l-Kur'ân (Kur'ân'ı toplayan) ünvanıyla da vasıflanmıştır. Hakkında söylenen hadîs-i şerîfler faziletine kesin delildir.

35. beyit: Haydar-ı Kerrâr'ın diğer sahâbe üzerine üstünlüğü vardır. Diğer söylenen şeyleri önemseme.

(Beytin manası) Hız. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'dan sonra Hız. Ali hazretleri diğer sahâbenin hepsinden üstündür. Hulefâ-i Râşidîn [48] hazretleri hakkında Nâzımın bu şekilde bir sıra gözetmesi Peygamber Efendimizin *“Bu ümmetin en efdali Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osmân, sonra Ali'dir.”*⁷⁴⁹ hadîs-i şerîfine dayanmaktadır. Fazilet sıralaması hilafet sıralamasıyla aynıdır. Çehâr-ı yâr-ı güzîn (dört seçkin dost) hazretlerinin fazilet ve şereflerini *“Muhammed, Allah'ın Rasûlüdür. Onunla beraber*

⁷⁴⁷ el-Enfâl 8/64.

⁷⁴⁸ Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 36/35 (No: 38699).

⁷⁴⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 16/177.

olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün.”⁷⁵⁰ âyet-i kerîmesi açıklamaktadır. Hulefâ-i Râşidînden sonra ümmetin en faziletliileri aşere-i mübeşşeredir ki hepsi Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelendiler. Bunlar yukarıda isimleriyle sayfaların süslendiği Çehâr-ı yâr-ı güzîn hazretleriyle birlikte Talha, Zübeyr, Sa‘d b. Ebî Vakkâs, Sa‘d b. Zeyd, Abdurrahmân b. Avf, Ebû Ubeyde b. Cerrâh hazretleridir. Hepsi bu ümmetin güveninilir şahsiyetleridir. Bunlardan sonra ümmetin faziletliileri sahâbenin geri kalanından mertebelerine göreler. Onlardan sonra Tâbiûn, sonra Tebe-i Tâbiîn, sonra ilk dönem âlimleridir. Peygamber Efendimiz “*Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.*”⁷⁵¹ buyurdular. Cenâb-ı Hakk onları Rasûlünün sohbetine seçti ve onları Habîbine yardımcı ve yoldaş eyledi. Allah hepsinden razı olsun. [49]

36. beyit: Bil ki Sıddîka'nın bazı durumlarda Zehra'dan üstünlüğü vardır.

Hılâl (ح) harfinin kesresi ile (حَل)nin çoğulu olup huy ve özellik manasına gelir.

(Beytin manası) Hz. Sıddîka'nın Fâtîmatü'z-Zehra'dan üstün olduğu bazı durumlar vardır. Âişe Sıddîka validemiz Hz. Ebû Bekir'in kızı olup Peygamber Efendimizin zevceleridir. Fâtîmatü'z-Zehra hazretleri Peygamberimin kızlarının en faziletlisi olup Hz. Ali'nin zevceleridir. Bu ruchân (tercih) konusunda birçok durum varsa da Nâzım hazretleri bu konuda nass olmayıp ancak bu tercih konusunun rivayetlerin çokluğundan bulunduğunu Hz. Âişe ve babasının âhirette Peygamber Efendimizle yüce bir makamda bulunacaklarını ve aynı şekilde Hz. Fâtîma'nın da Hz. Ali ile birlikte olacağına işaret etmektedir. Çünkü kadınların en faziletlisi ve müminlerin anneleri olan Hz. Âişe ve Hz. Fâtîma haklarında Peygamberimizin övgüsünü içeren hadîs-i şerîfler olmakla fazilet ve şeref konusunda dengede kalıp susmak daha uygundur. [50]

37. beyit: Mukallidin imânı birçok kesin delil ile geçerlidir.

Mukallit burada başkasının sözünü delilsiz olarak kesin kabul eden kişi demektir. Nisâl kelimesi kesre ile okunduğunda (نصل) kelimesinin çoğulu olup kılıç ve okun keskin tarafı demektir.

---

⁷⁵⁰ el-Fetih 48/29.

⁷⁵¹ Suyûtî, *el-Câmi 'u'l-kebîr*, 1/660 (No: 3345).

(Beytin manasının özü) Mukallidin imânı çeşitli kesin delillerle geçerlidir. Bilinsin ki apaçık bir dinin nuruyla dünyayı nurlandıran Efendimiz ilk zamanlar teorisi olmayan Arapların sadece kelime-i şehâdeti teleffuz etmeleriyle yani “Şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilâh yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammed (s.a.v) O’nun kulu ve rasûlüdür” demeleriyle imânlarını geçerli kılmaları bu iddiayı ispat etmek için açık bir delildir. Delilleri bilmeyip mukallit olan yani Allah’ın tekliğini ve ezeliğini, âlemin sonradan yaratıldığını ve Hz. Muhammed’in risâletini tasdik eden, farzların tamamına ve İslâm’ın esaslarına delilsiz bir şekilde inanan insanların imânı dört İmâma göre sahihtir. Lakin mukallit kendi üzerine vâcip olan delilleri öğrenmeyi terk ederek günahkâr ve belki de isyankar olur. Teori ve delilleri bilmeye dair kitabın başında 7. beytin şerhinde bir nebze bahsedildiği gibi bir sonraki beytin şerhinde de bazı ayrıntılar gelecektir. [51]

Hatırlatma

İmâm Azam hazretleri *Fıkh-ı Ekber*’inde “*Tevhîdin aslı ve kendisine itikâd ettiğin şeyin doğru olması için “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere, hayrın ve şerrin Allah’tan olduğuna ve öldükten sonra dirilmeye İmâm ettim” demen gerekir.*”⁷⁵² buyurmuş ki imânın aslının bu altı şeyi dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olduğunu açıklamaktadır. Şerhinde şu hadîs-i şerîf yazılıdır. “*İman, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere, hayrın ve şerrin Allah’tan olduğuna inanmandır.*”⁷⁵³ İşte bu şekilde inanan kişi tevhîd ehlidir.

İman ve İslâm

İman sözlükte onaylamak demektir. İslâm ise teslim olmaktır. İmâm Azam hazretleri *Fıkh-ı Ekber*’inde imân ve İslâm arasında sözlük farkı vardır lakin İslâmsız imân olmaz, imânsız da İslâm olmaz buyurdular. Çünkü İslâm ilâhî emirlere teslim olmak ve bağlanmak manasında olup teslim olmak ve bağlanmaktan maksat yazılı olan farzları yapmak üzere kalbi bağlamak demektir. Allah’a imân eden Allah’ın emirlerine itaat eder ve boyun eğer buyurdular.⁷⁵⁴ İşte bu tek olanı takip etmeyi gerektirir. Yani imân ve İslâm

⁷⁵² İmâm Azam, *el-Fıkhü'l-ekber*, 5-13.

⁷⁵³ Suyûtî, *Câmi‘u'l-ehâdis*, 11/55 (No: 10239).

⁷⁵⁴ İmâm Azam, *el-Fıkhü'l-ekber*, 57.

birdir ki Rasûlullah hazretlerinin Allah'tan haber verdiği [52] şeyleri kalple tasdik dil ile ikrrardır. Bundan dolayı Yaraticının teklîği, namaz, zekat ve orucun farziyeti, yasak olan şeylerin haramlığı gibi emir ve yasaklar teori ve delile ihtiyaç duymaz.

38. beyit: En yüce ve en sefil şeyleri yaratana bilmemekte akıl sahipleri için özür yoktur.

(Beytin manası) Akıl sahibi yani buluş çağına giren insanlar için yer ve göğü yaratana delalet eden en yüce ve en sefil şeyleri görüpte kâinatın Yaraticısını bilmemekte özür yoktur. İmâm Azam hazretleri “Eğer Allah peygamber göndermeseydi, mahlukata akılları ile Allah'ı bilmeleri vâcib olurdu.”⁷⁵⁵ demişler yani yeri ve göğü yaratan Allah bir peygamber göndermemiş olsaydı elbette Allah Teâlâyı akılla tanımak bütün yaratılmışlar üzerine vâcib olurdu. “Yeri, göğü, kendini ve diğer mahlukatı Allah'ın yarattığını gördüğü halde, Allah hakkında bilgisiz olan kişinin mazereti yoktur.”⁷⁵⁶ demişler yani bir kişi için yaratana bilmemekte mazeret yoktur. Çünkü yerin ve göğün taraflarını, kendinin ve diğer mahlukatın yaratılmışlığını ve ilâhî kudretin nice meydana getirdiklerini görüyor. Bazı bilginler, herbir şeyde Allah'ın tek olduğuna delalet eden izler vardır demişlerdir. [53] Allah Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de “*Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler. (105) Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar. (106) Yoksa Allah tarafından kendilerini kuşatacak bir azabın gelmeyeceğinden veya onlar farkında olmadan kıyâmetin ansızın gelip çatmayacağından emin mi oldular? (107) De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah'a çağırırız. Allah'ın şanı yücedir. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.(108)*”⁷⁵⁷ buyurdu ki yerde ve gökte Allah'ın tek olduğuna dair nice âyetler vardır ki onları insanlar sürekli görüp durur. Halbuki o âyetlerden ibret almazlar da sırt çevirirler ve insanların çoğu kâinatı yaratana imân etmezler de ancak müşrik olurlar. Acaba Allah'ın azabından yaptıklarına denk bir cezanın yahut kıyâmetin beklenmeden ansızın gelmesinden emin mi oldular? Habîbim söyle ki bu benim yolumdur ki apaçık ve kanıtlamış olduğum halde ben insanları Allah'ın tek olduğuna davet ederim ve bana tâbi olanlar da böyle davranırlar. Yemin ederim ki ben Allah'ı tesbih ve tenzih ederim ve ben müşriklerden değilim manasını içermektedir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de “*Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış*

---

⁷⁵⁵ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 168.

⁷⁵⁶ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 168.

⁷⁵⁷ Yûsuf 12/105-108.

incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi?"⁷⁵⁸ buyurdu ki gerçekten insan kendi yaratılışında olan eşsiz kudreti görerek ve Hucetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî'nin "*Var olandan daha güzelini ortaya koymak mümkün değildir.*"⁷⁵⁹ hikmetli sözüyle Allah'ın düzeni [54] üzerinde bir düzen mümkün olmayan melekut alemine bakınca Allah'ın varlığını kesin bir kanıt ile delillendirir ve ispat eder. Hatta peygamberler Allah'ın varlığını ispat için gönderilmedi, ancak Allah tek olduğunu için gönderildiler. Nitekim "*Peygamberleri dedi ki: "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?"*"⁷⁶⁰ "*Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette, "Allah", derler.*"⁷⁶¹ âyet-i kerîmelerinde işaret edilir ki kâfir topluluğu Allah'ın varlığı konusunda şüpheye düşmediler. Çünkü akıl için esere bakarak eseri var edeni delillendirmek doğal bir iştir. Ancak Allah katında kendilerine şefaathçi olması için batıl şeyleri ilah edinerek küfür ve şirk girdabına düştüler. Allah'ın varlığı görüşü aklîdir ve hatta bu fikir ve düşünce "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.*"⁷⁶² âyet-i kerîmesiyle bile delillendirilebilir ki Allah'ı bilmek (marifetullah) için düşünmek (nazar) gerektiği konusunda İmâmlar arasında icma vardır. Yani Allah'ı bilmek (marifetullah) için sağlıklı bir düşünce (nazar) şart değilse de vâciptir. Adûdiddîn el-Îcî, Allah'ı bilmek için düşünmeyi ispat etme konusunda iki yol olduğunu, bunlardan birinci yol konunun başında zikredilen âyetlerle açıkca delillendirilmekte olduğunu söylemiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de "*De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza."*"⁷⁶³, "*Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor.*"⁷⁶⁴ [55] âyetleriyle Allah, ilâhî zât ve sıfatlarına delil olan ve ilâhî rahmetinin bir göstergesi olarak yarattığı yer ve göğe bakmayı emrediyor. Buradaki emir, açıkca anlaşıldığı üzere vücûbiyet bildiren emirdir. İkinci yol ise Allah'ın bilinmesi ittifakla vâciptir. Bu ise düşünmekten (nazar) başka bir şekilde meydana gelmez. Ancak Allah'ın düşünülen herşeyin dışında meydana geldiğini bilmekte vâciptir. Öyleyse düşünmek vâciptir,

---

⁷⁵⁸ er-Rûm 30/8.

⁷⁵⁹ İbn Teyniye, *Câmi'u'r-Rasâil*, 1/141.

⁷⁶⁰ İbrâhîm 14/10.

⁷⁶¹ ez-Zümer 39/38.

⁷⁶² Âl-i İmrân 3/190.

⁷⁶³ Yûnus 10/101.

⁷⁶⁴ er-Rûm 30/50.

düşünmenin vâcip olduğunu ispat etme konusunda itimat edilen yol budur demiştir.⁷⁶⁵ İmâm Gazzâlî ise bazı yazılarında Allah'ın var olduğu bilgisi açıkça ortadadır (bedîhî), düşünölmeye ihtiyaç duymaz demiştir.⁷⁶⁶ Bu söz pek doğrudur lakin herkese nispet edilemez. Doğru olan ise mükellef olan her bir kişi üzerine fikir ve düşünme vâciptir. Ancak fitraten düşünmeye ihtiyaç duymadan Allah'ı bilen kâmil insan için buna gerek yoktur. İnat edenleri susturmak ve insanlara doğru yolu göstermek için Allah'ın zât ve sıfatlarını aklî delillerle ortaya koymak makbul görölmüştür.

İcmâlî irfan (bilmek)- Tafsîlî irfan

İcmâlî irfan, farz-1 ayındır ve herkese gereklidir. Tafsîlî irfan ise farz-1 kifâyedir. Tâfsîlî irfanı bazı kişilerin yani âlimlerin bilmesi yeterlidir. Çünkü herkesin zorunlu olarak imânı ayrıntılarıyla bilmesi zorluktur ve [56] gündelik hayatı keşmekeşe dönüştürür. Bu durum ise toplumsal düzeni bozar. İşte "Dinde zorlama yoktur." sözü bu hikmete işaret eder.

İstitrâd

Sadece dünya işleriyle meşgul olmak haktan uzaklaşmak olduğu gibi tamamen dünya işlerinden uzaklaşmak da ruhbanlık gibidir. Bundan dolayı adaletli (dengede) olmak gerekir. Yani insanlar zamanlarının bir kısmını dünyada geçinmeye ve bir kısmını da âhirete hazırlanmaya harcamalıdır. Çünkü bu denge ile melek ile melekût, ruh ve ceset, suret ve mana bir düzen içerisinde olur.

Akıl

Akıl, sağlıklı çalışması halinde zorunlu olarak bilgisine tâbi olunan içgüdüdür. Aklın yeri konusunda bazıları ihtilaf etmiştir. Şöyle ki akıl dimağdadır, nuru kalptedir hatta meçhul olan şeyleri kavrar denildi. Bazı ulemâ da akıl ruhların yaşamasıdır, ruh varlıklara hayat veren olduğu gibi nefis vücudun açık yönü, ruh ise vücudun gizli yönüdür dediler.

39. beyit: Be's halinde olan kişinin imânı, inancı olmadığından makbul değildir.

Be's bir nokta ile yazıldığında şiddet ve kuvvet manasına gelip burada sekarât-ı mevt (ölüm sarhoşluğu) ve azap göreceği kesinleşen demektir.

⁷⁶⁵ Adudüddin el-İcî, *el-Mevâkıf fi' l-ilmî 'l- kelâm*, 299.

⁷⁶⁶ Gazzâlî, *el-İktisâd fi' l-i'tikâd*, 65.

(Beytin manası) [57] Bir kişinin be's halinde inancı olmadığından imânı makbul değildir. Nâzım hazretleri bu beyti "*Fakat, azâbımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi.*"⁷⁶⁷ âyet-i celîlesinden iktibas ederek yazmıştır. Be's halinde imân ve tevbenin hükmü aynıdır. Yani ikisi de kabul edilmez. Tevbe hakkında da şu âyet-i kerîme açık bir delildir. "*Yoksa, (makbul) tövbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, "İşte ben şimdi tövbe ettim" diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir.*"⁷⁶⁸ İmâm Beğavî bu âyetin tefsirinde isyankarın tevbesi ve kâfirin imânı ölüm geldiği vakitte kabul olmaz dedi.⁷⁶⁹ Hadîs-i şerîfte "*Şüphesiz Allah, kulun tevbesini can boğaza gelmedikçe kabul eder.*"⁷⁷⁰ vârit olmuştur ki bu mümin ve kâfirin tevbesini de kapsamaktadır. Ğarğara (can boğazdan çıkma) be's hali ve ye's zamanı demektir.

40. beyit: İmana ulaştıran ve yapılması farz olan hayırlı işler, imânın bir parçası değildir.

(Beytin manası) İmana götüren ve yapılması farz olan hayırlı işler imândan sayılmadı yani imânın bir parçası değildir. Nâzım hazretleri (مَفْرُوضِ الْوَصَالِ) cümlesini (أَفْعَالِ خَيْرٍ) cümlesine hal yaparak belağatlı bir şekilde işaret eder ki hayırlı işler [58] yani farz olan ibâdetler en güzel şekilde yapıldığında imâna götürüp farz olduğu halde imânın parçalarından ve içeriğinden değildir. Ancak imân, farz ibâdetleri yerine getirmeyi gerekli kılar. Çünkü ibâdetsiz imân, hak ehlinin ittifakıyla geçerli değildir. Hatta Ankebût Sûresi'nde "*İnsanlar, "İnandık" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler.*"⁷⁷¹ buyuruldu ki insanlar itaat görevi gibi çeşitli dinî yükümlülükler ile imtihan olunmadan sadece "imân ettik" demekle terk edileceklerini mi zannederler? İmâm Azam hazretleri ve ashâbı amellerin imânın bir parçası olmadığı konusunda ittifak ederler.⁷⁷² İmâmü'l-Harameyn ve Eş'arîlerin çoğu da bu görüşü tercih ederler.⁷⁷³ Çünkü gerçek imân, dil ile ikrar etmekle birlikte aslında kalbin tasdik etmesidir. *Şerh-i Makâsıdda* nakil olduğu göre İmâm Mâlik ve Şâfiî salih amel, imâna dahildir

⁷⁶⁷ el-Mü'min 40/85.

⁷⁶⁸ en-Nisâ 4/18.

⁷⁶⁹ Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 1/587.

⁷⁷⁰ Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 8/273 (No: 7286).

⁷⁷¹ el-Ankebût 29/2.

⁷⁷² Sâbûnî, *el-Bidâye*, 88.

⁷⁷³ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/615.

demişlerdir.⁷⁷⁴ Bu konuda bazı ulemâya göre açık ve tercih edilen bu görüşün maksadı, hayırlı işlerin kâmil imânda dahil olmasıdır. Çünkü kâmil imân farz ibâdetlerin yerine getirilmesiyle gerçekleşir. Öyleyse buradaki çelişki lafzîdir. Velhâsıl hayırlı işler imânın mahiyetinden değildir. [59] Belki ibâdetler, imânın hükümlerindedir. Hatta Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de “*Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için, Firdevs cennetleri bir konaktır.*”⁷⁷⁵ sözüyle imân ve ibâdeti birbirinden ayırdı ki salih amel imâna atfedilmiştir. Atfedilen ve kendisine atf yapılan şey arasında dil bilimcilerin ittifakına göre zıtlık vardır. Fâsıklar hakkında da imân ehlinde denilir. Peygamber Efendimiz, ölü için hac ibâdetinin yerine getirilmesini emrederken ölü için imân edilemez buyurdu. Bundan dolayı ölü için ıskat-ı salât, zekat ve savm dinen câiz oldu. Şimdi imân olmayınca salih amel fayda vermez. “Zâhir bâtının göstergesidir.” sözü düşünüldüğünde farzların yerine getirilmesi imânın kuvvetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kâmil imâna sahip olan kişiler elbette salih amelleri terk etmez. İman zafiyetinden dolayı salih amelleri terk etmede ısrar edilirse çeşitli problemler meydana gelir. Salih amel ile imân nuru dünya ve âhirette selâmet ve kurtuluşa sebep olur. İslâm toplumu nurlandıkça musibetlerin karanlığından uzak ve korunmuş olarak ilâhî lütuf ve ikramları elde edecektir.

Önemli bir araştırma

İmâm Azam hazretlerine göre imân artmaz ve eksilmez.⁷⁷⁶ [60] Hatta *Fıkh-ı Ekber*'inde müminler imân ve tevhîdde eşit, sadece amelde birbirlerinden üstündür buyurdu.⁷⁷⁷ “*Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imânlarını artırır.*”⁷⁷⁸ âyet-i celîlesi imânın arttığına açık bir delildir denildiğinde İmâm Azam, bu âyet sahâbe-i kirâmla ilişkilidir çünkü sahâbe (Allah onlardan razı olsun) bir âyet nâzil olduğunda ona imân ederlerdi, işte imân edilen emrin artması hasebiyle sahâbenin imânı da artardı diyerek İbn-i Abbâs'dan (Allah onlardan razı olsun) gelen rivayeti tevil eyledi. “*Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim.*”⁷⁷⁹ âyeti imânın azalma kabul etmediğine delildir

⁷⁷⁴ Taftazânî, *Şerhu'l-makâsîd*, 5/179.

⁷⁷⁵ el-Kehf 18/107.

⁷⁷⁶ İmâm Azam, *el-Fıkh-ı Ekber*, 55.

⁷⁷⁷ İmâm Azam, *el-Fıkh-ı Ekber*, 55.

⁷⁷⁸ el-Enfâl 8/2.

⁷⁷⁹ el-Mâide 5/3.

dendiğinde bu âyetin manası dininizi ortaya çıkardım hatta sizde ortaya çıktığına kâdir oldunuz demektir dedi. Sözün özü imânın artması ve eksilmesi konusundaki tartışma lafzîdir. Şöyleki Üç İmâm, imânın meyvelerini, nurunun aydınlatmasını ve kalpteki ışığını kastederek bundan dolayı imânın itaat ile artacağına, günah ile de azalacağına hükmederler. İmâm Azam ve ilk dönem müctehitleri imânın hakikatini kastederek zâtı gereği [61] imân artma ve eksilmeyi kabul etmez lakin nitelik olarak kabul etmesi yanlış değildir dediler.⁷⁸⁰ İşte “*Ümmetimin ihtilafında rahmet vardır.*”⁷⁸¹ hadîs-i şerîfnde ifade edildiği üzere bazı detay konularda olduğu gibi büyük İmâmların bu konuda da ihtilafa düşmeleri aynı rahmet olarak imân ehlinin gönlüne huzur veren bir konudur.

41. beyit: Zina eden, katleden ve gasp eden kişiye kâfir ya da mürtet diye hüküm verilmez.

Nâzım hazretlerinin bu beyti, haram kılınan fiillerin hükmünü açıklamaktadır. Önceki beyit vâcip olan amelleri açıklamıştı. Ahr, zina manasındadır. İhtizal, organ kesmek, mal gasp etmek ve diğer büyük günahlar gibi zulüm ve ihanetlerdir. *Misbâh-ı Münîr*’de “Geri vermekten kaçınılması durumunda da ihanet ederek emaneti kendi mülkiyetime geçirdim, diye söylenir. Çünkü ihtizal, mal sabininin malından alıp kendi malı yapmak demektir.”⁷⁸² denilmiştir. İhtizalin manasında kulların yaptığı bütün zulümler vardır.

(Beytin işaret ettiği anlam) Hiçbir kişinin zina, cinayet ve diğer zulümler gibi büyük günahlar işlemesi sebebiyle küfür ve irtidada hüküm verilmez. Ehl-i sünnetin mezhebi budur. Kişi kötü fiili helal saymadıkça büyük günah işleyenin küfrüne hükmetmek câiz değildir. Çünkü şirkin altında olan şeyleri, Ğaffâr olan Allah dilediği kulları hakkında af ve mağfiret buyurur manasını içeren “*Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar.*”⁷⁸³ [62] âyet-i kerîmesine nazaran günahkâr olan kişi ilâhî irâdenin altındadır. Bundan dolayı “*Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir.*”⁷⁸⁴ âyet-i kerîmesinde Sahâbe (Allah onlardan razı olsun) ve Tâbiîn hazretleri bu âyetle helal saymayı kastetmek katildir çünkü cehennemde ebedi kalmak kâfir içindir diye ittifak

---

⁷⁸⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 90.

⁷⁸¹ Suyûtî, *Câmi ‘u’l-ehâdis*, 2/40 (No:874).

⁷⁸² Feyyûmî, *el-Misbâhu ‘l-Münîr*, “hzl”, 1/168.

⁷⁸³ en-Nisâ 4/116.

⁷⁸⁴ en-Nisâ 4/93.

ettiler. Müfessirlerin sultanı, Kur'ân'ın tercümanı insanların hayır duâsına mazhar olan yani İbn Abbâs (Allah onlardan razı olsun) hazretleri âyette geçen hulûd ifadesini ebedî olarak anlamaz ve belki hulûd uzun bir zaman diye ifade edilebilir demişler. Bunun üzerine dil üstatları ve tefsirciler icma etmişler. Velhâsıl şirk dışında günahları olan müminin, günahlarından dolayı imânı gitmez fakat asi (günahkâr) olur. Bundan dolayı Erhamü'r-râhimîn olan Allah sadece ümmet-i Muhammede merhamet ederek *“Ey imân edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin.”*⁷⁸⁵ âyet-i celîlesiyle imân ehline insan olma yönüyle yaptığı günahlardan tevbe etmesini emir buyurdu. Fahr-i kâinat olan Efendimiz *“Günahından tövbe eden, günahı olmayan gibidir.”* Câmi '-i Sâğîr' de bu hadîs-i şerîfi Ebû Saîd el-Hudrî (r.anh) hazretelerinde rivayet ederler.⁷⁸⁶ *“Günahından tövbe eden, günahı olmayan gibidir. Allah kulunu severse ona hiçbir günah zarar vermez.”* bu hadîs-i şerîfi Enes b. Mâlikten rivayet ederler.⁷⁸⁷ *“Günahından tövbe eden, günahı olmayan gibidir. Günahı bağışlanıp günaha devam eden kişi ise Rabbiyle alay eden kişi gibidir. Bir müslümâna eziyet eden kişiye de hurma ağacının meyveleri adedince günah yazılır.”* [63] bu hadîs-i şerîfi İbn Abbâs (r.anhümâ)' dan rivayet ederler.⁷⁸⁸ Gûnahtan tevbe eden günahı olmayan gibidir. *“Tevbe, günahları siler.”*⁷⁸⁹ Tövbe günahları siler buyurdu. Günah, küçük ve büyük olarak iki kısma ayrılır. Büyük günahlar İbn Abbâs'tan rivayetle dokuzdur: Allah'a şirk koşmak, haksız yere adam öldürmek, namuslu kadına iftira atmak, zina, cihattan kaçmak, sihir, yetim malı yemek, müslüman anne babaya itaat etmemek ve dinden dönmek. Ebû Hureyre (Allah ondan razı olsun) faiz yemeği, Ali kerramallahü veche hırsızlık ve içki içmeyi eklediler. Küçük günahda ısrar edilirse büyük günah olur. *“İsrarla işlendiği halde küçük günah, tevbe edildiği halde de büyük günah yoktur.”*⁷⁹⁰ hadîs-i şerîfi işaret eder ki küçük günahta ısrar edilirse büyük günah hükmü alır ve büyük günah istiğfar ile ilâhî affa mazhar olur. Her durumda korku, ümit ve tevbe vâciptir. Günahları terk etmek vâciptir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm' de *“Ey kullarım bana karşı gelmekten sakının.”*⁷⁹¹, *“Huzuruna toplanacağınız Allah'a karşı gelmekten*

---

⁷⁸⁵ et-Tahrîm 66/8.

⁷⁸⁶ Suyûtî, Câmi 'u's-sağîr, 2/37 (No:5485).

⁷⁸⁷ Suyûtî, Câmi 'u's-sağîr, 2/37 (No: 5486).

⁷⁸⁸ Suyûtî, Câmi 'u's-sağîr, 2/37 (No: 5487).

⁷⁸⁹ Râzî, Şerhu Bed'î'l-Emâlî, 323.

⁷⁹⁰ Kâdî İyâz, Şerhu Sahîhu'l-Müslim, 1/354.

⁷⁹¹ ez-Zümer 39/16.

sakının."⁷⁹² âyet-i kerîmeleri takvayı emretmektedir. Takva ise vâcip olan şeylerin yerine getirilmesiyle beraber yasaklanan şeylerden de kaçınmakla olur.

42. beyit: Bir kimse bir müddet sonra dinden çıkmaya niyet etse o kişi o an dinden çıkmış olur.

(Beytin manası) [64] Bir kimse bir müddet sonra dinden çıkmaya niyet ederse, kişi o an hak din ve mutlak imândan çıkmış olur. Yani geleceği kastetse bile niyeti anında İslâm dininden çıkar. Çünkü küfre niyet etmek, tasdik niyetini ortadan kaldırır. İmanın devam etmesi ise vâcip olan şeyleri sağlam bilmeye bağlıdır. Hatta Kur'ân-ı Kerîm'de "*Ey imân edenler! İman edin.*"⁷⁹³ buyuruldu ki "sağlamlaştırın" manasındadır. Yani imâna devam etmek emirdir. Allah korusun şimdi ya da sonra lafız olarak irtidada niyet etmek küfürdür, tasdike aykırıdır ve tahkiki yok eder. Küfür, nefesine rızadır bu ise icmaan küfürdür. Küfrü kastetmek icmaan küfür olduğundan affedilmez. Çünkü Peygamber Efendimiz hadîs-i şerîflerinde "*Kim bir kötülüğe niyet eder ve onu yapamazsa ona bir şey yazılmaz. Eğer yaparsa bir kötülük olarak yazılır.*"⁷⁹⁴ buyurdu. Yani bir kimse beşeri özelliklerinden dolayı bir kötülüğe niyet etse de nefisini yenerek o kötülüğü işlemese onun üzerine bir şey yazılmaz. İşlerse bir kötülük yazılır. Ehl-i sünnet mezhebi budur. Şeytanın vesveselerinden, nefs-i emmarenin kötülüğünden Allah korusun.

43. beyit: Sarhoşluk halinde düşünmeden boş söz olarak inkâr eden kişinin küfrüne hükmedilmez.

(بَيِّنَاتٍ) açıklama sadedinde güvenilir olma özelliğini yitirmiş söz manasında olan [65] hezeyandan (بَلْغُو) ise batıl ve abes manasına gelen lağvdan türemiştir. (ارْتَجَال) düşünmeksizin aniden söylenen söz demektir.

(Beytin manası) Sarhoşken lağv ve hezeyan ile yani düşünmeksizin küfrü gerektirecek sözler söyleyen sarhoşun kâfir olduğuna hüküm verilmez. *Fetâvâ-yı Kâdîhânda* eğer sarhoş hayrı şerden, kadını erkekden, gökyüzünü yerden ayırt edebilecek halde iken hezeyan eder ise kâfir olduğuna hüküm edilir ancak hükmedilmez diyenler de vardır.⁷⁹⁵ Nâzım hazretlerinin bile sarhoşluk halini kullanması, olgunluğunu kaybedip aklını

---

⁷⁹² el-Mücâdele 58/9.

⁷⁹³ en-Nisâ 4/136.

⁷⁹⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 6/100-101.

⁷⁹⁵ Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhân (el-Fetâva'l-hâniyye)*, 3/93-94.

kullanamayacak kadar sarhoş olan kişinin sarhoşluk halinde meydana gelen hezeyanından dolayı kâfir olduğuna hüküm verilmez demektir.

Uyarı

Şarhoşluk, delilik ile aynı durumdur. Ancak Hanefilere göre sarhoşun boşaması ve köle azat etmesi dinen gerçekleşir ki bu da fakîhlere göre yasaklanmasındaki hikmete dayanmaktadır. Fakîhlere göre sarhoşluk veren şeylerin hepsi haramdır. Kullanan tevbe ederse Allah tevbesini kabul eder. Sarhoşken vefat eden kişi günahkâr olarak ölmüş olur.

44. beyit: Küfür olacak sözü, inanmaksızın söyleyen, gafletle ve bilmeden dinden çıkmış olur.

[66] (Beytin anlamı) İnanmaksızın gafletle söylenen küfür lafzı, İslâm'ı ret etmek olup kişiyi dinî hüküm alanından çıkarmış olur. Bir müslüman zorlanmaksızın kasten küfür lafzı söylerse, karısı inanmasa bile boşanma gerçekleşmiş olur. İmâmını yenileyip küfür lafzından uzaklaştıktan sonra karısının rızasıyla nikahı tazelemesi gerekir. Ulemâ ve fukahâ küfür lafızlarını üç gruba ayırmışlardır. Birinci grupta ittifakla küfrü gerektiren lafızları, ikinci grupta küfrü gerektirdiği konusunda ulemâ arasında ihtilaf olan lafızları, üçüncü grupta ise söyleyeni için küfürden korkulan lafızları sınıflandırıp bununla beraber hata ve kötü sözü ilave edip açıklayan fıkıh ve fetva kitaplarında ayrıntısı yazılı olup biz burada her birine birer örnek vererek yetindik. Şöyle ki bir kimse Allah Teâlâ hazretleri semada ya arş üzerindeyse dese ve bununla mekan kastetse ve Allah Teâlâ hazretleri bana zulüm etti yahut insanlara iyilik edip bana kötülük etti dese ve Allah Teâlâ hazretlerini layık olmayan bir vasıfla nitelese bunları söyleyen kâfir olur. Örneğin bir kimse küçümseyerek namaz [67] kılmam çok güzeldir dese bazı ulemâ bunu söyleyen kâfir olur demişlerdir ki *Câmi '-i Asğar'* da dinin hükümlerinden birini küçümseyen kimse kâfir olur diye belirtilmiştir.⁷⁹⁶ Bir kimse sebepsiz yere bir âlime buğz eylese yahut Kur'ânı ya da ezanı işittiği halde dünya kelâmı konuşsa o kişinin - Allah korusun- küfründen korkulur. Her bir müslüman için bu tür lafızdan dilini korumaya itina göstermesi İslâm'ın farzlarından. Meşhur duâlardan olan "*Allah'ım, bilerek sana ortak koştuktan sana sığınırım ve bilmediğim şeyler için de senden*

---

⁷⁹⁶ Şârih'in *Câmi '-i Asğar'* ile Suyûtî'nin *el-Câmi 'u's-Sağîr'* isimli eserini kastettiğini düşündük. Lakin *el-Câmi 'u's-Sağîr'* de bu ifadeye rastlayamadık.

mağfiret dilerim. Şüphesiz Sen gaybı en iyi bilensin.”⁷⁹⁷ duâsına sabah akşam devam etmek Peygamber Efendimizin vaadi ile kurtuluşa sebeptir.

45. beyit: Madûm görülmez ve ona şey denilmez. Bunu mübarek hilale bakarken kavradım.

(ما) kelimesi ليس manasında olup الْمَعْدُومُ ismi, مَرِيئًا وَشَيْئًا atıf yoluyla haberleridir. Madûm mümteni ve mümkün kısımlarına ayrılır. (مَرِيئًا) görmek, (فَقَهُ) kavramak, (لَا حَ) ortaya çıkmak, (يُؤْمِنُ الْهَيْلَالِ) mübarek hilal manasındadır.

(Beytin manasının özü) Madûm görülmez ve madûma şey denilmez. Nitekim hilal [68] görülmediğinde onun zihinde var olması bu iddiaya delildir. Varlığı mümkün ya da mümteni olsun madûm görülmediği gibi madûm şey diye de isimlendirilmez. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Zekeriyya aleyhisselâm kıssasında “Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım.”⁷⁹⁸ buyuruldu. Bu âyet-i celîlenin “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.”⁷⁹⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi mukayyet olması bahsedilen konuya aykırı değildir. Seyyid Şerîf Cürçânî, sözlük yazarları her bir asırda şey lafzını varlık için kullanırlar, yani şey olmak var olmanın eş anlamıdır. Hatta onlara “mevcut şeydir” denilse kabul ederler lakin mevcut şey değildir denilse inkâr ederek karşılık verirler diye hikaye eder.⁸⁰⁰ Velhâsıl Ehl-i sünnete göre madûma şey denilmesi câiz değildir.

46. beyit: Buğz edenler bu sözümü beğenmeseler de haram da helal gibi rızıktır.

(مقال) sîn harfinin ötresiyle haram manasındadır. (حلّ) esre ile helal manasındadır. (قال) söz manasındadır. (قال) kelimesi buğz etmek manasına gelen قلا kalâdan ism-i fâildir buğz edici demektir. (مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى)⁸⁰¹ kavlı-i kerîminde de وَمَا ابغضك وَمَا قَلَى ile tefsir edilir.

(Beytin manası) [69] Her ne kadar bu sözümü buğz edici kötü görsede haram da helal gibi insana rızıktır. Bilinir ki Ehl-i sünnete göre rızık, Hazret-i Razzâk’ın canlılara faydalanmaları için gönderdiği şeydir. Bundan dolayı insanın yediği herbir şey helal ya

⁷⁹⁷ Suyûtî, *Câmi ‘u l-ehâdis*, 23/32 (No: 25495).

⁷⁹⁸ Meryem 19/9.

⁷⁹⁹ el-İnsân 76/1.

⁸⁰⁰ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu l-mevâkıf*, 1/567.

⁸⁰¹ “Rabbini seni terk etmedi, sana darılmadı da.” ed-Duhâ 93/3.

da haram olsun rızıktır ki mutlak olarak kendisiyle beslenen şey için kullanılır. Mutezîle haram rızık değildir, rızık meleklerle hastır dediler ise de bu kulun sözü ortadadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a âit olmasın.*”⁸⁰² buyuruldu. Devvâb (her bir canlı) için melek olduğu düşünülebilir mi, elbette düşünülemez.

Uyarı

Kelâm kitaplarında anlatıldığı üzere haram rızık olmakla beraber haramı yiyen kişiye azap gerekir denilir. “*Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helal ve temiz olanlarından yiyin!*”⁸⁰³ âyet-i celîlesiyle temiz ve helal olanı yemekle sorumluyuz. Bunun üzerine insan, kendi tercihiyle haramı talep etmesi durumunda ona azap olunur. Allahım bize helal ve temiz rızıklar ver.

47. beyit: Kabirlerde her bir şahıs, Rabbimin tevhîdinden sorularak imtihan olacak.

(أَجْدَاث) kabir manasına gelen جَدَث cedesin çoğuludur. (سَيِّئِي) [70] mechûl sigasında imtihân manasındadır.

(Beytin manası) Herbir şahıs kabirlerinde Allah'ın tevhîdinden sorularak imtihan olunacaktır. Yani Cenâb-ı Hakk'ın meleklerinden siyah ve korkunç olan Münker ve Nekir'in kabirde ölüye rabbini, dinini ve peygamberini sorması haktır ve buna imân vâciptir. Bunun üzerine Ehl-i sünnetin icma eylediği sahîh hadîste şöyle denilmiştir: “*Her bir kişi rabbinden ve dininden sorguya çekilecek. Mümin; Rabbim Allah, dinim İslâm diyecek. Kâfir ise bilmiyorum diyerek cevap verecek.*”⁸⁰⁴ Kabir sorgusu ümmet-i Muhammed'in özelliklerindedir. Mutezîle bu meseleye de muhaliftir. Âhiret işleri dünya işlerine kıyas edilemez. Kabir sorgusundan muaf tutulacakları açıklayan hadîs-i şerîfler olup onlar kelâm kitaplarında şu şekilde nakledilir; şehitler, Cuma günü ve gecesi vefat eden müminler, her gece Mülk Sûresini okuyanlar, salgın hastalıktan ölen müminlerdir. En doğru görüşe göre büyük peygamberler için kabir sorgusu olmadığı halde Peygamber Efendimizin sahîh hadîsinde geçtiği [71] üzere kabir fitnessi ve azabından sığınma buyurmalarını Kâdî İyâz *Şerh-i Müslim*'de şöyle beyan etmiştir: peygamberin sığınmasındaki hikmet, yüce Allah'ın azametine sığınmak ve

---

⁸⁰² Hûd 11/6.

⁸⁰³ el-Bakara 2/168.

⁸⁰⁴ Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 7/380-385 (No: 6522).

Hazret-i Hâlik'a acizliğini sunmakla birlikte ümmetine nasıl duâ edeceklerini öğretmek ve mühim konuyu açıklayıp anlatmaktır.⁸⁰⁵

48. beyit: Kabir azabı kâfirler ve kötü fiillerinden dolayı fâsıklar için vardır.

(كُفَّار) Küffâr hakkı örten ve inkâr edici manasına gelen kâfirin çoğuludur ki dinî istilâhta imân edebilecek durumda iken imân etmeyen demektir. (فُسَّاق) Füssâk günahkâr manasına gelen fâsığın çoğuludur.

(Beytin manasının özü) Kabir azabı hem kâfirler için hem de kötü amel ve çirkin işleri sebebiyle azap edilmesine ilâhî irâdenin karar verdiği bazı füssâk için kesindir. Bilinsin ki kabir azabı hak olup Kâdir olan Allah kudretiyle ölü, kâfir ise ona elem verecek, mümin ise bir miktar elem tadacağı bir çeşit hayat yaratacaktır. Bu konuda kesin ve açık deliller çoktur. [72] *“Onlar da şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin.”*⁸⁰⁶, *“Her kim de benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır.”*⁸⁰⁷ âyet-i celîleri kabir azabı ile tefsir edilir. *“Onlara iki defa azap edeceğiz.”*⁸⁰⁸ âyet-i kerîmedeki iki kez, bir kez kabirde bir kez de kıyâmette şeklinde tefsir edilmiştir. Aynı şekilde *“Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var.”*⁸⁰⁹, *“Andolsun, biz onlara (âhiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız.”*⁸¹⁰ âyet-i kerîmeleri de kabir azabı ile tefsir edilmiştir. *“Kabir azabı haktır.”*⁸¹¹, *“Kim her gece Mülk Sûresini okursa ona kabir azabı yoktur.”*⁸¹² *“Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.”*⁸¹³ hadîs-i şerîfleri de Ehl-i sünnetin açık delillerindedir. Rasûlullah Efendimiz iki yeni kabir gördüklerinde ikisine de azap ediliyor. Birisi idrardan sakınmaz diğeri de laf taşıyarak gezerdi. Şimdi ayakta ihtiyaç giderirken idrardan sakınmamak kötü fiillerden olup temizliği ihmal eden ve nemîme sıfatı yani koğuculuk ile laf taşımak reddedilen davranışlardan olup dine ve insaniyete aykırı bir hareket olarak ikisi de

⁸⁰⁵ Kâdî İyâz, *Şerhu Sahîhu'l-Müslim*, 8/400-401.

⁸⁰⁶ el-Mü'min 40/11.

⁸⁰⁷ Tâhâ 20/124.

⁸⁰⁸ et-Tevbe 9/101.

⁸⁰⁹ et-Tûr 52/47.

⁸¹⁰ es-Secde 32/21.

⁸¹¹ Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 14/184 (No: 14082).

⁸¹² Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 37/171 (No: 40304).

⁸¹³ Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, "Sıfatü'l-Kıyamet", 26 (No: 2460).

dünyada ukala insanların güzel görüp tercih etmesiyle beraber kabir azabını gerektirmesinden dolayı her durumda sakınılması gereken hal ve davranışlar olarak hoş görülmemektedir. Ey Rabbimiz! Bizi kabir ve cehennem azabından koru. Sen merhametlilerin en Merhametlisisin, Kâdirsin, Ğaffârsın. [73]

49. beyit: Ey imân ehli, insanların cennete girmesi ancak Rahmet-i ilâhiyenin cömertliği iledir.

(Beytin manasının özü) Ey imân ehli, ey salih amel işleyenler cennete girmek ancak Allah'ın cömertliği ve ikramıdır. Yani imân ehlinin cennete girmesi salih amelleri sebebiyle olmayıp ancak ilâhî rahmet ve cömertlikledir. Peygamber Efendimizden “Sizden hiç kimse ameli ile cennete giremez.” yani “hiç biriniz sadece salih ameli ile cennete giremez” hadîs-i şerîfi duyulunca Ashâb-ı Kirâm “Sizde mi Yâ Rasûlallâh?” yani “siz de mi Ya Rasûlallah” diye sorduklarında “Evet ben de. Ancak Allah bana rahmet ve mağfîret ederse cennete girebilirim.” yani ben bile salih amel sebebi ile cennete giremem ancak Allah Teâlâ hazretleri beni ilâhî rahmetiyle alırsa cennete girerim” demektir.⁸¹⁴ Bu hadîs-i şerîf Kur’ân-ı Kerîm’de “Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete.”⁸¹⁵ âyetine aykırı değildir, belki de desteklemektedir. Çünkü imân ehlinin cennete girmesi ilâhî rahmet ve cömertlikledir. Yani müminler salih ameller ile muttasıf olduktan sonra cennete giriniz hitabı ilâhî ikramdır. Öyleyse her bir mümin salih ameller ile muttasıf olmalıdır. Lakin amelinin güzelliğine güvenmemelidir. Belki [74] amelinin güzel kabul edilmesi için ilâhî rahmet ve fazilete rica ve duâ etmelidir. Mutezîle bu konuda da muhalefet ederek itaat edene sevap, isyan edene azap verilmesinin gerekli (vâcip) olduğunu söylediler. Biz Ehl-i sünnet deriz ki Cenâb-ı Hakk’a hiçbir şey vâcip olmaz ancak imân ehlini cömertliğinin gösterdesi olarak cennete, kâfirleri de adaletinin gösterdesi olarak cehenneme koyar.

50. beyit: Yeniden dirilişten sonra insanların hesaba çekilmesi haktır. Her türlü günahtan sakınınız.

(Beytin manası) Kıyâmet günü yeniden dirilme (ba’s) gerçekleşikten sonra insanların hesaba çekilmesi haktır. Öyle olunca vebalden yani her türlü günahtan şiddetle uzak durunuz. Bilinsin ki yeniden diriliş ve âhîret işlerinin gerçekliği hakkında Ehl-i sünnet

---

⁸¹⁴ Suyûtî, *Câmi’u’s-sağîr*, 2/151 (No: 6871).

⁸¹⁵ en-Nahl 16/32.

ittifak ettiler. “*Sonra yine muhakkak siz, kıyâmet gününde (tekrar) diriltileceksiniz.*”⁸¹⁶, “*De ki: "Onları ilk defa var eden diriltecektir."*”⁸¹⁷, “*İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? (3) Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter. (4)*”⁸¹⁸ âyet-i kerîmeleri bu konuya kesin delillerdir. Yeniden dirilişten sonra bütün insanların gerek kul hakkına gerekse Allah’ın kulu üzerindeki haklarına bağlı olan küçük ve büyük bütün söz, fiil ve davranışlarından hesap verecekleri haktır. Allah Teâlâ hazretleri kıyâmet meydanında tercümansız bir şekilde kullarıyla söz ve fiillerinin hesabını görür ki “*Rabbine andolsun, onların hepsine mutlaka soracağız.*”⁸¹⁹ âyeti buna açık bir delildir. Lakin herkesin [75] hesabı aynı şekilde olmayıp farklıdır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “*Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek.*”⁸²⁰ buyuruldu ki bazıları kolay bir hesap verme ile cennete girerler ve bazıları “*Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin.*”⁸²¹ âyeti hükmünce hesap vermeden cehenneme giderler.

51. beyit: Bazılarının kitapları sağ yanından, bazılarının kitapları ise arka ya da sol taraflarından verilir.

(Beytin mealî) İnsanların hayatı boyunca hafaza meleklerinin yazmış olduğu amel defterleri kıyâmet gününde yeniden dirilmeden sonra müminlere sağ taraflarından, inkâr edenlere ise arka ve sol taraflarından verilir. Ehl-i sünnete göre müminlerin illiyîn isimli defterleri sağ tarafından, inkârcıların ise siccîn isimli defterleri arka ve sol yanından verileceği haktır. Bu konu Kur’ân-ı Kerîm’de “*Kime kitabı sağından verilirse, (7) Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, (8) Sevinçli olarak ailesine dönecektir. (9) Fakat kime kitabı arkasından verilirse, (10) "Helâk!" diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir. (11-12)*”⁸²², “*Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: "Keşke kitabım bana verilmeseydi."*”⁸²³ âyet-i celîleler ile sabittir. Müminin kitabının üzerinde “*Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Bu Celîl olan Allah’tan sâlih ve halîl olan*

---

⁸¹⁶ el-Mü’minûn 23/16.

⁸¹⁷ Yâsîn 36/79.

⁸¹⁸ el-Kıyâmet 75/3-4.

⁸¹⁹ el-Hicr 15/92.

⁸²⁰ el-İnşikâk 84/8.

⁸²¹ el-Bakara 2/119.

⁸²² el-İnşikâk 84/7-12.

⁸²³ el-Hâkka 69/25.

*kuluna gönderilmiş kitaptır. Onu meyveleri sarkmış yüksek bir cennete götürünüz.”*⁸²⁴
[76] yazılmış olacak ve bu kitap kendisine verildikten sonra onu melekler, gençler ve huriler karşılayacak, derhal cennet kapıları açılacak ve birisi filan oğlu filan saadete ermiştir artık onun için sıkıntı yoktur diye nida edecektir. İnkâr eden ve münâfık olana kitabı verildikten sonra azapla görevli melekler onları alıp götürecekler. Ey Rabbimiz! Bize dünyada ve âhirette güzellikler ver. Merhametlilerin en merhametlisi olan Rabbimiz! Rahmetinle bizi cehennem azabından koru.

52. beyit: Amellerin tartılması ve Sırât köprüsü üzerinden yalansız ve dayanaksız bir şekilde geçilmesi haktır.

(Beytin manası) Kıyâmet gününde amellerin tartılması haktır. Sırât köprüsü üzerinden bilâ intibâl yani yalansız ve iftirasız yahut hiçbir şeye dayanmaksızın geçmek kesindir. Mîzân hakkında bir çok âyet vardır. “*Kıyâmet günü için adalet terazileri kuracağız.*”⁸²⁵, “*O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.(8) Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.(9)*”⁸²⁶ buyurulmuştur. Bu durumda Mîzân, kendisiyle amellerin miktarları bilinen şeydir. Akıl, bunun keyfiyetini idrak etmede, mahiyetini tasvir etmede [77] noksandır. Çünkü ameller, araz kabilinden olup hafiflik ve ağırlık ile nitelenemez denilse de gerçekliğine dair kesin deliller vardır. Keyfiyeti ile meşgul olmayarak, gerçekliğine inanmak vâciptir. Çünkü Allah Teâlâ yardım etmek isterse kullarına amellerinin miktarlarını bildirmeye kâdirdir. Konunun, amellerin yazıldığı sayfalar olduğu hakkında çeşitli deliller gelmiştir. Âhîret işleri, dünya işlerine kıyas edilmez. Gelelim Sırâta, Sırât cehennem üzerine uzatılmış bir köprü olup, onun üzerinden geçilecektir. Kur’ân-ı Azimüşşân’da “*(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur.*”⁸²⁷ buyurulmuştur ki buradaki varmak, uğramak/geçmek manasındadır. Bu konuda olan hadîs-i şerîf meallerine göre Sırâtın yedi köprüsü olacaktır. Birincisinde imândan, ikincisinde namazdan, üçüncüsünde zekattan, dördüncüsünde oruçtan, beşincisinde hacdan, altıncısında abdest ve gusülden, yedincisinde ise anne-baba ve akraba ziyareti, din kardeşlerinin arasını düzeltme

---

⁸²⁴ Suyûtî, *Câmi’u’l-ehâdis*, 17/91 (No: 18648).

⁸²⁵ el-Enbiyâ 21/47.

⁸²⁶ el-A’râf 7/8-9.

⁸²⁷ Meryem 19/71.

konularından kul, hesaba çekilecektir. Bunlara güzelce cevap verir ise hızlı bir şimşek gibi geçecektir. İşte dinimizin inanç konularından birisi de Sırâtın varlığına, önce ve sonra gelen herkesin ondan geçeceğine imân etmektir. [78] “*O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kakhâr (her şeyin üzerinde yegâne hakim) olan Allah'ın huzuruna çıkarlar.*”⁸²⁸ kavlı-i kerîmi sorulduğunda yani yeryüzü dönüştürüldüğünde mahlukat nerede bulunur diye Peygamber Efendimize sorulduğunda “*Sırât üzerinde olacaklar.*” buyurdular.⁸²⁹ Allah herşeye Kâdir olandır.

53. beyit: Dağlar gibi büyük günahı olan kişiler için Ehl-i hayrın şefaati umulur.

(Beytin meali) Dağlar gibi büyük günahı olan kişiler için Ehl-i hayrın şefaati umulur. “*Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.*”⁸³⁰, “*Umulur ki Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın.*”⁸³¹ âyetleri delil olduğu üzere Peygamber Efendimiz büyük şefaati makamı ile müşerref ve kendisine ikram olunan nebîlerin en şerefliisidir. Diğer nebîler, evliyâ, ulemâ, şüheda ve süleha da büyük günah sahiplerine şefaati ederler ki Kur’ân-ı Kerîm’de “*O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.*”⁸³² buyuruldu. Peygamber Efendimiz “*Kıyâmet günü şefaati, ümmetinden büyük günah işleyenleredir.*”⁸³³, “*İlk şefaati ve şefaati ilk kabul edilecek olan benim.*”⁸³⁴ buyurdu. Bu büyük günahlardan Allah’a şirk koşmak istisna edilmiştir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de [79] “*Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.*”⁸³⁵ buyurulmuştur. Gizli kalmaya ki Allah rızası için sadaka vermek, mescit, sebil ve ribat yapmak, mescide halı döşemek, mescidi ışıklandırmak gibi çeşitli hayırlı işler ve iyilikler şefaati celbeden amellerdir. Bundan dolayı mümin için çeşitli hayırlı işler ile şefaati dilemek ve şirk dışında insanlık gereği her ne kadar günahkâr olsa da Hazret-i Ğaffâr’ın rahmetinden ümit kesmemek vâciptir. Çünkü Zümer Sûresinde “*De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.*

---

⁸²⁸ İbrâhîm 14/48.

⁸²⁹ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Sıfatü'l-Kıyâmet" 4, (No: 2791).

⁸³⁰ ed-Duhâ 93/5.

⁸³¹ el-İsrâ 17/79.

⁸³² Tâhâ 20/109.

⁸³³ İbn Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce*, “Zühd”, 37 (No: 4310).

⁸³⁴ İbn Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce*, “Zühd”, 37 (No: 4308).

⁸³⁵ en-Nisâ 4/48.

Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."⁸³⁶, Hicr Sûresinde "*Dedi ki: "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?"*"⁸³⁷ âyet-i kerîmeleri Habîbim söyle ki "Ey gûnahta aşırıya giderek kendilerine zulüm eden kullarım! Hüdâ'nın rahmetinden ümit kesmeyiniz. İlâhî rahmetten ancak dalalet ehli ümit keser." manasıyla tefsir edilir. Allahım bize rahmet et. Habîbinin şefaatinin bize ulaşır.

54. beyit: Duâların çok açık etkisi vardır. Delalet ehli duânın etkisini inkâr eder.

(Beytin manası) Duâların çok açık etkisi vardır. Delalet ehli duânın etkisini red ve inkâr eder. Nâzım hazretleri "delalet ehli" ifadesiyle Mutezîleye işaret ediyor. Ehl-i sünnete göre Cenâb-ı Rabbü'l-ibâd, [80] duâlara icabet edendir. İtaat edenlerin duâlarını kabul eder. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Rabbiniz şöyle dedi: "Bana duâ edin, duânıza cevap vereyim.*"⁸³⁸ "Siz bana duâ ederseniz ben de size cevap vereyim" ve "*Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana duâ edince, duâ edenin duâsına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana imân etsinler.*"⁸³⁹ "Bana duâ edenin duâsını kabul ederim. Kullarım da bana imân ve itaat için davetime icabet etsinler, emir ve yasaklarıma uysunlar ki doğru yola ve hakka ulaşsınlar." İşte bu âyetler duâların etkisine apaçık delillerdir. Ulemâyâ göre müminlerin duâsı, cevaplanmaya yakındır. Zulme uğrayan kişinin duâsı hakkında "*Kâfir bile olsa mazlumun duâsından sakının.*"⁸⁴⁰ hadîsi-i şerîfi rivayet edilmiştir ki kâfirlerden bile olsa mazlumun duâsından sakının demektir. Duâyâ cevap verilmesi hakkında Peygamber Efendimiz İmâm Tirmîzî'den rivayetle "*Kazayı ancak duâ geri çevirir.*"⁸⁴¹ buyurmuştur. Duâda ortaya çıkan etki şöyledir ki duâ kaza-yı mübremi⁸⁴² ortadan kaldırmaz ancak kolaylaştırır. Lakin nefis, kaza-yı muallakı⁸⁴³ gerçekleşsin veya gerçekleşmeye hazır hale gelsin Allah'ın izni ile geri çevirir. Nitekim İmâm Taberânî ve Hâkim'in rivayet ettiği hadîs-i şerîfte "*Duâ inen ve inmemiş olandan (musibetten)*

---

⁸³⁶ ez-Zümer 39/53.

⁸³⁷ el-Hicr 15/56.

⁸³⁸ el-Mü'min 40/60.

⁸³⁹ el-Bakara 2/186.

⁸⁴⁰ Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 1/332 (No: 525).

⁸⁴¹ Tirmîzî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, "Kader", 6 (No: 2139).

⁸⁴² Allah Teâlâ'nın şarta bağlı olmaksızın yaratılmasını takdir ettiği, yaratılması muhakkak olan şeyler.

⁸⁴³ Allah Teâlâ'nın yaratılmasını şarta bağlı olarak takdir ettiği ve şart meydana gelince yarattığı şeyler.

korur.”⁸⁴⁴ [81] buyurulmuştur. Başka bir hadîs-i şerîfte “Allah katında duâdan daha değerli bir şey yoktur.”⁸⁴⁵ vârit olmuştur ki Allah Teâlâ katında duâdan daha sevimli ve büyük hiçbir şey olmadı yani Hazret-i Ma‘bûd duâyı pek sever demektir.

Cevap verilecek duâlar

Evlîyânın niyaz ve duâlarıyla anne-baba, ulemâ, üstad ve hocaların züht ve namaz ile ihlas ve samimiyete dayalı duâlarına Allah katında hızlıca cevap verilir. Aşîkar olduğu üzere insanlar arasında bazı kişiler için duâsına cevap verilen (icabet edilen) denir. Şu kelâm pek doğrudur ki “Kendisine duâ kapıları açılan kişiye icabet kapıları da açılır.”⁸⁴⁶ hadîs-i şerîfi bir kimseye duâ kapıları açılır ise icabet kapıları da açılır manasını içermektedir ki Hakk Teâlâ hazretlerinin muhabbet ve rızasını kazanan salih kullarının duâlarına cevap verme ve kabul etmesi ilâhî kerem ve cömertliği gereğidir. Duâda Peygamber Efendimize salât ve selâm getirmek gereklidir. Hatta hadîs-i şerîfte “Hz. Muhammed’e salât ulaşınca kadar bütün duâlar semada örtülüdür.”⁸⁴⁷ buyurulmuştur ki her bir duâ semada örtülüdür amma duânın sonunda bana salât [82] ve selâm hediye edildiği anda örtünün altından yükselir manasını işaret ederek duânın salât ve selâm ile Allah’ın kabulüne ulaşacağını müjdeler. Bundan dolayı duânın başında (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ)⁸⁴⁸ diye güzel bir başlangıç yapılarak niyaza başladıktan sonra son olarak da (وَسَلَامٌ عَلَي الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)⁸⁴⁹ diyerek salâtü selâm ve Fâtiha Sûresinin okunması duânın adabındandır. Peygamber Efendimiz “Her kim benim üzerime salât ve selâm ederse Cenâb-ı Hakk o salât ve selâmı benim rûhuma ulaştırır hattâ ben de o kimsenin selâmına karşılık veririm.”⁸⁵⁰ buyurdular ki “benim üzerime her kim salâtü selâm gönderirse Cenâb-ı Hakk o selâmı benim ruhuma ulaştırır hattâ ben de o kimseye selâm gönderirim” manasını içermektedir. İşte bu hadîs-i şerîfle Peygamber Efendimiz ümmeti üzerine olan sevgi ve

⁸⁴⁴ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, 20/103 (No: 201); Suyûtî, *Câmi‘u’l-ehâdis*, 18/71 (No: 18877).

⁸⁴⁵ Suyûtî, *Câmi‘u’l-ehâdis*, 18/265 (No: 19365).

⁸⁴⁶ Suyûtî, *Câmi‘u’l-ehâdis*, 21/99 (No: 23058).

⁸⁴⁷ Suyûtî, *Câmi‘u’l-ehâdis*, 31/393 (No: 34428).

⁸⁴⁸ Hamd alemlerin rabbi olan Allah içindir. Salâtü selâm Efendimiz Muhammed, ailesi ve bütün arkadaşları üzerinedir.

⁸⁴⁹ Bütün peygamberlere selâm olsun. Hamd alemlerin rabbi olan Allah içindir.

⁸⁵⁰ Suyûtî, *Câmi‘u’s-sağîr*, 3/98 (No: 10761).

muhabbetini açıklayıp müjdelemiş oldu. Hamd, bizleri Habîbinin ümmeti olma şerefine ulaştıran Allah içindir.

İstitrâd

Dirilerin ölümleri için yaptığı duâların günahların azalması, azabın kaldırılması ve derecelerinin yükseltilmesi gibi etkileri vardır. Çünkü Allah Teâlâ hazretleri ihtiyaçları gideren, belaları def edendir. Peygamber Efendimiz [83] “Ölülerinize hediye gönderin” buyurdularında “*Yâ Rasûlallah, ölüye hediye nedir?*” diye sorulduğunda “*Duâ ve sadaka*” cevabını vermiştir.⁸⁵¹ Malum olduğu üzere üzerine hac farz olmuş ya da borcu olan bir kimse vefat etse haccın yapılması ve borcun ödenmesi câiz ve faydalıdır. Duâ ve sadaka da böyledir. Ehl-i sünnetin inancı budur. Mutezîle ve filozoflar buna inanmazlar. Duâ ve yalvarma kuldân, icabet ve şevkat Mevlâ’dandır.

55. beyit: Dünyamız hâdistir (sonradan yaratılmıştır), heyula mevcut değildir. Sen bu sözümü ferahlıkla dinle.

Bu beyitte dünya, cevher ve arazdan oluşan mahlukatın hepsi demektir. Hadîs sonradan olan, heyula maddenin aslı, adîm yokluk, ictizâl ise sevinç ve mutluluk manalarına gelmektedir. Nâzım’ın kastı da bu manalardır.

(Beytin manasının özü) Bu dünya ve içindekiler yani Allah dışında görünen ve görünmeyen herşey Allah’ın yaratmasıyla sonradan yaratılmıştır (hâdistir). Heyula denen şey ise zaten yoktur, mevcut değildir. Bu sözümü mutluluk ve sevinçle dinle demektir. Malum ola ki Nâzım hazretleri bu beyitle Eflâkiyye ve filozofları yani ilk dönem filozoflarının [84] âlem heyuladır, kadim bir özdür ki eşya o özden meydana gelmiştir sözlerini ret eder. Filozoflar bu özün ne olduğu konusunda ihtilaf eder. Bazıları bu kadîm öze sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk deyip âlemin aslı budur bunlar birbirine karışarak cisim oluştu demişlerdir. Bazıları da su, toprak, ateş ve hava birbirine karışarak cisim oldu diyerek dünyanın bu şekilde kadîm olduğunu söyledilerse de bu ret edilmiştir. Çünkü kadîm sıfatıyla muttasıf olan Hakk Teâlâ hazretlerinin varlığı ile beraber hiçbir şey mevcut değildi. Kâinatın tamamı ilâhî kudret ile yaratılmıştır. İşte Ehl-i sünnet mezhebi budur. Müslümanlar, Hıristiyan, Yahudiler ve peygamberlere tabi olan diğer ümmetlerin hepsi bu görüş üzerine ittifak etmişlerdir. Velhâsıl dünyamızı

⁸⁵¹ Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzi, *Bustânü’l-vâ’izin ve riyâzü’s-sâmi’in*, 212.

Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd hazretleri kudretiyle icat etmiştir. Bu konuda “*Allah her şeyin yaratıcısıdır.*”⁸⁵², “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur.*”⁸⁵³ âyetleri ve daha bir çok âyet vardır. Kadîm ve Kâdir olan Hazret-i Hâlik yok olanı var etmeye, var olanı da yok etmeye kâdirdir.

Uyarı

Bazı şerhlerde görüldüğü üzere, bidat ehli ile konuşma ve tartışmada [85] bidatçi olan kişide kanaat oluşması ve hidayete vesile olması için delillerle konuşulmasına özen gösterilmelidir. Onun sözlerine tebessüm edilmemelidir. Çünkü bir kişi küfür lafızları ile konuşsa ona gülmek câiz değildir. Çünkü konuşan kişinin kâfir olduğu gibi -Allah korusun- gülen kişi de kâfir olur. Hatta bazı ulemâ “*Bid'atçinin yüzüne tebessüm eden kişi, İslâm'ın tahrip edilmesine yardım etmiş olur.*”⁸⁵⁴ demişlerdir ki bidat ehlinden olan bidatçinin Ehl-i sünnet inancına aykırı olan sözlerinde bir kimse onun yüzüne tebessüm etse İslâm'ın yıkılması için yardım etmiş olur demektir. Allah Teâlâ korusun.

56. beyit: Cennetler ve cehennemler vardır. Her ikisi üzerinden nice hal ve zaman geçmiştir.

Kevn var olmak manasında, merru (مَر) fiilinden geçmek manasındadır. Ahval (حَوَال) nin çoğuludur yani seneler demek, haval geçen ya da geçmiş manasına gelen hâli ya da hâliyenin çoğuludur.

(Beytin manasının özü) Cennetler ve cehennemler mevcuttur. Onların üzerinden birçok yıllar ve zaman geçtiği kesindir. Kelâm kitaplarında beyan olunduğu üzere tabaka ve dereceleriyle cennet, tabaka ve dereceleriyle [86] cehennem için şimdi ve geçmişte var olduğu âyet ve hadîslerle sabittir. Nitekim bu durum için cennet hakkında “*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış .....*”⁸⁵⁵ ve cehennem hakkında “*O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.*”⁸⁵⁶ âyet-i celîlerinden istifade edilebilir. Çünkü her iki âyetteki hazırlama mazi siğasıyladır (geçmiş zamandadır). Ehl-i sünnet mezhebi budur.

---

⁸⁵² ez-Zümer 39/62.

⁸⁵³ el-En'âm 6/1.

⁸⁵⁴ Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali b. Halef Berbehârî, *Şerhu's-sünne*, 137.

⁸⁵⁵ Âl-i İmrân 3/133.

⁸⁵⁶ el-Bakara 2/24.

57. beyit: İman sahibi kimse, günahlarının kötülüğünden dolayı tutuşturulmuş cehennem yurdunda ebedi kalmaz.

(Beytin manası) Ehl-i sünnet mezhebinde büyük günah sahibi tevbe etmeden ölse bile cehennemde tutuşturulmuş olan ateşte ebedi olarak kalmaz. Mutezîle ve Hâriciler bunun aksine görüş bildirerek günahkâr olan kişi imândan çıkar demişlerdir. -Allah korusun- Halbuki 40. beyitte şerh ve beyân olunduğu üzere salih amel, imânın hakikatine dahil değildir. Şimdi mümin, insaniyet gereği şirk dışında bir günah işlese yine mümindir. Ehl-i sünnetin delili “*Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.*”⁸⁵⁷ âyetidir. Allah Teâlâ Zât-ı Ehadiyyetine şirk koşmayı asla af etmez. Şirkin dışında kalan günahları dilediği kişiler için [87] af eder manasındadır. Özet olarak dine göre insanlar üç kısımdır: bazıları -Allah korusun- kâfir olarak ölürlere ki bunlar ebedi olarak cehennemdedirler. Bazıları günahsız ya da tevbe ederek ölürlere ki bunlar ebedi olarak cennettedirler. Bazıları da büyük günah işleyip tevbe edemeden ölürlere ki bunlar Allah’ın dilemesine kalmışlardır. Dilerse cömertlik ve rahmetiyle af eder, dilerse günahı miktarı cehennemde azap ettikten sonra cennete gönderir.

58. beyit: Helal bir sihir gibi şekli mükemmel olan bu manzûmeyi tevhîd ilmine elbise olarak giydirdim.

Bu beyitte Nâzım hazretleri mecazen nazmı elbise giydirmeye, manzûmu da giyilen elbiseye benzetti. Çünkü elbise, giyenin zineti olduğu gibi güzel dizilmiş bir nazım da kelâmın zinetidir. (بَدِيعُ الشَّكْلِ) Bedî‘u’ş-şekl (نَظْمًا) nazman kelimesinin sıfatıdır.

(Beytin manasının özü) Şekil ve dizimi helal sihir gibi mükemmel olan nazmı yani vezinleri kafiyeli olan sözü tevhîd ilmine giydirdim demektir. Malum ola ki sihir mutlaka haramdır ve yapanı da kötülenmiştir. Lakin bazı yerlerde sınırları belirlenerek kullanılması övülmüştür. “*Bazı beyân (açıklamalar) sihirdir.*”⁸⁵⁸ hadîs-i şerîfi [88] gibi yani bazı açıklamalar sihirdir. Çünkü beyan sahibi güzel bir açıklamayla müşkil olan bir şeyi izah eder ve hakikatini ortaya koyar da kalpler onun beyanına meyleder. Nitekim sihir ile kalplerin meyletmesi gibi. Şimdi nazmın sihre benzetilmesindeki yönü her birinin kalbi muhabbet ile celbetmeleridir. Bu beyitte bedi‘ ilminin sanatlarından

⁸⁵⁷ en-Nisâ 4/48.

⁸⁵⁸ Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahih*, “Tıp”, 50 (No: 5767).

“ihtiras” vardır ki sihri helal olarak niteledi. İhtiras, kastedilen şeyin aksini düşündüren ve bu sebeple itirazı gerektiren bir sözde, şüpheyi ve itirazı ortadan kaldıracak bir kayıt kullanmaktır. İhtiras sanatı, şüphe ve itirazı ortadan kaldırandır. Cürcânî *Ta’rifât*’ında ihtiras sanatına örnek olarak “*Ey imân edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar.*”⁸⁵⁹ âyeti yazılıdır ki Allah Teâlâ hazretleri yakında bir kavim getirir ki onları sever, onlar da Allah’ı severler. Öyle bir kavim ki müminlerin üzerine mütevaziler, kâfirler üzerine aziz ve güçlüdürler manasını içermektedir. Âyet-i kerîmedeki ihtiras sanatı şudur ki Allah Teâlâ hazretleri bu kavim hakkında sadece “müminler üzerine mütevazidirler” [89] vasfı ile yetinseydi, o kavmin kastedilenin aksi olan zaafî düşünülebilirdi. Bundan dolayı “kâfirlerin üzerine güçlüdürler” cümlesi o şüpheyi ortadan kaldırarak, tam bir örnek ortaya konuldu.⁸⁶⁰

59. beyit: Bu manzûme müjdeli bir haber gibi kalbi sevindirir, tatlı su gibi ruhu ihya eder.

Bu beyit önceki beyit ile bağlantılı olup manası helal bir sihir gibi olan nazım, sevinç getiren bir haber ile müjde vermek gibi kalbe rahatlık verir ve insanın ruhunu tatlı su gibi ihya eder. Tesliyet, kalbe arız olan gam ve keder üzerine rahatlama; büşra, sevinç getiren ani bir haberle müjdelenmek; ravh ise ra harfinin fethasıyla rahat manasındadır. Ra harfinin zammesiyle bedendeki nurânî bir cevherdir ki gül suyunun gül yaprağında dolaşması gibi bedende dolaşır. Mâ-i zülâl tatlı ve saf sudur. Nâzım hazretlerinin bu beytinde bedi‘ ilminin teşbih sanatı vardır ki tatlı su hayat sebebi olduğu gibi ruhun da yaşam sebebidir. Ayrıca bedi‘ sanatlarından tam cinas vardır ki manaları yukarıda geçen (رُوح) ve (رُوح) kelimelerinin tesadüf etmesidir. [90]

60. beyit: Bu manzûmeyi ezberlemeye ve inanmaya başlayın ki Allah’ın her türlü ihsanına nâil olasınız.

(حُوضُوا) başlayın manasında emr-i hâzırdır. (اعْتَقَاد) itikâd, bir şey üzerine kesin karar vermek ve kalbi ona bağlamaktır.

⁸⁵⁹ el-Mâide 5/54.

⁸⁶⁰ Şerif Cürcânî, *Kitâbü’t-ta’rifât*, 13.

(Beytin manasının özü) Şimdi ruhu ihya eder olduğu malum olan kelâm ilminden bu mükemmel nazmı ezberlemeye ve manasına inanmaya başlayınız ki bu sebeple Allah Teâlâ'dan dünya ve ukbada çeşitli nimetlere nâil olasınız. Gerçekten Nâzımın bu nazmı şer'î ilimlerin en yücelerinden olan tevhîd ilminden canın sığınacağı, cananın korunacağı nefis eserlerdendir.

61. beyit: Duâ halinde bir an olsun hayırla anarak bu kula yardımcı olunuz.

Bu beyit, önceki beyte matuftur. Avn mastardır, fâil yani muîn manasındadır. Dehr zaman, ibtihâl duâ ve niyaz manasına gelir.

(Beytin manasının özü) [91] Zamanınızdan size kolay gelen az ya da çok vakitlerde Allah'a duâ ve niyazda iken Kasîdenin nâzımını olan bu kulu hayırla yad ederek yardımcı olunuz.

Nâzımın bu nazik isteği, duâ ve istiğfar hediye ediniz demektir. Nâzım hazretleri imân ehlinin gıyaben din kardeşine duâsı Allah katında cevaplanmaya yakın olduğuna dair olan “*En çabuk kabul edilen duâ, Müslüman bir kimsenin diğer Müslümanın gıyabında yapmış olduğu duâdır.*”⁸⁶¹ hadîs-i şerîfine uyararak din kardeşinden hayır duâ istiyor. Allahım bizi ve onu bağışla, kabrini cömerliğince aydınlat.

62. beyit: Umulur ki Allah bu kulu fazlu keremiyle affeder ve âhirette onu saadet ile rızıklandırır.

Bu beyit de öncesi ile bağlantılıdır. (لَعَلَّ) umma/ümit etme manasındadır. Afv, hesaba çekmeyi terk etmektir. Afv kelimesinin (عن) ile kullanımı bilinir ki örneğin (عَفَى اللَّهُ عَنْ ذُنُوبِنَا) ⁸⁶². Fakat bu beyitte (وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ) ⁸⁶³ âyet-i celîlesinde olduğu gibi (عن) hazfî îsâl olarak hafzedilmiştir. Meâl dönüş yeri ve akibet manasındadır ki maksat âhirettir, huzurlu bir sondur. [92]

(Beytin manasının özü) Şimdi rica olunur ki Afüvv ve Ğafûr olan Cenâb-ı Hüdâ hayırlı bir yad ile duâ üzerine fazlu keremiyle bu kulunu günahlarından af eder ve âhirette saadet ihsan eder.

⁸⁶¹ Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, "Birr ve Sıla" 50 (No: 1980).

⁸⁶² Allah günahlarımızı affetsin.

⁸⁶³ “*Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti.*” el-A‘râf 7/155.

63. beyit: Bir gün bile olsa bana hayır duâ eden kişiye ben ömrün boyunca ve gücüm yettiğince duâ ederim.

(Beytin meali) Bana günlerden bir gün hayırlı bir yad ile duâ eden hayır ehli için ben bütün ömrümde özellikle de bu işimin sonunda bütün gücüm ve gayretimle duâ ederim demektir.

Hazret-i Nâzımın övülmüş yolunu örnek alarak çok hatası olan bu aciz kul da Hakk Sübhâne ve Teâlâ hazretlerinden Nâzım hazretlerine, meşâyih-i kirâmın hepsine, ulu geçmişimiz ile ana-baba, akraba, imân ehli kardeşlerimize, cümlemize ve sevenlerimize af ve mağfîret ihsan etmesini niyaz ve duâ ederim. [93]

Rabbimiz! Habîbin, insanlar ve melekler üzerine gönderdiğin son peygamberin hürmetine duâlarımızı kabul et. Bütün peygamberlere selâm olsun. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah içindir.

Allahım! Bu kitabın müellifini, kâtibini, basanını ve güzelce okuyup inceleyen herkesi mübarek kıl.

ÖZGEÇMİŞ

Araştırmacı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunudur (2013). Lisans öğrencisi iken Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) Lisans Akademik Destek Programı'na (LADEP) katılmıştır. Karabük Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü'nde Kelâm ve İtikadî İslâm Mezhepleri alanında yüksek lisans öğrencisidir (2020-2023).

Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde İHL Meslek Dersleri Öğretmeni olarak görevine devam etmektedir.